

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

Fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul XVIII, 2007

Nr. 5 – 6

septembrie –decembrie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

CORNELIA BODEA (*redactor șef*), EUGEN DENIZE (*redactor șef adjunct*),
NAGY PIENARU (*redactor responsabil*), VIOREL ACHIM, ȘTEFAN
ANDREESCU, VIOLETA BARBU, DANIELA BUȘĂ, ILEANA CĂZAN,
OVIDIU CRISTEA, IOAN CHIPER, GHEORGHE LAZĂR, RALUCA
TOMI, CRISTIAN VASILE

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC INTERNAȚIONAL

LAURA BALLETO (*Italia*), MATEI CAZACU (*Franța*), DENNIS DELETANT (*Marea Britanie*),
TERESA FERRO (*Italia*), FRANCESCO GUIDA (*Italia*), KONRAD GÜNDISCH (*Germania*),
YUSUF HALAÇOĞLU (*Turcia*), REBECCA HAYNES (*Marea Britanie*), HARALD HEPPNER
(*Austria*), THEDE KAHL (*Austria*), PAUL E. MICHELSON (*S.U.A.*), DUMITRU NASTASE (*Grecia*),
K.V. NIKIFOROV (*Federația Rusă*), DEMETER M. PEYFUSS (*Austria*), MANFRED STOY (*Austria*)

REDACȚIA:

NAGY PIENARU (*redactor responsabil*)
ALEXANDRU CIOCÎLTAN (*redactor*)
DANIELA FELICIA GHEORGHIȘ (*redactor*)
IOANA VOIA (*traducător*)
DOINA-RODICA ORGHIDAN (*tehoredactor*)

EDITURA ACADEMIEI: *redactor*: FLORIN COSTINESCU
tehoredactor: DIANA RUSU

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an.
„REVISTA ISTORICĂ” is published in six issues per year.

Revista se poate procura de la:

All orders from abroad for publications of the Romanian Academy should be addressed to:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5, București, România, 050711,
Tel. 4021-318 81 06, 4021-318 81 46; Fax 4021-318 24 44, E-mail: edacad@ear.ro

RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, Sector 1, P.O. Box 33–57, București, România, Tel. 4021-318 70
00, 4021-318 70 01; Fax 4021-318 70 02, 4021-318 70 03, E-mail: rodipet@rodipet.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, sector 3, București, România,
Tel./Fax: 4021-610 67 65, 4021-210 67 87; Tel.: 031 104 46 68; E-mail: office@orionpress.ro

DEREX COM BUCUREȘTI, Tel. 4021-313 71 57, E-mail: derex.com@gmail.com

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in “Historical Abstracts” and “America: History and Life”.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice
correspondență se vor trimite pe adresa redacției revistei:

„REVISTA ISTORICĂ”

B-dul Aviatorilor nr. 1, 011851 – București, Tel. 212.88.90
E-mail: revistaistorica@hotmail.com; revistaistorica@yahoo.com

© 2008, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, Tel. 4021-318 81 06, 4021-318 81 46,
Fax. 4021-318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
www.ear.ro

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ

TOMUL XVIII, NR. 5–6

septembrie–decembrie 2007

S U M A R

REGIMUL TOTALITAR – PROPAGANDĂ ȘI PRESĂ

- †EUGEN DENIZE, Cuvântul tipărit – propaganda comunistă în România anilor 1948–1953 433
NICOLETA IONESCU-GURĂ, „Lupta pentru apărarea păcii” – sarcină de bază pusă de
PC(b) al URSS partidelor comuniste. Cazul Partidului Muncitoresc Român 459

CĂLĂTORI ȘI EMIGRANȚI – SURSE ȘI REALITĂȚI

- DANIELA BUȘĂ, Călătorii străini în secolul al XIX-lea – surse pentru istoria românilor? 481
RALUCA TOMI, Imigrația italiană în spațiul românesc: italienii din Brăila (1834–1876) 497

ISTORIE ȘI ISTORIOGRAFIE – DIRECȚII ȘI INVESTIGAȚII

- ADRIAN-SILVAN IONESCU, Fotografie și istoriografie 519
FLORENTINA NIȚU, Prețurile în istoriografia românească. Direcții de cercetare,
(im)posibile proiecte 537

FRONTIERE CONTESTATE – CRIZE ȘI SOLUȚII

- DANIEL HRENCIUC, Les frontières de l'Europe centrale pendant la période de l'entre-deux-
guerres (1919–1939). Identités et vulnérabilités 549
CRISTINA MIHAELA PREDOIU, Planuri de apărare a graniței României cu Ungaria între
1930–1940 561
RADU TUDORANCEA, Rolul diplomației românești în medierea litigiului eleno-iugoslav
(1925–1929) 573
FLORIN ANGHEL, *In tres partes divisa*: Polonia și criza cehoslovacă în documente
diplomatice românești (septembrie–octombrie 1938)..... 579

„Revista istorică”, tom XVIII, 2007, nr. 5–6, p. 429–620

OCULTISM ȘI ONIRISM

NICOLETA ROMAN, Femeile din Țara Românească și „farmecele” lor (vrăji, descântece și doctorii).....	591
---	-----

IDEI ȘI CONTROVERSE

FLORIN MÜLLER, Comunismul în România: Analiză sau condamnare?	607
---	-----

IN MEMORIAM

†Eugen Bernard Denize (<i>Nagy Pienaru</i>)	611
---	-----

HISTORICAL REVIEW

NEW SERIES

TOME XVIII, Nos. 5–6
September–December 2007

C O N T E N T S

THE TOTALITARIAN REGIME – PROPAGANDA AND THE PRESS

- †EUGEN DENIZE, The Printed Word – Communist Propaganda in Romania in 1948–1953 433
NICOLETA IONESCU-GURĂ, “The Struggle for Peace”, a Task Devolved by the CP (b) of
the USSR Upon the Communist Parties. The Case of the Romanian Workers’ Party 459

TRAVELERS AND EMIGRANTS – SOURCES AND REALITIES

- DANIELA BUȘĂ, Nineteen-Century Foreign Travelers’ Notes – A Source of Information for
the History of the Romanians? 481
RALUCA TOMI, Italian Immigration in the Romanian Space: The Italians of Brăila (1834–1876). 497

HISTORY AND HISTORIOGRAPHY – DIRECTIONS AND INVESTIGATIONS

- ADRIAN-SILVAN IONESCU, Photography and Historiography 519
FLORENTINA NIȚU, Prices in Romanian Historiography. Directions of Research,
(Im)Possible Projects 537

BORDERS UNDER DISPUTE – CRISES AND SOLUTIONS

- DANIEL HRENCIUC, Les frontières de l’Europe centrale pendant la période de l’entre-deux-
guerres (1919–1939). Identités et vulnérabilités 549
CRISTINA MIHAELA PREDOIU, Plans for the Defense of Romania’s Border with Hungary
in 1930–1940 561
RADU TUDORANCEA, The Contribution of Romanian Diplomacy to the Mediation of the
Greek-Yugoslav Conflict (1925–1929) 573
FLORIN ANGHEL, *In tres partes divisa*: Poland and the Czechoslovak Crisis in Romanian
Diplomatic Documents (September–October 1938) 579

„Revista istorică”, tom XVIII, 2007, nr. 5–6, p. 429–620

OCCULTISM AND ONIRISM

NICOLETA ROMAN, Wallachian Women and Their “Sorcery” (Spells, Incantations and Remedies)	591
--	-----

IDEAS AND CONTROVERSIES

FLORIN MÜLLER, Communism in Romania: Analysis or Condemnation?	607
--	-----

IN MEMORIAM

†Eugen Bernard Denize (<i>Nagy Pienaru</i>)	611
---	-----

REGIMUL TOTALITAR – PROPAGANDĂ ȘI PRESĂ

CUVÂNTUL TIPĂRIT – PROPAGANDA COMUNISTĂ ÎN ROMÂNIA ANILOR 1948–1953

†EUGEN DENIZE

Într-o vreme în care radiodifuziunea era destul de puțin dezvoltată, în care televiziunea nu apăruse încă, iar propaganda prin imagine avea o putere de penetrație destul de redusă, cuvântul tipărit a jucat, inevitabil, un rol de prim plan în cadrul sistemului de propagandă comunistă din România anilor 1948–1953.

Un mijloc foarte important al propagandei comuniste, mai ales datorită ariei sale largi de cuprindere, a fost, indiscutabil, *presa scrisă*, considerată a fi „arma cea mai ascuțită a partidului”¹. Și în acest domeniu modelul sovietic a stat la baza creării presei comuniste din România, model admirat fără rezerve de Leonte Răutu într-un articol apărut în „Scânteia” din 6 mai 1948. Aici se spuneau următoarele: „Prin devotamentul ei nemărginit pentru cauza democrației, progresului și păcii, prin uriașul ei rol educator și mobilizator, prin vastitatea orizontului ei, prin întreaga ei ținută, presa sovietică deopotrivă cu știința și literatura sovietică, cu pictura și muzica sovietică, reprezintă o afirmare a imensei superiorități morale a regimului socialist și a omului sovietic”². În continuarea articolului, șeful Direcției de Propagandă și Agitație arăta că presa „noastră” și-a schimbat înfățișarea, au dispărut ziarele al căror scop era zădărnicirea „eforturilor de construcție” ale poporului, lichidarea „cuceririlor noastre democratice” și „anihilarea independenței noastre”, au dispărut ziare care serveau drept paravan pentru afaceri suspecte și șantaj³, cu alte cuvinte toată presa liberă și democratică a României fusese desființată sau acaparată de comuniști. Noua presă, „presa democratică”, cum o numea Răutu, juca un rol activ în toate acțiunile importante de întărire și dezvoltare a regimului de democrație populară. Presa de partid, se adăuga, a izbutit să aducă o contribuție serioasă la lupta pentru reforma agrară și la cea pentru răsturnarea „guvernelor reacționare”, la lupta pentru lichidarea „clicilor reacționare trădătoare”, la acțiunea de „demascare a imperialismului și a mincinoasei democrații occidentale”, la bătălia reconstrucției etc.⁴ În noile condiții ale victoriei

¹ Leonte Răutu, *Arma cea mai ascuțită a partidului*, în „Scânteia”, 6 mai 1948, p. 1, 5.

² *Ibidem*, p. 1.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

„democrației populare”, pentru Leonte Răutu ziarul nu mai trebuia scris de câțiva profesioniști, ci de mase: «A venit momentul ca ziarele noastre și în primul rând „Scânteia”, cât și organele de presă din provincie să-și recruteze o adevărată armată de corespondenți benevoli – muncitori, țărani muncitori, intelectuali»⁵. Se încerca să se lase, astfel, impresia că propaganda prin presa scrisă nu era rezultatul muncii unor ziariști-propagandiști conștiincioși, care aplicau indicațiile venite de sus, ci rezultatul activității unei mase de corespondenți voluntari, care exprimau voința poporului și care, tocmai din această cauză, nici nu făceau propagandă.

Că lucrurile nu stăteau deloc așa o demonstrează activitatea și hotărârile partidului în domeniul presei scrise. Astfel, la nivel central, după ce au fost eliminate vechile ziare și principalii ziariști (Pamfil Șeicaru, Ilie Rădulescu, Stelian Popescu etc.), s-a creat o adevărată rețea a presei de partid, care cuprindea „Scânteia”, „Scânteia Tineretului”, „România Liberă”, „Sportul Popular”, „Glasul Armatei” etc., iar la nivel local întreaga țară a fost împânzită cu ziare de partid: 21 de cotidiene, 13 bisăptămânale, 27 de săptămânale, 9 publicații lunare, 2 trimestriale, 13 ziare de uzină, 6 publicații religioase, cu un tiraj total de 750.000 de exemplare⁶. Cel mai important ziar, „Scânteia”, ajunsese în octombrie 1950 la un tiraj de 700.000 de exemplare pe zi⁷. Pentru același Leonte Răutu, cheazășia succeselor presei comuniste „[...] a fost și este conducerea ei de către partid, însemnătatea și grija pe care o acordă presei Comitetul Central al Partidului în frunte cu tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej. Odată cu îndrumarea și conducerea politică și ideologică a presei, partidul acordă o mare grijă creării celor mai bune condițiuni de dezvoltare a presei oamenilor muncii; o expresie vie a acestei griji este hotărârea de a se construi marele combinat poligrafic „Casa Scânteii” care, cu ajutorul nelimitat al Uniunii Sovietice, a și intrat parțial în funcțiune (august 1951 – *n. E.D.*)”⁸. Iată deci că presa nu era scrisă de mase, ci de aparatul de propagandă al partidului.

Pentru că a venit vorba de „Casa Scânteii”, credem că este necesar să spunem câte ceva despre această imensă construcție din partea de nord a Bucureștiului, ridicată cu banii și cu sudoarea poporului român, dar după un model arhitectonic sovietic, care nu făcea altceva decât să simbolizeze dominația Uniunii Sovietice asupra țării noastre.

Hotărârea de a se construi „Casa Scânteii” a fost adoptată de Biroul Politic în ședința sa din ziua de 18 iulie 1949⁹. Aici a fost subliniată importanța ajutorului acordat în domeniul culturii de către Uniunea Sovietică și, pentru acțiunea de realizare a construcției, a fost formată o comisie condusă de Gheorghiu-Dej și din

⁵ *Ibidem*, p. 5.

⁶ Călin Hentea, *Propagandă fără frontiere*, București, 2002, p. 260.

⁷ Sorin Toma, *Republica Populară Română pe drumul revoluției culturale*, în „Scânteia”, 24 octombrie 1950, p. 2.

⁸ Leonte Răutu, *Arma ascuțită a partidului*, *ibidem*, 18 august 1951, p. 1.

⁹ *Protocolul nr. 17 al ședinței Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din ziua de 18 iulie 1949*, în Arhivele Militare Române (în continuare AMR), fond microfilme, r. AS 1 – 401, c. 1.

care mai făceau parte Iosif Chișinevschi, Gheorghe Apostol, Miron Constantinescu, Chivu Stoica, Leonte Răutu, Alexandru Drăghici, Sorin Toma, Gheorghe Florescu, Gheorghe Dumitrescu și Alexandru Bîrlădeanu¹⁰. Construirea „Casei Scânteii” avea o importanță mare și bine definită în cadrul proiectelor de dezvoltare a propagandei comuniste românești, importanță subliniată chiar de ziarul „Scânteia”: «Crearea centrului de industrie grafică „Casa Scânteii” va face posibilă sporirea continuă a tirajului „Scânteii”, cerută de oamenii muncii, o mai largă difuzare a cărții Partidului, tipărirea în cantități necesare a cărților de școală, care vor putea ajunge astfel până și în cele mai îndepărtate colțuri ale țării, editarea de literatură tehnică pentru uzul tineretului din școli și universități, al tehnicienilor și al maselor largi de oameni ai muncii»¹¹. Același ziar prezenta, într-un articol din 27 iulie 1949¹², ridicarea „Casei Scânteii” ca pe o nouă și puternică armă în lupta pentru construirea socialismului. Aici se arăta că noua construcție va fi «[...] un mare centru de industrie grafică, înzestrat cu utilajul tehnic cel mai înaintat. „Casa Scânteii” va face cu puțință o răspândire cu mult mai largă decât până acum a presei de partid, a literaturii de partid, a cărților de știință și tehnică și a manualelor școlare»¹³. În încheierea articolului se arăta că libertatea presei, libertatea cuvântului tipărit, libertatea culturii „... nu poate exista decât într-o țară unde poporul e stăpân pe mijloacele de tipărire și de editare a cuvântului tipărit, într-o țară unde aceste mijloace devin arme în lupta pentru bunăstarea poporului, în lupta pentru pace și socialism”¹⁴. Nu se uita a fi subliniat nici faptul că „[...] Uniunea sovietică nu numai că ne arată calea dezvoltării unor culturi naționale prin ajutorul ideologic de zi cu zi, dar ne pune la dispoziție și mijloacele materiale de înfăptuire a acestei culturi”¹⁵. După model sovietic, „Casa Scânteii” era menită să fie „[...] o puternică armă în lupta pentru bunăstarea poporului nostru, în lupta pentru larga răspândire a culturii celei mai înaintate în patria noastră”¹⁶. Cu alte cuvinte, „Casa Scânteii” urma să devină o adevărată fabrică de propagandă comunistă în domeniul presei scrise și al editurilor, ceea ce se va și întâmpla în următoarele decenii, până în decembrie 1989.

În ceea ce privește propaganda comunistă prin intermediul presei scrise, sarcinile ei, ceea ce se realizase și principalele obiective de viitor, deosebit de importantă a fost ședința Biroului Politic din 26 ianuarie 1951¹⁷, ședință la care Sorin

¹⁰ Ibidem, c. 2.

¹¹ Hotărârea Biroului Politic al C.C. al P.M.R. cu privire la construirea „Casei Scânteii”, în „Scânteia”, 26 iulie 1949, p. 1.

¹² „Casa Scânteii” – o nouă și puternică armă în lupta pentru construirea socialismului, ibidem, 27 iulie 1949, p. 1, 3.

¹³ Ibidem, p. 1.

¹⁴ Ibidem, p. 3.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Stenograma ședinței Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din ziua de 26 ianuarie 1951, în AMR, fond microfilme, r. AS 1–401, c. 40–84.

Toma a prezentat un raport de activitate al „Scânteii” pe baza căruia a fost adoptată o hotărâre privitoare la activitatea acestui ziar, organul central de presă al partidului.

Raportul prezentat de Sorin Toma, conducătorul nemijlocit al „Scânteii”, se ocupa de activitatea pe anul 1950 și avea la bază principiile enunțate de un articol redacțional, apărut la 8 decembrie 1950, în ziarul „Pentru pace trainică, pentru democrație populară”, organul de presă al Cominformului, cu titlul *Sarcinile actuale ale presei comuniste*¹⁸. Sorin Toma sublinia, pentru început, un adevăr incontestabil, și anume: «Creată, educată și condusă de Partid conform minunatei învățături a lui Lenin și Stalin despre presă, presa comunistă din țara noastră, în frunte cu „Scânteia”, are sarcina de a deveni tot mai mult un instrument de educare economică, politică și morală a celor ce muncesc, o școală zilnică unde oamenii muncii învață cum să-și organizeze viața și munca într-un chip nou pentru a construi socialismul»¹⁹. Apoi, el arăta că „Scânteia” s-a inspirat întotdeauna din experiența „Pravdei” bolșevice și a primit mereu sprijinul conducerii partidului, care i-au arătat cum trebuie să facă față „[...] sarcinilor sale tot mai mari ca propagandist, agitator și organizator colectiv al luptei pentru pace și socialism în țara noastră”²⁰.

Din analiza numerelor apărute în cursul anului 1950 reieșea foarte clar că *lupta pentru pace*, sarcina centrală a partidului în acel moment, a constituit efectiv preocuparea centrală a „Scânteii”²¹. În acest sens, un rol important l-a jucat *educația internaționalistă, patriotică, antiimperialistă a maselor*. Aici, arăta Sorin Toma, s-a pus accentul pe *cultivarea dragostei și atașamentului oamenilor muncii față de Uniunea Sovietică și tovarășul Stalin*, ziarul popularizând „marile victorii” ale construirii comunismului în URSS, subliniind superioritatea sistemului socialist asupra capitalismului „condamnat la pieire”, imensa forță a Uniunii Sovietice ca principal izvor de forță și cheazășie de victorie a „lagărului păcii” și lămurind multilateral rolul uriaș al lui Stalin. Au fost larg popularizate manifestările de prietenie româno-sovietice, expozițiile privitoare la URSS, vizitele oamenilor sovietici în țara noastră și experiența împărtășită de aceștia. Numeroase pagini speciale fuseseră închinată Uniunii Sovietice, îndeosebi cele cuprinzând însemnările studenților care învățau în URSS, ale scriitorilor români și ale țăranilor muncitori care vizitaseră Uniunea Sovietică, precum și numeroasele articole și scrisori ale oamenilor muncii, specialiștilor și fruntașilor vieții noastre obștești cu privire la URSS și la ajutorul multilateral acordat de aceasta²². O luptă susținută, raporta Sorin Toma, fusese dusă de „Scânteia” pentru *însușirea experienței sovietice în diferite domenii*. Ziarul nu s-a mulțumit să recomande metode sovietice

¹⁸ Ibidem, c. 40.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, c. 40–41.

²¹ Ibidem, c. 41.

²² Ibidem, c. 41–42.

înaintate, ci adesea a inițiat aplicarea lor pe teren, a popularizat pe oamenii muncii care aplică metode sovietice, precum și rezultatele obținute de ei. Pentru aceste strădanii, ziarul „Pravda”, în articolul intitulat *O tribună a metodelor socialiste în muncă*, din 25 martie 1950, apreciasse în mod pozitiv rolul de organizator al „Scânteii” în ce privește însușirea creatoare a experienței inovațiilor muncii socialiste din URSS de către oamenii muncii din România²³. „Scânteia” a evidențiat mereu politica de pace consecvent promovată de Uniunea Sovietică, rolul acesteia în fruntea „frontului păcii”. În acest sens fuseseră publicate numeroase scrisori de luare de atitudine ale oamenilor muncii.

Dacă lingușirea Uniunii Sovietice era obiectivul principal al „Scânteii”, care nu făcea altceva decât să reflecte atitudinea liderilor comuniști români față de marea putere din răsărit, care ne ocupase țara și ne jefuise, mai mult sau mai puțin sistematic, bogățiile, un al doilea obiectiv, poate la fel de important, era ceea ce Sorin Toma numea *acțiunea de demascare a agresorilor imperialiști americano-englezi*²⁴. Pe cât de mult trebuia iubită și stimată Uniunea Sovietică, pe atât de mult trebuiau urâte și disprețuite Statele Unite ale Americii și Marea Britanie. În această direcție, „Scânteia” duse o campanie de permanentă și sistematică denigrare a celor două țări și popoare, pe care le-a prezentat în culorile cele mai întunecate cu putință. Ziarul, spunea Sorin Toma, a demască „chipul hidos” al ațățătorilor la război americano-englezi, planurile și provocările lor războinice, politica de subminare a ONU, isteria războinică, politica de înarmare prin înfometarea popoarelor, contradicțiile interne ale „lagărului imperialist”. A fost dusă o acțiune susținută de demascare a agresiunii și sălbăticiilor săvârșite de imperialiștii americani în Coreea și de solidaritate cu poporul coreean, de demascare a agresiunii împotriva Chinei. S-a demască „ticăloșia” falsei democrații occidentale și a modului de viață american, punându-se accentul pe „exploatarea și pe mizeria cruntă” a oamenilor muncii în apus, fascizarea din America și din țările care acceptaseră planul Marshall, represiunile bestiale din colonii, scoțându-se, în același timp, în evidență superioritatea „democrației sovietice” și a „democrației populare”. Au fost publicate materiale de combatere a propagandei de război și a ideologiei imperialiste bazată pe rasism, ura față de om, tendința către dominația mondială. „Scânteia” duse și continua să ducă o intensă campanie împotriva remilitarizării Germaniei occidentale²⁵. Lupta antiimperialistă a fost dusă în „Scânteia”, spunea Sorin Toma, folosindu-se adeseori forme gazetărești și publicistice de masă, cu scopul de a aprinde în oameni ura și mânia împotriva imperialiștilor. Au fost folosite reportaje și foiletoane publicistice, portrete ale principalilor „ațățători” la război, caricaturi etc. Unele pagini speciale fuseseră afișate în fabrici, în panourile comitetelor de luptă pentru pace²⁶.

²³ Ibidem, c. 42.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem, c. 42–43.

²⁶ Ibidem, c. 43.

Un alt obiectiv al „Scânteii” fusese lupta împotriva prietenului de ieri, adică *lupta împotriva bandei fasciste de asasini și spioni a lui Tito*²⁷. Această luptă, arăta Sorin Toma, se intensificase începând din luna septembrie, când, în urma criticii Comitetului Central, în redacție se formase un resort special. De atunci a apărut un număr însemnat de articole documentate, combative, semnate de personalități ale vieții obștești. Unele din aceste articole au constituit contribuții proprii la „demascarea” pe scară internațională a „bandei fasciste, titoiste”. Pagina de caricaturi și epigrame antititoiste reprodusă de gazetele de perete din Banat, considera Sorin Toma, se bucurase de un puternic ecou în mase²⁸.

Numeroase articole fuseseră consacrate unui alt obiectiv important al ziarului, și anume *creșterii frontului organizat al partizanilor păcii din toată lumea și luptei maselor populare din țările capitaliste și coloniale pentru pace, contra imperialismului, solidarității cu lupta maselor din țările capitaliste*²⁹. Au fost publicate materiale și uneori s-au desfășurat în paginile „Scânteii” campanii de protest împotriva persecutării luptătorilor pentru pace și a comuniștilor în America și alte țări capitaliste, s-au publicat sistematic articole de popularizare a hotărârilor Congresului Mondial al Păcii de la Varșovia și a fost popularizat Consiliul Mondial al Păcii.

Legat de aceste probleme de politică internațională, „Scânteia” a popularizat cu consecvență *politica de pace și de apărare a independenței naționale a partidului și guvernului român*³⁰. Articolele pe această temă, arăta Sorin Toma, au pus accentul pe prietenia și alianța cu URSS și cu țările de democrație populară. Au fost, de asemenea, demascate încercările de amestec ale „imperialiștilor” americani în treburile interne ale țării noastre. O atenție deosebită a fost acordată de ziar *mișcării comitetelor de luptă pentru pace*³¹. A fost popularizată activitatea lor, s-a organizat schimbul de experiență, au fost evidențiate comitetele fruntașe. Campania *alegerilor pentru Sfaturile Populare*³² a fost dusă în „Scânteia” sub semnul luptei pentru pace și pentru întărirea RPR. Problema *unității luptei pentru pace cu lupta pentru construirea socialismului, pentru întărirea economică a țării, pentru îndeplinirea și depășirea planului de stat*³³, subliniată mereu de „Scânteia”, făcea trecerea către obiectivele de politică internă aflate în atenția ziarului.

În centrul preocupărilor principalului organ de presă al partidului, arăta Sorin Toma, au stat în permanență popularizarea și problemele Planului de Stat pe 1950, popularizarea ideii industrializării socialiste a țării, a întrecerii socialiste în muncă, a luptei pentru un regim sever de economii, pentru respectarea disciplinei financiare, pentru disciplina în muncă și răspunderea personală pentru apărarea avutului

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem, c. 43–44.

³¹ Ibidem, c. 44.

³² Ibidem.

³³ Ibidem.

obștesc³⁴. Planul cincinal 1951–1955 a fost popularizat în mod deosebit, la fel și planul de electrificare, folosindu-se „[...] experiența campaniei duse de „Pravda” pentru marile hidrocentrale și canale”³⁵. O importanță deosebită a fost acordată de „Scânteia” problemelor agriculturii, luptei pentru o recoltă îmbelșugată și, mai ales, aceleia pentru „transformarea socialistă” a agriculturii³⁶.

Ziarul a arătat în mod convingător, considera Sorin Toma, că, întărind regimul de democrație populară, întărim statul dictaturii proletariatului și astfel putem contribui la apărarea păcii în lumea întreagă³⁷. „Scânteia” a chemat masele la „ascuțirea vigilenței revoluționare”, subliniind că ea constituie o parte importantă a luptei pentru apărarea păcii și pentru construirea socialismului. Majoritatea aspectelor concrete ale luptei de clasă abordate de ziar priveau lupta împotriva chiaburilor, care au fost „[...] demascați ca sabotori ai campaniilor agricole și ai colectărilor, ca exploatare ai salariaților agricoli și ai țăranilor săraci și mijlocași, ca dușmani ai gospodăriilor colective și – în mai mică măsură – ca dușmani ai păcii”³⁸. „Scânteia” folosea, de asemenea, procesele diferitelor „grupuri de trădători și spioni” pentru a chema masele la vigilență și a trezi ura împotriva „foștilor exploatare și a uneltelor lor”. Pe linia luptei împotriva naționalismului, ziarul a dus o intensă campanie, a acordat o atenție deosebită populației sârbe din Banat și luptei de clasă desfășurate în satele locuite de sârbi³⁹.

Sorin Toma recunoștea însă că, în prima jumătate a anului 1950, prezentarea „realizărilor regimului nostru de democrație populară” a fost nesatisfăcătoare⁴⁰, situație care s-a schimbat în partea a doua a anului⁴¹. În ceea ce privește tratarea problemelor activității partidului, „Scânteia” a făcut în 1950 unele progrese, întărindu-și caracterul partinic. Numeroase articole de fond fuseseră consacrate problemelor de partid, tematica *vieții de partid* s-a lărgit, cuprinzând o serie de probleme organizatorice. Rubrica și-a format un activ de colaboratori externi, publicând zeci de articole semnate de activiști de partid, de membri și activiști ai Comitetului Central și secretari ai comitetelor regionale, până la secretari ai organizațiilor de bază⁴². Pentru întărirea muncii de agitație ziarul a publicat periodic rubricile *În ajutorul agitatorului* și *Din experiența agitatorului*⁴³.

În domeniul literaturii și artei, spunea Sorin Toma, „Scânteia” a luptat și luptă, aplicând linia elaborată de Comitetul Central, pentru o literatură și o artă

³⁴ Ibidem, c. 44–47.

³⁵ Ibidem, c. 47–48.

³⁶ Ibidem, c. 48–49.

³⁷ Ibidem, c. 49–50.

³⁸ Ibidem, c. 50.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem, c. 50–51.

⁴¹ Ibidem, c. 51.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem.

realist socialistă, împotriva influențelor ideologiei burgheze, criticând manifestările de cosmopolitism, de apolitism și de formalism⁴⁴. În continuare, raportul lui Sorin Toma prezenta implicarea „Scânteii” în campania alegerilor pentru Sfaturile Populare, în problemele referitoare la femei, în problemele culturii fizice și sportului, lărgirea și adâncirea legăturilor sale cu masele, publicarea unor materiale cu caracter critic și autocritic și multe altele⁴⁵.

Obligat, așa cum se obișnuia, să-și facă și autocritica, Sorin Toma expunea în continuare principalele lipsuri ale „Scânteii” în anul 1950. Astfel, în domeniul educației internaționaliste, antiimperialiste și patriotice a maselor, lupta pentru însușirea experienței sovietice deși dusă de ziar, nu avea încă la bază un plan temeinic, de durată, bine structurat și coordonat cu sarcinile construirii socialismului în țara noastră. Mari slăbiciuni se manifestaseră, se arăta în continuare, în domeniul popularizării succeselor și experienței R.P. Chineze, țărilor de democrație populară și R.D. Germane. În ceea ce privește „demascarea imperialiștilor” americano-englezi și popularizarea luptei popoarelor pentru pace și libertate, ziarul va trebui să publice mai multe materiale agitatorice concrete, mobilizatoare, bazate pe fapte sugestive. Ziarul nu a „demască” îndeajuns faptele și ideologia social-democrației de dreapta și a publicat prea puține materiale de „demascare” a „propagandei calomnioase” duse împotriva țării noastre de presa și posturile de radio ale „imperialiștilor” americano-englezi și ale „agenturii imperialiste” de la Belgrad. În privința luptei pentru pace, spunea Sorin Toma, materialele publicate au încurajat, de fapt, tendințele pacifiste, necultivând suficient hotărârea de a întări capacitatea de apărare a țării, sentimentul de mobilizare pentru a da tendințelor agresive ale imperialiștilor riposta cuvenită⁴⁶. Propaganda marxism-leninismului nu a fost nici ea temeinic organizată în „Scânteia”, ceea ce a dăunat serios caracterului partinic al ziarului. Deși numărul materialelor de propagandă publicate a crescut anul acesta față de anul trecut și în special în ultimele luni, Sorin Toma arăta că frecvența apariției lor a fost în cea mai mare parte a anului redusă și foarte neregulată. În tematica materialelor teoretice rămăseseră goluri însemnate, în special în ceea ce privește industrializarea socialistă, alianța dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare, schimbul dintre oraș și sat, ca bază economică a acestei alianțe, funcțiile statului de democrație populară, educarea intelectualilor în spirit marxist-leninist etc. Ziarul publicase un număr neîndestulător de materiale propagandistice și în legătură cu problemele luptei de clasă, construcției de partid și dezvoltării economiei socialiste⁴⁷. Mai erau semnalate și cazuri de gravă lipsă de vigilență în controlarea materialelor, ceea ce a permis strecurarea unor greșeli politice evidente ce pot avea efecte dăunătoare în

⁴⁴ Ibidem, c. 52.

⁴⁵ Ibidem, c. 52–55.

⁴⁶ Ibidem, c. 55–56.

⁴⁷ Ibidem, c. 56.

mase⁴⁸. Alte lipsuri ale „Scânteii” priveau tratarea problemelor de partid, a celor economice și culturale, a problemelor luptei de clasă și a vigilenței de clasă, a alianței muncitorimii cu țărănimea muncitoare. Materialele cu caracter critic și autocritic au fost și ele insuficiente și lipsite de acuitate și pertinență⁴⁹, iar problemele referitoare la îmbunătățirea condițiilor de trai ale oamenilor muncii au fost abordate sporadic, ceea ce a făcut ca legătura „Scânteii” cu masele să aibă de suferit⁵⁰. După ce arăta că în toate aceste domenii începuse să se simtă o anumită redresare⁵¹, Sorin Toma trecea la prezentarea unor propuneri care necesitau hotărâri speciale ale Comitetului Central.

În primul rând, referindu-se și la experiența ziarului sovietic „Pravda”, modelul comuniștilor români în domeniul presei scrise, el arăta că rețeaua de corespondenți proprii, salariați de ziar, avea sarcina de informare, fie în scopul publicării, fie în scopul documentării Comitetului Central, asupra vieții de partid și asupra tuturor problemelor vieții obștești din regiunea în care își desfășurau activitatea. În același timp, corespondenții desfășurau o intensă activitate organizatorică pentru întărirea legăturilor ziarului cu masele. În acest scop, spre deosebire de situația existentă până la raionare, când județele de partid cenzurau și schimbau mereu pe corespondenții proprii ai „Scânteii”, era necesar, considera el, ca ei să facă parte din nomenclatura Comitetului Central, să fie independenți în calitatea lor de corespondenți față de organele locale de partid, având, totuși, cele mai strânse relații cu aceste organe după normele fixate de Comitetul Central. De altfel, Sorin Toma preciza faptul că, odată cu raionarea, redacția „Scânteii” a organizat rețeaua de corespondenți proprii după modelul sovietic. Corespondenții au fost supuși unei riguroase verificări, rămânând doar 18 la nivel de regiune și 11 la nivel de raion. Compoziția socială a rețelei fusese serios îmbunătățită, munca ei se îmbunătățise simțitor, dar continua să se resimtă de pe urma faptului că relațiile dintre corespondenți și regionalele de partid nu erau încă reglementate definitiv. În consecință, el propunea ca toți corespondenții regionali ai „Scânteii” să facă parte din nomenclatura Comitetului Central. Mai propunea ca Secretariatul să aprobe un regulament de funcționare al corespondenților proprii regionali și raionali ai ziarului și să acorde ajutor redacției pentru completarea rețelei de corespondenți⁵². În continuare, cerea aprobare pentru ținerea în cursul anului 1951 a unei consfătuiri pe țară a tuturor corespondenților, salariați și voluntari⁵³, propunea, tot conform „prețioasei experiențe sovietice”, ca guvernul și Comitetul Central să oblige toate organele de partid și de stat, precum și instituțiile de orice fel vizate de materialele

⁴⁸ Ibidem, c. 56–57.

⁴⁹ Ibidem, c. 57–62.

⁵⁰ Ibidem, c. 62–63.

⁵¹ Ibidem, c. 63–66.

⁵² Ibidem, c. 66–67.

⁵³ Ibidem, c. 67.

critice apărute în presă să discute criticile aduse și să răspundă ziarului în termen de 10 zile de la publicarea materialului critic respectiv, arătând starea de lucruri și măsurile luate⁵⁴ și solicita adoptarea unei legi de apărare a corespondenților, bineînțeles tot după modelul URSS, care să prevadă răspunderea penală a celor ce iau împotriva lor măsuri de persecutare⁵⁵. Sorin Toma cerea ajutorul Comitetului Central pentru întărirea redacției cu „elemente muncitorești” din rândurile corespondenților voluntari și pentru îmbunătățirea condițiilor sale grafice, care lăsau încă mult de dorit⁵⁶. După ce făcea toate aceste propuneri, conducătorul „Scânteii” își încheia raportul asigurând conducerea superioară a partidului de întreaga sa fidelitate și a colectivului pe care-l conducea: «Vom munci pentru a cultiva în mase dragostea și devotamentul pentru partid și să mobilizăm oamenii muncii în jurul lozincilor partidului, vom depune eforturi pentru ca ziarul nostru să aducă o cât mai mare contribuție la întărirea patriei noastre, vom acorda o permanentă atenție educării comuniste a oamenilor muncii, în special a tineretului, ne vom sili să ajutăm cât mai mult la lărgirea continuă a mișcării de luptă pentru pace în țara noastră, vom cultiva dragostea fierbinte pentru Patria Socialismului, Uniunea Sovietică, pentru conducătorul și învățătorul nostru, tovarășul Stalin. Vom face totul ca „Scânteia” să corespundă indicației marelui Stalin, care a spus că „[...] presa trebuie să crească nu zi cu zi, ci ceas cu ceas”»⁵⁷. Acestea erau cu adevărat obiectivele pe care conducerea superioară de partid se aștepta ca nu numai „Scânteia”, ci întreaga presă scrisă să le îndeplinească cu cât mai multă eficiență.

În consecință, în aceeași ședință din ziua de 26 ianuarie 1951, Biroul Politic adopta o hotărâre specială, referitoare la activitatea ziarului „Scânteia”⁵⁸. După ce erau trecute în revistă toate „succesele” și „insuccesele” ziarului⁵⁹, Biroul Politic hotărâ: «Pentru a-și îndeplini cu succes rolul în lupta pentru pace și pentru construirea socialismului, „Scânteia” va trebui să aibă ca preocupare de frunte propagarea în mase a patriotismului socialist. Ea va cultiva în rândurile oamenilor muncii mândria națională în legătură cu marile tradiții de luptă și cu moștenirea culturală progresistă a trecutului, precum și în legătură cu marile cuceriri și realizări revoluționare ale regimului nostru de democrație populară. Ea va arăta oamenilor muncii prin exemple concrete că patriotismul socialist se manifestă în muncă și în lupta pentru întărirea țării pe tărâm economic, politic și cultural, în ridicarea capacității ei de apărare, în hotărârea oamenilor muncii de a apăra cu toate

⁵⁴ Ibidem, c. 68.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem, c. 69.

⁵⁸ Ibidem, c. 70–84. A se vedea și *Rezoluții și hotărâri ale Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, vol. II, 1951–1953. Numai pentru uz intern, f. I, 1954, p. 5–22.

⁵⁹ *Hotărârea Biroului Politic al C.C. al P.M.R. privitoare la activitatea ziarului „Scânteia” adoptată în ședința Biroului Politic din ziua de 26 ianuarie 1951*, în AMR, fond microfilme, r. AS 1 – 401, c. 70–74.

forțele patriei împotriva tentativelor imperialiștilor. Ziarul trebuie să cultive dragostea față de armata R.P.R., iar în rândurile tineretului și ostașilor, mândria și dorința de a face parte dintre apărătorii patriei. Ziarul trebuie să propage – se arăta mai departe – zi cu zi, în rândurile membrilor de partid și ale maselor populare, ideologia internaționalismului proletar, să arate legătura ei de nedezipit cu patriotismul socialist, să cultive dragostea și prietenia fierbinte pentru Patria Socialismului, Uniunea Sovietică, prietenia pentru țările de democrație populară, sentimentul de solidaritate cu oamenii muncii și cu luptătorii pentru pace, libertate și socialism din lumea întreagă. Ziarul trebuie să combată fără cruțare orice manifestare naționalistă sau șovină, să educe oamenii muncii în spiritul colaborării frățești între poporul român și naționalitățile conlocuitoare⁶⁰. Biroul Politic mai cerea „Scânteii” să ducă o luptă de zi cu zi pentru ridicarea „vigilenței revoluționare” a maselor, pentru scoaterea la iveală a manifestărilor concrete ale „dușmanului de clasă” în economie, în ideologie și în viața zilnică, să cultive în rândul oamenilor muncii simțul de mobilizare în scopul de a da o ripostă hotărâtoare agenților „lagărului imperialist” și „reacțiunii interne”⁶¹. „Scânteia” trebuia să combată mai sistematic propaganda războinică a „imperialiștilor americano-englezi” și teoriile lor „canibalice”, ripostând energic la calomniile imperialiștilor împotriva țării noastre, să-i demaște pe „imperialiștii americani”, să arate și mai clar maselor slăbiciunea crescândă a „lagărului imperialist”, contradicțiile lui interne și faptul că imperialismul este istoricește condamnat la pieire, să demaște neconținut „agentura social-democrată de dreapta” și ideologia trădătoare burgheză a „reformismului”, să intensifice acțiunea de demascare a „bandei lui Tito – unealtă a planurilor agresive ale imperialismului în Balcani”⁶². În același timp, Biroul Politic cerea „Scânteii” să acorde cea mai mare atenție popularizării „mărețelor realizări” ale Uniunii Sovietice pe drumul „construirii comunismului”, înrădăcinării experienței sovietice în toate domeniile, dar și a experienței R.P. Chineze, a țărilor de democrație populară și R.D. Germane în opera de construcție economică, politică și culturală⁶³. O sarcină permanentă a ziarului era și aceea a mobilizării oamenilor muncii în lupta pentru îndeplinirea și depășirea planului cincinal și a planului de electrificare, demonstrarea sugestivă a perspectivelor mărețe pe care aceste planuri le deschideau țării noastre și fiecărei regiuni în parte⁶⁴. O atenție deosebită trebuia acordată alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare, aplicării juste a politicii partidului față de țărani mijlocași și „transformării socialiste a agriculturii”, Sfaturilor Populare și rolului lor în societate, problemelor vieții zilnice a oamenilor muncii⁶⁵. Biroul Politic „obliga”

⁶⁰ Ibidem, c. 74–75.

⁶¹ Ibidem, c. 75.

⁶² Ibidem.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem, c. 75–76.

⁶⁵ Ibidem, c. 76–77.

redacția ziarului să-și întărească activitatea în domeniul propagandei marxist-leniniste, să publice regulat articole teoretice, răspunsuri la întrebările cititorilor, consultații pentru cei ce studiază operele „clasicilor” marxism-leninismului, recenzii ale operelor lui Lenin și Stalin ce apar în traducere românească⁶⁶. Rubrica *Viața de partid* trebuia mult îmbunătățită, trebuiau publicate periodic analize critice ale ziarelor locale de partid, trebuia intensificată educația comunistă a tineretului, acordată o atenție specială problemelor învățământului, controlate mult mai riguros materialele publicate, întărit activul de corespondenți salariați și voluntari⁶⁷. Se hotăra ca rețeaua de corespondenți proprii ai „Scânteii” să fie completată până la 1 aprilie 1951, astfel încât ziarul să aibă câte un corespondent în fiecare regiune, precum și în raioanele principale. Lucru foarte important, se hotăra ca toți corespondenții regionali ai ziarului să facă parte din nomenclatura Comitetului Central și să fie independenți de organele locale de partid, fiind subordonați direct redacției. Secția de Propagandă și Agitație era însărcinată să elaboreze și să prezinte spre aprobarea Secretariatului un regulament de funcționare a aparatului de corespondenți ai ziarului⁶⁸. Biroul Politic cerea redacției „Scânteii” să ridice neconținut pregătirea politică și profesională a membrilor săi și să formeze mereu noi cadre calificate de ziariști comuniști, îndeosebi din elemente muncitorești⁶⁹ și obliga comitetele regionale de partid să ducă o muncă permanentă pentru a asigura citirea regulată a ziarului de către toți membrii de partid și folosirea pe scară largă a materialelor publicate în munca politică de masă⁷⁰. Direcției Generale a Editurilor, Presei și Poligrafiei, în colaborare cu alte departamente, i se cerea să elaboreze o serie de măsuri concrete pentru grabnica îmbunătățire a difuzării „Scânteii”, mai ales la sate⁷¹. În încheierea hotărârii, Biroul Politic scotea din nou în evidență importanța organului central de presă al partidului în cadrul aparatului propagandistic, care trebuia să promoveze politica acestuia: «Situția internațională și înaintarea țării noastre pe drumul construirii socialismului pun înaintea „Scânteii” sarcini mari și de mare răspundere. Traducând în viață linia și indicațiile Comitetului Central al partidului, însușindu-și experiența glorioasă a presei bolșevice în frunte cu „Pravda”, urmând învățămintele marilor noștri învățători – Lenin și Stalin – asupra rolului presei de partid, „Scânteia” va îndeplini cu cinste funcțiunea sa de armă ascuțită a Partidului nostru în lupta pentru pace și socialism»⁷². Această hotărâre era însoțită de o anexă⁷³ și de *Regulamentul de*

⁶⁶ Ibidem, c. 77.

⁶⁷ Ibidem, c. 77–79.

⁶⁸ Ibidem, c. 79.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem, c. 79–80.

⁷¹ Ibidem, c. 80.

⁷² Ibidem.

⁷³ *Anexă la Hotărârea Biroului Politic al C.C. al P.M.R. cu privire la activitatea ziarului „Scânteia”*, ibidem, c. 81–82.

*funcționare al aparatului de corespondenți proprii ai ziarului „Scânteia” în regiuni și raioane*⁷⁴. Anexa prevedea că Secția de Propagandă și Agitație și Secția organelor Conducătoare de Partid, sindicale și de UTM, cu ajutorul celorlalte secții ale CC al PMR, trebuiau să selecționeze pentru redacția „Scânteii” următoarele cadre: la secția economică – un economist specialist în probleme financiare, doi economiști simpli, un inginer constructor, un inginer mecanic, eventual calificat în probleme de metalurgie, un inginer electrotehnic, un inginer de mine, un inginer de petrol, un inginer silvic; la secția agrară – doi agronomi, un inginer zootehnician, un economist calificat în probleme de cooperatie; la secția științifică – un profesor secundar, de preferință cu specialitatea fizico-chimice, sau un absolvent de politehnică; la secția culturală – un profesor secundar, de preferință cu specialitatea istorie, și un învățător; la sectorul sănătate – un medic; la sectorul armată – un ofițer ziarist, detașat parțial; la secția „Viața de partid” – trei activiști de partid cu experiență; la secția propagandă – un propagandist calificat; pentru conducerea secției rețelei corespondenților proprii – un activist de partid; la secția de politică internațională – un ziarist; la secția sovietică – patru absolvenți ai institutului „Maxim Gorki”. În ceea ce-i privea pe corespondenții din câmpul muncii, trebuiau selecționați 20 de muncitori, de preferință redactori de gazete de perete sau de uzină, cu perspective de dezvoltare politică și gazetărească.

Regulamentul de funcționare al aparatului de corespondenți proprii ai ziarului „Scânteia” în regiuni și raioane prevedea că aceștia aveau următoarele obligații: să informeze organul central de presă al partidului dând materiale temeinic studiate și verificate, atât pentru publicarea în ziar, cât și pentru documentarea Comitetului Central, asupra vieții de partid din regiune și raioanele ce o compun și asupra tuturor problemelor de stat, economice, culturale etc., să organizeze un activ de colaboratori ai „Scânteii” dintre activiștii de partid ai Sfaturilor Populare, sindicatelor, organizațiilor de masă, precum și dintre conducătorii, fruntașii în muncă și specialiștii din industrie, sectorul socialist al agriculturii, cooperatiei, comerțul de stat etc., care să-l informeze și să scrie articole în „Scânteia” asupra diferitelor probleme de interes obștesc și să contribuie la întărirea și lărgirea mișcării corespondenților din câmpul muncii, să țină o strânsă legătură cu aceștia și să verifice scrisorile trimise de ei. Corespondenții proprii regionali ai „Scânteii” făceau parte din nomenclatura CC al PMR. Cei raionali erau numiți sau scoși din muncă de redactorul responsabil al „Scânteii” cu avizul obligatoriu al Secției de Propagandă și Agitație. Corespondenții proprii nu mai depindeau sub nicio formă de organele locale de partid, fiind conduși de redacție. Aceasta era obligată să-i instruiască pe corespondenți, să le controleze planurile lunare de muncă, să le trimită scrisori de analiză critică a corespondențelor lor, să-i cheme în redacție la intervale regulate pentru a le asculta rapoartele de activitate și să

⁷⁴ *Regulamentul de funcționare al aparatului de corespondenți proprii ai ziarului „Scânteia” din regiuni și raioane*, ibidem, c. 83–84.

organizeze pentru ei seminarii teoretice și practice. Secretarul de propagandă și agitație al comitetului regional sau raional de partid trebuia să urmărească activitatea corespondentului permanent al „Scântei” și să comunice observațiile sale Secției de Propagandă și Agitație a CC sau redacției „Scântei”. Comitetul regional sau raional de partid era obligat să dea tot sprijinul corespondentului propriu al „Scântei” pentru ca acesta să fie pe deplin informat asupra tuturor problemelor și acțiunilor din domeniul vieții de partid, de stat, sindicale, economice, culturale etc. Corespondenții „Scântei” aveau dreptul să participe la ședințele comitetelor regionale sau raionale, precum și la ședințele de birou ale lor, la adunările cu activul, la ședințele secțiilor, la ședințele Sfatului Popular regional sau raional, ale comitetului executiv respectiv și ale organizațiilor de masă. El trebuia invitat la manifestările politice și culturale importante la nivel de regiune sau raion. Corespondentul urma să fie încadrat în organizația de bază a activiștilor comitetului regional sau raional de partid. De asemenea, el trebuia încadrat de comitetul regional sau raional într-unul din gradele de învățământ de partid, conform unei înțelegeri prealabile cu redacția „Scântei”. Același comitet trebuia să asigure corespondentului locuință, birou și telefon și să-i înlesnească procurarea mijloacelor de transport în vederea deplasării pe teren. Corespondentul beneficia de cantină, cooperativă, cartele, asistență medicală în măsura în care beneficiau de toate acestea și activiștii comitetelor regionale sau raionale de partid. Cu alte cuvinte, organizațiile locale de partid trebuiau să suporte costurile cu întreținerea corespondenților permanenți ai „Scântei”, dar să nu aibă niciun fel de putere asupra lor.

Am insistat mai mult asupra acestor probleme legate de ziarul „Scântea”, cel mai important organ de presă din întreaga istorie a României comuniste, deoarece ele reflectă, este adevărat că la o scară mai mare, problemele întregii presei scrise românești din perioada 1948–1953 și, oricum, cea mai clară concluzie care se poate trage este aceea că presa scrisă era unul dintre principalele mijloace ale aparatului de propagandă al puterii comuniste, metodele sale devenind clasice și pentru numeroase alte forme de propagandă. Comuniștii nu se înșelau atunci când considerau presa scrisă drept „cea mai ascuțită armă a partidului”.

Un moment foarte important pentru dimensiunea propagandistică a presei scrise s-a petrecut după înlăturarea de la putere a grupului Ana Pauker – Vasile Luca – Teohari Georgescu, la 2 iulie 1952, când a avut loc o ședință la Comitetul Central cu redactorii presei centrale și locale, ședință în cadrul căreia Gheorghe Gheorghiu-Dej a ținut un semnificativ discurs. Aici, secretarul general al partidului, temându-se de efectele pe care ar fi putut să le aibă asupra lui Stalin, a cerut cu hotărâre ziariștilor să înceteze de a-i mai proslăvi numele în articolele lor. În cuvinte greoaie, bolovănoase și stângace, el le spunea: «Și mereu „partidul și tovarășul Gheorghiu-Dej, partidul și tovarășul Gheorghiu-Dej”. Dacă mă izolează de el? Parcă n-aș fi și eu membru de partid, membru în Comitetul Central. De ce nu scoatem fața Comitetului Central, a organului. Să se simtă că există o conducere, și

o conducere tare după zdrobirea grupului de oportuniști din partidul nostru, că partidul nostru merge ferm pe calea bolșevizării și lichidează calm și cu hotărâre rămășițele social-democrate, oportuniste din rândurile sale. Tot articolul: Gheorghiu-Dej, Gheorghiu-Dej. Credeți că faceți un serviciu scriind mereu așa Gheorghiu-Dej! Parcă cu sila îl băgați pe gât oamenilor»⁷⁵. Acesta a fost, de fapt, punctul central al întâlnirii, dar pentru a fi mascat, Gheorghiu-Dej a găsit de cuviință să traseze „noi sarcini” presei scrise, sarcini cu nimic deosebite de cele din trecut, poate, totuși, cu o corectură importantă, aceea a eliminării numelor celor înlăturați de la putere din presă. Cu toate acestea, credem că merită osteneala de a vedea ce trebuia să facă presa scrisă din țara noastră în iulie 1952 pentru a intensifica presiunea propagandistică asupra populației.

Două direcții trebuiau avute în vedere în mod deosebit, și anume: lupta pentru construirea socialismului și mobilizarea „maselor largi populare” la lupta pentru pace, „împotriva ațâțătorilor” la un nou război⁷⁶. Pe baza acestei analize, presei de partid îi reveneau mai multe sarcini la care trebuia să găsească răspunsurile cele mai potrivite. Astfel, ea trebuia să mobilizeze pe oamenii muncii la luptă pentru construirea socialismului pe baza sarcinilor stabilite de CC al PMR și de guvern cu privire la reforma monetară și la „consolidarea succesului ei”⁷⁷. În același timp, ea trebuia să arate cât rău au provocat „deviatorii oportuniști de dreapta” cauzei construirii socialismului, cum au frânat ei „opera de industrializare a țării”, creșterea nivelului de trai al celor ce muncesc. Multe dintre greutățile prezentului se datorau activității „deviatorilor de dreapta”, masele muncitoare trebuind să fie mobilizate la lupta pentru „lichidarea din rădăcini a oportunismului și a împăciuitorismului”⁷⁸. O altă sarcină centrală a presei era mobilizarea oamenilor muncii la lupta pentru îndeplinirea planului pe anul 1952, la toți indicatorii și înainte de termen, pentru dezvoltarea întrecerii socialiste și a stahanovismului, pentru lichidarea birocratismului, a metodelor administrative și a caracterului de campanie în organizarea întrecerii socialiste, pentru lărgirea caracterului ei de masă⁷⁹. Presa trebuia să lupte și pentru îmbunătățirea calității produselor, ridicarea productivității muncii, reducerea prețurilor de cost, realizarea unui sever regim de economii, pentru o mai bună organizare a muncii și introducerea mecanizării, pentru însușirea și folosirea deplină a tehnicii. Ea mai avea ca sarcină „educarea” oamenilor muncii în spiritul „atitudinii socialiste față de muncă, al grijii față de

⁷⁵ *Stenograma ședinței cu redactorii presei centrale și locale unde tov. Ghe. Gheorghiu-Dej a făcut o expunere referitoare la sarcinile presei (a combătut proslăvirea numelui său în presă) din ziua de 2 iulie 1952*, în AMR, fond microfilme, r. AS 1 – 1521, c. 7.

⁷⁶ *Sarcinile actuale ale presei de partid. 3 iulie 1952*, în *Rezoluții și hotărâri ale C.C. al P.M.R.*, vol. II, p. 209.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 210.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*.

avutul obștesc, al unei discipline severe în muncă, trebuia să contribuie la creșterea de noi cadre din rândurile clasei muncitoare, dar și la descoperirea și înlăturarea elementelor dușmănoase, sabotoare din rândurile intelectualității burgheze”⁸⁰. Presa de partid trebuia să aibă mereu în atenție problema nivelului de trai al oamenilor muncii și să urmărească îndeplinirea întocmai a măsurilor adoptate de partid și de guvern⁸¹. Alte obiective importante, care trebuiau dezbătute pe larg, erau cele referitoare la întărirea alianței dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare⁸², popularizarea largă a proiectului noii Constituții a R.P.R.⁸³, lupta pentru întărirea statului de democrație populară⁸⁴, problemele vieții de partid⁸⁵, propaganda marxism-leninismului⁸⁶, problemele dezvoltării culturii⁸⁷, educarea oamenilor muncii în spiritul patriotismului socialist și al internaționalismului proletar, în spiritul prieteniei de nezdruccinat cu marea Uniune Sovietică⁸⁸. Totodată, presa scrisă trebuia să-și intensifice acțiunea de „demascare concretă, documentată, pe bază de fapte, a sângeroșilor imperialiști americano-englezi, dușmani de moarte ai păcii și libertății popoarelor”⁸⁹, trebuia să „demaște putreda ideologie imperialistă”, malthusianismul, rasismul și alte teorii antiștiințifice, „canibalice”⁹⁰, clica de „bandiți, spioni și asasini” a lui Tito⁹¹, să educe masele în spiritul vigilenței împotriva „uneltelor imperialiștilor și agenților lor din afara și din interiorul țării”, să demaște concret pe toți acei ce fac propagandă în favoarea unui nou război⁹², să demonstreze slăbiciunea crescândă a lagărului imperialist, contradicțiile interne care-l macină și faptul că este sortit unei pieiri inevitabile⁹³, să insuflă maselor încrederea în „forța uriașă” a lagărului păcii, să popularizeze „mărețele succese ale Uniunii Sovietice în construirea comunismului”⁹⁴. Pentru a-și îndeplini toate aceste obiective, conducerea superioară a partidului considera că presa trebuie să fie nu numai un propagandist și agitator colectiv, ci și un organizator colectiv. Acest lucru însemna că ea nu este un „organ de delectare”, ci de educare și mobilizare a maselor. Conținutul presei trebuia să fie „serios, sobru, convingător, să orienteze

⁸⁰ *Ibidem*, p. 210–211.

⁸¹ *Ibidem*, p. 211.

⁸² *Ibidem*, p. 211–213.

⁸³ *Ibidem*, p. 213–214.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 214–215.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 215–216.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 216.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 216–217.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 217–218.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 218–219.

⁹¹ *Ibidem*, p. 219.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 219–220.

just organizațiile de partid și întreg poporul muncitor spre țelurile puse de partid”⁹⁵. Urmând exemplul presei sovietice «[...] presa noastră de partid trebuie să fie o tribună a experienței celei mai înaintate în toate domeniile de activitate, să susțină tot ceea ce este nou și înaintat, să popularizeze și să răspândească succesele și realizările din diferite domenii și totodată să scoată la iveală lipsurile, să lupte pentru lichidarea lor, să combată tot ce frânează mersul nostru spre socialism, să folosească cu curaj arma criticii și autocriticii. Având totdeauna în fața sa modelul presei sovietice și în primul rând al „Pravdei” bolșevice, presa noastră trebuie să fie principială, pătrunsă de spirit de partid, de combativitate revoluționară, să fie un apărător neconținut al intereselor poporului»⁹⁶.

De fapt, după toată această înșiruire de sarcini și obiective ale presei scrise din iulie 1952, putem trage o singură concluzie importantă, și anume aceea că ea trebuia să-i convingă pe oameni că sunt liberi, că se bucură de drepturi și că trăiesc într-o țară democratică, în timp ce ei erau adevărați sclavi, nu aveau niciun fel de drepturi și trăiau într-un mare lagăr de concentrare, din care nu se mai putea pleca, ci doar se putea fugi. Ne îndoim că propaganda prin presa scrisă a avut efecte deosebite asupra populației țării, dar, indiferent de acest lucru, ea a reprezentat, după învățământul public, al doilea mijloc de propagandă în ceea ce privește cantitatea de informații aruncată asupra societății într-o vreme în care nu exista televiziunea, iar radioul, deși aflat în permanentă ascensiune, nu atinge cotele ei de audiență. În același timp, nu trebuie să uităm nici faptul că presa scrisă nu era, în concepția conducerii partidului, doar un simplu mijloc de propagandă, ci era și un mijloc activ de organizare și mobilizare a maselor, de „demascare a dușmanului de clasă”, un instrument important al sistemului de represiune în masă pus în funcțiune de comuniști în România după modelul sovietic atât de apreciat de ei.

În strânsă legătură cu presa scrisă s-a aflat și un alt mijloc al propagandei comuniste de la noi din țară, este vorba de *Agenția Română de Presă (Agerpres)*. Ea a fost înființată pe locul rămas vacant prin desființarea Agenției de Presă Rador (Radio Orient), la 23 mai 1949, și a fost condusă, până în mai 1951, de un activist de partid „ilegalist”, Ion Popescu-Puțuri⁹⁷. Agerpresul a devenit încă de la început, alături de cenzură, unul din principalii piloni ai propagandei comuniste din România. Dacă cenzura avea misiunea de a împiedica apariția sau transmiterea în public a oricărei informații care ar fi putut să aducă daune imaginii și prestigiului partidului, Agerpresul avea rolul de a realiza și transmite știri și informații care să scoată în evidență politica justă a partidului, dezvoltarea generală a țării tocmai datorită acestei politici, creșterea permanentă a nivelului de trai al populației,

⁹⁵ *Ibidem*, p. 221.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 221–222.

⁹⁷ Eugen Denize, *Locul Agenției Române de Presă (Agerpres) în cadrul propagandei comuniste la începutul anului 1950*, în vol. *Un destin și o viață. Omagiu profesorului Radu Ciuceanu la 75 de ani*, coord. Florin Constantiniu, Dalila-Lucia Aramă și Dan Cătănuș, București, 2003, p. 328.

munca plină de succes și eroism a clasei muncitoare și a țăranimii muncitoare, importanța „alianței” cu Uniunea Sovietică, „marile realizări” ale oamenilor muncii sovietici și din celelalte țări ale „lagărului păcii și democrației”, „unelțirile dușmanului de clasă” din interior și ale „imperialiștilor anglo-americani”, dornici să arunce lumea în flăcările unui nou război mondial distrugător.

Dar, în ciuda bombardamentului mediatic la care erau supuși românii, ei nu făceau dovada faptului că erau pătrunși de sloganurile propagandistice comuniste, că deveniseră adepți ai ideologiei adusă de tancurile sovietice în țară. Dimpotrivă, ei creau în continuare mari dificultăți noului regim. Rezistența armată din munți, departe de a fi lichidată, se intensifică, iar țăranimea se opunea cu înverșunare procesului de colectivizare a agriculturii și de subordonare totală a ei voinței partidului. Închisorile și lagărele erau pline de opozanți ai regimului, care așteptau cu toții „venirea americanilor” și alungarea comuniștilor de la putere. Singura garanție fermă că regimul nu se va prăbuși era dată de vecinătatea cu Uniunea Sovietică și de prezența armatelor sovietice pe teritoriul României.

În aceste condiții dificile pentru putere, comuniștii au reacționat, așa cum le stătea în obicei, cu violență, cu o violență represivă cum nu se mai văzuse în istoria României, dar și cu o violență propagandistică pe măsură. Evident, unul dintre principalii vinovați pentru eșecurile propagandistice ale regimului a fost considerat a fi Agerpresul, pilon de bază al propagandei și agitației, cel care furniza știrile și informațiile pentru presă și pentru radiodifuziune.

Această situație a impus o analiză minuțioasă a activității Agenției Române de Presă, care s-a realizat în cadrul unei ședințe cu conducerea acesteia și cu reprezentanții principalelor ziare din capitală, desfășurată la Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Român, la 13 martie 1950⁹⁸. În deschiderea ședinței a luat cuvântul Ion Popescu-Puțuri, cel care conducea Agerpres, și care, după ce a arătat în ce constă obiectul muncii Agenției, a subliniat câteva din realizările ei, dar a insistat mai mult asupra lipsurilor și a măsurilor ce trebuiau adoptate pentru depășirea lor⁹⁹. Celelalte luări de cuvânt, inclusiv a consilierului sovietic de pe lângă Agenție, Borscenko, au avut loc în aceeași notă, au scos în evidență câteva realizări și au insistat mai mult asupra lipsurilor¹⁰⁰.

Interesantă a fost intervenția lui Leonte Răutu¹⁰¹, șeful Secției de Propagandă și Agitație din cadrul aparatului Comitetului Central, cel care a condus ședința și, prin urmare, a tras și concluziile. Pentru Leonte Răutu analiza muncii Agerpresului nu fusese făcută destul de politic, deoarece problemele Agenției nu fuseseră legate de problemele generale ale partidului¹⁰². Era subliniată lipsa spiritului critic care domnea în Agenție, precum și tendința de a pune lipsurile pe seama „condițiilor

⁹⁸ *Stenograma ședinței cu conducerea agenției Agerpres și cu reprezentanții ziarelor din capitală din ziua de 13 martie 1950*, în AMR, fond microfilme, r. AS 1 – 1517, c. 1–6.

⁹⁹ Ibidem, c. 1–2.

¹⁰⁰ Ibidem, c. 2–5.

¹⁰¹ Ibidem, c. 5–6.

¹⁰² Ibidem, c. 5.

obiective”¹⁰³. În ceea ce privea problema cadrelor, Leonte Răutu promitea un ajutor din partea conducerii superioare de partid, dar arăta că Agerpresul trebuia să o rezolve prin propriile eforturi¹⁰⁴. El aprecia că în munca Agenției trebuia să domnească un spirit de partid mai pronunțat, că informațiile interne trebuiau să fie mai numeroase și mai variate, redactate într-un stil alert și plăcut, trebuiau, de asemenea, preluate mai multe materiale transmise de agenția TASS¹⁰⁵. Informațiile furnizate de Agerpres trebuiau să fie mai agresive la adresa imperialiștilor și a celor dornici să declanșeze un nou război¹⁰⁶. Organizarea Agenției necesita îmbunătățiri substanțiale, renunțarea la buletinul economic și la materialele teoretice, introducerea unui buletin săptămânal în limba rusă, transmiterea în străinătate a unor articole scrise de personalități din România, organizarea unei secții care să redacteze materialele necesare presei din provincie, redactarea materialelor să se facă după exemplul presei sovietice¹⁰⁷. În ceea ce privea personalul Agerpres, Leonte Răutu cerea îndepărtarea imediată a acelor elemente nesigure, lipsite de atașament față de partid, și înlocuirea lor cu elemente devotate și verificate¹⁰⁸. Recomanda, de asemenea, recrutarea unor corespondenți județeni, cel puțin câte unul pe județ, precum și pregătirea unor corespondenți pentru străinătate¹⁰⁹.

Toate aceste recomandări, care vizau o creștere a eficienței muncii Agerpres, însemnau însă pentru populația țării o nouă intensificare a presiunii ideologice și propagandistice, crearea unui climat de viață tot mai ostil, mai străin de tradițiile și de aspirațiile poporului român. Din acest punct de vedere, ședința din 13 martie 1950 este reprezentativă pentru felul în care liderii comuniști pregăteau și desfășurau agresiunea propagandistică și ideologică împotriva propriului popor, pe care-l doreau dezrădăcinat și rupt definitiv de trecut.

Foarte apropiate de presa scrisă ca mijloc de propagandă comunistă s-au aflat și *gazetele de perete*, care împânzeau, în număr tot mai mare, fabricile, uzinele, șantierelor, unitățile militare, instituțiile de orice fel și chiar străzile orașelor și ulițele satelor. Ca să ne dăm seama ce reprezentau aceste gazete de perete atât pentru putere, cât și pentru cei obligați să le suporte este suficient să răsfoim paginile „Scânteii” și să citim câteva articole, precum cel apărut la 6 februarie 1949, *Să ridicăm la înălțimea marilor sarcini ale partidului gazetele de perete*, sau cel din 2 iulie același an, *Ia să vedem gazeta de perete!*

În primul dintre aceste articole se arăta foarte clar că: „O formă din cele mai vii ale agitației comuniste de masă o constituie gazeta de perete”¹¹⁰. Ca orice organ

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Ibidem, c. 6.

¹⁰⁷ Ibidem.

¹⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ *Să ridicăm la înălțimea marilor sarcini ale partidului gazetele de perete*, în „Scânteia”, 6 februarie 1949, p. 1.

de presă, se arăta mai departe „[...] gazeta de perete nu trebuie să fie numai propagandist colectiv și un agitator colectiv, ci și un organizator colectiv. Ea trebuie să traseze sarcinile *concrete* și *locale* ale colectivității de muncă în rândul căreia apare, în lumina obiectivelor generale ale Partidului. Ea trebuie să ajute astfel colectivitatea dată la realizarea sarcinilor specifice ce-i revin. Cuvântul ei, scris de oamenii muncii înșiși, trebuie să se prefacă în *faptă*. Gazeta de perete este deci o ascuțită armă pentru realizarea sarcinilor noastre de luptă și această armă este la îndemâna fiecărei organizații de Partid; totul e ca organizația de Partid să aprecieze just însemnătatea acestei arme și să știe s-o folosească pe deplin”¹¹¹. În general, gazetele de perete din această perioadă trebuiau să aibă în vedere creșterea producției, popularizarea întrecerilor în muncă și a fruntașilor în producție și criticarea unor stări de lucruri dăunătoare din întreprinderi. Din păcate, se arăta în articol „[...] majoritatea gazetelor de perete sunt încă departe de a corespunde rolului important de agitator, propagandist și organizator ce le revine îndeosebi astăzi, în marea luptă pentru construirea socialismului și în bătălia pentru realizarea planului”¹¹². Se considera că nivelul lor politic, cultural și tehnic lăsa mult de dorit, că cele mai multe dintre ele manifestau tendința de a trata doar problemele generale, neglijând problemele concrete și locale, că sunt pline de materiale prea lungi, scrise „după calapod”, adesea lipsite de actualitate și de combativitate, fără să urmărească efectul în mase al articolelor publicate. Multe dintre ele conțineau chiar „greșeli politice serioase, deoarece organele de partid și colectivele de redacție nu controlau destul de vigilent cuprinsul lor”¹¹³.

Pentru remedierea acestei situații, articolul din „Scânteia” oferea și câteva soluții concrete. El anunța, în primul rând, faptul că Direcția de Propagandă și Agitație din CC al PMR a întocmit o broșură cuprinzând *Instrucțiuni pentru organizarea gazetelor de perete*, în care erau analizate pe larg lipsurile gazetelor de perete, se arăta care erau sarcinile lor politice și se trasau măsurile practice care trebuiau luate pentru îmbunătățirea radicală a conținutului lor. Astfel, prin mijloace specifice, ele trebuiau să impulsioneze producția și să dezvolte atitudinea socialistă a oamenilor față de muncă și de avutul obștesc. În același timp, ele trebuiau să demaște și să lovească fără cruțare „[...] uneltirile dușmanului de clasă sau a uneltelor acestuia: sabotaj, furturi, încercarea de a învrăjbi muncitori de naționalități diferite etc.”¹¹⁴. O altă sarcină importantă a lor o constituia stimularea ridicării nivelului politic al oamenilor muncii, studiul individual, cititul, creșterea calificării lor profesionale, dezvoltarea activităților culturale din întreprinderile și instituțiile unde apăreau. În general, ele trebuiau să sprijine și să lărgească inițiativele juste și să „izoleze și să stârpească” vechile moravuri, să „nimicească”

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ *Ibidem*.

uneltirile dușmanului din interior și din afară¹¹⁵. Pentru atingerea acestor obiective, instrucțiunile amintite mai sus prevedeau o serie de condiții de natură organizatorică. În primul rând, se cerea să se pună capăt risipei de forțe, peste tot, în întreprinderi și instituții, la fermele de stat și SMT-uri, trebuia să apară o singură gazetă de perete, organ comun al organizației de partid și al comitetului sindical. În întreprinderile mai mari puteau apărea și gazete pe secții, iar acolo unde lucrau mulți tineri putea să apară, sub controlul organizației de partid, o gazetă de perete a organizației UTM. În școlile de ucenici, elementare, medii etc., gazeta de perete trebuia să fie un organ al organizației unice de tineret, iar în instituțiile de învățământ superior un organ comun al organizațiilor de partid și de tineret. Mai puteau apărea și gazete de circumscripție orășenească, iar în întreprinderile unde lucrau mulți muncitori din rândurile naționalităților conlocuitoare ea putea să apară și în limba acestora, dar existând o singură redacție. În același timp, presa de partid primea sarcina să acorde gazetelor de perete o atenție deosebită, publicând sistematic recenzii asupra lor și contribuind, astfel, la formarea de noi cadre de corespondenți și ziariști devotați clasei muncitoare și partidului¹¹⁶. În acest fel, gazeta de perete, prezentă peste tot, cu excepția propriei locuințe, devenea un formidabil mijloc de presiune propagandistică asupra unei mari părți din populația țării, care, oriunde și-ar fi întors privirea, ar fi privit fotografii, lozinci și îndemnuri „mobilizatoare” pentru a-și pune toate energiile în slujba regimului comunist.

Evident, prima care s-a supus indicațiilor trasate de Direcția de Propagandă și Agitație a fost „Scânteia”, care, la sfârșitul lunii iunie 1949, a întreprins un raid-anchetă prin mai multe întreprinderi (Filatura Românească de Bumbac, Dinamo, Grivița–Vagoane, Bumbăcăria Jilava, 23 August, Flamura Roșie etc.), pentru a vedea cum se prezentau gazetele de perete, după care și-a publicat concluziile la 2 iulie¹¹⁷. „Scânteia” constata, în primul rând, „[...] o simțitoare îmbunătățire a activității gazetelor de perete”¹¹⁸. Multe gazete, se arăta în articol, se ocupă de lupta pentru îndeplinirea planului de stat, stimulează inițiativele creatoare și evidențiază pe cei ce se disting în muncă, acordă o importanță din ce în ce mai mare întrecerii socialiste, critică lipsurile în muncă, se interesează de îmbunătățirea condițiilor de muncă și de trai ale muncitorilor, critică lipsurile din funcționarea cantinei, creșei, căminului de ucenici. Unele gazete de perete, se spunea mai departe, au început să oglindească și viața culturală a întreprinderii, ocupându-se, în special, de activitatea echipelor culturale și a bibliotecilor, au început să acorde o atenție mai mare problemelor vieții de partid și activității organizațiilor de masă, au lărgit cercul muncitorilor care scriu articole, au reușit să îmbine agitația scrisă cu cea prin viu

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ *Ia să vedem gazeta de perete!*, în „Scânteia”, 2 iulie 1949, p. 3.

¹¹⁸ *Ibidem*.

grai, folosesc caricaturile și epigramele etc.¹¹⁹ Dar lipsurile constatate erau și ele cel puțin la fel de numeroase. Multe gazete de perete nu aveau un plan dinainte stabilit, redacțiile lor nu cunoșteau îndeajuns problemele întreprinderii și nu știau în ce direcție să-și concentreze eforturile, manifestau „tendința nesănătoasă” de a-și îndrepta „focul criticii” spre directorul întreprinderii, atunci când activitatea acestuia trebuia să fie un „bun scump” tuturor muncitorilor, se mulțumesc să investigheze anumite lucruri pozitive sau negative și nu declanșează campanii, nu lansează lozinci concrete, nu urmăresc traducerea lor în viață și nu popularizează schimburile de experiență¹²⁰. De asemenea, gazetele de perete erau acuzate că „privesc îngust” sarcina lor de a se ocupa de problemele de muncă, de condițiile de trai ale colectivului întreprinderii, pe care le tratau rupându-le de „cadrul general al luptei clasei muncitoare pentru realizarea planului și pentru construirea socialismului”¹²¹, că nu acordă suficientă atenție „vigilenței de clasă” împotriva sabotajilor, a colportajilor de zvonuri războinice, a făcătorilor de minuni, a propovăduitorilor misticismului și superstițiilor și că atunci când ridică problemele luptei pentru pace, necesității combaterii misticismului și a popularizării științei fac aceasta rupându-le de situația concretă, de sarcinile întreprinderii respective¹²². Cu alte cuvinte, gazetele de perete trebuiau să execute întocmai ordinele venite de la partid, iar criticile lor nu trebuiau să-l vizeze pe director, omul numit de partid în această funcție, și nici aspectele mai generale ale acelor lucruri care nu mergeau bine, ci doar particularitățile locale ale fiecărei întreprinderi în parte. Ele trebuiau să-și vadă de „lungul nasului” și să fie incisive doar atât cât le dădea voie partidul. În orice caz, structurile de propagandă ale puterii comuniste considerau gazetele de perete ca pe un mijloc ieftin și eficient de atingere a propriilor obiective, deoarece se aflau peste tot și chiar dacă nu erau citite cu multă atenție sau în întregime, prin masiva lor prezență bombardau în permanență privirile și gândurile celor aflați în contact, chiar și întâmplător, cu ele.

Importanța cuvântului scris ca mijloc de propagandă și de manipulare a opiniei publice nu se oprea însă numai la presă sau la activitățile similare cu acelea ale ei, ci trecea dincolo de ele. Foarte importantă din acest punct de vedere era *cartea*, cu cele două dimensiuni ale ei, *editurile*, care o produceau, și *bibliotecile*, care o puneau la îndemâna celor mulți. Comuniștii au avut grijă ca toate editurile particulare din țară să dispară, după care le-au înlocuit cu propria editură și cu edituri de stat subordonate lor. Într-un articol publicat de Traian Șelmaru, în „Scânteia” din 18 mai 1948, se arată că până în acel moment Editura Partidului Muncitoresc Român publicase 12 milioane de volume¹²³, număr care va crește,

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ *Ibidem*.

¹²² *Ibidem*.

¹²³ Traian Șelmaru, 12 000 000, în „Scânteia”, 18 mai 1948, p. 1.

până în octombrie 1950, la 52 de milioane de volume¹²⁴ vândute la prețuri foarte mici, subvenționate, prin „Librăria Noastră”, adică a partidului¹²⁵. Aceste volume, așa cum arăta Traian Șelmaru, au avut un rol deosebit de însemnat ca propagatoare ale teoriei marxist-leniniste, teorie fără de care politica partidului nu ar fi putut fi înfăptuită¹²⁶. Volumele apărute în editura partidului, dar și în alte edituri din întreaga țară, cuprindeau, în primul rând, opere ale clasicilor marxism-leninismului, Marx, Engels, Lenin, Stalin, lucrări ale altor conducători ai comuniștilor sovietici (Jdanov, Beria, Molotov, Malenkov etc.) și români (Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu etc.). Ele abordau, în mod special, aspecte ale vieții economice, politice, culturale, teoretice și ideologice, felul în care se aplica la noi teoria „științifică revoluționară” a marxism-leninismului. Erau publicate și opere literare, în primul rând cele ale scriitorilor ruși și sovietici, apoi cele ale scriitorilor români contemporani, care scriau după canoanele „realismului socialist”. Traian Șelmaru considera că fiecare membru de partid are sarcina să „[...] folosească în cel mai înalt grad tipăriturile editurii noastre, să le studieze, să le prelucereze, să aplice învățătura teoretică în munca sa concretă pentru o mai bună organizare a ei, pentru a-i mări productivitatea”¹²⁷. În același timp, el arăta că este sarcina comitetelor județene ale PMR și ale organizațiilor de bază să organizeze individual și colectiv studiul marxism-leninismului și să controleze în grupe de lectură sau cercuri de studii ce au înțeles oamenii din acest studiu și ce concluzii au tras pentru activitatea lor practică¹²⁸. Redacțiile gazetelor de perete aveau și ele obligația să publice mici recenzii ale oamenilor muncii, care să atragă atenția asupra „învățămintelor prețioase” trase pentru îmbunătățirea muncii de zi cu zi și pentru orientarea politică în general¹²⁹. În acest fel, aparatul de propagandă comunist transforma cartea, în general, dintr-un principal mijloc de studiu și de luminare, într-un mijloc de îndoctrinare și de manipulare, de pervertire a sufletului și a minții românilor. Multe cărți al căror conținut sau ai căror autori nu conveneau comuniștilor au fost distruse, împrăștiate, scoase din biblioteci sau trecute în fonduri speciale, unde puteau fi citite cu foarte multă greutate. În locul lor, librăriile și bibliotecile românești au fost invadate de cărți cu coperti roșii, în general, care conțineau operele părinților comunismului și ale liderilor comuniști români, de cărți traduse cu frenezie din limba rusă sau de producții autohtone din care cele mai multe, așa cum a arătat trecerea timpului, nu aveau niciun fel de calitate estetică, artistică, ci conțineau doar grămezi de mesaje ideologice.

¹²⁴ Sorin Toma, *Republica Populară Română pe drumul revoluției culturale*, ibidem, 24 octombrie 1950, p. 2.

¹²⁵ Tr. Șelmaru, *art. cit.*, p. 1.

¹²⁶ *Ibidem*.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 6.

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ *Ibidem*.

Nu era însă suficient doar să tipărești cărți și să le pui în vânzare la prețuri mici, trebuia ca partidul să se asigure că ele vor ajunge, într-adevăr, în bună măsură, sub privirile celor cărora le erau destinate. În acest sens, un rol esențial revenea bibliotecilor, marilor biblioteci ale țării, dar și bibliotecilor mai mici, școlare, de întreprindere și de cartier, care furnizau iubitorilor de lectură doar acele cărți recomandate și agreate de propaganda comunistă. Bibliotecile, așa cum arăta „Scânteia” din 5 iulie 1951¹³⁰, trebuiau să studieze și să aplice pe scară largă experiența sovietică din domeniu, trebuiau să organizeze un larg schimb de experiență între bibliotecari pentru răspândirea metodelor de muncă înaintate, să-i evidențieze și să-i premieze pe cei mai buni dintre aceștia. Cu cât bibliotecile ar fi funcționat mai bine, cu atât ele ar fi avut mai mulți cititori și ar fi devenit ajutoare mai puternice ale muncii politice de masă¹³¹. „Cititul – considerau propagandiștii comuniști – duce la ridicarea nivelului politic și cultural al oamenilor muncii, iar aceasta este o condiție esențială a îndeplinirii mărețelor sarcini pe care le ridică construirea socialismului, apărarea păcii. Iată de ce comitetele de partid au datoria să acorde o mare atenție bibliotecilor și să exercite un control sistematic asupra diferitelor instituții și organe de stat care au sarcini în această direcție”¹³². Din această perspectivă, bibliotecarii trebuiau să se afle în primele rânduri ale muncii de lămurire a maselor, să poarte cu sine „steagul revoluției” culturale¹³³. Astfel, bibliotecile erau transformate de comuniști din centre de cultură în oficine de propagandă, iar cartea era coborâtă de la statutul ei de instrument cultural la acela de instrument de manipulare a conștiințelor.

Nu putem încheia aceste rânduri referitoare la propaganda prin cuvântul scris fără a arăta că liderii comuniști români au încercat, în această perioadă, să modifice și *ortografia limbii române*. Scopul lor era acela de a slaviza limba română, regulile ei de scriere și de pronunțare, de a o apropia cât mai mult de limba rusă, de a o face, la fel ca și cultura, națională în formă și socialistă în fond. Era o aberație care dovedește, dacă mai era nevoie, caracterul trădător al intereselor naționale de care a dat dovadă conducerea comunistă română, dependența și slugărnicia ei strictă față de Moscova.

Problema modificării ortografiei limbii române s-a pus la ședința Secretariatului CC al PMR din 26 mai 1949 și, pentru moment, nu va găsi o rezolvare în sensul celor dorite de conducerea superioară de partid. După ce Iosif Chișinevski a prezentat un proiect de hotărâre referitor la această problemă¹³⁴, Ana Pauker și-a exprimat părerea că ar trebui să se mai aștepte, deoarece lipseau

¹³⁰ *Bibliotecile – factor puternic de culturalizare a maselor*, în „Scânteia”, 5 iulie 1951, p. 1.

¹³¹ *Ibidem*.

¹³² *Ibidem*.

¹³³ *Ibidem*.

¹³⁴ *Procesul verbal și stenograma ședinței Secretariatului C.C. al P.M.R. din ziua de 26 mai 1949*, în AMR, fond microfilme, r. AS 1 – 206, c. 11.

specialiștii necesari, iar situația nu era foarte presantă. Mai important, după părerea ei, era revizuirea limbii „[...] care este pocită cu tot felul de franțuzisme și de latinisme”¹³⁵. În consecință, ea propunea elaborarea unui studiu pentru „curățirea limbii”, crearea „unui curent de refacere a limbii noastre” și abia după aceea să se ia în discuție problema ortografiei pe baza studiilor filologice sovietice¹³⁶. La rândul său, Gheorghiu-Dej arăta că propunerea referitoare la ortografie nu se respinge, dar că este prea devreme pentru a fi aplicată¹³⁷. Înainte de toate, considera el, trebuia început un studiu al limbii pe baze marxist-leniniste și cerut ajutorul filologilor sovietici ale căror orientări erau valabile și pentru noi. El propunea să fie elaborată o directivă sub formă de linie generală, iar apoi, pe baza studierii materialelor sovietice cu privire la metodă, să se dea o nouă directivă celor care vor trebui să lucreze la acest studiu, directivă care va întări și autoritatea conducerii partidului față de cei care vor lucra. Esențial pentru Dej rămânea însă ajutorul sovietic în ce privește metoda¹³⁸. Pe baza acestor propuneri, Secretariatul a hotărât în final ca Iosif Chișinevschi să prezinte un nou proiect în legătură cu această chestiune¹³⁹. Deși amânată, problema ortografiei limbii române nu va fi uitată de conducerea partidului care, în cele din urmă, va impune, și cu ajutorul unor filologi și lingviști reputați, dar lipsiți de conștiință profesională, o nouă ortografie, rusificată, în încercarea de a perverti, poate bunul cultural cel mai de preț al românilor, limba lor strămoșească.

THE PRINTED WORD – COMMUNIST PROPAGANDA IN ROMANIA IN 1948–1953

Abstract

The author addresses the importance of the printed word in the communist propaganda carried out in Romania in 1948–1953, at a time when television was not yet introduced and radio broadcasting, although in full process of development, could be of no great impact on the public opinion. An analysis is made of the written press, the Romanian Agency of Press (Agerpres), news boards, printing houses, libraries, the attempt of the higher leadership of the party to russify the orthography of the Romanian language, the impact exerted on the population of the country by the concerted efforts to erase traditions and historical past. Although unable to fully achieve its goals, the written word was a most important

¹³⁵ Ibidem, c. 12.

¹³⁶ Ibidem.

¹³⁷ Ibidem.

¹³⁸ Ibidem.

¹³⁹ Ibidem.

propagandistic means, ranking quantitatively second only to education, through which torrents of lies were poured over the general public in the attempt to win support for the communist policy.

„LUPTA PENTRU APĂRAREA PĂCII” – SARCINĂ DE BAZĂ PUSĂ DE PC(B) AL URSS PARTIDELOR COMUNISTE. CAZUL PARTIDULUI MUNCITORESC ROMÂN

NICOLETA IONESCU-GURĂ

Perspectiva declanșării unui al treilea război mondial la sfârșitul anilor '40 ai secolului trecut a fost luată în considerare fără a avea un temei real de categorii sociale foarte diferite¹. Pe de o parte de cetățenii din țările în curs de stalinizare din Europa de sud-est, pe de altă parte de ideologii marxist-leniniști, care vedeau în Statele Unite ale Americii și în Anglia expresia imperialismului agresiv. Nu mai puțin, primejdia sovietică a servit ca o motivare pentru cursa înarmărilor din SUA. Rămâne obiect de documentare și studiu dacă propaganda privind izbucnirea unui al treilea război mondial la sfârșitul anilor '40 ai secolului trecut a fost declanșată de SUA sau de URSS, dacă a fost o intoxicare a opiniei publice de către serviciile lor secrete, dacă amenințarea Uniunii Sovietice cu un război de către SUA și statele vest-europene era reală sau era cultivată de URSS cu scopul „promovării imaginii războinice a Apusului”². Cert este faptul că URSS, și implicit sateliții săi, i-a opus

¹ La sfârșitul anilor '40 ai secolului trecut în planurile administrației americane nu se afla declanșarea unui război care să scoată țările din Europa Centrală și de Est de sub influența sovietică. Se considera eficace o opoziție pe plan economic, care ar fi încetinit procesul de stalinizare a țărilor est-europene. În raportul CIA despre România din octombrie 1949, înaintat președintelui Truman, se arăta: „Posibilitatea de invadare a României de către o putere antisovietică este scăzută, în condițiile mondiale prezente, deși această posibilitate este luată în serios în planurile Kremlinului. [...] Opoziția anticomunistă va avea un efect apreciabil pe plan economic. Primele indicii despre aceasta sunt evidente, datorită creșterii dificultăților pe care le au statele satelite în obținerea produselor strategice, în mare parte din cauza lipsei schimburilor externe și a reducerii exporturilor SUA. Efectul pe care aceste probleme, ca și alte dificultăți ivite din partea țărilor occidentale, îl vor avea asupra planurilor sovietice, precum și impactul lor asupra factorilor politici aflați în relație, au cea mai mare semnificație. [...] Valoarea acestei situații pentru țările anticomuniste este evidentă. Pentru că poate permite o serioasă dezorganizare în orarul sovietic, fără o acțiune clară. Prin negarea acestor fapte, care sunt esențiale pentru dezvoltarea României, țările anticomuniste pot amâna îndeplinirea angajamentelor din planul de dezvoltare economică al acestor țări. Aceasta, în schimb, va întârzia alți pași economici, și implicit politici, necesari pentru stabilitatea guvernului român. Ca rezultat, va fi necesară o revizuire a planului sovietic și o reorientare în programul său economic.” (Thomas S. Blanton, *Ce știa președintele Truman despre România. Un raport al serviciilor secrete americane (1949)*, București, 1997, p. 110–113).

² Paul Nistor, *Reacții românești la formarea Pactului Nord Atlantic (1949)*, în „Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol”, 2002–2003, p. 520.

„Revista istorică”, tom XVIII, 2007, nr. 5–6, p. 459–480

acesteia „lupta pentru apărarea păcii”. La indicațiile Kremlinului, pe fondul încordării situației internaționale, în URSS și în țările de democrație populară³ a fost declanșată „lupta pentru apărarea păcii”, care trebuia să antreneze toate instituțiile și întreprinderile statului și toate categoriile sociale și profesionale.

Startul „luptei pentru apărarea păcii” a fost dat de Stalin în toamna anului 1948. În 28 octombrie, Stalin acordă un interviu ziarului „Pravda”, organul PC(b) al URSS, cu privire la rezultatele discuțiilor din Consiliul de Securitate al ONU asupra problemei Berlinului, în care îi acuză pe anglo-americani că vor să declanșeze un nou război mondial: „Politica actualilor conducători ai Statelor Unite și Angliei este o politică de agresiune și o politică de dezlănțuire a unui nou război [...]. Sunt încă prea vii în memoria popoarelor grozăviile războiului recent și sunt prea mari forțele sociale care sunt pentru pace, pentru ca elevii lui Churchill întru agresiune să le poată înfrânge și să îndrepte lucrurile spre un nou război”⁴. De asemenea, el arată că războiul este un mare flagel, că vrea să-l evite și că aceasta se putea realiza numai prin voința sutelor de milioane de oameni. Stalin arăta că calea ce trebuia urmată pentru a realiza pacea și chema la unire partidele comuniste împotriva ațâțătorilor la război. Interviul lui Stalin a fost reprodus și de „Scânteia”, organul de presă al PMR, în numărul 1262 din 29 octombrie 1948, iar în numărul din 30 octombrie apare articolul de fond intitulat *Frontul păcii va învinge*, în care se arată că: „Interviul acordat de tovarășul Stalin ziarului Pravda mobilizează popoarele din lumea întreagă împotriva ațâțătorilor și provocatorilor la un nou război în lupta pentru apărarea păcii” și că „poporul român, eliberat de sub jugul imperialismului, s-a încadrat în marele și puternicul front al păcii în frunte cu Uniunea Sovietică”⁵.

„Lupta pentru apărarea păcii” era îndreptată „împotriva imperialismului anglo-american, provocator de războaie”, fiind o sarcină de bază pusă de PC(b) al URSS partidelor comuniste din țările europene intrate în sfera de influență sovietică. Rezoluția Biroului Informativ al Partidelor Comuniste despre *Apărarea păcii și lupta împotriva ațâțărilor la război*, din noiembrie 1949, a stabilit „sarcini fundamentale” și „măsuri concrete” partidelor comuniste în cadrul luptei pentru pace: „În condițiile creșterii primejdiei unui nou război, partidelor comuniste și muncitorești le revine o mare răspundere istorică. Lupta pentru o pace trainică și îndelungată, pentru organizarea și unirea tot mai strânsă a forțelor păcii împotriva forțelor războiului, trebuie să ocupe în momentul de față locul central în întreaga activitate a partidelor comuniste și a organizațiilor democratice. Pentru realizarea măreței și nobilei sarcini de salvare a omenirii de primejdia unui nou război, reprezentanții partidelor comuniste și muncitorești văd principalele lor sarcini în

³ De asemenea, partidele comuniste din țările capitaliste trebuiau să susțină „lupta pentru apărarea păcii”.

⁴ „Scânteia”, nr. 1262 din 29 octombrie 1948.

⁵ Ibidem, nr. 1263 din 30 octombrie 1948.

următoarele: consolidarea organizatorică și lărgirea mișcării partizanilor păcii; atragerea în această mișcare de noi și noi pături ale populației, transformând-o într-o mișcare a întregului popor; desfășurarea unei campanii masive pentru strângerea semnăturilor sub apelul Comitetului Permanent al Congresului Mondial al Partizanilor Păcii despre interzicerea armei atomice, stabilirea unui strict control internațional asupra executării acestei interziceri și declararea ca criminal de război a guvernului care cel dintâi va folosi această armă; pregătirea convocării celui de-al doilea congres mondial al partizanilor păcii în 1950; intensificarea luptei clasei muncitoare și a tuturor partizanilor păcii împotriva activității ațățătorilor la război, legată de realizarea Pactului Atlanticului de Nord și a altor planuri agresive (importul armamentului din SUA în țările europene, comenzi de război ș.a.m.d.); strângerea semnăturilor sub apelul Comitetului Permanent al Partizanilor Păcii printre păturile cele mai largi populare. Pe lângă mitinguri, manifestații să se folosească în proporții mai largi asemenea forme de acțiune, cum sunt vizitarea cartierelor orășenești, caselor, satelor, fiecărei familii în parte”⁶. Partidele comuniste erau cele care trebuiau să organizeze „lupta pentru pace a popoarelor”, pentru că, după Stalin, „pacea va fi menținută și consolidată, dacă popoarele vor lua în propriile lor mâini cauza menținerii păcii și o vor apăra până la capăt. Războiul poate deveni inevitabil dacă ațățătorii la război vor reuși să prindă în mreaja minciunii masele populare, să le înșele și să le atragă într-un nou război mondial. De aceea, larga campanie de menținere a păcii, ca mijloc de demascare a mașinațiunilor criminale ale ațățătorilor la război, are acum o importanță primordială”⁷.

„Lupta pentru apărarea păcii” a fost instituționalizată. La nivel internațional exista un Consiliu Mondial al Păcii, având ca președinte pe Frederic Joliot-Curie, care ținea sesiuni ordinare și extraordinare⁸, în urma cărora se adoptau rezoluții. Tot el convoca anual congrese mondiale ale partizanilor păcii „în vederea unui larg schimb de păreri în cele mai importante probleme ale luptei pentru pace”⁹. În țările de democrație populară au fost înființate comitete naționale pentru apărarea păcii, care țineau și ele congrese. Situația era de așa natură, încât G. Marshall vorbea despre „periculoasa ofensivă de pace sovietică”¹⁰. Consiliul Mondial al Păcii¹¹,

⁶ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare ANIC), fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 11/1949, vol. I, f. 110–112.

⁷ „Scânteia”, nr. 2388 din 1 iulie 1952, p. 1.

⁸ Spre exemplu, între 1–5 iulie 1952 a avut loc la Berlin sesiunea extraordinară a Consiliului Mondial al Păcii, care a avut următoarea ordine de zi: soluționarea pașnică a problemelor germană și japoneză, încetarea imediată a războiului din Coreea, frânarea cursei înarmărilor și încheierea unui Pact al Păcii între cele cinci mari puteri. Delegația RPR a avut trei membri: Mihail Sadoveanu, președintele Comitetului Permanent pentru Apărarea Păcii din RPR, Sorin Toma, redactor șef al ziarului „Scânteia”, și Florica Mezincescu, vicepreședinte al Comitetului Permanent pentru Apărarea Păcii din RPR. Ca invitați au plecat Barbu Zaharescu, rectorul Institutului „Maxim Gorki”, și I. Fântânanu, ziarist (ibidem, nr. 2388 din 1 iulie 1952).

⁹ Ibidem, nr. 2391 din 4 iulie 1952, p. 4.

¹⁰ ANIC, fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 10/1948, f. 33.

forul suprem al mișcării mondiale pentru pace, își desfășura activitatea sub lozincă „Pacea poate fi salvată! Pacea trebuie salvată!”. Consiliul Mondial al Păcii edita revista „Partizanii Păcii”. Fondurile necesare editării revistei și întreținerii consiliului proveneau din cotizațiile țărilor care au aderat la el. Hotărârile Consiliului Mondial al Păcii și ale Congreselor Mondiale ale Partizanilor Păcii erau popularizate în țările de democrație populară de comitetele de luptă pentru pace și organizațiile de masă.

Primul Congres Mondial al Partizanilor Păcii s-a ținut la Paris, în 1949. Al doilea a fost programat să aibă loc în 1950, la Sheffield, în Marea Britanie, între 13–19 noiembrie 1950, însă guvernul englez a interzis ținerea pe teritoriul britanic a congresului, astfel că el s-a ținut la Varșovia, între 16–21 noiembrie 1950¹². Congresul a adoptat *Manifestul către popoarele lumii* și *Apelul către Organizația Națiunilor Unite*, în care se cereau: încetarea războiului din Coreea, adoptarea de legi care să pedepsească propaganda de război, întâlnirea reprezentanților celor cinci mari puteri (SUA, Franța, Marea Britanie, URSS și Republica Populară Chineză) în cadrul unei conferințe, pentru discutarea și reglementarea pașnică a divergențelor existente, se cerea ONU să voteze interzicerea armelor atomice, bacteriologice, chimice, a gazelor otrăvitoare, a mijloacelor radioactive și a tuturor mijloacelor de exterminare în masă, declararea drept criminal de război a guvernului care le va folosi primul, reducerea generală a armamentelor, ca o primă etapă pe calea spre o dezarmare generală, marile puteri să efectueze în cursul anilor 1951–1952 o reducere progresivă, simultană și proporțională, de la o treime la

¹¹ Consiliul Mondial al Păcii a fost ales de către cel de-al doilea Congres Mondial al Partizanilor Păcii, care s-a ținut la Varșovia între 16–21 noiembrie 1950. La 23 noiembrie 1950 a avut loc prima ședință a consiliului („Scânteia”, nr. 1898 din 25 noiembrie 1950, p. 1). În articolul de fond din „Scânteia” din 24 noiembrie 1950, intitulat *Trăiască Consiliul Mondial al Păcii*, se arată că: „Marcând maturitatea și forța la care a ajuns astăzi mișcarea partizanilor păcii, Congresul a adus la cunoștința ONU-lui și a întregii omeniri, crearea Consiliului Mondial al Păcii. Acesta cuprinde în rândurile sale pe reprezentanții popoarelor lumii, atât ai țărilor membre ale ONU cât și ai acelor care nu sunt reprezentate la ONU, precum și reprezentanți ai popoarelor din țările care sunt încă dependente și coloniale [...]. Consiliul Mondial al Păcii devine un organism care își asumă în fapt înalta sarcină de a asigura o pace trainică, corespunzătoare intereselor vitale ale popoarelor. El va lupta pentru ca Organizația Națiunilor Unite și adunările alese din toate țările să adopte propunerile Congresului” (ibidem, nr. 1897 din 24 noiembrie 1950, p. 1). În noiembrie 1951, la Viena, Consiliul Mondial al Păcii a adoptat o rezoluție cu privire la dezarmare. Consiliul Mondial al Păcii avea un birou, ales de consiliu, compus din președinte, vicepreședinți și membri. În 1952 biroul Consiliului Mondial al Păcii, condus de Frederic Joliot-Curie, era format din: 5 vicepreședinți – Pietro Nenni (Italia), Gabriel d’Arboussier (Africa), Alexandr Fadeev (URSS), Leopold Infeld (Polonia), Go-Mo-Jo (China) – și 10 membri – Branca Fialho (Brazilia), Ilya Ehrenburg (URSS), Ives Farge (Franța), Ian Mukarovsky (Cehoslovacia), Jessie Street (Australia), Isabelle Blume (Belgia), prof. dr. Friederich (Germania), Nikolai Tihonov (URSS), prof. Hromadka (Cehoslovacia) și dr. Saifuddin Kicilev (India) (ibidem, nr. 2388 din 1 iulie 1952, p. 4).

¹² „Scânteia”, nr. 1887 din 12 noiembrie 1950, p. 1.

jumătate a tuturor forțelor armate terestre, aeriene și navale, proclamarea dreptului popoarelor în stare de dependență la libertate și independență¹³.

Consiliul Mondial al Păcii a hotărât în cadrul sesiunii extraordinare, care a avut loc la Berlin între 1–6 iulie 1952, convocarea unui Congres al Popoarelor pentru Apărarea Păcii, în luna decembrie la Viena, care trebuia să inaugureze „o nouă și importantă etapă în lupta mondială pentru pace”¹⁴. El trebuia precedat de o „largă campanie de lămurire și de mobilizare a opiniei publice iubitoare de pace”¹⁵. De asemenea, „un referendum popular de o amploare excepțională va asigura pregătirea congresului în toate țările”, întrucât congresul se dorea a fi „cea mai grandioasă adunare a tuturor popoarelor iubitoare de pace”¹⁶. Însă, înaintea congresului de la Viena, s-a desfășurat în țară, la București, în sala Ateneului, Congresul Național pentru Apărarea Păcii (14–16 noiembrie), care alegea reprezentanții Republicii Populare Române la Congresul Popoarelor pentru Apărarea Păcii. Pentru a da pregătirilor în vederea congresului un caracter de largă consultare populară asupra problemelor păcii, CC al PMR a elaborat în octombrie instrucțiuni cu privire la desfășurarea mișcării de luptă pentru pace. Astfel, în cursul lunii octombrie 1952 s-au organizat în întreprinderi și instituții „dezbateri asupra problemelor păcii”, pe baza documentelor Consiliului Mondial al Păcii. Așa-zisele „dezbateri” erau, de fapt, expuneri „asupra situației internaționale și problemelor luptei pentru pace”, făcute de către activiștii de partid și de stat, activiști ai organizațiilor de masă, intelectuali „buni vorbitori și cu bună pregătire politică”. La sate „dezbaterile” au avut loc în cadrul căminelor culturale. Concomitent cu „dezbaterile” din întreprinderi, instituții și sate s-au organizat adunări pe profesii și adunări pe cartiere ale femeilor casnice în care se dezbăteau problemele păcii. În perioada 12–19 octombrie 1952 au avut loc conferințele raionale pentru apărarea păcii, iar în perioada 26 octombrie–2 noiembrie conferințele regionale pentru apărarea păcii, care trebuiau să aleagă delegații la Congresul Național pentru Apărarea Păcii¹⁷. La conferințe au fost invitați să participe, „în afară de delegații aleși în adunări, personalități culturale de seamă, reprezentanți ai diferitelor confesiuni, reprezentanți ai organizațiilor cooperatiste, ai organizațiilor de meseriași, ingineri și tehnicieni. Organizațiile de masă (adică sindicatele, organizațiile de femei și de tineret, organizațiile și comitetele

¹³ Ibidem, nr. 1897 din 24 noiembrie 1950, p. 1.

¹⁴ Ibidem, nr. 2528 din 10 decembrie 1952, p. 1. În Raportul CC al PCUS de la Congresul al XIX-lea, G.M. Malenkov arăta: „Ceea ce importă acum este de a ridica la un nivel și mai înalt activitatea maselor populare, de a ridica nivelul de organizare a partizanilor păcii, de a demasca neîncetat pe ațâțătorii la război, de a nu-i lăsa să prindă popoarele lor în mreaja minciunii” (ibidem, nr. 2526 din 7 decembrie 1952).

¹⁵ Ibidem, nr. 2395 din 9 iulie 1952, p. 1.

¹⁶ Ibidem, nr. 2401 din 16 iulie 1952.

¹⁷ La Congresul Popoarelor pentru Apărarea Păcii de la Viena delegația RPR a avut 21 de membri și a fost condusă de academicianul Traian Săvulescu.

minorităților naționale) trebuiau să desfășoare o intensă activitate pentru pregătirea Congresului Național pentru Apărarea Păcii. Ziarul „Scânteia” și Comitetul Permanent pentru Apărarea Păcii din RPR publicau materiale în ajutorul vorbitorilor la adunări și conferințe¹⁸. Congresul Popoarelor pentru Apărarea Păcii¹⁹, care s-a ținut la Viena în luna decembrie 1952, a avut trei puncte pe ordinea de zi: independența și securitatea popoarelor, încetarea războiului din Coreea, destinderea încordării internaționale. Referitor la acest ultim punct de pe ordinea de zi, Frederic Joliot-Curie își puneă întrebarea dacă „pot diferite regimuri să coexiste în pace?” și continua astfel: „A admite coexistența pașnică înseamnă a nu admite să se recurgă la război, pentru a impune altor popoare o anumită normă de existență [...]. Pentru a putea face cu puțință această coexistență pașnică trebuie să căutăm căile de trecere de la starea de tensiune extremă în care ne aflăm și care se caracterizează prin trei războaie, prin cursa înarmărilor și prin atmosfera războiului rece, la o stare de destindere care să permită să se întreprindă tratative generale cu șanse de succes. Cred că ar trebui să începem prin interzicerea armelor de exterminare în masă și prin instituirea unui control asupra aplicării acestei interziceri”²⁰. La congres au fost adoptate două documente, *Apelul către popoare* și mesajul adresat guvernelor celor cinci mari puteri, în care se cereau: încetarea războiului din Coreea, înțelegerea între cele cinci mari puteri pentru destinderea încordării internaționale, încheierea unui Pact al Păcii, încetarea discriminărilor rasiale, oprirea cursei înarmărilor, interzicerea războiului bacteriologic, chimic și a armei atomice, dezarmarea generală, reluarea schimburilor economice și culturale între state.

În Republica Populară Română „lupta pentru apărarea păcii” a fost declanșată în 1949, fiind „mobilizată toată armata de agitatori a partidului”²¹. Ea se desfășura sub conducerea organizațiilor de partid, care trebuiau să atragă în mișcare pe toți cetățenii țării, pentru că se dorea „o largă și combativă manifestare populară pentru apărarea păcii”. Începutul mișcării de pace a fost marcat prin publicarea în presă a apelului Comitetului Mondial al Partizanilor Păcii și a dării de seamă a delegației RPR care a participat la Conferința Partizanilor Păcii din URSS. După Gheorghe Gheorghiu-Dej, secretarul general al CC al PMR, „sarcina noastră constă în a

¹⁸ *Rezoluții și Hotărâri ale Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român (1951–1953)*, vol. II, București, 1954, p. 260–269.

¹⁹ Un Congres al Partizanilor Păcii din țările Asiei și zona Pacificului a avut loc în 1952 la Pekin („Scânteia”, nr. 2531 din 13 decembrie 1952).

²⁰ Ibidem, p. 4.

²¹ În sprijinul agitatorilor care mergeau din casă în casă, Comitetul Permanent pentru Apărarea Păcii din RPR a editat două broșuri cu un tiraj total de 575.000 de exemplare, una conținând raportul lui N. Tihonov la Conferința Partizanilor Păcii din URSS, iar cealaltă despre importanța victoriei forțelor populare în China; un volum de poezii de luptă pentru pace în 300.000 de exemplare și *Apelul Comitetului Permanent pentru Apărarea Păcii din RPR*, în formă de manifest, tot în tiraj de 300.000 de exemplare. Materialul propagandistic a fost editat atât în limba română, cât și în limba minorităților naționale (ANIC, fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 11/1949, vol. I, f. 159).

cuprinde din punct de vedere organizatoric această masă uriașă de oameni cu diferite credințe politice, religioase etc., având un țel comun, apărarea păcii, de a-i ridica combativitatea împotriva celor mai răi dușmani ai păcii și libertății popoarelor – imperialismul american”²².

În 1949 a fost constituit Comitetul Național pentru Apărarea Păcii (CNAP), organism finanțat din bugetul Partidului Muncitoresc Român. Comitetul Permanent pentru Apărarea Păcii din Republica Populară Română a fost constituit la 12 mai 1949, însă activitatea propriu-zisă a început-o în luna iunie²³. Lista cu membrii Comitetului Permanent pentru Apărarea Păcii din RPR, propusă de Iosif Chișinevski, care cuprindea „circa 70 de oameni”, a fost discutată în cadrul Secretariatului CC al PMR, în ședința din 10 mai 1949. În cadrul ședinței, Gheorghiu-Dej propunea „să fie puse în comitet și câteva femei care au suferit de pe urma războiului, văduve, invalizi, pentru că aceasta va avea mai mult efect când vor vorbi, decât un discurs al lui Sadoveanu (Mihail Sadoveanu era propus ca președinte al comitetului – *n. N.I.G.*)”. Ana Pauker cerea ca în funcția de secretar al comitetului să fie pus „un comunist de încredere, care să primească întreaga corespondență”, iar Vasile Luca propunea „ca delegații să fie aleși din toată țara, pentru a mobiliza și pe cei din localități”²⁴.

Modul în care s-a ajuns la constituirea Comitetului Național pentru Apărarea Păcii din Republica Populară Română a fost următorul: la Congresul mondial al intelectualilor din Wroclaw s-a hotărât să se convoace în toate țările, acolo unde era posibil acest lucru, congrese naționale pentru pace și să se creeze în fiecare țară Comitete naționale ale oamenilor de cultură pentru apărarea păcii. Imediat după Congresul de la Wroclaw a fost convocată la București o adunare a oamenilor de cultură, la care delegații din RPR, care au participat la lucrările congresului, au făcut dări de seamă asupra congresului. Adunarea a hotărât ca delegația română de la Congresul mondial al intelectualilor din Wroclaw împreună cu alți reprezentanți ai culturii și științei din RPR să se constituie într-un comitet de inițiativă în vederea convocării în cea mai scurtă vreme a unui Congres al intelectualilor din RPR pentru apărarea păcii și culturii. Comitetul de inițiativă, format din reprezentanți „marcanți ai culturii din țara noastră”, a convocat pentru zilele de 29–31 martie 1949 Congresul intelectualilor din RPR. La congres au participat 800 de delegați și invitați, care au ascultat următoarele rapoarte: *Lupta pentru pace și rolul intelectualilor*, raportor Traian Săvulescu, președintele Academiei RPR; *Cultura sovietică, factor de apărare a păcii*, raportor profesor universitar Nicolae Popescu Doreanu; *Imperialismul – dușman de moarte al păcii, culturii și independenței naționale*, raportor Zaharia Stancu, președintele Uniunii Scriitorilor din RPR și

²² Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Întărirea continuă a regimului democrat-popular în Republica Populară Română*, București, 1953, p. 36.

²³ ANIC, fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 11/1949, vol. I, f. 162.

²⁴ Idem, fond CC al PCR – Cămară, dosar 48/1949, f. 9–10.

Dezvoltarea culturii în RPR, contribuție de seamă la opera de apărare a păcii, raportor Iosif Chișinevschi, secretar al CC al PMR. În rezoluția congresului a fost înscrisă hotărârea ca Prezidiul Congresului împreună cu Confederația Generală a Muncii (CGM), Uniunea Tineretului Muncitor (UTM), organizațiile de masă, instituțiile de cultură și știință să formeze un Comitet Permanent pentru Apărarea Păcii. Congresul și-a exprimat adeziunea la Congresul Mondial al Partizanilor Păcii care avea loc în luna aprilie 1949, concomitent la Paris și Praga. Republica Populară Română a fost reprezentată la acest congres prin 8 delegați la Paris²⁵ și 32 la Praga. După întoarcerea de la Congresul Mondial al Partizanilor Păcii, la București a avut loc o adunare publică, unde s-a ascultat darea de seamă a delegaților. Adunarea a hotărât constituirea unui Comitet Permanent de Apărare a Păcii din RPR și a votat în unanimitate lista membrilor comitetului. Din comitet făceau parte reprezentanți ai organizațiilor obștești, oameni de cultură, fruntași în producție de la orașe și sate, femei, văduve și invalizi de război etc.²⁶ Comitetul Permanent de Apărare a Păcii din RPR era condus de Mihail Sadoveanu.

După modelul Comitetului Permanent de Apărare a Păcii din RPR s-au constituit comitete de luptă pentru apărarea păcii în orașe, sate, întreprinderi și instituții. Din *Darea de seamă asupra dezvoltării mișcării pentru pace din Republica Populară Română*, expusă de Florica Mezincescu la primul Congres al Comitetelor de luptă pentru pace din RPR, care s-a ținut în perioada 9–12 septembrie 1950 la București, în sala Expoziției din Parcul Național, aflăm că la sfârșitul anului 1949 în întreaga țară s-au ales 17.024 comitete de luptă pentru pace cu 237.735 de membri²⁷. În 1952, numărul comitetelor de luptă pentru pace din RPR ajunsese la 22.165 cu 282.321 membri²⁸.

Comitetele se alegeau în cadrul unor adunări. Din ele făceau parte elemente proletare și neproletare. Care era rolul acestor comitete de luptă pentru apărarea păcii? Potrivit rezoluției Congresului comitetelor de luptă pentru pace din RPR, din septembrie 1950: „Comitetele trebuie să activeze neobosit pentru mărirea vigilenței maselor față de uneltirile imperialiștilor americani și englezi și ale slugilor lor, elementele exploatare, fasciste, naționaliste, titoiști, spionii și diversioniștii de tot felul, sabotorii și răspânditorii de zvonuri. Comitetele de luptă pentru pace trebuie să sădească în masele largi ura neîmpăcată față de imperialiștii provocatori de război, față de uneltele lor ticăloase, față de propagandiștii unui nou război”. Cum lucrau Comitetele de luptă pentru pace pentru a îndeplini aceste sarcini, aflăm tot din *Darea de seamă*: „forma principală și cea mai eficientă de activitate s-a dovedit a fi munca de lămurire de la om la om. Unele Comitete au folosit cu succes

²⁵ Lista delegaților ce urmau să plece la Congresul Mondial al Partizanilor Păcii de la Paris a fost aprobată de Secretariatul CC al PMR în ședința din 2 aprilie 1949 (ibidem, dosar 32/1949, f. 8).

²⁶ Idem, fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 11/1949, vol. I, f. 141–148.

²⁷ „Scântea”, nr. 1834 din 10 septembrie 1950, p. 2.

²⁸ Ibidem, nr. 2526 din 7 decembrie 1952.

metoda convorbirilor. Deosebit de fructuoase sunt convorbirile organizate pe grupe de profesioniști. O formă deosebit de eficace în lupta pentru pace sunt și gazetele de perete și de stradă, precum și hărțile cu inscripții asupra luptei partizanilor păcii. O altă formă eficace de propagandă vizuală este desenul și caricatura, care demască pe imperialiștii anglo-americani și agentura lor odioasă, banda fascistă a lui Tito, ca și pe uneltele acestora din țara noastră. Clubul din întreprindere, căminul cultural din cartier și de la sat sunt centre în jurul cărora trebuie să se desfășoare activitatea cultural-educativă a Comitetelor de luptă pentru pace. Comitetele de luptă pentru pace trebuie să folosească și mai mult în munca lor manifestațiile sportive, acordând o atenție specială mobilizării tineretului pentru obținerea insignei *Gata pentru Muncă și Apărare a RPR*²⁹.

În 1950, în cadrul Plenarei CC al PMR din 23–24 ianuarie, a fost adoptat *Planul de desfășurare a luptei pentru pace în RPR*. Conform planului, în toate întreprinderile, instituțiile, cartierele, GAS-urile, SMT-urile, școlile, universitățile, județele, plășile, satele și cătunele trebuiau să ia ființă comitete de luptă pentru pace. Ele erau formate din „membri de partid, membri ai organizațiilor sindicale, ai Frontului Plugarilor, ai organizațiilor cooperatiste, ai organizațiilor de femei, de tineret, sportive etc., cât și oameni neorganizați, fără deosebire de naționalitate și credință religioasă”, însă „elemente democratice, cinstite – fruntași în producție de la orașe și sate, tehnicieni, funcționari, oameni de știință, scriitori, artiști, profesori, învățători, preoți, invalizi și văduve de război”³⁰. Comitetele de luptă pentru pace erau alese în cadrul unor „adunări largi de masă”, pe baza propunerilor venite „de jos, de la oamenii muncii”³¹.

Primul Congres al Comitetelor de luptă pentru pace din Republica Populară Română a avut loc între 9–12 septembrie 1950. În luna august au avut loc alegeri de delegați³² pentru conferințele raionale, de plăși și județene ale comitetelor de luptă pentru pace în vederea congresului. Tot în luna august, la chemarea Comitetului Permanent al Congresului Mondial al Partizanilor Păcii, a început în întreaga țară subscripția pentru Fondul Mondial al Păcii, sumele fiind destinate organizării celui de-al doilea Congres Mondial al Partizanilor Păcii. Subscrierile pentru Fondul Mondial al Păcii, deschise în cadrul pregătirilor pentru primul Congres al Comitetelor de luptă pentru pace din RPR, trebuia să arate opiniei publice internaționale că „partizanii păcii din țara noastră participă cu entuziasm la fiecare acțiune menită să întărească frontul luptătorilor pentru pace”³³. În Republica

²⁹ Ibidem, nr. 1834 din 10 septembrie 1950, p. 2.

³⁰ *Rezoluții și Hotărâri ale Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, București, 1951, p. 172–173.

³¹ Ibidem, p. 173.

³² Potrivit unui comentariu din ziarul „Scânteia”, în compoziția socială a delegaților trebuia „să se oglindească caracterul larg, de masă, al mișcării partizanilor păcii, participarea tuturor categoriilor sociale la lupta pentru pace” („Scânteia”, nr. 1810 din 12 august 1950, p. 1).

³³ Ibidem, nr. 1834 din 10 septembrie 1950, p. 2.

Populară Română subscripțiile s-au făcut pe listele primite din partea Comitetului Permanent pentru Apărarea Păcii din RPR. Aceste liste au fost distribuite fiecărui comitet de luptă pentru pace din întreprindere, instituții, cartiere, comune. Subscripțiile aveau un caracter benevol, însă un comentariu din ziarul „Scânteia” arăta că „a subscrie pentru Fondul Mondial al Păcii este o faptă patriotică, de adevărat luptător pentru pace”³⁴. Sumele adunate se depuneau de către o comisie special creată pe lângă fiecare comitet județean de luptă pentru pace la Banca RPR. În afară de sumele subscrise de cetățeni, organizațiile de masă, UTM, UFDR trebuiau să organizeze serbări, competiții sportive, festivaluri, ale căror beneficii urmau să fie vărsate pentru Fondul Mondial al Păcii. Comitetul pentru Artă de pe lângă Consiliul de Miniștri, „în cinstea Congresului Comitetelor de luptă pentru pace din RPR”, a organizat un concurs pe țară pentru text și muzică în vederea alegerii cântecului partizanilor păcii din Republica Populară Română³⁵.

Congresul Comitetelor de luptă pentru pace a ales Comitetul Permanent pentru Apărarea Păcii din RPR și delegația RPR la cel de-al doilea Congres Mondial al Partizanilor Păcii, programat să aibă loc în noiembrie 1950. Din delegație făceau parte 31 de persoane, printre care: Mihail Sadoveanu, Petre Constantinescu-Iași, Florica Mezincescu, Constantin Lepădatu, Constanța Crăciun, Sorin Toma, Ilie Murgulescu, Carol Lonțear, Constantin Dumitriu, Ecaterina Borilă, Irina Răchițeanu, Jean Livescu, Traian Șelmaru, Mihai Beniuc³⁶. În opinia autorităților de la București, delegații erau împuterniciții poporului, care trebuiau să exprime la Congresul Mondial al Partizanilor Păcii voința de pace a poporului român.

Secția de Propagandă și Agitație a CC al PMR avea în centrul activității sale sarcina luptei pentru pace. Problema luptei pentru pace era dezbătută în adunările de partid și în organizațiile de masă. În cadrul luptei pentru pace trebuiau folosite toate formele de acțiune: adunări, mitinguri, demonstrații, congrese, conferințe publice, editarea și răspândirea de cărți și broșuri, publicarea de articole, reportaje și anchete de presă, radioemisiunile, teatrul, cinematografia, propaganda vizuală (afișe, expoziții, caricaturi etc.)³⁷. Societatea pentru Răspândirea Științei și Culturii (SRSC) și ARLUS organizau conferințe consacrate problemelor păcii unde se „demascau planurile agresive ale imperialiștilor anglo-americani” și se popularizau „forțele păcii,

³⁴ Ibidem, nr. 1810 din 12 august 1950, p. 1.

³⁵ Ibidem, nr. 1796 din 27 iulie 1950, p. 3.

³⁶ Ibidem, nr. 1837 din 14 septembrie 1950, p. 3.

³⁷ După cum se arată în *Raportul despre desfășurarea luptei pentru pace în RPR în perioada 1 mai – 1 august 1949*, în presa cotidiană și periodică din capitală au apărut: 290 articole, 12 pagini speciale, 27 poezii, 11 scrisori în legătură cu lupta pentru pace, de asemenea, numeroase telegrame și caricaturi. În presa din provincie au apărut: 182 articole, 135 de reportaje și scrisori, 44 de note și caricaturi, 257 telegrame. Și Radiodifuziunea „a depus o muncă vastă”. În radio-jurnale s-au dat în diverse limbi, în total, 126 editoriale, comentarii și reportaje, 254 informații și 18 revista presei (ANIC, fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 11/1949, vol. I, f. 163).

având în frunte Uniunea Sovietică, rolul Uniunii Sovietice, a țărilor democrației populare și mai cu seamă mișcarea pentru pace din Franța, Italia și alte țări capitaliste”³⁸. Se editau cărți și broșuri în tiraje de mii de exemplare, se tipăreau afișe având ca temă lupta pentru pace, se scoteau numere speciale de reviste. Spre exemplu, tirajul ediției în limba română a revistei „Partizanii Păcii” era de 25.000 de exemplare, iar Buletinul Comitetelor de luptă pentru pace apărea în 20.000 de exemplare³⁹.

Culte recunoscute din RPR trebuiau să participe activ la mișcarea pentru pace prin pastorale, prin predici pentru „ca masa credincioșilor să ia parte la lupta pentru apărarea păcii”. Scriitorii, artiștii, poeții erau convocați pentru a discuta crearea unor opere cu tema luptei pentru pace. „Cele mai de frunte opere închinat luptei pentru pace” erau propuse pentru Premiile Internaționale ale Păcii. În 1950 Mihail Sadoveanu a fost distins cu medalia de aur a păcii în domeniul literaturii pentru romanul „Mitrea Cocor”⁴⁰.

În cadrul mișcării pentru pace se organizau și *vacanțele păcii* prin invitarea în RPR, în perioada de vară, de către organizațiile de masă și Institutul pentru Relații Culturale cu Străinătatea, a celor care activau în aparatul Consiliului Mondial al Păcii, cât și în cel al comitetelor naționale pentru apărarea păcii din țările de democrație populară, precum și participanți activi ai mișcării partizanilor păcii din Franța, Japonia, Egipt etc. Cu acest prilej se pregăteau materiale despre lupta pentru pace din RPR în limbi străine; se pavoazău adecvat stațiunile balneoclimaterice, se organizau în stațiuni manifestări culturale axate pe lupta pentru pace; se luau declarații oaspeților străini, care se popularizau în presă și la radio, iar la sfârșitul vacanțelor se editau sub forma unei broșuri în limba română și în limbi străine⁴¹.

Deoarece în RPR, la sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '50, circulau cu insistență zvonuri de război⁴², CC al PMR a hotărât „trecerea imediată de la o acțiune cu caracter de campanie cu durată limitată la o acțiune cu caracter permanent atât la orașe cât și la sate”⁴³. În 1949, în sarcina CC al PMR a stat

³⁸ Ibidem, f. 149.

³⁹ „Scânteia”, nr. 1834 din 10 septembrie 1950, p. 2.

⁴⁰ Ibidem, nr. 1899 din 26 noiembrie 1950, p. 2. Se acorda și Premiul Internațional Stalin „pentru întărirea păcii între popoare”, pentru contribuția remarcabilă la lupta pentru menținerea și întărirea păcii. Pe anul 1952 au fost acordate 7 premii următorilor: Yves Farge (Franța), Saifuddin Kitchlew, președintele Consiliului Păcii din India, Elisa Branco, activistă a Federației femeilor braziliene, Paul Robeson (Statele Unite), Johannes Becher, scriitor (Republica Democrată Germană), James Endicott, preot (Canada) și Ilya Ehrenburg, scriitor (URSS) (ibidem, nr. 2539 din 23 decembrie 1952, p. 1).

⁴¹ ANIC, fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 7/1952, f. 1–2. În vara anului 1952, în cadrul vacanțelor păcii, au venit în RPR partizani ai păcii din Anglia, Belgia, Suedia și Italia („Scânteia”, nr. 2526 din 7 decembrie 1952, p. 3).

⁴² Nicoleta Ionescu-Gură, *Starea de spirit a țărănimii în 1948*, în „Revista istorică”, t. VIII, 1997, nr. 3–4, p. 175–188; Bogdan Barbu, *Vin americanii! Prezența simbolică a Statelor Unite în România Războiului Rece. 1945–1971*, București, 2006, p. 33–95.

⁴³ ANIC, fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 11/1949, vol. I, f. 148.

elaborarea unei instrucțiuni speciale pentru activiștii de partid „despre sarcinile muncii politice de masă în lupta pentru pace”; organizarea de ședințe de instrucție cu agitatorii în fiecare capitală de județ. La inițiativa URSS⁴⁴ a fost interzisă propaganda în favoarea unui nou război în țările de democrație populară. Cel de-al doilea Congres Mondial al Partizanilor Păcii, care s-a ținut la Varșovia, între 16–21 noiembrie 1950, a cerut parlamentelor tuturor țărilor promulgarea unei *Legi pentru apărarea păcii*, în care să se stabilească răspunderi penale pentru propaganda războiului⁴⁵. Ca urmare, Marea Adunare Națională a Republicii Populare Române a adoptat, în decembrie 1950, *Legea pentru Apărarea Păcii*. Potrivit articolului 1 al legii, „propaganda de război și orice act de natură să amenințe pacea constituie o crimă gravă împotriva patriei și împotriva omenirii, întrucât primejduiește viața oamenilor, realizările progresului uman, bunurile culturale și materiale ale omenirii și creează un mare pericol pentru colaborarea pașnică între popoare”⁴⁶. Era considerată crimă de amenințare a păcii popoarelor: „propaganda de ațâțare la război, răspândirea de știri tendențioase sau inventate, de natură să servească ațâțării la război sau orice alte manifestări în favoarea dezlănțuirii unui nou război, făcute prin grai, prin scris, prin presă, radio, cinematograf sau prin orice alte mijloace de propagandă”. Crima de amenințare a păcii popoarelor se pedepsea cu muncă silnică de la 5 la 25 de ani și confiscarea totală sau parțială a averii⁴⁷.

Sarcina pusă de rezoluția Biroului Informativ al Partidelor Comuniste în noiembrie 1949, și anume ca „lupta pentru pace să devină o mișcare a întregului popor”, era greu de realizat în practică, deoarece marea majoritate a românilor doreau un război, care, prin implicarea puterilor vestice, să-i scape de sovietici și de sovietizare. Documente din arhiva fostei securități arată care era starea de spirit a românilor la sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '50. Spre exemplu, potrivit unor note informative furnizate organelor de securitate de către informatorii M. Stănescu și Matei, catalogate de ofițer ca având „valoare serioasă”, episcopul ortodox de Oradea, Nicolae Popovici, afirma în primăvara anului 1950 că: «Deșteptii de la culte nu cunosc realitățile de pe teren. Cu prilejul citirii în biserici a ultimei pastorale a Sfântului Sinod, în legătură cu lupta pentru pace, credincioșii au părăsit biserica, când au văzut despre ce este vorba. Mai mult: în unele biserici au avut loc chiar unele incidente. Într-un sat din Bihor, un tânăr a început să strige: „Lasă-ne părinte cu lupta asta a d-voastră pentru pace. Noi vrem război, nu pace. Numai războiul ne poate elibera de chinurile de azi, când ni se ia totul, de ne mor

⁴⁴ În 1947, la cea de-a doua sesiune a Adunării Generale a ONU, A. Vășinski, ministrul de externe al URSS, a prezentat un proiect de rezoluție ce prevedea condamnarea propagandei pentru un nou război și răspunderea penală a instigatorilor la război („Scântea”, nr. 1265 din 2 noiembrie 1948).

⁴⁵ Ibidem, nr. 1887 din 12 noiembrie 1950, p. 1.

⁴⁶ „Buletinul Oficial”, nr. 117 din 16 decembrie 1950, p. 1239.

⁴⁷ Ibidem.

copiii de foame.”⁴⁸. În comuna Nedelcu Chercea (județul Brăila) oamenii veneau la biserică să-l roage pe preotul din comună, Vasile Frățilă, să facă slujbe religioase ca „să vină războiul în cel mai scurt timp”⁴⁹.

Deși propaganda oficială a regimului „democrat-popular” arăta că politica partidului și statului era îndreptată pentru apărarea păcii, în practică, se luau măsuri pentru întărirea armatei. „Lupta pentru apărarea păcii” era numai propagandă pentru opinia publică, în realitate Stalin dorea armate puternice în țările europene intrate în sfera de influență sovietică. În acest scop, Stalin i-a convocat în ianuarie 1951 la o consfătuire la Moscova pe secretarii generali ai partidelor comuniste, împreună cu miniștrii forțelor armate din țările Europei de Est intrate în sfera de hegemonie sovietică, scopul consfăturii fiind sporirea potențialului militar al țărilor de „democrație populară”⁵⁰. „În contextul războiului din Coreea și a accentuării divergențelor dintre SUA și URSS, România, la ordinul Kremlinului, se va înarma cu tehnică de luptă sovietică, interzisă prin Tratatul de Pace, și își va dubla efectivele în raport cu prevederile tratatului încheiat în februarie 1947”⁵¹. În 1952, „aproape 24% din bugetul Uniunii Sovietice era alocat cheltuielilor militare”⁵².

⁴⁸ Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare ACNSAS), fond Informativ, dosar 2669, vol. I, f. 42.

⁴⁹ Adrian Nicolae Petcu, *Ministerul Cultelor și slujitorii altarului în anii democrației populare*, în „Pro Memoria”, 2004, nr. 3, p. 328.

⁵⁰ Deși documentele acestei ședințe sunt încă inaccesibile cercetătorilor, problemele care s-au discutat s-au putut afla din memoriile și însemnările unor participanți la ședință. Din partea sovietică au participat: I.V. Stalin, V.M. Molotov, G.M. Malenkov, L.P. Beria, A.V. Vasilevski și S.M. Ștemenko (T.V. Volokitina, G.P. Murașco, A.F. Noskova, T.A. Pokivailova, *Moscova i Vostocinaia Evropa. Stanovlenie politiceskih rejimov sovetsskovo tipa 1949–1953. Ocerki istorii*, Moscova, 2002, p. 463). „În discuțiile purtate s-au stabilit pentru România următoarele: un efectiv de pace de 250.000 de militari și un altul de război de 600.000 de militari; crearea unei divizii de aviație de vânătoare reactivă formată din 90 de avioane MIG–15 (3 regimente a 30 de avioane) și a unei divizii de avioane de bombardament compusă din 62 TU–2; două radiolocatoare cu o bătaie de 200 km, livrarea lor urmând a avea loc până în februarie 1951. Marele Stat Major al armatei sovietice a convenit să livreze armatei române, în cursul anului 1951, mijloace de luptă pentru armata de uscat, forțele aeriene militare, marina militară, radiolocație și transmisiuni radio. Pe baza efectivelor de pace și de război fixate la consfătuirea de la Moscova, a indicațiilor date de Stalin și a consultărilor cu Marele Stat Major al armatei sovietice, Secretariatul CC al PMR a stabilit o nouă organizare de pace, care urma a fi realizată până la sfârșitul anului 1952, și o organizare de război, gata pentru mobilizare la sfârșitul anului 1953. [...] Achizițiile de armament și tehnică de luptă vor deveni o preocupare majoră a liderilor comuniști români [...]. Pe lângă Consiliul de Miniștri a fost înființată o Direcție Specială – conducerea acesteia fiind încredințată, în martie 1952, lui Dumitru Coliu –, a cărei preocupare principală era achiziția de armament și tehnică de luptă din URSS și țările de democrație populară.” (Florin Șperlea, *De la armata regală la armata populară. Sovietizarea armatei române (1948–1955)*, București, 2003, p. 102–104).

⁵¹ Florin Șperlea, *op. cit.*, p. 58.

⁵² Jean-François Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Iași, 1998, p. 88.

În perioada 1950–1953, URSS a sprijinit agresiunea Coreei de Nord împotriva Coreei de Sud. Un document din 1966 din arhivele sovietice (devenit accesibil în 1993) și anume un raport pentru Leonid Brejnev, secretarul general al PCUS, cu privire la istoria războiului din Coreea arată că «de la începutul lui 1950, Kim l-a bombardat pe Iosif Stalin cu telegrame – vreo 50 în total – cerând sprijinul dictatorului sovietic [...]. Kim a prezentat un plan în trei etape; în prima el își va concentra forțele la nord de paralelă, gata de atac; apoi va cere „reunificarea pașnică” a țării; când guvernul sud-coreean va răspunde prin respingerea – previzibilă – a apelului, Kim își va lansa trupele într-un atac surpriză. În întâlnirile de la Moscova din martie și aprilie 1950, Kim a primit dezlegare de la Stalin să pună în aplicare planul. Ofițerii sovietici au ajutat la întocmirea ordinelor operaționale, iar Stalin a dispus să se dea prioritate tuturor cererilor de arme și echipament ale lui Kim»⁵³.

Alături de URSS și sateliții săi au dat ajutor nord-coreenilor în război. În numărul din octombrie 1954 al „Luptei de clasă”, care era organul teoretic și politic al CC al PMR, a apărut articolul lui I. Fântânanu intitulat *Politica externă a Republicii Populare Române – o politică de apărare a păcii și independenței poporului*, în care arată că: „Poporul și guvernul român, care au urmărit cu simpatie și solidaritate activă lupta dreaptă a poporului coreean împotriva invadatorilor imperialiști, sunt alături de R.P.D. Coreeană în lupta ei pentru refacerea țării și pentru restabilirea unității ei naționale”. În realitate, starea de spirit a românilor față de războiul din Coreea a fost alta. În România, războiul din Coreea a fost văzut ca începutul așteptatei confruntări între SUA și URSS, care urma să scoată țara de sub influența sovietică. Într-un raport al serviciilor secrete americane, din 1949, despre România, înaintat președintelui H. Truman, se arăta că „cei mai mulți români trăiesc cu speranța zilei în care vor scăpa de ruși și în care vor fi lichidați actualii conducători ai României. Ei sunt totuși incapabili de a face mișcările necesare pentru a răsturna regimul actual, atitudinea lor în prezent fiind aceea de inerție ostilă. Românii nu văd speranța eliberării astfel decât printr-un război în care puterile occidentale să înfrângă Uniunea Sovietică. Astfel că românii se bucură de fiecare nou incident care marchează deteriorarea relației dintre URSS și Occident”⁵⁴.

Starea de spirit din armata Republicii Populare Române era defavorabilă regimului „democrat-popular”. În declarația lui Lazăr Ștefănescu⁵⁵, dată organelor

⁵³ Thomas Parrish, *Enciclopedia războiului rece*, București, 2002, p. 240.

⁵⁴ Thomas S. Blanton, *op. cit.*, p. 32.

⁵⁵ Lazăr Ștefănescu, născut la 1 august 1904, în comuna Nucet, Dâmbovița, profesor, fost inspector general școlar, a fost condamnat în „Procesul de trădare și spionaj prin Nunțiatura Apostolică și Legația Italiei din RPR” la muncă silnică pe viață cu degradarea civică, 30.000 amendă penală și solidar cu Eraldo Pintori să plătească 45.900 cu titlu reparativ în folosul statului, prin Banca de Stat a RPR. I s-a confiscat averea în folosul statului și a fost obligat să plătească 50.000 lei cheltuieli de judecată. (ACNSAS, fond Penal, dosar 310, vol. 4, f. 244–273). A fost trimis în judecată

de securitate în 16 iulie 1951, care aflate starea de spirit din armata RPR, ca urmare a discuțiilor cu colonelul Grigore Mastacan⁵⁶, se arată că la sfârșitul anilor '40 „toți ofițerii de carieră, tineri sau mai în vârstă, sunt nemulțumiți și ostili regimului, datorită faptului că sunt suspectați și terorizați de ofițerii politici proveniți dintre muncitori, că sunt amenințați să fie scoși din armată în fiecare moment. Trupa prezintă, de asemenea, o stare de spirit de nemulțumire, pentru că este și ea terorizată de elementele politice, că este supusă unei aspre discipline, că este istovită la instrucție și în ședințe, că ostașii, mai ales cei de la țară, refuză să se facă ofițeri, atunci când li se propune la sfârșitul stagiului militar, că n-au concedii etc. [...] În caz de conflict, spunea că trupa noastră nu va fi lăsată să lupte independentă, ci ostașii vor fi încadrați cu unități și ostași sovietici, deoarece se tem de dezertare la inamic, adică nu vor lupta cu devotament pentru regim. Lucrul acesta va fi ușor, pentru că uniforme se confundă acum, ele prezentând doar mici diferențe”⁵⁷. Tot armamentul era de tip sovietic, ca și modul de instruire. După preluarea puterii politice de către partidul comunist, România nu a avut o doctrină și o strategie militară proprie. „Armata română își va însuși doctrina și regulamentele sovietice, care vor fi traduse și puse în practică în unități și mari unități, ceea ce însemna integrarea – la nivel strategic, operativ și tactic – în forța militară a lagărului socialist, centrul de decizie fiind la Moscova”⁵⁸. A fost schimbată compoziția de clasă a corpului ofițeresc. Pentru a înlocui vechile cadre, în care regimul nu avea încredere, în școlile de ofițeri se trimiteau numai elemente muncitorești, la recomandarea partidului și a organizațiilor de masă.

Documente din arhiva Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român dovedesc că regimul Gheorghiu-Dej⁵⁹ a ajutat Coreea de Nord în timpul războiului cu

pentru crimă de uelțire împotriva securității interne a RPR, prevăzută și penalizată de art. 1, lit. c din legea nr. 16/1949 modificată prin decretul 199/1950, crimă de instigare la comiterea de acte de teroare, crimă de trădare de patrie și uelțire împotriva securității externe a RPR, delictul de facere de operațiuni cu mijloace de plată străine, fără autorizație prealabilă. Din *Referatul introductiv* al Parchetului Tribunalului Militar București, întocmit la 8 septembrie 1951, aflăm că Lazăr Ștefănescu se făcea culpabil pentru următoarele fapte: „a făcut parte din conducerea organizației Partidului Socialist Creștin și a recrutat pentru ea membrii; prin manifestele redactate, multiplicare și difuzate de el, a îndemnat la înarmarea populației și la săvârșirea de acte de sabotaj și de teroare, în scopuri contrarevoluționare; s-a pus în înțelegere cu agenții unor puteri străine, prin Crăciun Gheorghe, spre a aduce știrbirea suveranității RPR și ocupația militară străină; s-a pus în slujba spionajului italian, fiind recrutat în 1947, de acuzatul Pintori Eraldo; a dus o vastă activitate informativă din momentul recrutării până la arestare, transmitând informații acuzatului Pintori Eraldo, a vândut la negru prin acuzatul Pintori Eraldo valută străină” (ibidem, f. 40–41).

⁵⁶ În 1949, Grigore Mastacan lucra la Comandamentul Marelui Stat Major. În 1950 a fost mutat la comanda unei unități de infanterie în Moldova.

⁵⁷ ACNSAS, fond Penal, dosar 310, vol. 36, f. 216–217.

⁵⁸ Florin Șperlea, *op. cit.*, p. 98.

⁵⁹ La 26 octombrie 1948 Republica Populară Română și Republica Populară Democrată Coreeană au stabilit relații diplomatice la nivel de ambasadă. În 20 octombrie 1950, Secretariatul CC al

bunuri (alimente, medicamente, combustibil), servicii (tratamente medicale, ajutor logistic), sume de bani. La o lună de la declanșarea războiului în Coreea, conducerea Confederației Generale a Muncii (CGM) a propus Secretariatului CC al PMR alocarea sumei de 50 de milioane de lei din fondul de solidaritate internațională al CGM, al uniunilor și de la Asigurările Sociale „pentru susținerea luptei eroice a poporului coreean [...], pentru a manifesta și pe această cale solidaritatea noastră cu lupta poporului coreean împotriva imperialiștilor americani și a clicii fasciste a lui Li Săn Man”⁶⁰. În 27 iulie 1950 Secretariatul CC al PMR a aprobat propunerile Biroului Executiv al CGM, suma urmând să fie trimisă, cât mai urgent, în valută (ruble sau dolari)⁶¹.

În 1951 în RPR a luat ființă Comitetul pentru Ajutorarea Poporului Coreean, care avea următoarea componență: prof. dr. N. Gh. Lupu – președintele comitetului; Liuba Chișinevschi – vicepreședinte CGM; Ileana Răceanu – vicepreședinte UFDR, Paul Cornea – secretar UTM; Atomulesei Vasile – secretar general Crucea Roșie; Nagy Istvan; Onțanu Ion – membru în CC al Frontului Plugarilor; Lucia Sturza Bulandra – artistă; Alexandru Toma – poet; Tache Gheorghe – președintele gospodăriei agricole colective Livedea; Alex. Ionescu – preot; Totka Ludovic – președintele Consiliului Sindical Severin; Maria Cincă – stahanovistă Industria Bumbacului „B”; Furtună Ion – stahanovist „Steagul Roșu” Stalin⁶². Pentru Comitetul pentru Ajutorarea Poporului

PMR a aprobat numirea lui Pavel Babuci în funcția de ambasador în R.P.D. Coreeană, pe care a îndeplinit-o până în octombrie 1952, când a fost numit Nichifor Stelian (ANIC, fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 22/1950, f. 15, dosar 2/1952, f. 198). În 9 decembrie 1952, un funcționar de la ambasada RPR din R.P.D. Coreeană îi relatează lui Iosif Chișinevschi, secretar al CC al PMR, care coordona problemele externe ale RPR, următoarea situație: „Tov. Stere Nichifor, care va pleca curând ca ambasador, nu știe rusește și nici o altă limbă străină. Prim-secretar este tov. Comșa Radu, care știe rusește și pe acesta am contat ca un ajutor real pentru tov. Stere Nichifor, căci fără dânsul tov. Stere nu se poate mișca. Cu tov. Radu Comșa în afară că este de foarte mult timp în Coreea s-a ivit următoarea situație: Soția sa care era studentă la Moscova a fost adusă în țară într-o situație foarte gravă. Ea a căpătat un fel de demență, și-a pierdut puterea de judecată, memoria, nu recunoaște oamenii. În această situație, după părerea noastră, este absolut necesară aducerea în țară a tov. Radu Comșa. Singura propunere pentru postul de prim secretar în Coreea pe care o putem face este tov. Alexenco Simion, care lucrează la Comitetul Democrat Ucrainean. El a mai fost în Coreea cu o delegație, știe rusește, a stat în închisoare și în timpul cât a fost în Coreea s-a dovedit a nu fi fricos”. În urma situației prezentate, la 12 decembrie 1952, Secretariatul CC al PMR a aprobat numirea în funcția de prim secretar al ambasadei R.P.R. din Coreea a lui Alexenco Simion (ibidem, dosar 2/1952, f. 202–204).

⁶⁰ Ibidem, dosar 18/1950, f. 7.

⁶¹ Ibidem, f. 6. Biroul Executiv al CGM considera că „odată cu trimiterea banilor s-ar putea face o largă popularizare în rândurile oamenilor muncii din țara noastră, arătându-se că ajutorul trimis constituie o contribuție a tuturor oamenilor muncii organizați în sindicate din RPR la lupta pentru apărarea păcii, împotriva ațățătorilor la un nou război, împotriva imperialiștilor americani, care au atacat în mod mârșav poporul coreean” (Ibidem, f. 7).

⁶² ANIC, fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 18/1951, f. 3. În 23 noiembrie 1951 Secretariatul CC al PMR a aprobat componența Comitetului pentru Ajutorarea Poporului Coreean, precum și textul scrisorii acestui comitet către Frontul Unit Democratic Patriotic Coreean pentru invitarea în țară a unui număr de 500 de copii coreeni (ibidem, f. 3–4).

Coreean „cauza pentru care luptă poporul coreean a devenit o cauză a fiecărui om cinstit din țara noastră, iar ajutorarea poporului coreean este considerată o datorie patriotică, o datorie sfântă în lupta împotriva imperialiștilor agresori, în lupta pentru pace”⁶³.

Conducerea Partidului Muncitoresc Român a aprobat în data de 27 noiembrie 1951 cererea guvernului coreean de a importa din RPR unele mărfuri pe credit în cursul anului 1952. Într-un referat din arhiva Secției Relații Externe a CC al PMR se arată că «la 19 octombrie 1951, ambasada noastră din Phenian ne-a înștiințat că, la 18 octombrie, Ministrul Afacerilor Externe al R.P.D. Coreene a invitat reprezentanții țărilor prietene cărora le-a arătat că războiul din Coreea va fi un război de lungă durată și „pentru ducerea unui astfel de război, poporul coreean are nevoie de ajutorul țărilor prietene”»⁶⁴. R.P.D. Coreeană dorea să importe, pe credit, din RPR, următoarele mărfuri: culori pentru tipografie (300 tone), hârtie de ziar (1000 tone), carton (200 tone), țesături din bumbac (2000 kilograme), produse petrolifere (5000 tone), zahăr (300 tone)⁶⁵.

În Republica Populară Română s-au organizat campanii de strângere de îmbrăcăminte și alimente pentru populația Coreei, în anul 1951 având loc două mari colecte de îmbrăcăminte și alimente⁶⁶. Au fost găzduiți copii coreeni, în special orfani. A fost atrasă și biserica în această activitate, „clericii de toate confesiunile aveau să fie angrenați în acțiunea de colectare a bunurilor pentru coreeni și ținerea de predici. Centrele administrative cultice au trimis circulare către slujitori pentru susținerea acestei acțiuni. Totodată, în cadrul conferințelor de orientare, pe lângă problema luptei pentru pace, era tratată inițiativa de ajutorare a poporului coreean”⁶⁷.

Presa condamna intervenția americanilor în Coreea. Articolele erau scrise astfel încât să demaște pe „agresorii imperialiști americani care vor să subjuge eroicul popor coreean și să provoace un nou război mondial”⁶⁸. Au fost organizate mitinguri de solidaritate cu „lupta eroică a poporului coreean”, cum au fost, de pildă, cele din vara anului 1952 de la Sovromtractor din Brașov, uzinele Vulcan din București, Sovrommetal din Reșița⁶⁹.

După Elena Stoia, care a condus delegația cu ajutoarele strânse pentru nord-coreeni, în 1952 se aflau în Republica Populară Română 500 de copii coreeni rămași orfani și urmau să sosească încă 1000⁷⁰. Coloniile de copii coreeni se aflau

⁶³ Ibidem, f. 4.

⁶⁴ Ibidem, f. 5–7.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ „Scânteia”, nr. 2526 din 7 decembrie 1952.

⁶⁷ Adrian Nicolae Petcu, *op. cit.*, p. 336.

⁶⁸ ANIC, fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 12/1953, f. 19.

⁶⁹ „Scânteia”, nr. 2384 din 26 iunie 1952, p. 1 și 3.

⁷⁰ Ibidem, p. 1.

la Tușnad (mutată apoi la Târgoviște) și Siret și erau conduse de „UFDR în strânsă colaborare cu CC al UTM și CC al Crucii Roșii”⁷¹. Inițial copiii coreeni au fost cazați în vilele din stațiunile balneoclimaterice (spre exemplu, o parte din vilele din Tușnad), însă deoarece „câteva mii de muncitori nu puteau beneficia de această stațiune balneoclimaterică”, conducerea partidului a hotărât în aprilie 1952 să le construiască case, finanțarea construcției făcându-se din două surse: fondurile organizațiilor de masă și contribuția statului⁷². A fost înființată o comisie care să se ocupe de găzduirea și întreținerea copiilor coreeni, formată din: Liuba Chișinevski (CGM), Florescu Gheorghe (UTM), Elena Răceanu (UFDR), dr. C. Dimitriu (Comitetul Permanent pentru Apărarea Păcii), V. Atomulesei (Crucea Roșie) și Simion Babenco (Secția Gospodăriei de Partid a CC al PMR). Însă comisia a funcționat din aprilie 1952 până în februarie 1953, când, printr-o hotărâre a Secretariatului CC al PMR, administrarea coloniilor de copii a fost trecută în sarcina CC al Crucii Roșii⁷³.

Au fost adoptați copii coreeni rămași orfani de către grupul sanitar român din Coreea⁷⁴. Medicii și surorile de ocrotire au fost decorați de către R.P.D. Coreeană cu ordine și medalii; de asemenea, persoanele care s-au ocupat în țară de problemele coreene (din presă, compozitori, cei care s-au ocupat de strângerea de fonduri pentru poporul coreean, medicii, funcționarii și îngrijitoarele care se ocupau de copiii coreeni de la Târgoviște și Siret)⁷⁵.

Dintre scriitorii și compozitorii care au tratat în creațiile lor „tema luptei eroice a poporului coreean”, Secția de Literatură și Artă a CC al PMR a propus, la 9 aprilie 1953, pentru decore de către guvernul R.P.D. Coreene pe: Mihail Sadoveanu, Dan Deșliu, Veronica Porumbacu, Eugen Frunză, Eugen Jebeleanu, Mauriciu Vescan și Dumitru Corbea⁷⁶. Astfel, Dan Deșliu, deputat în Marea Adunare Națională, membru în Biroul Uniunii Scriitorilor din RPR, redactor la ziarul „Scânteia” și laureat al Premiului de Stat, a scris poeziile: *Cuvânt către Coreea*, *Kociedo*, *Steagul*, *Cuvântul eroilor către omenire* „pentru demascarea imperialiștilor care au deslănțuit războiul de cotropire în Coreea și ca o manifestare a solidarității poporului nostru cu eroicul popor coreean”⁷⁷. Dan Deșliu a fost comentatorul primelor două jurnale cinematografice despre Coreea; Veronica Porumbacu, redactor șef adjunct la revista „Viața Românească”, a scris „cele mai numeroase și bune poezii cu privire la lupta poporului coreean”; Eugen Frunză,

⁷¹ ANIC, fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 1/1952, f. 19.

⁷² Ibidem, f. 15–16.

⁷³ Ibidem, dosar 11/1953, f. 1.

⁷⁴ Ibidem, dosar 8/1953, f. 3.

⁷⁵ Și guvernele R.P. Cehoslovace, R.P. Bulgare și R.P. Ungare au înaintat liste de decore a persoanelor care s-au ocupat de problemele coreene (ibidem, dosar 12/1953, f. 15).

⁷⁶ Ibidem, f. 8.

⁷⁷ Ibidem.

secretar al Uniunii Scriitorilor din RPR și laureat al Premiului de Stat, a scris poezia *Act de acuzare*, apărută în „Contemporanul” din 10 august 1951, și articolele *Încă un capitol la dosarul criminalilor de război*, publicat în „Scânteia Tineretului” din 22 mai 1952, și *Semănători de ciumă*, publicat în „România Liberă”, care „demască pe agresorii imperialiști americani care vor să subjuge eroicul popor coreean și să provoace un nou război mondial” și „scot în relief eroismul cu care poporul coreean își apără dreptatea și libertatea”; Eugen Jebeleanu, poet, membru în Biroul Uniunii Scriitorilor din RPR și laureat al Premiului de Stat, a publicat două poezii despre războiul din Coreea, una intitulată *Războiul bacteriologic*, în antologia *Poezia nouă în RPR*, și *Fântâna din Coreea*, în „Viața Românească”, nr. 1/1951; Mauriciu Vescan, membru în comitetul de conducere al Uniunii Compozitorilor, a compus cântecul *Oaste vitează popor coreean* (pe versurile poetului Dumitru Corbea); Dumitru Corbea a scris poezia *Oaste vitează popor coreean*, în care „exprimă legământul poporului nostru de a ajuta lupta glorioasă a poporului coreean”: „Țară de glorie și soră de drum/ Vom merge-mpreună cum mergem și-acum/ Tot ce zidi-vom și tot ce vom face/ Va fi pentru viață, va fi pentru pace/ Oaste vitează popor coreean...”⁷⁸.

URSS și sateliții săi s-au implicat și în războiul civil din Grecia, furnizând ajutor comuniștilor greci. La cererea URSS, Republica Populară Română, asemenea celorlalte țări europene intrate în sfera de hegemonie sovietică, a acordat sprijin gherilelor conduse de comuniști. În arhiva Comitetului Central al PCR se păstrează un document care arată în ce a constat sprijinul acordat și anume *Darea de seamă asupra ședinței speciale din 10 martie 1949*, care a avut pe ordinea de zi un singur punct: „Găsirea posibilităților pentru a acoperi deficitul de materiale față de planul elaborat de tov. greci”⁷⁹. Ședința a avut loc în România și a fost deschisă de Al. Moghioroș, care a salutat pe cei veniți: general Octav Komar și maior Borovici din Polonia; Gheminder, col. Pal și Gregor din Cehoslovacia; Sebeș Alexandru și Fodor Zoltan din Ungaria; Ianidis, Russos și Stavros din Grecia⁸⁰. La ședința din 10 martie 1949 s-a stabilit ca polonezii să procure armament, muniții explozibile, cehii – echipament, mijloace de transport, ungurii – materiale de telecomunicații și alimente, românii – cereale, cai, săpun. De asemenea, „s-a hotărât să se schimbe punctele de trecere. Cu această ocazie a arătat tov. colonel Pal că serviciul de informații al Cehoslovaciei a descoperit că serviciul de spionaj anglo-american a dat ca sarcină agenților săi să urmărească transporturile de armament care trec prin Ungaria și Cehoslovacia și să raporteze cine este expeditorul, cine este destinatarul și ce se întâmplă cu aceste materiale. Noi și tovarășii unguri am cerut ca să se schimbe adresa din Varșovia ca să nu fie tot mereu

⁷⁸ Ibidem, f. 8–10.

⁷⁹ Ibidem, dosar 36/1948, f. 32–41.

⁸⁰ Ibidem, f. 32.

aceeași, adică Marele Stat Major Polonez, fiindcă aceasta atrage atențiunea. Tov. Komar a spus că dacă trebuie luate măsuri de conspirativitate, ele trebuie luate mai ales în Polonia, nu atât adresa din Varșovia interesează spionajul anglo-american, cât ce se întâmplă mai departe cu materialele. Cu toții au fost de acord că trebuie întărite măsurile de vigilență și conspirativitate în jurul acestei munci. S-a hotărât ca fiecare din noi să trimită la Varșovia câte doi oameni, care să ajute acolo la muncă și să ia în primire transporturile respective”. Pentru Republica Populară Română au fost stabilite următoarele sarcini: trimiterea imediat a celor 11 mașini Jeep, „la care ne-am angajat”, o parte din numărul de cai ce „avem a da”, 2–3 camioane, tractoare cu atașele respective, cereale, trimiterea a doi oameni la Varșovia pentru urgentarea trimiterii munițiilor, dându-se acestora prioritate față de alimente și echipamente. „Verificându-se felul cum fiecare își îndeplinește angajamentele – se arăta în darea de seamă – s-a constatat că noi și cehii suntem în urmă. Noi am arătat că am avut obstacole obiective care ne-au împiedicat, însă ne vom strădui să lichidăm cu aceste lipsuri și să prindem din urmă întârzierea. În general ședința a decurs, după părerea mea, într-o atmosferă sănătoasă. Așa, de pildă, când tov. Moghioroș a arătat că noi n-avem posibilitatea să dăm mai mult, toți cei prezenți au arătat că se cunosc eforturile pe care noi le-am făcut în trecut, dând cantități foarte însemnate în cursul anului 1948”⁸¹. Ajutorul consta în sume de bani (valută), mașini (camioane de un tonaj de 300 tone), benzină, ulei de mașină, muniții grele, materiale de telecomunicații, stații de radioemisie, armament, alimente, păături, materiale sanitare etc.

Ca urmare a hotărârii Secretariatului CC al PMR din 20 aprilie 1950, în RPR au fost primiți un număr de 1042 emigranți și refugiați greci din R.P. Bulgaria. Cei valizi, împreună cu familiile lor, au fost îndreptați spre „fabrici mici și mijlocii”, a căror producție nu era legată de apărarea țării și nu reprezenta o importanță economică deosebită. Cazarea le-a fost asigurată în localitățile unde lucrau. Cu primirea acestui grup au fost însărcinate: Crucea Roșie din Republica Populară Română, care, prin secția Emigranți, trebuia să întocmească un buget special, precum și următoarele ministere: Afacerile Interne (pentru pregătirea locuințelor), Industria Grea și Industria Ușoară (pentru stabilirea locului de muncă), Comunicațiile (pentru transport) și Sănătatea (pentru măsurile sanitare)⁸². În ianuarie 1952, prin decret al Prezidiului MAN, unui număr de 1969 cetățeni greci stabiliți în țară le-a fost acordată cetățenia română⁸³.

Emigranții politici greci aflați în Republica Populară Română trimiteau pachete „deținuților antifasciști” din închisorile Greciei. Spre exemplu, la începutul anului 1952, din banii colectați de ei, au fost trimise pachete care conțineau: păături, costume, paltoane, bocanci, ciorapi, prosoape, săpun, zahăr, conserve, marmeladă,

⁸¹ Ibidem, f. 38–39.

⁸² Ibidem, dosar 18/1950, f. 1.

⁸³ Ibidem, fond Consiliul de Stat-Decrete, dosar 1–45/1952, f. 6, 32–33.

ciocolată, pachete de țigări, lame de ras etc. Pachetele erau expediate din RPR în R.P. Ungară, de unde, cu ajutorul partidului maghiar, erau trimise în Grecia⁸⁴.

Serviciile de informații americane știau de ajutorul dat de URSS și sateliții săi gherilelor comuniste din Grecia. În raportul CIA din octombrie 1949 despre România, înaintat președintelui Truman, se arată: „România a urmat, de asemenea, îndeaproape politica Cominformului în ajutorul gherilelor din Grecia, alimentând cu flux continuu de bani, mâncare și îmbrăcăminte. Un raport din martie 1949 arată că peste 3000 de copii din Grecia, răpiți de gherile, au fost adăpostiți și îndoctrinați în România. Nu există dovezi clare că România a participat direct la războiul din Grecia cu militari și arme”⁸⁵. Însă documente din arhiva Comitetului Central al Partidului Comunist Român, de curând puse la dispoziția cercetătorilor, demonstrează că Republica Populară Română a sprijinit cu armament gherilele comuniste din Grecia, și anume cu: tunuri, pistoale automate, grenade defensive, cartușe de 8 mm, aruncătoare de mine de 120 mm și muniție pentru aruncătoare, aruncătoare de 60 mm, muniție pentru aruncătoare de 81 mm, proiectile, trotil etc.⁸⁶

Campania pentru pace, inițiată și condusă de URSS, condamna propaganda pentru un nou război, urmărirea interzicerea armei atomice și reducerea înarmărilor de tot felul. Însă, din cele prezentate mai sus se desprinde concluzia că politica de pace a URSS dusă în cadrul ONU, propunerile privind dezarmarea și interzicerea armamentului atomic⁸⁷, la sfârșitul anilor ’40 și începutul anilor ’50, erau numai demagogie pentru opinia publică. În realitate, URSS și sateliții săi luau măsuri de întărire a armatelor lor. În 1949 URSS devine putere nucleară, în august detonând prima bombă nucleară. După moartea lui Stalin, pe fondul destinderii internaționale, „lupta pentru apărarea păcii” scade în intensitate, în relațiile internaționale făcându-și treptat loc principiul coexistenței pașnice între state cu sisteme politice diferite, promovat de Moscova.

⁸⁴ Idem, fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 18/1951, f. 8–9.

⁸⁵ Thomas S. Blanton, *op. cit.*, p. 83.

⁸⁶ ANIC, fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 36/1948, f. 40–41.

⁸⁷ În ședința din 29 octombrie 1946 a Adunării Generale a ONU, URSS a propus reducerea generală a înarmărilor, interzicerea producerii și utilizării energiei atomice în scopuri militare („Scânțea”, nr. 1265 din 2 noiembrie 1948). De asemenea, la cea de-a treia sesiune a Adunării Generale a ONU, care a avut loc la Paris în perioada 21 septembrie–12 decembrie 1948, Vășinski, în numele guvernului sovietic, a propus în cadrul discuțiilor din Comitetul Politic interzicerea armei atomice și reducerea cu o treime, în decurs de un an, a armamentului și a forțelor armate ale membrilor permanenți ai Consiliului de Securitate (ANIC, fond CC al PCR – Secția Relații Externe, dosar 10/1948, f. 25). În septembrie 1950, la cea de-a cincea sesiune a Adunării Generale a ONU, șeful delegației sovietice, A.I. Vășinski, a prezentat o declarație care prevedea „condamnarea ațățătorilor la război, interzicerea necondiționată a armei atomice, reducerea în cursul anului 1950 cu o treime a forțelor armate ale marilor puteri, încheierea unui pact între marile puteri pentru întărirea păcii” („Scânțea”, nr. 1844 din 22 septembrie 1950, p. 1).

“THE STRUGGLE FOR PEACE” – A TASK DEVOLVED BY THE CP(B)
OF THE USSR UPON THE COMMUNIST PARTIES.
THE CASE OF THE ROMANIAN WORKERS’ PARTY

Abstract

The “struggle for peace” was launched at the initiative of the Soviet Union at the end of the 1940s, on the background of the deterioration of relations between the East and the West, and soon became institutionalized. A World Council of Peace was created, holding ordinary and extraordinary sessions in which resolutions were being adopted. The same council was summoning annually world congresses of the partisans of peace. The resolutions of the World Council of Peace and of the world congresses of the partisans of peace were popularized in the countries with a people’s democracy by committees of struggle for peace and mass organizations.

National committees of struggle for peace were created in the European countries under Soviet influence. In the Romanian People’s Republic, “the struggle for peace” began in 1949. It was led by the party organizations, whose task was to have all the citizens of the country involved in the movement. On 12 May 1949, the National Committee for Defense of the Peace (CNAP) was created. It was financed from the budget of the RWP. Committees of struggle for peace were created after its model in towns, villages, factories, and institutions.

The peace policy of the USSR within the UNO and the Soviet proposals for disarmament and elimination of nuclear weapons were mere propaganda for the general public. In reality, in the Soviet Union and in the countries with a people’s democracy steps were being taken to strengthen the army potential. In 1949, the USSR became a nuclear power. After the death of Stalin, “the struggle for peace” lost intensity, and the principle of coexistence between states with different political systems began to be promoted by the Soviet Union in its international relations.

CĂLĂTORI ȘI EMIGRANȚI – SURSE ȘI REALITĂȚI

CĂLĂTORII STRĂINI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA – SURSE PENTRU ISTORIA ROMÂNILOR?

DANIELA BUȘĂ

Anul care vine aniversăm patru decenii de la apariția primului volum al colecției *Călători străini despre țările române*, timp în care bine-cunoscutul și apreciatul corpus de instrumente narative externe s-a impus drept un izvor important pentru istoria românilor. Evidențiind însemnătatea acestor surse pentru istoria națională, după ce marele istoric Nicolae Iorga făcuse primii pași pe această cale prin publicarea culegerii *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre și asupra țărilor noastre*¹, cunoscutul balcanist Victor Papacostea arăta într-un articol apărut în 1924, când corpusul nu exista nici măcar în stadiul de proiect, că „mulți străini, aparținând mai tuturor popoarelor europene au venit în contact cu noi și ne-au cunoscut, fie prin vreo ocupațiune legată de pământul Principatelor, fie prin vreo simplă călătorie. Acești străini, călători cu treburi negustorești ori cu misiuni diplomatice, și-au descris observațiunile pe care le-au făcut cu ocazia călătoriei lor. Povestirile acestea sunt foarte interesante, firește mai întâi prin informația istorică – adesea mai valabilă decât a izvoarelor istorice directe – dar nu sunt mai puțin însemnate prin latura lor critică ... Unele din aceste lucrări au și valoare literară, iar capitalul lor de observațiuni și impresii are o mare valoare obiectivă, devreme ce provine de la oameni nelocalnici, deci dispuși a remarca mai repede specificul vieții noastre ... Cum am mai spus, pe toți acești călători i-a izbit, într-o măsură mai mică sau mai mare, ceea ce era particular vieții românești și împrejurărilor istorice în care au cunoscut-o; cu bune și rele”². Peste timp, la editarea celui dintâi volum al amintitei colecții, Mihai Berza în *Cuvânt înainte* întârea considerațiile predecesorilor. Însemnările „lăsate de străinii care au trecut în cursul vremurilor prin țările noastre și pe care-i numim în mod obișnuit călători, deși condiția lor și interesele care-i aduc pe la noi sunt foarte variate, cuprind o mare bogăție de știri privitoare la feluritele aspecte ale existenței de altădată a poporului român. Ele se

¹ Stabilimentul grafic I.V. Socecu, București, 1899, extras din „Buletinul Societății Geografice”, sem. II, an 1898.

² Victor Papacostea, *Scrierile călătorilor străini despre noi*, în „Adevărul literar și artistic”, V, 1924, nr. 192, p. 7.

„Revista istorică”, tom XVIII, 2007, nr. 5–6, p. 481–496

opresc adesea asupra bogățiilor țării și felului în care sunt puse în valoare, asupra înfățișării orașelor și populației, asupra modului de viață al diferitelor clase sociale și relațiilor dintre ele, asupra organizării de stat și obligațiilor impuse de Imperiul Otoman, asupra fenomenelor de cultură și de artă”³.

Concepută inițial ca un corpus de surse medievale, cu limita superioară fixată convențional la anul 1800, colecția a ajuns să însumeze după aproape patru decenii 10 volume (seria veche) și o muncă imensă, imposibil de cuantificat, depusă de cercetători remarcabili, ilustre nume ale istoriografiei române. De scurt timp ea a continuat cu seria nouă, al cărei inițiator este regretatul istoric Paul Cernovodeanu, din care până acum au văzut lumina tiparului trei volume (1801–1840) ce însumează cca. 2700 pagini și mărturiile a 118 călători din secolul al XIX-lea. Volumul patru se află în pregătire pentru tipar, urmând a fi editat până la sfârșitul acestui an. Într-o epocă în care numărul și diversitatea izvoarelor istorice au sporit considerabil în comparație cu veacurile medievale s-ar putea obiecta ce rost mai au relatările călătorilor, dacă ele sunt utile sau relevante, dacă întregesc informația oferită de sursele clasice. Pentru formularea unui răspuns trebuie să luăm în calcul nu date și fenomene dispartate, unele concludente, altele mai puțin, ci trebuie să ținem seama „de realitatea complexă a fenomenelor istorice luate în studiu”⁴.

Cunoscut îndeobște ca secol al redeșteptării naționale, al afirmării dorinței de unitate și independență statală, de libertate individuală și, în multe cazuri, al materializării acestor idealuri, veacul al XIX-lea este deopotrivă și cel al modernizării, al extinderii descoperirilor, al adâncirii cunoașterii la nivel de arie geografică, teritoriu, etnie, obiceiuri, religie, cultură, dar și al călătoriilor, facilitate de dezvoltarea căilor și mijloacelor de transport. Ideile și informațiile circulau cu o rapiditate fără precedent, la aceasta contribuind în principal interesul și dorința oamenilor de a veni în contact nemijlocit cu realități și locuri noi, cât mai îndepărtate și mai variate. Redeșteptarea națională a românilor, dorința de unificare și de independență, de propășire, de modernizare și europenizare trebuie cercetate sub toate aspectele și investigate toate sursele epocii, inclusiv relatările de călătorie. Peregrinii de peste hotare, aflați în trecere și cu atât mai mult cei care au zăbovit un timp mai îndelungat în țările române au fost deopotrivă „martori ai revoluțiilor de la 1821 și 1848, ai perioadei de plămădire a conștiinței naționale și de naștere a opiniei publice, de făurire a instituțiilor și de vaste transformări inițiate pe plan economic și social, care au premers făurirea statului național modern la 1859”⁵. Toate acestea au fost privite cu real interes, de cele mai multe ori cu înțelegere, iar realitățile întâlnite au fost consemnate cu fidelitate. Deformarea și denaturarea realității, criticile și, în unele cazuri, exagerările și erorile, întâlnite la

³ Mihai Berza, *Cuvânt înainte la Călători străini despre țările române*, vol. I, București, 1968, p. VI.

⁴ Paul Cernovodeanu, *Introducere generală la Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I (1801–1821), București, 2004, p. 8.

⁵ *Ibidem*, p. 9.

unii dintre călători, nu diminuează însemnătatea acestor categorii de izvoare și cu atât mai puțin nu le fac neglijabile, ci, după opinia noastră, incită pe istoric să-și diversifice analiza, să coroboreze cu mai multă atenție informațiile, să pună în discuție tot ce nu este real, veridic și să distingă cauzele care au influențat percepția realității. Tocmai „prin latura lor critică – considera Victor Papacostea – aceste povestiri trebuie să stea la îndemâna tuturor, tineretului în special, a cărei educație trebuie îndreptată către o sinceră și deplină cunoaștere a ființei noastre etnice și istorice. Prea multă vreme am fost victimele unei dureroase mistificări, privind viața poporului nostru prin viziunea carului cu boi ireproșabili a lui Grigorescu sau prin aceea aproape mitologică a cosânzenelor lui Coșbuc. În dosul acestui decor feeric s-a urzit și pregătit, o jumătate de secol, ruina și decepția de mai târziu ... E timpul și pentru noi românii să dăm o educație mai realistă sentimentelor naționale și într-o însemnată parte, povestirile critice ale străinilor ne vor folosi”⁶.

În acest context considerăm că mărturiile călătorilor constituie un izvor prețios, de care nu se poate face abstracție, ce nu poate fi minimalizat sau ignorat, care completează și îmbogățește informația, îi adaugă noi valențe, în unele cazuri aduce un plus de culoare și savoare, dar și un izvor care pune în evidență aspecte și nuanțe, parțial, incomplet sau deloc desprinse din cercetarea surselor istorice tradiționale. În pofida laturii „inevitabil subiective și fragmentare”, compensată însă de „spontaneitatea contactului direct și a detașării”⁷, ele „își păstrează – în cea mai largă măsură – valoarea intactă de surse relevante”⁸ și pentru cercetătorii ce au ca domeniu de investigație veacul al XIX-lea. Interogarea acestora, coroborarea și confruntarea informației cu cea oferită de izvoarele clasice contribuie în mod substanțial la reconstruirea cât mai fidelă a trecutului, la înțelegerea lui în problemele cele mai diverse, la identificarea celor mai amănunțite aspecte ale vieții societății, la relevarea particularităților mai expresive și facilitează depistarea resorturilor autentice, reale, adevărate. Istoricul pătrunde mai profund în epocă, structurează cât mai veridic configurația ei, atmosfera ei socială, politică, morală. Relatările de călătorie confirmă, chiar și pentru veacul al XIX-lea, faptul că istoria nu este rezultatul unor presupuneri, al unor clișee sau imagini, născute din reverie, ci o realitate a unor timpuri, plină de viață, de mișcare, de vechi și nou, de contradicții, de încercări, de transformări, „cât mai fidelă ca semnificație și cât mai apropiată ca detaliu de viața de atunci”⁹.

⁶ Victor Papacostea, *op. cit.*

⁷ Paul Cernovodeanu, *Imaginea țărilor române la călătorii străini din secolele XIV–XVIII*, în „Revista de istorie”, t. 32, 1979, nr. 12, p. 2353.

⁸ Idem, *Imaginea celuilalt: tipologia imaginii societății românești în viziunea călătorilor străini (sec. XVIII – prima jumătate a sec. XIX)*, în *Orașul românesc și lumea rurală. Realități locale și percepții europene la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, Brăila, 2004, p. 34.

⁹ Adrian Anghelescu, *O istorie vie a trecutului românesc* (studiu introductiv) la Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. Adrian Anghelescu, București, 1981, p. 13.

Peregrinii din centrul și apusul Europei au venit în contact direct cu o lume, în multe cazuri în disonanță cu cea din care proveneau, care le-a trezit interesul, curiozitatea, dar și dorința de a-i înțelege realitățile, fapt ce sporește veridicitatea și exactitatea percepției lor asupra „imaginii celuilalt”. Interesul străinilor față de spațiul sud-est european a crescut pe măsura acutizării și diversificării manifestărilor „chestiunii orientale”, a slăbirii dominației otomane și intensificării luptei pentru afirmarea ființei naționale, pentru libertate a popoarelor din Balcani, a largirii și diversificării relațiilor lor cu restul continentului, dar și a rivalităților dintre puterile europene ale căror interese în zonă deveniseră tot mai evidente și antagonice.

De-a lungul întregului secol orientarea spre apus a societății românești prin adoptarea și adaptarea modelului occidental a fost nu numai stringentă, dar și manifestă. În primele două decenii schimbările s-au făcut cu prudență, au avut un caracter formal și au vizat cu precădere aspecte ale vieții cotidiene fără a aduce atingere celor de natură politică, socială, economică pentru a nu provoca neliniștea Porții. Orice reacție a acestora față de o atitudine, măsură sau acțiune ar fi pus în pericol și ar fi amânat pașii emancipării de sub tutelă. „Sub ochiul gelos al bănuitorului guvern turc, îmbrăcămintea nu este de loc o chestiune lipsită de însemnătate și folosirea costumelor din Europa civilizată ar fi privită ca o inovație tot atât de primejdioasă, ca și adoptarea vederilor celor mai luminate asupra politicii moderne”¹⁰, constata delegatul științific al Universității din Oxford, medicul William Mac Michael, cu puțin timp înainte de 1821.

Revoluția lui Tudor Vladimirescu și instaurarea domniilor pământene aveau să aducă schimbări importante în viața politică a Principatelor prin punerea în valoare a boierimii mici și mijlocii. Numeroasă și doritoare de afirmare, ea a început să ceară insistent egalitatea politică și privilegii similare cu marea boierime, care își vedea astfel periclitată poziția de forță unică. Disputa politică a îmbrăcat forme diverse fără a putea ascunde gravele disensiuni născute din viziunea diferită a modalităților de înnoire a societății. Vechiul și anacronicul continuau să existe, manifestându-se în domnia autoritară, în modul de organizare al justiției, al administrației locale, în statutul mănăstirilor închinat, în servituțile care împovărau mare parte din masa de țărani. Schimbările ce se prefigurau veneau pentru început din sfera culturii, unde se înregistrau „pași timizi de afirmare, mai ales în privința școlii naționale”¹¹ și a comerțului. Gândite ca modele de constituție, ale căror prevederi administrative, organizatorice, economice, edilitare, urbanistice, culturale și de învățământ aveau menirea de a moderniza statul, Regulamentele organice conțineau, în privința vieții politice și sociale, precizări restrictive, anacronice și perimate pentru epocă și în dezacord cu caracterul declarat al

¹⁰ William Mac Michael, *Relația călătoriei prin Moldova și Țara Românească*, în *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I, p. 748.

¹¹ Paul Cernovodeanu, *Prefață la Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, vol. II (1822–1830), București, 2005, p. 5.

artizanului lor, Rusia țaristă. Controlul politic strâns al acesteia avea să constituie în realitate un impediment în finalizarea modernizării. Prin intermediul lor, Rusia a încercat să transforme o situație temporară într-una definitivă, a cărei finalitate ar fi fost anexarea Principatelor. Opoziția societății românești și a puterilor europene, care nu erau dispuse să permită extinderea influenței țariste în sud-estul continentului, a zădărnicit planurile Petersburgului.

În pofida tuturor acestor dificultăți, în deceniile patru și cinci ale secolului al XIX-lea progresul a fost real, incontestabil și a vizat, cu o intensitate diferită, toate domeniile. Separarea puterilor în stat, crearea „milițiilor pământene”, predecesoare ale armatei de tip nou, măsuri în direcția instituirii unui regim fiscal eficient și modern, cu planificarea veniturilor și cheltuielilor, debutul statisticii demografice, ilustrată prin primele recensăminte și prin crearea registrelor de stare civilă, în care preoții parohi aveau sarcina să noteze cu scrupulozitate evenimente din viața enoriașului: botezul, căsătoria, divorțul, decesul, constituie exemple elocvente în direcția „europenizării”. Din punct de vedere economic s-a înregistrat o creștere a producției agricole, sporadice încercări de creare a unor industrii, rămase, din păcate, în această fază, dar, mai ales, o intensificare a schimbului de mărfuri cu străinătatea, ponderea produselor agricole sporind notabil. Scăpate de obligația de a livra Porții cantități importante de grâne la prețuri stabilite de beneficiar, Principatele române și-au orientat livrările de cereale spre apusul și centrul Europei, ceea ce a implicat și o dezvoltare a porturilor dunărene Galați și Brăila, al căror aflux de mărfuri și călători a înregistrat o creștere fără precedent. Ca urmare a facilităților oferite de regimul de porto-franco, acestea au devenit în scurt timp principalele puncte de expediție a cerealelor și lemnului românesc. Tot acum modernizarea orașelor căpăta consistență ca urmare a măsurilor de extindere a pavării ulițelor, a îmbunătățirii iluminatului lor, a regândirii amplasării cartierelor de locuințe, fiind încurajată construcția în zonele mai înalte și ferite de inundații, dar și prin apariția, acolo unde a fost posibil, a unor organe locale cu responsabilități organizatorice și edilitar-urbanistice.

În domeniul învățământului și culturii pașii pe calea modernizării au fost ireversibili și i-au continuat și adâncit pe cei anteriori. În acest sens instituțiile de învățământ au cunoscut o evidentă dezvoltare, s-au deschis și redeschis școli publice și particulare atât în capitale, cât și în multe orașe, s-a diversificat programa școlară, au apărut primele manuale. Un progres notabil a înregistrat și presa, a crescut numărul ziarelor și revistelor, s-a diversificat conținutul, a început să se contureze interesul opiniei publice pentru acest domeniu. În cultură au apărut societăți științifice și culturale, iar teatrul a depășit faza de experiment.

În susținerea celor afirmate considerăm oportună prezentarea câtorva exemple și în acest sens ne-am oprit asupra însemnărilor călătorilor străini care au trecut prin țările române în intervalul 1831–1847, iar dintre aceștia la cei ale căror mărturii s-au dovedit relevante prin informațiile pe care le oferă. Alegerea noastră

nu a fost întâmplătoare, ci a avut în vedere mai mulți factori: în primul rând epoca plină de frământări, prefaceri, modernizări, atât pentru Principatele dunărene, cât și pentru Transilvania, în care progresul a fost clar și a vizat cu intensitate diferită toate domeniile. În al doilea rând numărul mare de peregrini (46 între 1831–1840 și 31 între 1841–1847¹²), diversitatea lor geografică¹³, socială¹⁴, profesională¹⁵, etnică, religioasă¹⁶, gradul diferit de instrucție și cultură. În al treilea rând varietatea surselor documentare, în comparație cu cele anterioare, cele mai multe apărute ca urmare a aplicării Regulamentelor organice și aici avem în vedere actul de naștere al arhivei naționale ce avea să adune atât documentele publice, cât și civile, registrele parohiale de stare civilă, catastralele etc. Date fiind cele arătate, am urmărit în primul rând dacă peregrinii au perceput starea de spirit a societății în epoca regulamentară, cum au înțeles să o facă și cum au văzut procesul de „europenizare”.

Dintre călătorii care au trecut prin țările române imediat ce se întrezăreau primele rezultate ale aplicării Regulamentelor organice a fost diplomatul francez baronul Charles Joseph de Bois le Comte. El fusese însărcinat de ministrul de externe francez, contele de Rigny, cu o misiune în Balcani și în Orientul Apropiat pentru a culege informații de la fața locului asupra unui aspect care îngrijora deopotrivă Parisul și Londra și anume poziția privilegiată obținută de Rusia în Marea Neagră și Strâmători în urma Tratatului de la Unkiar–Iskelesi din 8 iulie 1833. În lunile aprilie–mai 1834 diplomatul francez a petrecut în capitala Țării Românești, cu intermitență, cca trei săptămâni, iar în cea a Moldovei cam tot atât. În pofida perioadei relativ scurte, Bois le Comte a realizat un tablou fidel și real al societății românești din cele două Principate datorită felului în care a înțeles să gândească și să îndeplinească misiunea. Spirit atent și iscoditor, el remarca chiar de la primul contact contrastele din societatea bucureșteană: „Este un amestec de principii, de idei și moravuri opuse. E o imagine pestriță a unei epoci de tranziție spre a ajunge la o părere dominantă, la idei împrumutate, la o regulă generală de conduită sau de limbaj; este o nesiguranță generală asupra drepturilor, îndatoririlor și obligațiilor, un amestec de idei franțuzești și rusești, de independență și de

¹² Datele se referă la cei ce fac obiectul vol. III și IV (ultimul în curs de editare). Cei depistați ulterior, dar și unii călători ce nu se regăsesc în paginile tomurilor citate, dar ale căror mărturii sunt importante sau lămuritoare, vor constitui obiectul unui volum *Addenda*.

¹³ Dintre călătorii din afara continentului european menționăm pe fiii fostului pretendent la tronul Persiei Husein Ali Mârza, prinții: Riza Culi Mârza, Negief Culi Mârza și Timur Mârza, care au trecut prin Principate în toamna anului 1836 însoțiți de englezul James Bailie Fraser, pe americanii Vincent Otto Nolte și Valentine Mott (1831–1840).

¹⁴ Mult mai puțin numeroși față de deceniile trecute, călătorii care proveneau din rândurile aristocrației erau diplomați, militari superiori sau simpli drumeți; alții erau de origine mic burgheză.

¹⁵ Cei proveniți din rândul burgheziei erau: medici, geologi, naturaliști, farmaciști, cadre didactice, publiciști, literați, negustori, artiști plastici, preoți, mici meseriași.

¹⁶ Din cei 46 de călători străini cuprinși în vol. III, unii erau catolici, alții protestanți, ortodocși, musulmani. Ei erau cetățeni francezi, englezi, prusieni, austrieci, ruși, unguri, secui, italieni, persani, americani.

servilism, de liberalism și de privilegii boierești; chiar și câteva idei turcești în toată brutalitatea lor”¹⁷, toate acestea pe fondul Regulamentului organic, care părea „a fi intrat deja în obiceiul muntenilor”¹⁸. La Iași, același amalgam de moravuri și principii și același ton „întru totul franțuzesc” al societății: franceza vorbită „până la clasele de jos”, gazete și teatre în aceeași limbă, vestimentație, obiceiuri. În capitala moldavă, constata Bois le Comte, „temerile față de ruși sunt mai mari decât cele resimțite la București”, fapt pentru care marii boieri „nu pot ierta Regulamentului lovitură pe care a dat-o privilegiilor lor”, mai cu seamă că acesta era privit „ca trecător”, Rusia fiind „gata oricând să ne înghită”, cum opina unul dintre boierii moldoveni. „Nu știm ce gândește cabinetul rusesc – se destăinuia diplomatului francez același interlocutor – dar aici nu-i un ofițer rus care să nu spună că le trebuie provinciile astea, atât de bogate și atât de mănase, ca să hrănească 100.000 de oameni, fără să-i coste nimic, ca să se odihnească aici și să-și ia un nou și ultim avânt contra Turciei”¹⁹.

Diversele opinii culese ca urmare a frecventării cercurilor politice, a vizitelor și întâlnirilor cu importante personalități ale vremii cum ar fi: frații Bibescu, fostul domn Grigore al IV-lea Ghica, mitropoliții Grigore Dascălu și Veniamin Costache, marele vornic Gheorghe Filipescu, președintele Divanului judecătoresc Iancu Văcărescu, șeful serviciului carantină generalul N. Mavros, marele logofăt Barbu Știrbei, Mihail Sturdza (viitor domn), Gheorghe Asachi, Costache Conachi, cei doi consuli ai Rusiei de la București și Iași, generalul Feodor Iakovlevici Mirkovici, vice-președinte al Divanurilor din Principate i-au permis lui Bois le Comte conturarea unei imagini cât mai clare a ponderii Principatelor în problema orientală și aprecierea corectă a caracterului și administrației ruse de ocupație, cât și a dorințelor celor mai arzătoare ale românilor. Concluzia sa era că cercurile politice din Principate urmăreau „a se elibera deopotrivă de protector și de suveran, răscumpărând, printr-un sacrificiu bănesc, independența față de Poartă”, care, potrivit potențailor vremii cu care se întreținuse, ar putea merge „oricât de departe ar trebui, spuneau ei, chiar și până la 50 de milioane de piaștri pentru fiecare principat în parte și chiar mai mult dacă sultanul, dezlegându-ne de legăturile noastre de vasalitate, ne-ar desface *ipso facto* de toate legăturile cu care Rusia ne-a înălțuit atât de puternic”²⁰. Discuțiile lui Bois le Comte cu exponenți ai boierimii au relevat și un alt deziderat, un proiect încă ambițios și utopic la vremea aceea și anume Unirea. „Cele două Principate, unite prin comunitatea de origine, de limbă, de istorie și de situație politică actuală, aspiră să se contopească într-un singur stat. ... Poporul <din Moldova> n-are nici un fel de părere preconcepută față de

¹⁷ V. traducerea memoriului întocmit de Charles de Bois le Comte în *Călătorii străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, vol. III (1831–1840), București, 2006, p. 129.

¹⁸ *Ibidem*, p. 142.

¹⁹ *Ibidem*, p. 143–144.

²⁰ *Ibidem*, p. 170–171.

munteni și pe zi ce trece îl obișnuim tot mai mult să se considere ca aparținând aceleiași familii, învățându-l să înlocuiască numelui de moldovean, pe care și-l dă, cel de român, care este numele generic pentru tot neamul daco-român ... Vom relua atunci vechiul nume de *Dacia*, care nu este necunoscut în Europa și care ar fi potrivit ca să stârnească simpatii în favoarea noastră, înconjurându-ne cu farmecul marilor amintiri istorice, comune întregii noastre națiuni”²¹. Procesul de afirmare și emancipare a națiunii era abia la început, iar aspectele pe care diplomatul francez reușea să le pună în evidență constituiau obiective ale programului maximal enunțat mai clar la 1848 și materializat parțial la 1859.

La câteva luni de la vizita în Principate a lui Bois le Comte, Adrien Louis Cochelet era numit consul general al Franței în Principate. Rezident aici timp de aproape 2 ani (decembrie 1834–septembrie 1836), Cochelet a avut răgazul necesar pentru a cunoaște îndeaproape societatea românească sub toate aspectele. De la primul contact, s-a arătat încântat că putea vorbi la București și Iași limba saloanelor pariziene cu majoritatea interlocutorilor care „se exprimau într-o franceză bună și vorbeau despre Franța ca și cum toți ar fi fost acolo. M-am simțit fericit să fiu reprezentantul țării mele în mijlocul unui popor unde puteam găsi nenumărate ocazii de a vorbi în limba natală despre atâtea lucruri care fac să-ți bată inima când ești departe de patrie. În timpul celor trei ani cât am stat la București am avut cele mai vii mulțumiri în această privință. Nu voi uita niciodată această misiune care mi-a lăsat amintiri dintre cele mai plăcute și prieteni adevărați”²². În timpul misiunii, Cochelet i-a cunoscut îndeaproape, prin natura însărcinării sale, pe cei doi domni regulamentari, Alexandru Dimitrie Ghica în Țara Românească și Mihail Sturdza în Moldova, a stabilit legături cu demnitari din București și Iași, a fost primit în locuințele acestora, a frecventat aceleași cercuri mondene, ceea ce a dat un plus de coerență și veridicitate însemnărilor sale. Martor al primilor ani ai perioadei regulamentare, ca și Bois le Comte, el era de părere că statutul Principatelor după 1834 a constituit un pas important pe calea progresului în ciuda unor imperfecțiuni: „Principatele Țării Românești și Moldovei trăiesc acum sub un regim regulamentar. Demnitatea princiară este viageră. Au o reprezentanță națională, care supraveghează actele acestor domni, care discută proiectele înaintate de guvern și verifică bugetul. Se află sub tutela curții suzerane și a celei protectoare, dintre care mai cu seamă una supraveghează actele lor și care pot destitui pe domni când administrația lor ar fi arbitrară și venală ... Țara Românească și Moldova au deci în organizarea lor politică actuală, în ciuda imperfecțiilor ei, în spiritul național al claselor de sus și inteligența poporului, o garanție a civilizației, a ordinii și prosperității, care se va răsfrânge asupra

²¹ *Ibidem*, p. 171–172.

²² *Scurtă relatare despre o călătorie făcută în Muntenia și Moldova în anii 1834 și 1835 de către domnul Cochelet fost agent și consul general al Franței, pentru a servi la itinerarul în aceste Principate, în Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea, vol. III, p. 230.*

intereselor materiale ale acestor două Principate și le va deschide prin agricultură și comerț mari izvoare de bogății”²³.

Interesat de promovarea comerțului francez în Principate și la Dunărea de jos, Cochelet ne-a lăsat prețioase informații de natură economică, despre navigația, configurația și gradul de utilare a porturilor Brăila și Galați, cât și despre mișcarea demografică sau dezvoltarea lor urbanistică, cu puțin timp înainte de a primi statutul de porto-franco. În ambele cazuri, el constata aflusul navelor de mărfuri și pasageri, sub diferite pavilioane cu excepția celui francez și stadiul incipient în care se afla schimbul de mărfuri cu Franța. La Galați „ca și la Brăila comerțul nostru este nul. Cu excepția agentului nostru consular care este negustor, nici o altă casă franceză nu se găsește la Galați, al cărui comerț este acaparat de greci. Acolo, poate mai mult decât la Brăila, putem stabili legături de export sau import pe mare mai avantajoase. De ce Marsilia să nu se implice, când pavilionul sard de la Genova este prezent în porturile Principatelor?”²⁴ se întreba retoric consulul francez.

Un alt francez ale cărui note de călătorie despre Principatele dunărene se disting prin importanța informațiilor oferite este Edouard Antoine Thouvenel. Descendent al unei vechi familii nobiliare și unul dintre cei mai importanți diplomați ai Franței secolului al XIX-lea²⁵, el a întreprins în 1838 o călătorie pe Dunăre și Marea Neagră până la Constantinopol, impresiile culese constituind subiectul lucrării *La Hongrie et la Valachie (Souvenirs de voyage et notices historiques)*, apărută la Paris în 1840. Observațiile sale pătrunzătoare, dar lipsite de romantismul, culoarea și căldura celor ale lui de Bellanger²⁶, se remarcă prin obiectivitate și spirit de analiză, constituind repere pentru stadiul evoluției societății românești în deceniul patru al secolului al XIX-lea. Diplomatul francez dedică un capitol instituțiilor nou introduse de Regulamentul organic, prezentând menirea și atribuțiile celor politice, dar nu analizează în ce măsură schimbările stipulate reprezentau un progres real față de structurile anterioare și nu comentează consecințele neaplicării unor prevederi. În schimb, constată pașii timizi, încă nesiguri, dar importanți pe calea modernizării administrației, justiției, sistemului sanitar și consemnează semnele înnoirii din lumea marginalizată a satului: „Fiecare sat are arhive, primărie, percepatori aleși de contribuabili și un medic care străbate continuu districtul pentru a vaccina copii. S-a instituit, de asemenea, în mediul rural un fel de magistratură, care a trebuit să fie suspendată pentru că populația nu a

²³ *Ibidem*, p. 240.

²⁴ *Ibidem*, p. 235.

²⁵ Edouard Antoine Thouvenel a fost ministru de externe între 1860–1862 și reprezentant al Franței în mai multe capitale europene: Atena (1849–1850), München (1850–1851), Constantinopol (1855–1860).

²⁶ Despre Stanislas Bellanger (*Le (!) Kéroutza, voyage en Moldo-Valachie*, vol. II, Paris, 1846) și relația sa de călătorie v. *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, vol. III, p. 434–480. Călătorul francez a beneficiat de o amplă monografie semnată de Georges Cioranescu, *La mission de Stanislas Bellanger dans l'Empire Ottoman*, Thessaloniki, 1981.

fost atât de luminată pentru a-i înțelege rostul cu demnitate²⁷. Thouvenel are numai cuvinte de laudă la adresa sistemului de învățământ, ale cărui progrese sunt vizibile și notabile, începând cu faptul că „instrucția primară este foarte răspândită” și continuând cu felul în care se desfășoară educația celor 500 de elevi la Colegiul de la Sfântul Sava²⁸. Un capitol special²⁹, amplu și documentat este rezervat robilor țigani, apartenenței lor, clasificării în funcție de meseriile practicate, obiceiurilor, religiei. Potrivit estimărilor sale, în Principate existau 250.000 de robi care trăiau în condiții mizere, lipsiți de minima subzistență, tratați ca și sclavii negri.

Un loc aparte îl ocupă cunoscutul dascăl și publicist francez cu vederi liberale Jean Alexandre Vaillant³⁰, numit pe bună dreptate de Nicolae Iorga „merituosul prieten al românilor”³¹, care, timp de 12 ani, avea să predea limba și literatura franceză la Colegiul Sfântul Sava din București, printre elevii săi numărându-se Ion Ghica, C.A. Rosetti, Grigore Alexandrescu, Nicolae Bălcescu, C. Bălăceanu. Nevoit să se întoarcă în Franța din cauza implicării sale în mișcarea din 1840 din Țara Românească condusă de Mitiță Filipescu, fapt pentru care avea să fie expulzat, Vaillant a publicat o lucrare de mari proporții dedicată românilor, un adevărat elogiu adus țării și locuitorilor ei³², a cărui urmare a fost nașterea în Franța, și nu numai, a unui curent de opinie favorabil cauzei noastre naționale.

Tranziția prin care trecea societatea românească, unele reticente sau chiar opoziții la adoptarea reformelor, procesul mult prea lent al modernizării, redus din nefericire la unele aspecte, contrastul izbitor între nou și vechi, dintre modelul occidental și cel oriental, cel din urmă încă bine ancorat la diferite niveluri ale societății, toate acestea se regăsesc fidel oglindite în lucrarea lui Vaillant. În același timp publicistul francez lasă să se întrevadă credința sa fermă că întregul proces de prefaceri, în pofida lănturii, este nu numai ascendent, dar și ireversibil. În cadrul

²⁷ Edouard Antoine Thouvenel, *Ungaria și Valahia, în Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, vol. III, p. 821.

²⁸ *Ibidem*, p. 822.

²⁹ *Ibidem*, p. 823–826.

³⁰ Ideile și activitatea publicistului și profesorului francez Jean Alexandre Vaillant au făcut obiectul mai multor lucrări de specialitate dintre care menționăm: Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călătorii*, vol. III, București, ed. II, 1929, p. 229–240; C. Turcu, *Un călător francez acum un veac prin județul Neamț*, Piatra-Neamț, 1934; I. Grămadă, *Fragment din călătoriile lui J.A. Vaillant în Moldova și Muntenia prin 1840*, în „Neamul Românesc Literar”, 1911, III, p. 330–332; Oltea-Cudalbă Slușanschi, *Contributions à la biographie et à l'œuvre de J.A. Vaillant 1804–1886*, în „Mélanges de l'École Roumaine en France”, XIV, 1937–1938, p. 1–113; Dan Berindei, *Românii și Europa. Istorie, societate, cultură*, vol. I (secolele XVIII–XIX), București, 1991, p. 66–71; Idem, *Jean Alexandre Vaillant et la Transylvanie*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XXXIV, 1997, nr. 3–4, p. 201–205; Petre Din, *Jean Vaillant și societatea românească prepașoptistă*, în *Identitate și alteritate. Studii de istorie politică și culturală*, Cluj, 2007, p. 251–259.

³¹ Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călătorii*, p. 537.

³² Jean Alexandre Vaillant, *La Roumanie ou histoire, langue, littérature, orographie, statistique des Roumains*, 4 vol., Paris, 1844.

acestei construcții un rol important revenea clasei boierești, criticată aspru de francez (exagerat în unele afirmații), pentru lipsa de activitate și pentru impasibilitate. „Printre boierii mari și bătrâni, nu domnește decât petrecerea plăcută a timpului și invidia față de domnitor; în general nu strălucesc decât prin nulitate. Partizani sau nu ai progresului, nu își exprimă opinia decât prin da și nu; le este imposibil să discute logic despre o problemă de stat. Numărul oamenilor capabili este foarte restrâns ... Printre cei tineri din această categorie, sunt unii mai instruiți, dar la fel de lipsiți de ambiție ...” Pe cei din categoria a doua, „fii mai mari ai primelor familii și șefi ei înșiși ai noilor ramuri, oameni de treizeci până la patruzeci și cinci de ani” Vaillant îi tratează cu îngăduință deoarece se disting față „de tinerii din prima categorie prin patriotism, idei liberale, demnitate, atașament sincer față de țară”. În schimb, apartenenții celei de a treia categorii beneficiază de simpatia și admirația nedisimulată a lui Vaillant pentru adeziunea, fără rezerve, la ideile novatoare ale epocii: „tineri sau bătrâni, ei doresc toți, cu rare excepții, un guvern puternic și independent”³³. Convingerea sa era că noua generație, educată în spirit occidental prin frecventarea înaltelor școli europene, era cea chemată să înfăptuiască obiectivele naționale ale românilor, unitatea națională și independența.

Din păcate Vaillant nu analizează cu aceeași profunzime și celelalte clase și categorii sociale, limitându-se la prezentarea unor statistici sugestive privindu-i pe țăranii dependenți și pe cei liberi și la unele aspecte despre repartitia proprietăților. Tabelele întocmite pe probleme: repartizarea etnică, căsătorii-divorțuri, nașteri, decese, întregesc catagrafiele din epocă. Acestea conferă lucrării lui Vaillant un caracter unic în literatura de specialitate, imprimat tocmai prin multitudinea informațiilor statistice: așezare geografică, forme de relief, bogății naturale, producție agricolă, comerț, navigația și situația porturilor Galați și Brăila, temperaturi diferențiate pe anotimpuri, pedepse, închisori, sentințe, până la salariile profesorilor, starea carantinelor, a spitalelor, a așezămintelor bisericești, toate prezentate sub forma unor tabele comparative pentru Țara Românească și Moldova. De remarcat că autorul nu-și dezvăluie întotdeauna sursele, de aceea cifrele statisticilor sale ar trebui coroborate cu alte surse din epocă. Capitolele închinare învățământului, în care experiența pedagogică îl ajută pe autor să diferențieze împlinirile de lipsurile sistemului, se disting prin informațiile oferite, prin analiza pertinentă și clară, dar și prin prezentarea comparativă a datelor și aspectelor din cele două Principate.

Un martor avizat al realităților din Principate este și Johann Daniel Ferdinand Neigebaur, consul general al Prusiei (cu reședința la Iași), funcție deținută între 1843–1845. Liberal și admirator al *Risorgimento*-ului, partizan al dreptului autodeterminării națiunilor, el a militat pentru unitatea germanilor, ca și pentru cea a italienilor, românilor și sârbilor. O personalitate cu asemenea opinii, un adversar al

³³ *Ibidem*, vol. II, p. 374–380.

junkerilor și al privilegiilor feudale, nu putea fi un consul prea comod, iar erudiția și preocupările sale științifice³⁴ au provocat invidia omologilor săi de la Iași care, printr-o seamă de intrigi, au reușit să-l îndepărteze din post numai după doi ani de ședere. În capitala Moldovei, el a cunoscut o seamă de exponenți ai mișcării naționale, oameni politici, revoluționari, scriitori, gazetari. Contactul cu intelectualitatea românească din Moldova s-a făcut mai ales prin cunoscuta „Societate a naturaliștilor”. Printre cei care l-au ajutat pe Neigebaur în cercetările sale privind Moldova se numără, în afara domnitorului Mihail Sturdza, Pavel Balș, de la redacția revistei „Propășirea”, Constantin Hurmuzaki, Constantin Rolla, dr. A. Winkler, ultimii participând ulterior la revoluția din 1848. Cele mai importante lucrări despre români ale lui Neigebaur au apărut între 1848–1854 și – după cum subliniază Victor Papacostea³⁵ – au contribuit nu numai la informarea, sub diverse aspecte, a opiniei publice germane asupra țărilor române, care în urma războiului Crimeii aveau să ajungă o problemă europeană, dar și la influențarea factorilor de decizie de la Berlin, în adoptarea unei atitudini favorabile față de unirea Principatelor.

Observator atent al societății românești, Neigebaur nu putea să nu remarce contrastele la tot pasul din această perioadă și persistența încă a moravurilor orientale. „Faptul că moravurile turcești de aici, unde fuseseră stăpâni, unde lansau moda, unde era ceva obișnuit ca cel mai bogat boier să sărute mâna unui funcționar turc care poate avansase mai întâi din bărbier pentru a obține protecția acestuia, faptul că aceste moravuri n-au dispărut, însă cu totul, aici unde s-a introdus de abia din 1833 o nouă ordine a lucrurilor, care nu mai recunoaște pe turci drept stăpânii nelimitați ai țării, toate acestea nu trebuie să mire ... În Moldova și Țara Românească se întâlnesc aceleași obiceiuri; pe scurt, peste tot se întâlnesc încă obiceiuri ale stăpânilor turci ai țării, alături de moda franțuzească”³⁶. În ceea ce-i privește pe români Neigebaur se dovedea nu numai bine informat, dar mai ales obiectiv, evidențiind faptul că celor 1,5 milioane de români din Moldova și celor circa 2,5 milioane din Țara Românească li se adaugă cei din Banat, Ungaria, Transilvania, Bucovina, astfel „încât întreaga populație românească se ridică la peste 6.000.000 suflete”³⁷. Personalitate cu concepții liberale, apărător al drepturilor omului, ca și Vaillant, Neigebaur a sesizat corect năzuința românilor spre unitate statală și independență și a susținut cu argumente științifice aceste

³⁴ Neigebaur a urmat cursurile Facultății de teologie, apoi pe cele ale Facultății de drept din Königsberg, a studiat la Universitatea din Limoges limba franceză, istoria și organizarea de stat a Franței, a fost prefect de Luxemburg, director al Judecătoriei de țară de la Franstadt, director al Camerei criminale din Bromberg. Este autorul unor mici enciclopedii despre istoria, etnografia, economia și cultura țărilor vizitate, dar și al unor lucrări de drept, istorie, arheologie, geografie, etnografie, beletristică, memorialistică.

³⁵ V. Papacostea, *Un observator prusian în Țările Române, acum un veac*, București, 1942, p. 61.

³⁶ I.F. Neigebaur, *Beschreibung der Moldau und Walachei*, Auflage, Breslau, 1854, p. 10–11.

³⁷ *Ibidem*, p. 5.

deziderate. Bazându-și raționamentul pe un vast și variat material documentar, el a reușit să înțeleagă și să demonstreze etnogeneza poporului român, dar și continuitatea acestuia în spațiul carpato-pontico-danubian. Consulul prusian considera că „în general sunt prezente toate elementele pentru a pregăti acestui popor un frumos viitor. Nu se duce lipsă de instituții culturale și caracterul poporului este blajin, după cum câteva mii de boieri care vorbesc franțuzește nu constituie poporul, tot așa defectele acestora datorate unei educații pripite nu pot fi raportate la întregul popor”³⁸. Ca și Vaillant, el a criticat marea boierime, căreia îi reproșa lipsa de acțiune politică și pasivitatea în relația cu stăpânul turc de la care a preluat câteva elemente de port și moravuri. „Cizme galbene, șalvari largi și roșii, veșminte largi, brăie din șaluri, barba lungă a fost copiată după eleganța turcească și turbanul pe lângă calpacul mare boieresc au fost purtate până ce turcii au adoptat fesul roșu; apoi a fost și acesta adoptat aici. La toate se adaugă statul tolănit pe o sofa lată, cu un ciubuc și cu un muștiuc de chihlimbar; iar când și acestea nu ajung pentru un *dolce far niente*, mătăniile din lemn de aloe sau chihlimbar, perlele trecând printre degete una după alta, dau cel puțin impresia unei ocupații”³⁹.

Detașarea de modelul oriental este ușor vizibilă în vestimentație și constă în abandonarea costumului oriental și adoptarea celui occidental. De altfel, acest aspect este foarte repede remarcat de majoritatea călătorilor, chiar și de cei aflați într-o scurtă trecere, iar relatările lor sunt adesea pline de interes și culoare. Rând pe rând simboluri ale lumii orientale ca giubeaua, ișlicul, șalvarii erau abandonate de tot mai mulți boieri, dornici de a aborda noua modă. Îmbrăcămintea luxoașă și echipajele pariziene sau vieneze contrastau cu zdrențele și cotigile trase de bivoli, la fel unele deprinderi și imitații europene cu persistența ritualurilor și obiceiurilor orientale. Aflat pentru 10 zile în București anul 1833, medicul bavarez F.S. Chrismar constata: „București oferă un amestec foarte ciudat de moravuri orientale și occidentale, care pe vremea șederii noastre acolo a mai câștigat în varietate multicoloră prin prezența rușilor. Contrastul cel mai ciudat îl alcătuiește portul oriental al boierilor cu îmbrăcămintea soțiilor lor, care urmează întotdeauna cea mai nouă modă pariziană, și cu echipajele elegante de la Viena pe care le întâlnești pe toate străzile și care au ajuns o cerință de căpetenie al acelui lux funest ce predomină aici la București, mult mai mult decât în orice capitală din Germania. Nici o soție a vreunui boier ceva mai înstărit nu ar consimți să meargă pe jos. Toți se plimbă cu trăsura de-a lungul promenadelor publice, adică pe acele străzi din oraș unde luxul se arată de preferință; de aceea se găsesc în toate piețele foarte multe birje, care fac aici cele mai bune afaceri. Varietatea veșmintelor băștinașilor, ca și cea a negustorilor străini, mulțimea de meșteșugari germani, de bucătari și restauratori francezi, de speculanți și de aventurieri de toate neamurile; uniforme

³⁸ *Ibidem*, p. 314–315.

³⁹ *Ibidem*, p. 314.

rușilor, cazacii cei murdari cu chipiuri respingătoare, lângă arnăuți în veșminte somptuoase și multicolore, purtând un arsenal de arme la brâu și ale căror trăsături bărbătești expresive par și mai izbitoare prin încolăcirea deosebit de îndrăzneță a turbanului lor; cetele de familii țigănești, negri-măslinii, din fața palatelor boierilor bogați, toate acestea oferă străinului nou venit o priveliște deosebit de uimitoare”⁴⁰. În tot acest amalgam pestriț de oameni și veșminte prezența trupelor rusești se făcea simțită la tot pasul, fapt remarcat de altfel de același Chrismar, căruia întreaga țară îi apărea ca fiind la dispoziția administratorului numit de Petersburg: „Cântece naționale ruse, dansuri ruse, banchete ruse și aventuri de dragoste ruse umpleau pe atunci orașul și constituiau singurul subiect de conversație generală. Domnii ruși știau să se impună prin banii lor; zi și noapte își duceau cu ei ceata de muzicanți pe străzi și acolo unde se arătau ofițerii ruși era o viață de sărbătoare. Numai ei erau stăpâni la București; un guvernator rus primea închinarea boierilor, vechiul scaun domnesc al voievozilor era vacant și orașul și țara erau lăsate în voia bunului plac al străinilor”⁴¹.

Și la Iași locuitorii abandonau hainele orientale, iar cei care o făceau erau dintre cei mai diverși ca origine socială, sex sau vârstă. „Burghezii se dedau la mănuși, pălării și pantofi cu toc înalt. Ehei, ce pălărie roz avea frumoasa băcăneasă de la Trei Ierarhi. Și-i veneau mai bine ca unei cucoane. Sau bătrânul spătar C. care acum o lună n-ar fi renunțat nici pentru o împărăție la costumul oriental care impunea, acum s-a lepădat de el pentru uniforma de prefect. A făcut foarte bine, fiindcă haina de blană era găurită, șalvării decolorați, ișlicul tocit, iar în buzunarele fracului pe care l-a îmbrăcat a găsit 20.000 de piaștri” – remarca cu sarcasm Vaillant⁴².

Aceleași izbitoare contraste ale unei societăți în plină prefacere, în plină tranziție între retrograd și modern, între oriental și european sunt prezente și în aspectul celor două capitale, descrise de mai toți peregrinii care au trecut sau au poposit aici. Inexistența unui plan privind dezvoltarea orașului făcea ca locuințele să fie ridicate haotic, după bunul plac al proprietarilor, împrăștiate prin grădini și maidane, ceea ce sporea dificultatea edililor în alinierea și trasarea străzilor cu aspect civilizat. Scoțianul James Bailie Fraser, călător și literat, autor de romane istorice, care în drum spre Constantinopol a poposit în toamna anului 1836 timp de o lună la București, ne-a lăsat o descriere deosebit de critică a capitalei muntene, aflată la începutul prefacerilor urbanistice, când cele câteva înfăptuiri pe calea modernizării nu puteau încă modifica impresia de înapoiere și murdărie: locuințe construite haotic, palate zvelte alături de colibe, ulițele înguste, cotite, murdare, marea majoritate nepodite, pline de praf vara și de noroi toamna și iarna când „după un dezgheț sau ploi torențiale, noroiul este atât de adânc și gropile atât de

⁴⁰ F.S. Chrismar, *Relația călătoriei prin Banat, Transilvania și Țara Românească*, în *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, vol. III, p. 87–88.

⁴¹ *Ibidem*, p. 89.

⁴² Jean Alexandre Vaillant, *op. cit.*, p. 435.

numeroase și profunde că nici carele și nici căruțele nu pot trece sau, dacă încearcă să o facă, rămân imediat înțepenite în mlaștină”. Nimic „din ceea ce înseamnă un oraș nu poate expune o priveliște mai deprimantă, lipsită de speranță și demnă de milă decât Bucureștii după o cădere de zăpadă, când topirea a înaintat; este un oraș plutind într-un ocean de noroi negru”, conchidea cu amărăciune Frazer⁴³.

Peste aproape un deceniu puține se schimbaseră în Țara Românească din punct de vedere edilitar dacă este să dăm crezare consulului prusian Neigebaur. Potrivit acestuia Bucureștii continuau să aibă „aspectul adevăratului oraș oriental, cu ulițe înguste și strâmbe, cu colibe în umbra palatelor și curților mari, între care ori te îneci în praf, ori te împotmolești în noroi”, un oraș în care centrul se confunda cu periferia, deși suprafața crescuse simțitor devreme ce numărul locuințelor era de cca 16.000, iar al locuitorilor de 100.000, cifră socotită de noi exagerată pentru acele vremuri⁴⁴. Aceeași constatare și pentru capitala Moldovei unde majoritatea caselor erau din lemn sau chiar acoperite cu lemn sau stuf, iar „felul lor de construcție”, tot oriental. În schimb, Vaillant este de părere că prefacerile sunt mai radicale și mai evidente în cazul Iașilor, unde la sfârșitul deceniului patru existau câteva ulițe cu case aliniate, iar centrul „mai european” se delimita de periferie⁴⁵.

Desigur exemplele ar putea continua și cu alte aspecte din viața orașelor și a locuitorilor, iar relatările călătorilor străini constituie surse importante și diverse. În pofida subiectivității lor, această categorie de izvoare vine să ofere date noi, să le completeze pe cele deja existente, să le nuanțeze, să le coloreze. Multe din cercetările de istorie a mentalităților colective ca și cele despre imaginarul social sau despre modernizarea și europenizarea societății, în variile ei aspecte, nu pot fi elaborate fără consultarea relațiilor de călătorie.

NINETEEN-CENTURY FOREIGN TRAVELERS' NOTES – A SOURCE OF INFORMATION FOR THE HISTORY OF THE ROMANIANS?

Abstract

Despite their biased and lacunary character, foreign travelers' notes are a valuable source of information for the nineteenth century: they enrich the already existing information and offer new interpretations, they are often colorful and savory, and they bring into focus a host of aspects insufficiently revealed by traditional sources. Corroboration with classical sources allows a better understanding of the

⁴³ James Bailie Fraser, în *Călătorii străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, vol. III, p. 552.

⁴⁴ I.F. Neigebaur, *op. cit.*, p. 68.

⁴⁵ Jean Alexandre Vaillant, *op. cit.*, p. 438.

past in all its minute aspects and helps historians to place themselves in the epoch and reconstruct a truthful image of the social, political and moral configuration. Travel notes reconfirm for the nineteenth century as well that history writing is not supposition or a collection of clichés, but rather an account of the reality of a time, painted in all its vividness, with all its contradictions, clashes, and transformations. Exaggeration and error, of no uncommon occurrence, cannot diminish the importance of this category of sources of information. On the contrary, they incite historians to diversify their analysis, make a more thorough corroboration of information, address the untruthful aspects, and identify the causes of distorted perception.

Travelers from Central and Western Europe came into contact with a world often very different from their own. Their curiosity was thus aroused, together with their desire to understand the new realities, factors which led to an enhanced veracity and accuracy of their perception of the “other”. The interest in the Southeast European space increased with the evolution of the “Eastern Question”, the decline of Ottoman power, the struggle of the Balkan peoples for freedom and independence, the development of their intercontinental relations, and the growing rivalry among the European powers, whose interests in the area were becoming antagonistic.

IMIGRAȚIA ITALIANĂ ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC: ITALIENII DIN BRĂILA (1834–1876)

RALUCA TOMI

Relansarea comerțului genovez la gurile Dunării începe după alipirea înfloritorului port la Regatul Piemontului în 1815. Interesat în găsirea unor noi regiuni cerealiere, guvernul de la Torino a sondat cercurile otomane pentru încheierea unor tratate comerciale, care să-i permită pătrunderea în zona Mării Negre. Astfel, după câțiva ani de negocieri, se semna în 1823 tratatul comercial sardo-otoman, care pune pe picior de egalitate navigația sardă în apele turcești cu navigația turcă în apele sarde, plătindu-se în porturi o taxă de 3% pentru mărfurile aduse. În 1825 s-au obținut de la Poartă noi concesi, iar în 1839 se încheia un nou tratat mai avantajos¹. „Urmând pilda Piemontului și îndemnurile nevoilor, guvernele din sudul Italiei și-au îndreptat privirile spre ținuturile mănoase din jurul Mării Negre”, spunea Dimitrie Bodin², care a arătat în studii documentate pătrunderea navelor napolitane la gurile Dunării.

Pătrunderea vaselor italiene (sarde, napolitane, toscane) în porturile dunărene Galați și Brăila a fost posibilă după Tratatul de la Adrianopol (1829), ce garanta libertatea comerțului pentru principate și în special după acordarea statutului de orașe porto-franco (în 1836 pentru Brăila, respectiv 1837 pentru Galați). De o importanță deosebită pentru navigația în aceste porturi a fost apariția vapoarelor agențiilor austriece, care făceau legătura între Europa centrală și Levant. În Brăila, în 1834 ajungea „Argos”, iar între Galați și Viena s-a înființat un serviciu regulat de vapoare, ce transporta mărfuri și pasageri. În 1837 sosea în Brăila și primul vapor din Constantinopol, care era tot austriac. Acest port era punctul terminus al vapoarelor maritime, ele neputând înainta mai sus pe Dunăre din cauza adâncimii insuficiente a fluviului³. Despre acest lucru înștiința și Bartolomeo Geymet,

¹ Dimitrie Bodin, *Politica economică a Regatului Sardiniei în Marea Neagră și pe Dunăre în legătură cu Principatele române*, extras din „Revista Istorică Română”, IX, 1939, p. 8; v. și Constantin Ardeleanu, *Alcune notizie riguardanti la navigazione e il commercio degli stati italiani preunitari alla foce del Danubio (1829–1856)*, în vol. *L'Italia e l'Europa centro-orientale attraverso i secoli*, ed. Cristian Luca, Gianluca Massi și Andrea Piccardi, Brăila, 2004, p. 393.

² Dimitrie Bodin, *Contribuțiuni la istoricul consulatelor Regatului celor Două Sicilii în Principatele române*, în „Revista Istorică Română”, VIII, 1938, p. 69.

³ C.C. Giurescu, *Istoria orașului Brăila. Din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, 1968, p. 146–147.

consulul sard din Galați, guvernul de la Torino: „Aceste nave nu urcă pe Dunăre decât până la Brăila. Ele nu pot urca datorită apelor joase; transportul produselor din Valahia Superioară către Galați și Brăila se face cu bărci plate numite *kirlași*”⁴.

Documentele vremii atestă numărul crescând de vase italiene ce ajung până în orașele porturi dunărene, care erau caracterizate de consulii italieni drept „principalele orașe comerciale de pe malurile Dunării”⁵. În Brăila erau în 1838: 60 de vase piemonteze, 1 napolitan; în 1840: 48 sarde și 5 napolitane⁶. Cercetătorii care au studiat relațiile comerciale ale statelor italiene cu principatele române în perioada 1847–1856, ne referim în special la Dimitrie Bodin și Constantin Ardeleanu, ultimul având la dispoziție arhiva Comisiei Europene a Dunării de la Galați, au ajuns la concluziile următoare: cele mai multe vase au fost sarde, urmate de cele toscane și cele napolitane⁷. Prezența vaselor italiene a fost influențată de evenimentele politice – Revoluția de la 1848, Războiul Crimeii –, de perioadele de criză economică, de condițiile climatice – anii în care Dunărea a înghețat –, de epidemiile epocii – holera etc.⁸. Un obstacol de netrecut era însuși cursul fluviului, care în porțiunea dintre Moldova Nouă și Hârșova era imposibil de navigat, lucru relatat de majoritatea călătorilor, care se încumetau să meargă cu vaporul companiei austriece de la Viena spre Brăila și Galați: „Cursul Dunării e foarte variabil, nisipurile pe care curge sunt mișcătoare, nelăsând niciodată siguranța completă a navigației. Acest neajuns există pe tot parcursul lui, dar în dreptul Banatului și al Olteniei, rocile care îl împiedică opun navigației un obstacol și mai primejdios”, spunea în 1834 Charles de Bois le Comte⁹. În 1846 cunoscutul călător Xavier Marmier descria manevrele Rusiei care, invidioasă pe dezvoltarea Galațiului și a Brăilei, nu făcuse nicio lucrare pentru ameliorarea navigației pe brațul Sulina: „Era exact ceea ce urmărea Rusia. Ea vrea să paralizeze mișcarea comercială din Brăila, Galați, să forțeze Moldova și Țara Românească să se îndrepte spre Odesa. Deja și-a atins parțial scopul. În acest an negustorii din Galați, obosiți de atâtea obstacole, înfricoșați de cheltuieli și pericole, au schimbat cursul comerțului lor și am observat că în port au sosit cu 300 de nave mai puține decât în

⁴ Bartolomeo Geymet către Ministerul de Externe de la Torino, 24 mai 1838, în vol. *Documente privitoare la legăturile economice dintre Principatele române și Regatul Sardiniei*, ed. Dimitrie Bodin, București, 1941, p. 41.

⁵ Gobbi către Ministerul Afacerilor Externe, Torino, 12 august 1834, Constantinopol, în *Documente ...*, ed. Dimitrie Bodin, p. 15.

⁶ Constantin Ardeleanu, *op. cit.*, p. 399.

⁷ *Ibidem*, p. 400, tabel în care navele sarde de la 151 în 1847, ajung la 37 în 1850, la 144 în 1853, pentru ca în 1855 să nu fie menționată nici una.

⁸ *Ibidem*, tabel 1, p. 400.

⁹ Charles de Bois le Comte, traducere din limba franceză a memoriului său din mai 1834 de Georgeta Penelea Filitti, apărută în *Călători străini despre țările române*, serie nouă, vol. III, București, 2006, p. 144.

anii trecuți”¹⁰. Același călător relata dificultatea navigației de la Sulina la Marea Neagră. După sfârșitul Războiului Crimeii, deși navigația reintra în normalitate, numărul vaselor italiene nu atingea cifrele din deceniile cinci-șase¹¹.

Numeroși călători străini au relatat despre avântul comercial al porturilor dunărene, despre mărfurile exportate și importate din aceste locuri. În general se exportau cereale: grâu, porumb, orz, mei; produse animaliere: seu, lână, unt, brânză, piei, pastramă, slănină; miere, ceară, precum și sare. Din Galați, spre deosebire de Brăila, se exporta și lemn de construcție¹². Către peninsula italică exporturile constau în majoritatea lor în cereale, care erau destinate porturilor Genova, Livorno¹³. Se importau lămâi, portocale, ulei, pește sărat, cafea, orez, fier, zahăr etc.¹⁴.

Importanța comercială a Brăilei era cunoscută la Torino datorită rapoartelor consulare. Dacă în 1838 Bartolomeo Geymet sesiza posibilitățile comerciale ale portului, spunând că va fi unul dintre cele mai populate orașe ale Țării Românești¹⁵, consulul Francesco Mathieu în 1848 se arăta uimit că în ciuda măsurilor luate de administrația Moldovei pentru modernizarea Galațiului, în ciuda calității superioare a cerealelor moldovene, tranzacțiile comerciale ale Brăilei le depășeau cu mult pe cele din Galați. Mai mult, dacă în Galați în 1847 au fost înregistrate numai 669 de nave, în Brăila numărul acestora a fost de 1669¹⁶. În 1851, în „Gazetta Piemontese” apărea un articol în care se explica de ce Brăila întrecea în prosperitate orașul Galați. Se argumenta că Țara Românească avea mai multe porturi dunărene, de unde venea spre Brăila o cantitate mai mare de cereale, spre deosebire de Moldova, care nu avea decât un singur port. Totodată guvernul de la București investise mult în ultima perioadă în modernizarea portului¹⁷.

Județul Brăila reînființat după 1830 avea două plăși: Vădeni cu 20 de sate și Balta cu 38 de sate. Populația orașului în 1828 se ridica, conform catagrafiei întocmită de serdarul Grigore Tăut, la 591 de familii, adică în jur de 2.955 locuitori¹⁸. Dintre aceștia, străinii – în orașul Brăila – sunt înregistrați în Ulița

¹⁰ Xavier Marmier, *Du Rhin au Nil*, vol. I, Paris, 1846, p. 312.

¹¹ În „Analele statistice ale României”, ianuarie–martie 1860, București, p. 24, pentru navigația în Brăila se găsesc următoarele date: pentru anul 1857: 58 vase sarde, 7 napolitane, 2 toscane; pentru 1858: 108 sarde, 6 napolitane, 9 toscane; pentru 1859: 92 vase sarde, 3 toscane, 3 napolitane.

¹² Charles de Bois le Comte, *op. cit.*, p. 149.

¹³ Din Brăila în 1851 către Genova au plecat 2.607 kg. grâu, iar către Livorno 8.518 kg. în valoare de 1.022.160 piaștri, v. *Documente ...*, ed. Dimitrie Bodin, p. 231.

¹⁴ În Brăila, în 1851 au sosit din Genova 325 saci cafea, 66.500 kg. orez (datele sunt preluate din *Documente ...*, ed. Dimitrie Bodin, p. 159, 179, 265 – tabele anexate rapoartelor întocmite de consulii Francesco Mathieu din Galați și Giacomo Carpenetti din Brăila).

¹⁵ Bartolomeo Geymet către Ministerul de Externe din Torino, Galați, 24 mai 1838, în *Documente ...*, ed. Dimitrie Bodin, p. 43.

¹⁶ Francesco Mathieu către Ministerul de Externe de la Torino, 26 aprilie 1848, în *Documente ...*, ed. Dimitrie Bodin, p. 206.

¹⁷ *Ibidem*, p. 223.

¹⁸ C.C. Giurescu, *Istoria orașului Brăila. Din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, 1968, p. 158.

târgului: 25 de familii de armeni și 21 de familii de evrei¹⁹. În 1832 populația orașului ajungea la 4.045, în 1834 la 6.000, în 1838 la 8.695, în 1843 la 14.000 locuitori²⁰. Dintre populațiile străine sunt amintiți în documente: grecii – care în 1838 erau 469 capi de familie, adică în jur de 2.345²¹; bulgarii – care în 1843, conform consulului francez din Iași, erau o treime din populația orașului²²; turcii, albanezii, armenii, rușii (lipoveni de veche credință și cazaci).

Prezența italienilor în Brăila era semnalată atât de consulii sarzi, cât și de cei francezi. Într-un raport din 1839 al consulului francez din Iași aflăm că „sarzii abundă” în orașele dunărene²³.

Despre italienii – sarzi, napolitani, toscani – stabiliți în Brăila sau aflați numai în trecere, găsim informații în rapoartele consulare, a căror importanță a fost deja menționată mai sus, documentele păstrate în fondul Arhiepiscopiei Romano-catolice din București, fondul de microfilme italiene aflat la Arhivele Naționale Istorice Centrale, mențiunile călătorilor străini, cataografiile și statisticile Țării Românești, listele de călători intrați și ieșiți din Brăila (fără a avea însă o continuitate, sunt însemnări pentru anii 1849 – 1850, apoi 1858), după 1860 listele apar în „Analele statistice”; italienii sunt menționați și în listele Comitetului carantinelor. Se adaugă repertoriul de medici întocmit de Victor Gomoiu, instrument util pentru a urmări mișcarea cadrelor medicale pe teritoriul românesc etc.

Analizând documentele avute până în prezent la dispoziție putem prezenta câteva informații despre membrii comunității italiene din Brăila. Majoritatea lor sunt negustori sarzi, principala preocupare fiind comerțul cu cereale. Familia Pedemonte, de origine genoveză, care sosea în Galați în 1831, avea din 1834 o filială și în Brăila, o practică uzuală a negustorilor stabiliți în aceste locuri. Dacă *Filippo Pedemonte* avea în 1834 56 de ani (va muri în 1837), *Giovanni Batista Pedemonte*, nepotul său, avea în 1834 22 de ani²⁴. Ultimul era un tânăr ambițios și era propus de consulul din Galați, Bartolomeo Geymet, în funcția de viceconsul la Brăila în 1838, funcție pe care o va îndeplini până în 1843²⁵. Activitatea consulară nu-l va împiedica să navigheze. În septembrie 1840 îl găsim la cârma vasului „Veloce”, care ducea spre Genova grâne din Brăila²⁶. Casa comercială condusă de

¹⁹ Mihai Popescu, *Catagrafia locuitorilor și a venitului din orașul Brăila în 1828*, în „Analele Brăilei”, an IV, 1932, nr. 4, p. 61.

²⁰ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 158; v. și Georgeta Penelea Filitti, *Brăila port internațional (1828–1848)*, în „Memoriile Secției de Științe Istorice”, seria IV, t. VII, 1982, p. 60.

²¹ *Ibidem*, p. 161.

²² *Ibidem*, p. 162.

²³ E. Hurmuzaki, *Documente referitoare la Istoria Românilor, vol. XVII, Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1825–1846)*, București, 1913, p. 522.

²⁴ Anexa nr. 6.

²⁵ Dimitrie Bodin, *I consolati di Regno di Sardegna nei Principati romeni*, Roma, 1938, tabel.

²⁶ „Mercurio”, nr. 49, din 26 septembrie 1840. Se menționa că vasul sard ducea o încărcătură de 297 kg. grâu.

Pietro Rubini exista încă din primii ani ai deceniului patru conform datelor arhivistice²⁷. Asupra originii sale italiene încă nu suntem pe deplin lămurii. În cataografia din 1837 era amintit un Pavel Rubin, grec aflat sub protecție rusă, cu pașaport din 1831²⁸. În raportul consulului francez Adrien Louis Cochelet²⁹ era amintit în 1835, iar Nicolae Iorga scria despre el că făcea parte din comitetul mercantilor din Brăila³⁰. Un negustor apreciat în comunitatea italiană era *Antonio Sarao*. Napolitan, era născut în Messina și a sosit în Brăila în 1834 din Constantinopol cu pașaport britanic. Fusesse în capitala Imperiului otoman unul dintre funcționarii casei condusă de Antonio Berzolese³¹. Firma sa este amintită încă din 1835, fiind partener cu Millanovich³². În 1846 va avea o nouă casă comercială împreună cu negustorul Carlo Berzolese, iar în 1848, consulul sard din Brăila, Francesco Parodi, îl amintea ca fiind supus sard, îndeplinind funcția de proconsul încă din 1847. Era o persoană care se bucura de stimă și respect printre concetățenii săi și printre negustorii din Brăila³³. Va fi ales datorită calităților sale în comitetul mercantilor din Brăila³⁴. *Gerolamo Perretti*, genovez, unul dintre funcționarii firmei Pedemonte, era prezent în Brăila încă din 1842. În 1846 exista în Brăila și casa comercială condusă de *Carlo Berzolese*, care a ajuns și proconsul sard în acel oraș între anii 1844–1846³⁵. Genovez era și *Stefano Barabino* sosit în Brăila cu familia sa din Constantinopol. Avea doi fii (Francesco – care a fost nevoit să plece în America – și Sebastiano – un tânăr cunoscut datorită temperamentului său violent) și două fiice (Carolina și Francesca), toți copiii fiind născuți în Constantinopol. Conform rapoartelor consulare din 1848, Stefano Barabino avea 55 de ani și se ocupa cu creșterea viermilor de mătase. Se pare că și-a schimbat pe parcurs preocupările, pentru că în 1863 era amintită în Brăila o fabrică de produse făinoase condusă de același Barabino, unde lucrau patru angajați³⁶. De numele său se leagă și un incident din anul 1859. Un comisar al orașului, auzind focuri de armă în curtea lui Barabino, a intrat și a vorbit cu fata acestuia, Carolina, și cu unul

²⁷ În iulie 1834 negustorul Antonio Fattuta înainta un protest consulatului austriac din București prin care arăta acuzațiile nedrepte aduse de Pietro Rubini la adresa sa. Era învinuit că ar fi falsificat greutățile, înșelând astfel comercianții din Brăila, v. Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), fond Vornicia din Lăuntru, dosar 142/1834, f. 1–4.

²⁸ Ion Vărtosu, *Condica locuitorilor Brăilei la 1837*, în „Analele Brăilei”, an XI, aprilie – septembrie 1939, nr. 2–3, p. 40.

²⁹ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVII, p. 522.

³⁰ Nicolae Iorga, *Cei dintâi ani în noua Brăila românească (1832–1866)*, București, 1929, p. 25–26.

³¹ *Documente ...*, ed. Dimitrie Bodin, p. 15.

³² Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVII, p. 522.

³³ Francesco Parodi, *Stato dei sudditi e protetti sardi in Ibraila al primo gennaio 1848*, în *Documente...*, ed. Dimitrie Bodin, p. 201.

³⁴ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 29.

³⁵ Dimitrie Bodin, *I consolati ...*, tabel.

³⁶ C.C. Giurescu, *Istoria orașului Brăila ...*, p. 195.

dintre fii – Sebastiano. Când a auzit de intervenția comisarului, Barabino l-a admonestat violent, acuzându-l că i-a violat proprietatea. Alexandru G. Golescu, ministrul de externe, îl încunoștința de fapta italianului pe Annibale Strambio, consulul general al Sardiniei din București³⁷. O altă casă comercială sardă din Brăila amintită în 1838 era *Debarbieri și Pezzolla*³⁸. În 1848 era menționat negustorul *Vincenzo Rosa*, care sosise în Brăila din Smirna împreună cu familia: Maria soție, Ester, Gasparo – fii, Elisa fiică. Firma acestuia dăinuia încă în 1851³⁹. În același an îl întâlnim în Brăila și pe *Raffaelle Biga*, negustor genovez, de 27 de ani, care activa și în Galați⁴⁰. Mai multe informații deținem despre *Vincenzo Fanciotti*, care după ce își deschisese o firmă în Galați, cu filiale în Brăila, va sta un timp și în acest ultim oraș. Era din Novi, de pe coasta ligură și avea în 1848 22 de ani. Viețuirea sa în Brăila nu a fost ușoară. În 1850 a intrat în conflict cu autoritățile române, protestând împotriva încartiruirii în locuința sa a unor ofițeri ruși, care s-au instalat abuziv⁴¹. În toamna lui 1850, conform ordinelor primite de la ocârmuire, indigenii și străinii din oraș erau obligați să ofere locuință ofițerilor armatei de ocupație rusă. Vincenzo Fanciotti și asociatul său, Dandoria, protestau împotriva acestei măsuri, pe care o considerau abuzivă, mai ales că locuiau în casa respectivă cu chirie. Se declanșa astfel o întreagă corespondență între supușii sarzi, consulatul din localitate și autoritățile române. Fanciotti s-a dovedit un negustor perseverent. Firma sa amintită și în 1855 a supraviețuit, iar unul dintre urmașii săi, Eduardo, va fi agent comercial al societății *Deutsche Levant Linie* din Hamburg și al Societății române de asigurări „Generală”, la sfârșitul secolului⁴². Aceeași longevitate o vor avea și firmele înființate de membrii familiei Gattorno. *Giacomo Gattorno*, agentul unei case comerciale din Genova, s-a stabilit în Brăila în 1854 și a fost temporar proconsul sard în acel oraș în anul 1857⁴³. Alt Gattorno, *Giovanni*, era menționat în 1855, fiind tot negustor genovez⁴⁴. Urmașul familiei, Luigi, era la sfârșitul secolului agent comercial al societății *Navigazione Generala Italiana* în Brăila⁴⁵. O altă firmă sardă era cea condusă de *Dandoria*, a cărei existență este documentată în 1851⁴⁶. Napolitanul *Stefano Cordiglia* era un negustor cu multe relații în Galați și Brăila. În 1847 făcea parte dintr-o societate compusă din boierii bogați ai Moldovei, care intenționau să-și vândă singuri cerealele în porturile

³⁷ Ministerul Afacerilor Externe (MAE), fond Arhiva Istorică, vol. 77, f. 113, 114, 115.

³⁸ Bartolomeo Geymet către MAE Torino, mai 1838, în *Documente ...*, ed. Dimitrie Bodin, p. 40.

³⁹ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVII, p. 254.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 522.

⁴¹ Anexa nr. 1.

⁴² B. Fiocchi, *La colonia italiana in Braila*, Brăila, 1906, p. 44.

⁴³ *Documente ...*, ed. Dimitrie Bodin, p. 286.

⁴⁴ ANIC, microfilme fond Italia, rola 7, c. 747.

⁴⁵ B. Fiocchi, *op. cit.*, p. 44.

⁴⁶ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVII, p. 522.

europene. Pentru aceasta au fost în Franța și Anglia și au încercat să-și aleagă partenerii de afaceri⁴⁷. În 1864 era amintit în catagrafia patentarilor din Brăila *Gerolamo Bini*, care se îndeletnicea cu negustoria cu cereale⁴⁸. Acesta era fratele Serafinei Bini, mama lingvistului și poetului Arturo Graf. Frații Bini erau originari din Ancona și făceau parte dintr-o veche familie florentină⁴⁹. În documentele cercetate apar și o serie de negustori de pe coasta dalmată, care se bucurau de supușenie sardă. Astfel era Pietro Ghibislavic amintit încă din 1834⁵⁰ (poate aceeași persoană cu supusul sard Gâlcivici, despre care C.C. Giurescu scria că ar fi construit o navă în portul Brăilei⁵¹). În aceeași situație se aflau și cei doi Covaciți pomeniți de catagrafia negustorilor străini din Brăila în anul 1837. Documentul îi considera italieni, însă ei erau supuși austrieci cu pașaport dalmat⁵². Antonio Fattuta, unul dintre marii negustori ai Brăilei, amintit încă din 1834, fondator al casei comerciale Fattuta–Teodorovici, era considerat în aceeași catagrafie din 1837 drept italian, supus austriac, născut în Dalmația, cu pașaport din Constantinopol din 1831⁵³. Însă consulii sarzi din Galați și Brăila nu l-au considerat italian. Îl numeau „schiavone”, termen cu care erau desemnați locuitorii Dalmației⁵⁴. Despre conflictele acestuia cu negustorii sarzi documentele vremii sunt numeroase. În aceeași situație se afla și marele negustor Nicolo (Nicoletto) Armellini, considerat italian în aceeași catagrafie din 1837, dar de fapt supus elen, sosit în Brăila în 1832. Devenea datorită seriozității sale unul dintre membrii comitetului mercantil⁵⁵ și efor al Băncii filemborice din Brăila⁵⁶. Anagnosti Mosc, grec, născut în Argos, era înscris în catagrafia din 1837 drept negustor italian. Alți negustori greci au căpătat protecție sardă. Era cazul lui Giorgio Papadopolo, care a fost o perioadă funcționar

⁴⁷ Dimitrie Bodin, *Documente ...*, p. 182; v. și Dimitrie Ciurea, *Domnia lui Mihail Sturdza*, Iași, 1943, p. 126.

⁴⁸ MAE, fond Arhiva istorică, vol. 10, f. 15.

⁴⁹ Dimitrie Bodin, *Legăturile lui Arturo Graf cu românii*, în „Revista Istorică Română”, vol. V–VI, 1935–1936, București, p. 193.

⁵⁰ Arhivele Statului Municipiului București (ASMB), fond Arhiepiscopia Romano-catolică, dosar 72/1834, f. 1. Mențiunea celui care a întocmit lista este interesantă: câțiva negustori stabiliți în Brăila își cheamă din Italia familiile primăvara, astfel încât numărul catolicilor crește în orașul dunărean. Anexa nr. 6.

⁵¹ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 147.

⁵² Ion Vârtosu, *Condica locuitorilor Brăilei la 1837*, p. 41–42.

⁵³ *Ibidem*, p. 42.

⁵⁴ Francesco Surdich amintea într-un studiu închinat emigrației italiene în Levant despre italienii care nu erau născuți în peninsulă, vorbitori însă de limbă italiană, care aveau conștiința apartenenței la o „italienitate” specială, de sorginte genoveză sau venețiană, recunoscută întotdeauna de lumea otomană; v. studiul *Nel Levante*, publicat în culegerea de studii *Storie dell'emigrazione italiana*. Arrivi, Roma, 2002, p. 182–183.

⁵⁵ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 56.

⁵⁶ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 157, 200.

și proconsul în Brăila⁵⁷. În 1864 mai activa încă în comerțul cu cereale⁵⁸. Majoritatea negustorilor italieni erau genovezi sau de pe coasta ligură, sosiți în Brăila după 1830. Se opreau temporar sau pentru o perioadă mai lungă în portul muntean, după ce trecuseră prin marile orașe porturi ale Mediteranei răsăritene.

Pe lângă negustorie, italienii din Brăila au fost și întreprinzători, întemeietori de ateliere meșteșugărești. În 1859 existau în Brăila morile construite de Gerbolini și Bughetti⁵⁹, care construiau câțiva ani mai târziu și o spălătorie în folosul săracilor din oraș.

Alte categorii profesionale ale italienilor au fost: servitorii – Andrea, omul familiei Pedemonte, sau Cervetto Agostino, amintit în 1846 –; micii meșteșugari – Federico Breslao, cizmar, menționat în 1834 etc. Existau și italieni care se ocupau cu transportul mărfurilor pe Dunăre cu bărcile până la Brăila. Era cazul lui Francesco di Verona, supus austriac, care în 1865 făcuse plângere împotriva plății patentei pe care urmau să o achite toate ambarcațiunile ce transportau mărfuri pe malul stâng al Dunării⁶⁰. Tot acesta era și unul dintre acționarii Societății de siguranță „Concordia”⁶¹, înființată în 1857.

Se impun câteva considerații privitoare la numărul și protecția italienilor din Brăila. Ne sprijinim în analiza noastră pe listele persoanelor care intrau și ieșeau din Brăila în perioada 1849–1850, răstimp în care autoritățile române au declanșat o vastă operațiune de control al străinilor, cauzată bineînțeles de evenimentele revoluționare de pe continent. Încă din decembrie 1848 s-a constituit o comisie însărcinată cu cercetarea pașapoartelor străinilor. Aceasta trebuia să întocmească liste unde erau trecute: numele, religia, pașaportul, profesia, de când era străinul în țară⁶². În aprilie 1850 Barbu Știrbei dispunea urmărirea străinilor din capitală și orașe, îndepărtarea celor care nu aveau o profesie sau mijloace de existență⁶³. Observând anexele constatăm că majoritatea peninsularilor sunt denumiți cu termenul generic de italieni (talieni)⁶⁴. Interesantă era protecția acestora: 18 protecție britanică, 16 protecție sardă, 5 protecție austriacă, 2 protecție franceză, 1 protecție rusă și 1 protecție napolitană. Ca profesii predomina cea de negustor, 30 de persoane, urmată de actori – 3, funcționari – 2, profesori – 2, căpitan de vas – 1, marinar – 1, croitor – 1, pictor – 1, macaronar – 1. Destinația majorității celor care au tranzitat Brăila era portul vecin Galați. Majoritatea negustorilor aveau firme și filiale în cele două porturi. Deoarece o parte din cei amintiți erau de protecție britanică sau austriacă

⁵⁷ Dimitrie Bodin, *I consolati...*, tabel.

⁵⁸ MAE, fond Arhiva Istorică, Catagrafia patentarilor din Brăila, vol. 10, f. 15, 16.

⁵⁹ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 193.

⁶⁰ MAE, fond Arhiva Istorică, vol. 10, f. 214–215, v. anexa nr. 2.

⁶¹ ANIC, fond Administrația comunală, dosar 33/ 1857, f. 9–24.

⁶² Idem, fond Ministerul de Interne-administrative, dosar 10/1852, f. 57–64.

⁶³ Ibidem, f. 1.

⁶⁴ Anexa nr. 4.

nu au fost menționați de consulii sarzi în rapoartele lor, de aceea putem concluziona că numărul negustorilor italieni în Brăila – sau în trecere prin oraș – era mai mare decât cel menționat în documentele editate de Dimitrie Bodin.

O importanță aparte au avut-o medicii. În ianuarie 1833 o deputație de orașeni a plecat spre București spre a găsi un medic, care să stea în Brăila timp mai îndelungat. A fost găsit, în Galați însă, doctorul Domenico Fabrizi „a cărei vrednicie iaste cunoscută”⁶⁵. Despre el se știe că era plătit de către magistratul orașului cu 12.000 galbeni timp de un an, după care a plecat în Italia⁶⁶. În 1837 era menționat un anume Ioan Bonescu (fără îndoială nume românizat), născut în Pavia, supus austriac, venit din Smirna⁶⁷. Alt medic italian, care a lucrat în oraș, a fost Gallucci Vincenzo, venit în principate în 1855, stabilit în Brăila în 1862⁶⁸. După doi ani se stabilea în oraș și Aloisio Borciani, doctor în medicină la Parma, venit în principate în 1857, stabilit în Brăila în 1864⁶⁹. O bună parte dintre medicii italieni stabiliți în principate participaseră la Războiul Crimeii.

Altă categorie o formau actorii trupelor italiene. Erau amintiți în 1858 Jacopo Billi⁷⁰ și Bianca Bianchini. În lumea teatrului se găseau și români care căpătaseră protecție sardă. Era cazul lui Hrisofante Canonici, corist al teatrului din Brăila, care în ianuarie 1849 a fost molestat de agenții orașului, pentru că nu se prezentase la spectacol, încălcându-și contractul semnat cu direcția teatrului. Se declanșa astfel o întreagă corespondență în care au fost implicați consulul Francesco Mathieu din Galați și Parodi din Brăila, care au protestat energic împotriva arestării unui supus sard⁷¹. În 1863 actorii teatrului italian din Brăila erau implicați într-un conflict cu Herman Blustein, supus elin. Conflictul este important pentru a înțelege jurisdicția străinilor în principate în timpul domniei lui Cuza. Pentru că cei implicați erau toți supuși greci, italieni, francezi cauza a fost rezolvată de consulatele puterilor respective⁷².

Într-un loc în care activitatea comercială era dominată de elementele grecești și italiene, învățarea limbilor străine era o necesitate. În școala națională din Brăila, înființată în 1833, se învățau limbile: greacă și italiană. De remarcat că pentru noul local al școlii Antonie Sarao, unul dintre negustorii de frunte ai Brăilei, ajuns judecător al Tribunalului Comercial, dona leafa sa pe perioada funcției⁷³. Treptat, prin eforturile dascălului Ioan Penescu, școala publică din Brăila câștiga respectul

⁶⁵ Ion Vârtosu, *La Brăila trei doctori (1833–1836)*, în „Analele Brăilei”, II, 1930, nr. 1, p. 31.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 32; v. și Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 18.

⁶⁷ Victor Gomoiu, *Repertor de medici, farmaciști, veterinari din ținuturile românești*, vol. I, (înainte de 1870), Brăila, 1938, p. 124.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 155.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 47.

⁷⁰ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 200.

⁷¹ MAE, fond Arhiva Istorică, vol. 77, f. 12, 13, 17, 18.

⁷² ANIC, fond Ministerul de Justiție, dosar 237/1863, f. 11, f. 20.

⁷³ G. Călinescu, *Istoria școalelor din orașul și județul Brăila (1832–1861)*, în „Analele Brăilei”, an VIII, 1936, nr. 1, p. 45.

cetățenilor. În 1842 erau 182 de elevi români în trei clase cu predare în limba română; 62 școlari în două clase cu predare în limba greacă; 11 elevi într-o clasă cu predare în limba italiană⁷⁴.

Unul dintre profesorii de italiană din cadrul liceului „Carol I” din Brăila va fi și venețianul Gian Luigi Frollo. Născut în 8 iunie 1832, cu studii de matematică și drept făcute la Universitatea din Padova, Frollo era îndemnat de necesități financiare să părăsească cetatea lagunelor, iar în 1856 îl găsim în Brăila în casa marelui comerciant grec Domenico Zerman, ca preceptor al copiilor acestuia. Din 1859 devenea profesor la liceul amintit, încredințându-i-se catedra de limba italiană, înființată în același an de primărie. Activitatea sa didactică va fi dublată de cea științifică. Cu ajutorul financiar al primăriei publica în 1869 *Vocabularul italian-român* și *Limba română și dialectele italiene*, după ce în 1868 apăruse *Lecțiuni elementare de gramatică italiană*. Strădaniile sale, într-un moment în care se discutau în mediile academice problemele lingvistice referitoare la originea limbii române, nu rămân nerecunoscute, astfel încât în urma unui concurs va deveni profesor la Liceul „Matei Basarab” din București⁷⁵. În locul său intenționa să vină Vincenzu Trinca, un italian, care însă nu a reușit să ia concursul. În raportul comisiei de concurs se arată că profesorul candidat nu cunoștea bine limba română pentru a da explicațiile necesare în clasă⁷⁶. În secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei se află aprobarea obținută de Irina Frollo din Brăila, domiciliată în strada Italiană nr. 9, de a deschide o școală primară de fete⁷⁷. În iunie 1865 directoarea școlii era rugată ca să anunțe profesorii școlii, indiferent de protecție, să se prezinte la inspectorat pentru a-și arăta autorizațiile ce le dețin de la prefectură⁷⁸.

În Brăila au existat și pensionate particulare unde se învăța limba italiană. Unul dintre ele este amintit în 1842, fiind condus de Tulie, italian de origine. În acest pensionat elevii urmau să învețe religia, latina, franceza, italiana, germana, beletristica, istoria universală, geografia, retorica, economia politică, matematica, desenul, caligrafia, engleza, greaca, socotelile comerciale, muzica⁷⁹.

Importanța comercială a comunității italiene din Brăila transpare și din apariția primei publicații de profil din Țara Românească – „Mercur, jurnal comercial al portului Brăila. Mercurio Giornale Commerciale”. Înființat prin strădania neobositului Ioan Penescu în anul 1839, la care se va asocia italianul Francesco Gussio, jurnalul apărea

⁷⁴ *Ibidem*, p. 46.

⁷⁵ C.H. Niculescu, *Gian Luigi Frollo (1832–1899)*, în „Studii italiene”, IV, 1937, p. 94–95.

⁷⁶ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 186/1871, f. 34, 98, 108.

⁷⁷ Ministerul Justiției, Cultelor și Instrucțiunii Publice, biroul III, nr. 17.781: „Doamnă, aprobându-se cererea făcută de dumneavoastră prin petițiunea înregistrată la nr. 21 709, subsemnatul vă înainteză odată cu aceasta autorizația ministrului spre a putea deschide o școală primară de fete în acel oraș. Primiți doamnă încredințarea osebitei mele considerațiuni, Alexandrescu”, v. BAR, Arhiva Mare nr. 1830.

⁷⁸ BAR, Arhiva Mare nr. 1830.

⁷⁹ C. Călinescu, *op. cit.*, p. 39.

de două ori pe săptămână. Din august 1840 va fi o publicație bilingvă italo-română, pentru că „italiana este o limbă comercială și cea mai apropiată de a noastră”. Scopul publicației apărea în primul număr: să publice știri despre negoțul intern și extern; informații despre starea recoltelor din țară și din afară; felul și calitatea produselor; mișcarea din porturi; prețul curent al mărfurilor; numele și numărul vaselor ce intrau și plecau din Brăila; monedele și cursul lor; tratate și legi comerciale; sfaturi comerciale⁸⁰. Ioan Penescu relatează în publicația sa despre comerțul din Olanda⁸¹, exportul de cacao din Mexic, măsurile luate în Rusia pentru introducerea progresului în agricultură⁸² și reda pe larg tratatul austro-rus privitor la navigația pe Dunăre⁸³. Spiritul său de pedagog l-a îndemnat să semneze articole referitoare la etica comercială. Scria că există trei lucruri pentru un comerț civilizat: inițiativă, cinste, politețe⁸⁴. Importanța publicației brăilene era în principal una comercială, dar avea ambiția să nu se adreseze numai acelei categorii sociale extrem de active în Brăila – negustorii –, ci tuturor celor care doreau să se instruiască: „Prezentul jurnal nu e numai pentru negustorul din Brăila, dar pentru instruirea publică a tuturor și guvernul nostru luminat știe pentru binele pe care îl produce”⁸⁵.

Comunitatea italiană din Brăila s-a implicat și în ridicarea bisericii catolice din localitate. În acest sens misionarul apostolic Vincenzo Fati în 1843 descria starea catolicilor din Brăila. Orașul cunoștea o mare dezvoltare comercială după războiul ruso-turc din 1828, devenise „unul dintre cele mai importante orașe ale Valahiei, un adevărat emporiu pentru toate naționalitățile în special pentru negustorii italieni”⁸⁶. În 1832 a fost vizitat de episcopul Giuseppe Maria Molajoni, care, impresionat de lipsa unui preot catolic, a hotărât trimiterea unui sacerdot armean din Viena, cunoscător al limbii italiene. Confruntat cu mari lipsuri preotul armean a părăsit Brăila, care până în 1836 a fost lipsită din nou de un preot catolic. În acel an a fost trimis Bernardo Fontane, sacerdot francez, care a făcut eforturi deosebite pentru obținerea unui loc pentru cimitirul catolic și pentru ridicarea unei biserici catolice. Sumele pentru biserică au fost strânse cu ajutorul italienilor din oraș, la care s-au adăugat și unii ortodocși⁸⁷. Unul dintre negustorii care s-a implicat financiar a fost Francesco Pedemonte, a cărui generozitate a făcut posibilă ridicarea bisericii și a ospiciului din Brăila, lucru recunoscut și de episcopul amintit⁸⁸. După preotul Fontane, catolicii din Brăila au fost păstoriți de Vincenzo

⁸⁰ „Mercurio”, 1839, nr. 1, f. 1.

⁸¹ Ibidem, nr. 68/69, 4 septembrie 1841.

⁸² Ibidem, nr. 28 din 10 aprilie 1841.

⁸³ Ibidem, nr. 6 din 23 ianuarie 1841.

⁸⁴ Ibidem, nr. 2, 9 ianuarie 1841.

⁸⁵ Ibidem, nr. 5, 19 ianuarie 1841.

⁸⁶ ASMB, fond Arhiepiscopia Romano-catolică, dosar 104/1843, f. 1–4.

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ *Documente ...*, ed. Dimitrie Bodin, p. 160.

Fati, începând cu anul 1842. În raportul său acesta arăta că numărul catolicilor din Brăila era de 300, iar biserica se numea *L'Assunta* și avea 70 de metri lungime, 24 metri lărgime și 20 metri înălțime. Alături de catolici, îi amintea pe ortodocși cu șase biserici, pe evrei cu o sinagogă și pe lipoveni⁸⁹. Consulul Parodi în 1847 relatea însă autorităților din Torino despre situația precară a bisericii catolice, aflată sub administrarea consulatului austriac. În același raport sublinia că în Brăila erau 200 de catolici dintre care italieni erau numai 15⁹⁰.

Comunitatea italiană din Brăila vibra la evenimentele din peninsulă. În 1848, Francesco Parodi, viceconsulul sard din oraș îi descria ministrului de externe sard, Vincenzo Pareto, serbarea arborării tricolorului la Delegația consulară a Piemontului, în ziua de 28 mai 1848. În acea zi a fost arborat drapelul și pe vasele sarde aflate în portul Brăilei. După ce a rostit un discurs emoționant în fața conaționalilor, Parodi a asistat la o piesă de teatru jucată de actorii italieni ce aveau în piept cocarde tricolore. Incidentul de la Brăila a fost comentat în rapoartele diplomatice ale consulului Mathieu și în cele ale reprezentanților austrieci⁹¹. În timpul revoluției de la 1848, comercianții sarzi din Brăila Vincenzo Rosa și E. Dandoria au făcut parte dintr-o comisie constituită din autoritățile consulare și reprezentanți ai negustorilor străini, care a recunoscut guvernul revoluționar de la București, însă a protestat împotriva eventualelor dezordini care ar fi dăunat schimburilor comerciale⁹².

Autoritățile române erau atente cu italienii din porturi, mai ales că acestea erau locurile prin care revoluționarii puteau pătrunde în interiorul țării. Era încă vie amintirea revoltelor bulgărești în 1842 în urma cărora a fost arestat și napolitanul Damiano Pandolfi⁹³. Nu de puține ori autoritățile române au fost nevoite să intervină în conflicte în care erau implicați italieni sau cei aflați sub protecție sardă. Pe lângă rebelii, ce căutau refugiu temporar în porturile dunărene, erau și elemente dubioase, fără scrupule, care încercau să înșele buna-credință a comercianților onești. În 1875 un oarecare Francisco Rezitano, care se recomanda drept un negustor stabilit în Brăila, a încercat să ia bani de la un conațional al său din Bârlad, Pagano. Acesta din urmă, interesându-se, a aflat că adevăratul nume al italianului era Camillo Bambino, din Messina, dezertor din armata italiană. După ce a trecut prin Malta, Constantinopol, s-a oprit la Rusciuk, unde a fost angajat conductor de tren pe ruta Varna–Rusciuk. A fost concediat din cauza indisciplinii și a ajuns în București, de aici la Brăila, unde l-a contactat pe italianul Zanetto, un antreprenor de lucrări publice care dorea să investească și în comerț. S-a asociat cu acesta din urmă,

⁸⁹ V. nota 78.

⁹⁰ ANIC, microfilme fond Italia, rola 4, c. 4–6. V. anexa nr. 3.

⁹¹ Dimitrie Bodin, *Carlo Alberto preamărit de contemporanii din Galați și Brăila*, în „Revista Istorică Română”, vol. XIII, nr. 1–4, p. 49–51.

⁹² ANIC, microfilme fond Italia, rola 4, c. 52, 53.

⁹³ Dimitrie Bodin, *Contribuții la consulatele Celor Două Sicilii*, p. 72.

fondând societatea Zanetto–Rezitano, în numele căreia a obținut bani de la negustorii din Galați și Brăila. Bambino a luat banii și a plecat din oraș, încercând să-l escrocheze și pe conaționalul său din Bârlad⁹⁴. Important de reținut este faptul că se găseau în acea perioadă în Brăila antreprenori pentru construcția de căi ferate. De altfel în 1869 documentele atestă existența a trei sute de lucrători la căile ferate care, înșelați de agenții care îi angajaseră, doreau să se întoarcă în Italia⁹⁵.

Pe baza documentelor edite și inedite putem să afirmăm că în orașul dunărean comunitatea italiană a fost numeroasă. În perioada 1834–1875 am reușit să identificăm, deocamdată, peste 60 de persoane de etnie italiană, bărbați, femei, copii. La acestea pot fi adăugate persoanele înregistrate în listele de străini care părăseau Brăila în perioada 1849–1850. Conform acestora, italienii, în majoritate negustori, se aflau sub protecții diferite. Existau astfel italieni cu altă protecție decât cea sardă care nu au fost amintiți în rapoartele consulare ale reprezentanților guvernului piemontez. O altă observație este aceea că se stabileau în Brăila filiale ale caselor comerciale din Galați, astfel sunt amintiți în documente, ca stabiliți în Brăila, membrii familiilor Pedemonte, Fanciotti, Cordiglia, Gerbolini etc. Din informațiile deținute putem afirma că majoritatea italienilor erau negustori, exportatori de cereale în primul rând – Pietro Rubini, Antonio Sarao, Debarbieri, Dandoria, Gerolamo Bini, Vincenzo Rosa – alții erau profesori, medici, mici întreprinzători, artiști, iar din deceniul șapte întâlnim și lucrători la căile ferate. De remarcat că dintre etnicii italieni stabiliți în Brăila au fost numiți și funcționari ai consulatelor sarde: G. B. Pedemonte, Giacomo Gattorno, Antonio Sarao. Printre italienii celebri care au locuit pentru scurt timp în Brăila se numără și Arturo Graf. Din 1856 până în 1863 – de la 8 la 15 ani – acesta a locuit împreună cu mama și frații săi la unchiul său, Gerolamo Bini, în Brăila. Revenea în 1871, pentru a părăsi definitiv orașul dunărean în 1874. În tinerețe lua lecții în particular cu Gian Luigi Frollo, căruia i-a păstrat o duioasă amintire. Îl caracteriza mai târziu în memoriile sale drept „un om cu multe și variate cunoștințe literare și juridice, care cunoștea mai multe limbi, versifica cu ușurință”⁹⁶. Cât timp a stat la Brăila, Graf a publicat sub pseudonim primul său volum de versuri *Poesie*, apărut în 1861. Peste doi ani mai publica un volum. Tot în orașul dunărean apărea în 1874 studiul *Delle qualità e parti della tragedia*. Studiul său intitulat *Della poesia popolare romena*, publicat în „Nuova Antologia”, îl scria pe baza poeziilor culese de Vasile Alecsandri. Amintirile lui Graf despre Brăila sunt pline de nostalgie: „Brăila era atunci un oraș semibarbar, unde erau amestecați cu populația indigenă numeroși străini: greci, slavi din mai multe părți, turci, italieni. Nu avea nici eleganța, nici comoditățile unui oraș civilizat sau al unuia care trece drept civilizat. Străzile nu erau pavate și

⁹⁴ ANIC, Ministerul de Interne, dosar 1367/1875, f. 9–10.

⁹⁵ Ecaterina Negruți, *Travailleurs italiens en Roumanie avant la première guerre mondiale*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, XXV, 1986, 3, p. 227.

⁹⁶ Dimitrie Bodin, *Legăturile lui Arturo Graf cu românii*, p. 196.

singurul lucru care le delimita din când în când erau numai torențele provocate de ploaie. Erau cutreierate de câini înfometați, care hoinăreau alături de porci pe ulițele orașului. Iluminatul public consta în câteva felinare sparte, în care ardeau niște lumânări de seu ... Apa se aducea în butoaie dintr-o groapă mocirloasă a fluviului și pentru a fi potabilă era filtrată de pietre de calcar de unde se scurgea picătură cu picătură. Câmpia vastă și goală, care se întindea cât vezi cu ochiul în jurul orașului, nu avea alte drumuri decât cele făcute de căruțele care aduceau marfa în port. Nu erau încă trenuri. Cine dorea să se ducă la Galați pe uscat sau pe apă trebuia să traverseze Siretul pe un bac, neexistând pod. Cine dorea să meargă la București trebuia să se urce într-o căruță acoperită, de formă preistorică, la care se legau 10–12 cai, riscând să fie zdruncinat timp de 30 de ore⁹⁷. Tot Graf îi amintea în memoriile sale pe Stefano Palma și marchizul Beccadelli, ca locuind în Brăila, adăugând astfel nume noi la lista comunității din orașul danubian⁹⁸.

Emigrația și imigrația italienilor în Brăila este o mărturie indirectă a importanței comerciale a portului dunărean în perioada menționată, iar rolul lor în modernizarea orașului este însemnat, mărturie stând noile izvoare documentare.

ANEXA NR. 1

<Stefano Berzolese către Secretariatul de Stat al Țării Românești>

Galatz, 3/19 novembre 1850

Copie no: 86

Le soussigné consul de Sa Majesté le Roi de Sardaigne vient de recevoir du vice consulat de Sardaigne à Ibraila l'avis que l'*Okermuire* vient d'obliger les étrangers de loyer chez eux des officiers et des soldats de l'armée russe, arrivés en cette ville et à cette occasion le chef de la police, accompagné par trois soldats à la domicile de M. Fanciotti, sujet sarde, pendant que celui-ci se trouvait absent de la maison, dont le chef de la police a fait renforcer les portes du second étage.

Cet acte de prépotence de sa part envers le domicile d'un sujet sarde, force bien à regret le soussigné à porter plainte contre lui à l'honorable Secrétaire d'État pour les Affaires Etrangères, lui transmettant ci-joint copie des protestations qu'à cette occasion ont dressé le Vice consul de sa Majesté et le susdite M. Fanciotti.

L'honorable Secrétaire d'état relèvera par les susdites documents que la conduite du chef de la police a été arbitraire à la dernière point; il a dépassé ses pouvoirs et donné à la mesure une extension qu'elle ne peut avouer et que l'autorité supérieure désavouera. Sans doute était attentatoire aux traits ... Ainsi le soussigné entend donner à ses protestations les formes le plus solennelles entre la violence faite à la domicile d'un sujet du Roi, son Auguste maître persuadé comme il est que l'honorable Secrétaire d'État, dans sa justice, avisera non seulement les moyens de réparation envers Monseigneur Fanciotti, mais qu'en temps de paix au moins les domiciles de sujets sardes en Valachie soient exemptes des logements militaires tolérables tant au plus en temps de guerre.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 207.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 208.

Et en le priant d'en agréer d'avance mes remerciements, j'ai l'honneur de lui réitérer l'assurance de mes plus hautes considérations.

Etienne Berzolse

MAE, Arhiva Istorică, vol. 77, f. 38, 39.

ANEXA NR. 2

Ministerul Finanțelor
Direcția contribuții directe București, 19 februarie 1865
No. 5454

Domnule Ministru!

Domnul prefect al districtului Brăila, pe lângă raportul nr. 1012 îmi transmite în copie petițiunea supusului austriac Francisco Verona din orașul Brăila, adresată viceconsulatului local și nota celui viceconsulat prin care intervine pentru a se apăra numitul de taxa patentei ce li se cere pentru caiacul ce posedă, care navigă pe Dunăre, denumit *Erminia*, sub motiv că este acoperit sub bandiera austriacă.

În urma acestora, subsemnatul având în vedere că în urma Legii patentei de la 26 ianuarie toate bărcile, luntrile, caicele și șlepurile străine și indigene care fac transport de cereale și diferite mărfuri pe margine stângă a Dunării de Jos, sunt impuse la o taxă de 20 parale pe an pentru toată câtimea ce conține pe fiecare vas.

Spre a se evita pe viitor orice neînțelegere în această privință și diferitele opuneri din partea străinilor, care esersu comerț cu asemenea vase, am onoare a vă ruga să binevoiți a interveni pe lângă domnii consuli ca să dea ordinele cuvenite agenților lor de la porturile litoralului Dunării, ca să concure a supune pe proprietarii sau constructorii unor asemenea vase plutitoare, câți vor fi sub jurisdicțiunea protecțiunilor străine, cu plata taxei impusă de legea menționată mai sus și de rezultat să mă onorați cât mai îngrabă cu răspunsul.

Primiți domnule ministru încuviințarea prea osăbitei mele stime și considerațiuni ce am pentru dumneavoastră.

MAE, Arhiva Istorică, vol. 10, f. 214–215.

ANEXA NR. 3

Delegazione Consolare
Sa Maesta il Re di Sardegna Ibraila, 6 luglio 1847
In Ibraila

Eccellenza

Dal signor Mathieu cui viene ieri l'altro diretto il piego di codesta Regia Segreteria nel quale rinvenni il venerato dispaccio de 19 scorso giugno, che l'Eccellenza Vostra mi ha fatto l'onore d'indirizzarmi, per cui le rendo distinte ed infinite grazie.

Nello suo contenuto grande fu l'allegrezza ed altrettanta la soddisfazione che provai in scorgervi dietro i benefici di Lei proposte e raccomandazioni emanate a mio favore per le quali io ardisco supplicare la bontà dell'Eccellenza Vostra, voller porre ai piedi del Trono i sentimenti della

mia più viva gratitudine e degnarsi di gradisti Ella medesima, per la potente di Lei cooperazione ad ottenersi dal cuor magnanimo e beneficio dell'amato nostro sovrano, una sì grande e speciale grazia.

Eguale debitor sono della massima mia riconoscenza per aver ben voluto impetrarmi la gratificazione di cui è cenno nel prelodato di Lei dispaccio e grato oltremodo essendo per l'approvazione delle mie spese di viaggio e per l'autorizzazione accordatomi di spedire direttamente le mie note di spese.

[...] Mi permetto ora l'Eccellenza Vostra che tanto a nome mio, quanto di tutto la mia famiglia, vengo ad esporle che avvezzi in Smirne, dove esistovi più chiese e cappelle cattoliche a frequentare le prime ed in particolare la Parrocchia di Santa Maria ... Qui oggidì è nostro gran rammarico ad avere una sola piccolissima cappella pubblica, molto lontana della nostra abitazione la quale amministrata del bravo Reverende, prete missionario don Vincenzo Fati di Messina, non è a nostra meraviglia frequentata dai pochi cattolici qui residenti, i quali oltrepassano il numero di duecento e fra questi una quindicina di nazionali, compresa la mia famiglia. Essa è sotto il protettorato dell'Austria, giornalmente è chiusa e non apresi che nei giorni di festa alle dieci, ora in cui vi si celebra il Santo Sacrificio. Arriva ben sovente che a causa di differenza d'ora non esistendovi alcune meridiano o per mancanza di avviso non essendovi campana, rimaniamo privi di adempiere a sì essenziale dovere, poichè se vi ci richiamo qualche momento prima e dopo star esposti ad un cocente sole finché si apra la medesima, se alquanto tardi non più in tempo.

L'Eccellenza Vostra non può farsi un'idea della larghezza di queste contrade in generale, dove le case sono quasi tutte alineate e dove non esiste vi ombra di sorta ingombre. Sempre di centinaia di grandi carri vuoti oppure carichi di comestibili, tirate da sei od otto animali, sia buoi che cavalli, nelle quale esser la maggior parte selciate ... polvere assai fina suscitata questa dal gran flusso e riflusso dei detti carri o dai fortissimi venti del Nord, che costantemente vi regnano al punto di non poter distinguere persona, ed in inverno da quanto mi si assicura navi e come si può prevedere deo esservi un grandissimo fango. Aggiungasi che la gran quantità di neve che suol cadere in questi paesi ed il freddo eccessivo, che vi fa gelando il Danubio di una maniera incredibile sul quale passano liberamente dei carri carichi con pesi enorme, forma pure grande e forte ghiaccio nelle strade a tal segno che diventano assolutamente impraticabili. E di fatti che ognuno è qui provveduto per l'invernal stagione di una oposita cosiddetta slita (specie di carrozza scoperta tutto in legno senza ruote piata al di sotto) tirata da due cavalli, nella quale si sta seduti sopra coccinivoltante se va ovunque sdruciolando impetuosamente sul ghiaccio.

Il vedere che va avvicinandosi la cattiva stagione ed il pensare qual vita irreligiosa siam costretto di qui tenere nostro malgrado ci desola tutti grandemente e se l'Eccellenza Vostra volesse graziarmi onde potessimo almeno nei giorni solenni e di precetto ascoltare la Santa Messa col far sì, che questa delegazione venisse provvoluta di quei soli arredi ed effetti indispensabili e necessari a quest'oggetto, sottomettendomi io, ben volentieri da conto mio, a dare una qualche elemosina al suddeto sacerdote, noi tutti le saremo riconoscentissimi e pregheremo noti al Cielo per la lunga di Lei conservazione; in tal modo la tranquillità d'anima rinascerebbe nella mia famiglia, la quale è angustata di vedersi così lontana dai più mesi dei servizi divini, tanto più, che a nostra gran sorpresa, non solennizzansi qui neppure le nostre feste secondo il calendario romano [...]

Osa finalmente pregare l'Eccellenza Vostra degnarsi di ottenere dalla munificenza sovrana un qualche soccorso per questa povera e ben misera cappella, sopravvisto che non avendo che una sola pianeta e già in ben cattivo stato stante che la poca devozione di questi fedeli i quali standone sempre lontani, fa vedere che punto e poco loro ne importi, non le apporto il benché minimo aiuto, a segno tale che anche il buon sacerdote la passa assai male e con molte privazioni [...]

<Francesco Parodi>

ANIC, fond microfilme Italia, rola 4, c. 5-6.

ANEXA NR. 4

Italiani care plecau din Brăila. Rubricile erau: nume, naționalitate, protecție, profesie, destinație.

În 1849:

1–7 aprilie⁹⁹:

Joachim Angelotti, italian, supus sard, negustor, merge la Galați

Francesco Escocalivari, italian, supus sard, negustor, la Galați

Antonio Mauroroli, italian, supus sard, negustor, la Galați

8–15 aprilie¹⁰⁰:

Giovanni Nicolo Galic, italian, supus sard, negustor, la București

Ignazio Giuseppe, italian, supus sard, negustor, Galați

Giuseppe Talait, italian, dascăl, la Galați

Francesco, italian, supus austriac, funcționar, la Galați

8–14 mai:

Enrico Paigi, italian, supus britanic, negustor, Galați

Eusebio Panceo, italian, supus britanic, negustor, Galați

23–29 mai¹⁰¹:

Corrado Stecoleo, italian, supus rus, căpitan, Galați

Dionisio Basilato, italian, supus britanic, negustor, Galați

Ciro Antizzo, italian, supus britanic, negustor, Galați

Paolo Pedemonte, italian, supus britanic, negustor, Galați (?)

Marco Francesco, italian, supus galic (francez), negustor, Galați

Anastasiu Mihalopolo, italian, supus britanic, negustor, Galați

Ciro Paliga, italian, supus britanic, negustor, Galați

31 mai–6 iunie¹⁰²:

Ciro Paliga, italian, supus britanic, negustor

Ecatina, italian, supus britanic, angloaiat (funcționar)

Temistocle Macri, italian, supus britanic, negustor, Galați

13–20 iunie¹⁰³:

Domenico Bramato, supus britanic, italian, negustor, Galați

Gianni, italian, supus britanic, marinar, Galați

Camillo Teodoro, italian, supus britanic, negustor, Galați

27 iunie–4 iulie¹⁰⁴:

Francesco Pascoli, italian, supus sard, negustor, Galați

18–25 iulie¹⁰⁵:

Eugenio Frigatti, italian, supus britanic, croitor, Galați

⁹⁹ ANIC, fond Ministerul de Interne, dosar 7/1849, f. 149–150.

¹⁰⁰ Ibidem, f. 199–200.

¹⁰¹ Ibidem, f. 217–224.

¹⁰² Ibidem, f. 250–252.

¹⁰³ Ibidem, f. 291–293.

¹⁰⁴ Ibidem, f. 338.

¹⁰⁵ Ibidem, f. 374.

Iani Limota, italian, supus britanic, negustor, Galați
 Dimitrie Inglesi, italian, supus britanic, negustor, Galați
 Michele, italian, supus napoletan, comediant, Galați

24 iulie–1 august¹⁰⁶:

Elenco Maurocefalo, italian, supus britanic, negustor, Galați

8–15 august¹⁰⁷:

Vincenzo Fanciotti, italian, supus britanic, negustor, Galați

Sebastiano Calcagno, italian, negustor, Galați

26 septembrie–2 octombrie¹⁰⁸:

Luigi Ianneloni (Gianneloni), italian, supus sard, profesor, București

Angelo Mauro, supus austriac, italian, negustor, Galați

10–17 octombrie¹⁰⁹:

Alessandro Castiga, italian, căpitan, Galați

14–21 noiembrie¹¹⁰:

Iosif Bernardi, italian, supus austriac, negustor, București

5–13 decembrie¹¹¹:

Antonio Odala, italian, supus sard, negustor, Galați

28 noiembrie–4 decembrie:

Giacomo Levi, italian, supus sard, negustor, Galați

Paolo Dandoni, italian, supus sard, negustor, Galați

1850

20–26 martie¹¹²:

Francesco Tripa, italian, supus britanic, negustor, Galați

9–16 iunie¹¹³:

Iosefini Bertolo, italian, supus sard,

Giovanni, italian, supus austriac, macaronar

23–30 iunie¹¹⁴:

Luigi Antonini, italian, supus sard, comediant, Galați

Pietro Marzeni, italian, supus sard, comediant, Galați

Domenico Gangano, supus sard, italian, pictor, Galați

Nicolao Gurovici, italian, negustor

Gentili, italian, supus austriac, negustor

¹⁰⁶ Ibidem, f. 397.

¹⁰⁷ Ibidem, f. 426, 427.

¹⁰⁸ Ibidem, f. 487, 490.

¹⁰⁹ Ibidem, f. 510.

¹¹⁰ Ibidem, f. 553

¹¹¹ Ibidem, f. 569.

¹¹² Ibidem, f. 736.

¹¹³ Ibidem, f. 824.

¹¹⁴ Ibidem, f. 840, 843.

28 iulie–4 august¹¹⁵:

Luca Marco Verona, supus austriac, italian, negustor

1–8 septembrie¹¹⁶:

Stefano Verona, italian, negustor, supus austriac

15–23 septembrie¹¹⁷:

Giovanni Battista Cerea, italian, supus sard, negustor

ANEXA NR. 5

Information sur le soi-disant Francesco Rezitano

Francesco Rezitano est un nom d'emprunt. Son véritable nom est Camillo Bambino, natif de Messine. Il est déserteur de l'armée italienne. Il passa d'abord à Malte, ensuite à Constantinople, à Rustchouk, où il a été employé comme conducteur au chemin de fer de Varna–Rustchuk. Ayant été licencié pour cause d'irrégularité grave, il vient en Roumanie avec la nommée Teresa la Rosa, sa femme et trois enfants. Il fut employé dans le Chemin de Fer, Braila–Bucarest, après chez monseigneur Serenu de Braila comme teneur des livres au commis. Ayant fait connaissance avec le nommé Zanetto entrepreneur de travaux (printemps 1873) il lui dit qu'il venait de faire un bon héritage d'un oncle de Messine, qu'il se proposait de se donner au commerce et l'engagea à s'associer. Rezitano pourverrait les fonds, Zanetto mettrait son activité et son crédit. Le Zanetto très honnête homme, mais confiant et trop simple y adhéra. Tout de suite Rezitano rédigea la Circulaire, la fit signer par Zanetto et imprimer. Cependant Zanetto qui désirait stipuler un contrat régulier de Société, pria Rezitano de suspendre le lancement des circulaires, d'autant plus qu'ayant à terminer un travail sur le chemin de fer à Tecuci, il ne pouvait pas encore perdre quelques mois <pour> s'occuper des parts sociales. Rezitano laissa Zanetto à Galatz et publia les circulaires de la Société „Rezitano–Zanetto”, disant qu'il attendait quantité de marchandises par les Messageries françaises et que pour cause de quarantaines il ne pouvait pas les avoir. Rezitano obtient de l'argent à Galatz et à Braila laissant en échange des traites sociales entre autre à monsieur Schrem pour 2.000 francs. Les marchandises furent vendues par Rezitano mais les traites laissées en souffrance. À l'automne du 1873 Zanetto ayant su que <son> nom était compromis, s'empressa de publier une déclaration par laquelle il arrêta les effets de la circulaire et expliquait qu'il n'avait jamais fait aucune opération sociale. Rezitano alors quitte la Roumanie et se rend à Odessa ; mais il en revient bientôt.

Il se présentait à monsieur Pagano, agent consulaire de France à Berlad (novembre 1874), priant de le recommander aux négociants de cette ville pour leurs commissions et autres denrées. Il fait voir ses télégrammes qu'on lui dépêchait de Braila sur la vente de ses marchandises, qu'il n'avait pas et il fit plusieurs contrats.

Il demandait des anticipations, mais il paraît qu'il n'en obtient pas. Seulement Monsieur Pagano débarras quelque somme.

Dernièrement (mai 1875) Rezitano se présenta à monseigneur Rennazzi de Galatz lui remettant une fausse lettre de monseigneur Pagano, écrite par Rezitano même, dans laquelle se qualifiait comme neveu de monsieur Pagano sous le nom de Francesco Bettini et il réussit à lui escroquer de l'argent.

¹¹⁵ Ibidem, f. 867.

¹¹⁶ Ibidem, f. 870

¹¹⁷ Ibidem, f. 877.

La dame Teresa la Rosa, sa femme, habitant actuellement Braila et est maintenant menacée de mort par lui. La dame Teresa la Rosa a dit qu'elle savait de lui assez de crimes pour le faire condamner aux forcés.

ANIC, fond Ministerul de Interne, dosar 136/ 1875, f. 9–10.

ANEXA NR. 6

Cattolici d'Ibraila 1 gennaio 1834

Antonio Fattuta – 32 anni; Giovanna Fattuta – 23 anni; Andrea – padre del signor Fattuta – 56 anni; Marco Columbarich – 28 anni; Michele Dobovic – 24 anni; Filippo Pedemonte – 56 anni; Giovanni Battista Pedemonte – 22 anni; Pietro Derogna – 40 anni; Maria – 19 anni; Anna Giuseppa – un mese e mezzo; Luca Mufadin – 30 anni; Slava – 26 anni; Pietro – 1 anno; Elena Piselli – 60 anni; Anna – 13 anni; Pietro Ghibislavich – 40 anni; Vincenzo Misceviz – 49 anni; Spiridone Giurovici – 48 anni; Alessandro Gambero – 54 anni; Giovanni Stagi – 50 anni; Giovanni Battista figlio – 19 anni; Maria, moglie del signor Giovanni – 40 anni; Alessandro Pauli – 49 anni; Catarina, moglie – 32 anni; Rosa – 8 anni; Federico Breslao – 42 anni, calzolaio; Lucia Derogna – 36 anni; Annetta – 18 anni; Paolina – 10 anni; Andrea Bagninovici – 34 anni; Giovanni – 21 anni; Nicoletto Armellini, sensale, 20 anni; Domenico Fabrizi – medico, 28 anni; Giovanni – scrivano – 32 anni; Magardic, caffeggio – 49 anni; Ghiorgio Ioachim – 30 anni; Agostino sin Gioan – 30 anni, Antoine Grimi – 30 anni; Giovanni Stoievich – 45 anni; Jojo Zilibelio – 50 anni, Bosniati – 40 anni; Lorino Losine – 25 anni; Magardic Avvelino – 40 anni; Joseph Ismerli – 30 anni; Strasonia, sua moglie – 25 anni; Acik Agab – 38 anni; Rovabet – 40 anni; Andrea Genovese – 39 anni, Mansure Corvaso – 50 anni; Giorgio Bruzare – 30 anni, Areturo Boluth – 22 anni; Marco Braicovich – 16 anni.

Nota 1: Alcuni negozianti stabiliti in Ibralia sono risolti a primavera condurrebbero dall'Italia le loro famiglie, e così il numero dei cattolici sarà al di là dei notati.

Nota 2: Una cantità dei cattolici tedeschi¹¹⁸, ungari e slovacchi¹¹⁹ quali non sono segnati vanno continuamente per i loro negozi, quantunque non sieno stabili, pure per tutto quel tempo che si trattengono, hanno il diritto di sodisfare la loro devozione.

Nota 3: Siccome Ibraila va sempre più crescendo di negozi, e traffici, così si sa che molte famiglie cattoliche di Galatz verranno a stabilirsi in Ibraila.

Arhivele Statului Direcția Municipiului București, fond Arhiepiscopia Romano-catolică, dosar 72/1834, f. 1–2.

ITALIAN IMMIGRATION IN THE ROMANIAN SPACE: THE ITALIANS OF BRĂILA (1834–1876)

Abstract

The present study provides new information on the presence of Italians in Brăila in 1834–1876. Corroboration of sources shows that their number was far

¹¹⁸ *Tedeski* în text.

¹¹⁹ *Slovaki* în text.

higher than commonly thought. Coming for the most from the north of the peninsula, after having made various stops in some of the major Mediterranean ports, Italians began to settle in the area after the Treaty of Adrianople, at a time when the government in Torino was seeking new markets for grain imports. Many of the Italians living in Brăila were engaged in trading activities; some were practicing liberal professions. Railway workers are also attested among them, starting with the middle of the nineteenth century. The Italians had a major contribution to the development of this Danubian town, renewing thus the tradition instituted by the Genoese and the Venetians in the Black Sea region during the Middle Ages.

ISTORIE ȘI ISTORIOGRAFIE – DIRECȚII ȘI INVESTIGAȚII

FOTOGRAFIE ȘI ISTORIOGRAFIE

ADRIAN-SILVAN IONESCU

De multă vreme se simte nevoia unei istorii a începuturilor fotografiei românești. Majoritatea țărilor vecine posedă asemenea lucrări, unele chiar de mai multă vreme, altele din ultimii ani¹. Încă de timpuriu dagherotipia, calotipia și clișeul cu colodiu umed au fost adoptate și practicate, cu succes, în ținuturile românești extracarpătice – teritoriu de care ne ocupăm în această lucrare – și au fost aduse chiar unele importante contribuții în domeniul reportajului de front și al fotografiei etnografice.

Primul comentator din România al fotografiei din timpul său a fost celebrul Carol Szathmari, care, deși nu și-a publicat articolul în țară ci în străinătate și nu în românește ci în germană, a înscris încă un act de pionierat în palmaresul său deja bogat: acela de cronicar de specialitate și condeier versat, analist competent, capabil să emită judecăți de valoare din interior, ca un experimentat profesionist ce cunoaște la perfecție tehnica și licențele stilistice ale maeștrilor de studio atunci când așezau un model în poză.

În volumul II din ianuarie – decembrie 1865 al revistei „Photographische Correspondenz”, ce apărea la Viena sub îngrijirea lui Ludwig Schrank, secretarul Societății Fotografice vieneze, este publicat un lung articol semnat de Szathmari².

¹ Petar Boev, *Fotografskoto izkustvo v Balgaria (1856–1944)*, Sofia, 1983; D. Popsavova, *Fotografskite snimki kato istoritsheski izvor*, Sofia, 1984; Branibor Debeljković, *Stara srpska fotografija*, Beograd, 1977; Radmila Antić i Miodrag Djordjević, *Anastas Jovanović*, Beograd, 1977; Radmila Antić, *Anastas Jovanović, talbotipije i fotografije*, Beograd, 1986; Nikola Plavšić, *Negotin sa starih fotografija*, Negotin, 1988; Milanka Todić, *Fotografija u Srbiji u XIX veku*, Beograd, 1989; Miodrag Djordjević i grupa autora, *Fotografija kod Srba 1839–1989*, Beograd, 1991; Milanka Todić, *Istorija srpske fotografije (1839–1940)*, Beograd, 1993; Goran Malić, *Milan Jovanović, fotograf*, Beograd, 1997; Milanka Todić, *Fotografija i slika*, Beograd, 2001; John Demos, *Ellada 1896–1906. Images from Stereoscopic Photographs*, Athens, f. a.; Alkis X. Xantakis, *Istoria tis ellikis photographias 1839–1960*, Athina, 1981; Idem, *History of Greek Photography 1839–1960*, Athens, 1988; Bahattin Öztuncay, *Dersaadetin Fotoğrafçıları. 19. yüzyıl İstanbulunda fotograf. Öncüler, stüdyolar, sanatçılar*, Istanbul, 2003; Engin Özendes, *Sébah & Joaillier'den Foto Sebah'a Fotografa Orientalizm*, Istanbul, 2004.

² C. v. Szathmari, *Photographie Parisienne*, în „Photographische Correspondenz”, vol. II, Jänner–December 1865, nr. 7–18, p. 1–10.

„Revista istorică”, tom XVIII, 2007, nr. 5–6, p. 519–535

Sub titlul *Photographie Parisienne*, cronica prezintă o imagine panoramică asupra operei măștrilor camerei obscure din capitala Franței. El însuși membru al Societății Fotografice din Paris, Szathmari avea toate atuurile să intre în mediul fotografilor francezi și să le analizeze creațiile. Prin această poziție beneficiind de accesul la colecția istorică a Societății, are prilejul să cerceteze lucrările pionierilor fotografiei Louis Jacques Mandé Daguerre, William Henry Fox Talbot și Gustave Le Gray. Apoi trece la caracterizarea realizărilor contemporane. Privește cu ochi critic și, uneori, satirizează pe confrății francezi, trecând în revistă atelierele și rezultatele lor: Nadar, Disdéri, Alophe, Pierre Petit etc. Uneori se dovedește fie prea intransigent fie de-a dreptul opac la calitățile artistice ale unor imagini. De pildă, îl critică aspru pe Nadar pentru felul cum folosește sursa de lumină spre a specula în mod pictural dramatismul absorbțiilor în umbră pentru expresivitatea portretelor. Szathmari ia chiar în derâdere felul de lucru și excentricitățile acestuia: fotografia aeriană (deși, în loc de sticlute cu substanțe chimice, în nacela balonului a luat sticle cu șampanie!), fotografia cu lumină electrică, făcută în plină stradă, sperind trecătorii, sau în catacombele Parisului. Nu uită să menționeze și aspecte hilare ale existenței particulare a lui Nadar, precum felul în care maestrul își regiza intrările triumfale în sălile de bal. Independent de săgețile îndreptate asupra comportamentului trufaș al acestuia, este, totuși, inexplicabilă neînțelegerea lui Szathmari față de valoarea fotografiei de artă, pe care chiar el o practica (ce-i drept, cu alte mijloace). E posibil să fie la mijloc și puțină invidie față de succesele lui Nadar. În schimb, apreciază lucrările unor ateliere mediocre, al căror nume nici măcar nu s-a păstrat în istoria fotografiei din cauza activității rutinare, închistată în canoane prestabilite de poziționare și ecleraj al modelelor.

În continuare, sunt prezentate cele mai recente descoperiri în materie de optică, noi metode tehnice sau inovații în privința dimensiunilor fotografiilor – imagini microscopice încastate în bijuterii, poze instantanee făcute copiilor. Este expusă, cu umor, expansiunea fotografiei, curiozitățile în materie și voga de care se bucura la public. Pentru atragerea clienților, se preconiza distribuirea de portrete gratuite locatarilor din hoteluri și abonaților la ziare, iar la operă, alături de bomboane și răcoritoare, comercializarea chipurilor actorilor și celebrităților mondene. Nu eludează nici comentarea articolelor de senzație apărute în presă precum acela care descria imprimarea chipului criminalului pe retina ochiului unui om asasinat; de aici și până la melodramele cauzate de aventuri galante nu era decât un pas. Nu uită să atingă nici tematica licențioasă oferită de pozele cu nuduri lascive, comercializate cu mai mult sau mai puțin succes. Este abordată și latura economică prin consemnarea prețului variabil al fotografiilor în funcție de ora la care erau executate.

Cu pertinentă, dar și ironie, Carol Szathmari face o prezentare concisă a fenomenului fotografiei pariziene în contextul epocii. El se dovedește a fi un cronicar obiectiv și rafinat a cărei colaborare la revista „Photographische

Correspondenz” trebuie apreciată ca o valoroasă contribuție la formarea și dezvoltarea criticii artei fotografice și a cronicii de specialitate (v. Anexa).

Începuturile fotografiei în spațiul românesc au suscitat interesul câtorva fotografi din perioada interbelică și contemporană, precum și al mai multor istorici. Într-unul dintre primele numere ale „Revistei Fotografice Române”, din 1935, Etienne Lonyai, reputat maestru bucureștean și președinte al Uniunii Fotografilor din România al cărei organ era periodicul amintit, semna articolul *Când a fost introdusă arta fotografică în România? Cari au fost primii meșteri?* în care făcea o primă și timidă prezentare – în anumite aserțiuni chiar eronată – a cunoștințelor de la acea dată despre fotografia națională³. În 1938, el revenea asupra tematicii istorice și comunica, cel dintâi, calotipiile lui Constantin Sturza-Șcheianu ce se aflau la Biblioteca Academiei Române, deși, din păcate, fără a le reproduce spre a-și ilustra articolul *Primii amatori fotografi români*⁴. În decursul anilor cât a apărut revista menționată, Lonyai a făcut, cu tenacitate, o inițiere în istoria fotografiei, a marcat împlinirea unui secol de la apariția acesteia⁵ și apoi a publicat, în serial, *Evoluția istorică a fotografiei*, oferind un tablou cronologic al celor mai importante descoperiri din domeniu, până la zi⁶. Într-un alt articol pe care și-l intitulase *Artele plastice și fotografia*⁷ el abordează, pentru prima dată în țara noastră, problema interdependenței între cele două arte vizuale, cea dintâi oferind soluții compoziționale, de gestică și de mimică, precum și o întreagă scară a valorilor tonale, pe când cea de-a doua se arăta folositoare mănuiitorilor penelului prin acuratețea trăsăturilor portretistice ale modelului și prin imortalizarea unor tipuri ori momente ce puteau fi apoi dezvoltate, pe pânză, în liniștea atelierului: „Pictura, care trebuie să fie independentă, a primit din «fotografie» multe sugestii, aceasta a devenit un îndreptar și un colaborator prețios al picturii și putem afirma că cei mai mari maeștri ai timpurilor noastre au recurs la serviciile acestei arte. (...) Deci fotografia a devenit un auxiliar prețios al picturii.”⁸

Mai departe, autorul face o paralelă între fotografie și pictură spre a evidenția că, în amândouă artele – atât de asemănătoare ca efect, dar diferite prin mijloacele folosite

³ Et. Lonyai, *Când a fost introdusă arta fotografică în România? Cari au fost primii meșteri?*, în „Revista Fotografică Română”, martie 1935, nr. 4, p. 74–78.

⁴ Idem, *Primii amatori fotografi români*, ibidem, august 1938, nr. 44, p. 661.

⁵ Idem, *Se împlinește un secol dela descoperirea artei fotografice*, ibidem, martie 1937, nr. 27, p. 429–433.

⁶ *Evoluția istorică a fotografiei*, ibidem, martie 1937, nr. 27, p. 446–447; aprilie–mai 1937, nr. 28–29, p. 468; iunie–iulie 1937, nr. 30–31, p. 488; august–septembrie 1937, nr. 32–33, p. 500; octombrie–noiembrie 1937, nr. 34–35, p. 532; decembrie 1937, nr. 36, p. 554–555; aprilie–mai 1938, nr. 40–41, p. 631; iunie–iulie 1938, nr. 42–43, p. 653–654; august 1938, nr. 44, p. 676–677; noiembrie–decembrie 1938, nr. 47–48, p. 718.

⁷ Et. Lonyai, *Artele plastice și fotografia*, ibidem, aprilie 1935, nr. 5, p. 94–98.

⁸ *Ibidem*, p. 94, 96.

în obținerea acestuia –, este nevoie de har și bun gust: „(...) Fotografia are la bază o îndeletnicire mecanică, este incontestabil! Dar și fotografia ca și pictura – o adevărată lucrare de artă, afară de tehnică – fotografii ca și pictorii trebuie să-și imprime personalitatea sa! (...) Deci, dacă pictura prin fotografie devine o lucrare mecanică, ce a mai rămas pictorului să imprime operei sale? Arta coloritului, expresia feței, a ochilor și asemănarea! Fotografii lipsindu-i primul auxiliar – coloritul – va trebui ca din principalele tonuri ce se desprind din alb și negru ce-i pune la dispoziție negativul, să realizeze un portret desăvârșit. Portretul efectuat de un fotograf căruia îi lipsește arta și plastica, devine o simplă fotografie banală. După cum tabloul pictorului, care nu a imprimat realul în lucrarea sa, devine o simplă pânză mângălită, iar ca valoare, sub o fotografie banală. Prin urmare, în ambele îndeletniciri, în pictură ca și în fotografie trebuie să predomine Simțul, Arta și Talentul.”⁹

Pentru a-și susține afirmațiile, Lonyai își ilustrează comunicarea cu o compoziție cu tematică bataillistă din timpul Războiului franco-prusian din 1870–1871 realizată de Anton von Werner, *Moltke în fața Parisului*, pentru care feldmareșalul fusese fotografiat călare pe un suport de lemn ce voia să sugereze calul cu care fusese introdus în compoziția finală.

Marele istoric de artă G. Oprescu, în amplul studiu închinat *Pictorilor din familia Szathmary* apărut în „Analecta”, în 1943, s-a apropiat și de fotografie în măsura în care aceasta îi oferea plasticianului baza de pornire pentru multe dintre desenele și litografiile sale, sesizând legătura dintre plastică și produsul camerei obscure în opera plurivalentului artist¹⁰.

Distinsul istoric George Potra s-a preocupat și de fotografie scriind studiul *Vechii fotografi din București* ce a văzut lumina tiparului în revista „Fotografia” în 1941¹¹, preluat ulterior, sub titlul *Aspecte ale istoricului fotografiei în România*, în 1970, tot în revista „Fotografia”¹², publicația lunară a Asociației Artiștilor Fotografi, iar apoi a fost retipărit, cu titlu schimbat – *Fotografia și vechii fotografi* –, în cele două cărți ale sale *Din Bucureștii de altădată*¹³ și *Din Bucureștii de ieri*¹⁴. După o scurtă prezentare a tehnicilor, o enumerare a inventatorilor fotografiei și a răspândirii acesteia, profesorul Potra analizează cazul concret al Capitalei și amintește dagherotipiștii itineranți, apoi fotografii stabiliți aici, acordându-i, după merit, lui Szathmari un spațiu mai amplu. Autorul și-a rezumat documentația la propria colecție de fotografii – apreciabilă, ce-i drept, dar departe de a fi exhaustivă – și la alte câteva colecții particulare, precum și la materialele de presă. Din această cauză, unele informații sunt eronate ca, spre pildă, aceea că Duschek și-ar fi

⁹ *Ibidem*, p. 96–97.

¹⁰ G. Oprescu, *Pictorilor din familia Szathmary*, în „Analecta”, 1943, nr. 1.

¹¹ George Potra, *Vechii fotografi din București*, în „Fotografia”, 1941, nr. 4–6.

¹² Idem, *Aspecte ale istoricului fotografiei în România*, *ibidem*, 1970, nr. 10, p. 573–608.

¹³ Idem, *Din Bucureștii de altădată*, București, 1981, p. 425–439.

¹⁴ Idem, *Din Bucureștii de ieri*, București, 1990, vol. II, p. 252–269.

deschis atelierul „probabil în vremea războiului pentru independență” sau că Szathmari a murit în 1888¹⁵, când, de fapt, artistul se stinge în 1887. În rest, informația sa este utilă ca material primar, brut, de la care se poate începe un studiu temeinic, coroborat cu sursele arhivistice și cercetarea colecțiilor de stat.

Acest lucru îl va întreprinde ing. Constantin Săvulescu pentru elaborarea utilei sale lucrări *Cronologia ilustrată a fotografiei din România, perioada 1834–1916*¹⁶, principalul îndreptar pentru orice învățăcel al istoriei fotografiei naționale. Până să apară în volum, o primă formă, redusă, a lucrării a fost publicată în paginile „Fotografiei” din 1969, sub titlul *Cronologia fotografiei din România, perioada 1839–1916*¹⁷. Diferența de date dintre un titlul și altul – 1834 și 1839 – care uimește pe oricine știe că, independent de experimentele îndelungate care au dus la rezultatul fericit al marii descoperiri, fotografia a apărut, totuși, în 1839, se bazează pe o aserțiune neverificabilă a doctorului C. I. Istrati, făcută din amintiri, cum că un chimist activ la București, al cărui nume nu s-a păstrat, ar fi făcut cercetări în domeniul fotografiei, folosind bromul – cu care se și otrăvise – încă din 1834, devansând cu 5 ani procedeul practic al lui Daguerre. Această aserțiune este explicabilă – și scuizabilă! – pentru perioada în care a fost publicată lucrarea lui Săvulescu, 1985, când se încerca, prin toate mijloacele, a fi afirmată întâietatea absolută a națiunii române în multe domenii ale științei, artei și culturii. Aportul major al lui Constantin Săvulescu este acela de a fi demonstrat, cu argumente și documente irecuzabile, într-o suită de articole, primatul lui Szathmari ca fotograf de front în Războiul Crimeii¹⁸. Tot lui i se datorește și comunicarea și publicarea integrală în România a importantelor pasaje dedicate de Ernest Lacan lui Szathmari în capitolul *Photographie historique. La Guerre d'Orient*, din volumul *Esquisses photographiques. À propos de l'Exposition Universelle et de la Guerre d'Orient*, apărut la Paris în 1856, prin care acesta statuează primatul fotografului bucureștean față de colegul său britanic, Roger Fenton¹⁹.

Volumul lui Săvulescu, *Cronologia ilustrată a fotografiei din România, perioada 1834–1916*, rămâne, până în acest moment, un însemnat instrument de lucru pentru cei interesați de acest domeniu.

¹⁵ *Ibidem*, p. 261.

¹⁶ Constantin Săvulescu, *Cronologia ilustrată a fotografiei din România, perioada 1834–1916*, București, 1985.

¹⁷ Idem, *Cronologia fotografiei din România, perioada 1839–1916*, în „Fotografia”, 1969, nr. 4.

¹⁸ Idem, *The First War Photographic Reportage*, în „Image”, 1973, no. 1; Idem, *Carol Popp de Szathmari, primul fotoreporter de război?*, în „Magazin Istoric”, decembrie 1973, nr. 12; Idem, *Early Photography in Eastern Europe – Romania*, în „History of Photography. An International Quarterly”, vol. I, January 1977, no. 1; Idem, *The First War Correspondent – Carol Szathmari*, în „Interpressgrafik – International Quarterly of Graphic Design”, 1978, no. 1; Idem, *Carol Szathmari, primul reporter fotograf de război*, în „Fotografia”, iulie-august 1989, nr. 190; Idem, *140 de ani de la primul fotoreportaj de război*, în „Cotidianul”, 15–26 martie 1994, nr. 53 (791).

¹⁹ Idem, *Cronologia ilustrată a fotografiei din România, perioada 1834–1916*, p. 19–27.

Pentru unii cercetători dedicați altor subiecte, apropierea de fotografie a fost doar accidentală. În 1955, Theodor Enescu face cunoscută prețioasa lucrare de mici dimensiuni a lui Szathmari, *Souvenir de la Roumanie, dédié à Son Altesse Sérénissime HELENE, Princesse Régnante de la Roumanie*, aflată în colecția Bibliotecii Academiei Române²⁰. Dar, pentru valorosul istoric de artă preocupat de opera lui Luchian și de simbolismul românesc, acest articol reprezenta o singularitate, fiind, de fapt, o comunicare disparată și nu un segment în cadrul studiilor sale curente. Cum, la fel, este și articolul Elenei Ciornea, *Un portret necunoscut al lui Nicolae Bălcescu*, apărut în același volum cu cel semnat de Theodor Enescu și închinat dagherotipiei ce-l reprezenta pe revoluționarul de la 1848 în ultimele luni ale vieții²¹. Tot unică este și prestația Margaretei Savin din anuarul Muzeului de Istorie al Municipiului București despre peisajele urbane executate de Ludwig Angerer în timpul cât a fost încartiruit, în calitate de farmacist militar, în Capitală, când aceasta se afla sub ocupație austriacă, între 1854 și 1856²². Nici pentru distinsul critic și istoric de artă Barbu Brezianu – ilustrul exeget al vieții și operei lui Constantin Brâncuși – fotografia nu a fost decât o preocupare pasageră, legată în mod special de unele imagini ale lui Szathmari aflate în propria-i colecție pe care, în 1992, a dorit să le facă publice prin paginile revistei „Arta”²³. Un alt critic și istoric de artă de notorietate, Radu Ionescu, a cochetat scurtă vreme cu opera lui Szathmari: în articolul *Acum una sută douăzeci de ani ...* descrie atelierul de la Hanul Verde al acestuia și-i comentează autoportretele „de paradă”, îmbrăcat în redingotă și cu paleta în mână, în fața șevaletului, sau în costum chinezesc, așa cum se cuvenea unui pictor de curte al prințului Talifu²⁴. Un material conjunctural, mai extins, intitulat *La 100 de ani de la moartea lui C. Popp de Szathmari* – în care este tratată atât activitatea de plastician cât și aceea de fotograf a maestrului bucureștean – a apărut într-o culegere de articole și cronici plastice ale aceluiași autor²⁵.

Nu același este cazul gazetarului M.N. Rusu, care, pasionat de istoria fotografiei și, mai ales, de activitatea atât de variată a lui Szathmari, a dedicat acestui subiect, în 1983, o suită de scurte articole în paginile periodicului „Viața Studențească”²⁶. Este regretabil că autorul nu și-a putut aduna aceste materiale

²⁰ Theodor Enescu, *Un album de fotografii al lui Carol Popp de Szathmari cu vederi din București*, în „Studii și Cercetări de Bibliologie”, t. I, 1955, p. 291–299.

²¹ Elena Ciornea, *Un portret necunoscut al lui Nicolae Bălcescu*, ibidem, t. I, 1955, p. 288–291.

²² Margareta Savin, *Ludwig Angerer, unul din primii fotografi ai Bucureștilor*, în „București. Materiale de Istorie și Muzeografie”, vol. VI, 1968, p. 223–229.

²³ Barbu Brezianu, *Szathmari, primul fotograf de război*, în „Arta”, 1992, nr. 3.

²⁴ Radu Ionescu, *Acum una sută douăzeci de ani...*, ibidem, 1986, nr. 2, p. 17–18.

²⁵ Idem, *La 100 de ani de la moartea lui C. Popp de Szathmari*, în vol. *Despre pictura și sculptura românească*, București, 2002, p. 7–11.

²⁶ M.N. Rusu, „Benzile” lui Szathmari, în „Viața Studențească”, 23 martie 1983, nr. 12 (932); 30 martie 1983, nr. 13 (933); 6 aprilie 1983, nr. 14 (934); Idem, *Turnul Colței sau despre istoria fotografiei românești*, ibidem, 13 aprilie 1983, nr. 15 (935); 20 aprilie 1983, nr. 16 (936); 27 aprilie

într-un volum compact care ar fi putut furniza comentarii competente asupra primelor fotografii bucureștene, în pofida insuficienței documentări de arhivă și a lipsei unei rigori științifice în modul de prezentare, ce păcătuia prin stilul gazetăresc, de informație primară, nepretențioasă.

Complexa personalitate a lui Szathmari a atras și pe literați: scriitorul Arvay Árpád i-a consacrat o biografie romanțată, *Pictorul peregrin*²⁷, în care este amintită și latura de fotograf a acestui interesant creator din lumea artelor vizuale.

Ion Grigorescu, un plastician de marcă, a cărui operă este o împletire între produsul penelului, al aparatul de fotografiat și al celui de filmat – practicând o anumită formă, foarte personală, de *foto-* sau *hiperrealism* și făcând *performance* încă din anii 70 ai secolului XX, mult înainte ca acest gen să prindă la noi și să devină un loc comun în începuturile teribiliste ale proaspetelor generații de absolvenți ai Universității Naționale de Arte – s-a apropiat de vechile fotografii într-o tentativă de istoric și comentator al fenomenului veacului anterior publicând câteva materiale în paginile revistei „Arta”²⁸.

Tot în „Arta” s-a manifestat și profesorul de estetică Anca Oroveanu cu două studii de profundă analiză stilistică a genurilor practicate de artiștii fotografi de la începuturi până la zi²⁹. Și Coriolan Babeți se apropie de fotografie tot cu mijloacele esteticianului atunci când semnează articolul *Fotografia: între transparență și oglindire*³⁰. O altă absolventă a secției de Istoria și Teoria Artei, Ioana Popescu, a cărei activitate s-a desfășurat mulți ani la Muzeul Țăranului Român unde a organizat expoziții de fotografie etnografică și de imagini cu valoare documentară luate de plasticieni itineranți din secolul al XIX-lea ori de echipele sociologice ale lui Dimitrie Gusti, a dat publicității valoroasa arhivă de fotografii a fraților Ianache și Milton Manakia aflată în patrimoniul instituției mai sus menționată, pentru care a

1983, nr. 17 (937); 14 mai 1983, nr. 18 (938); 11 mai 1983, nr. 19 (939); 18 mai 1983, nr. 20 (940); Idem, *Diafragme și artiști*, ibidem, 22 iunie 1983, nr. 25 (945); Idem, *Note despre Szathmari*, ibidem, 29 iunie 1983, nr. 26 (946); 6 iulie 1983, nr. 27 (947); Idem, *Frederic Damé fotograf*, ibidem, 13 iulie 1983, nr. 28 (948); 20 iulie 1983, nr. 29 (949); 27 iulie 1983, nr. 30 (950); 3 august 1983, nr. 31 (951); 17 august 1983, nr. 33 (953); Idem, *Szathmari în actualitate*, ibidem, 10 august 1983, nr. 32 (952); Idem, *Szathmari și Cuza Vodă*, ibidem, 17 august 1983, nr. 33 (953); 24 august 1983, nr. 34 (954); 31 august 1983, nr. 35 (955); Idem, *Autoportretele lui Szathmari*, ibidem, 14 septembrie 1983, nr. 37 (958); Idem, *Szathmari și Preziosi*, ibidem, 21 septembrie 1983, nr. 38 (958); Idem, *Szathmari – o identificare*, ibidem, 28 septembrie 1983, nr. 39 (959); Idem, *Szathmari – similitudini*, ibidem, 5 octombrie 1983, nr. 40 (960); Idem, *Szathmari și Angerer*, ibidem, 12 octombrie 1983, nr. 41 (961); Idem, *Un peisagist: E. Pesky*, ibidem, 26 octombrie 1983, nr. 43 (963); Idem, *Călinescu și istoria fotografiei românești*, ibidem, 7 decembrie 1983, nr. 49 (969).

²⁷ Arvay Árpád, *Pictorul peregrin*, București, 1977.

²⁸ Ion Grigorescu, *Carol Popp de Szathmari fotograf*, în „Arta”, 1975, nr. 4–5; Idem, *Războiul pentru independență în reflectare imediată*, ibidem, 1976, nr. 2–3; Idem, *Mărturii*, ibidem, 1978, nr. 12.

²⁹ Anca Oroveanu, *Fotografia (1839–1989)*, ibidem, 1989, nr. 10; Idem, *Fotografia*, ibidem, 1990, nr. 3.

³⁰ Coriolan Babeți, *Fotografia: între transparență și oglindire*, ibidem, 1987, nr. 1.

fost achiziționată de chiar fondatorul ei, profesorul Alexandru Tzigara-Samurcaș, după ce figuraseră la Expoziția Generală din 1906³¹. Interesat în mod special de activitatea lor ca pionieri ai filmului în Balcani, Marian Țuțui le dedică aceluiași frați Manakia un volum bilingv în care, evident, nu putea să nu se ocupe și de opera lor fotografică, anterioară și generatoare a celeilalte³².

În ultimii ani, două dedicate muzeografe de la Muzeul Militar Național, Viorica Neagu și Cornelia König, au inițiat și organizat două expoziții de largă respirație, *Carol Popp de Szathmari (1812–1887) Martor al epocii și Copiii și copilăria în fotografia secolului al XIX-lea*, în care au valorificate o suită de imagini din colecțiile propriului lăcaș de teaurizare a mărturiilor trecutului precum și din patrimoniul altor muzee și biblioteci importante din Capitală și din țară. Ambele manifestări au fost însoțite de cataloage bine ilustrate și cu texte introductive nu prea extinse, dar documentate și perfect informative³³.

O altă expoziție cu lucrări reprezentative datorate pionierului artei camerei obscure din România a fost organizată, în 1992, cu ocazia aniversării a 180 de ani de la nașterea sa, sub titlul *Fotografii de Carol Popp de Szathmari în colecțiile Muzeului Național de Artă*. Cu acel prilej a fost tipărit un pliant-catalog cu un studiu introductiv semnat de muzeografa Ruxandra Balaci³⁴.

Deși dedicată, prin natura afilierii la Institutul de Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, cercetărilor aferente acestui domeniu, Maria Georgescu a semnat, pentru o publicație în limbi străine, într-o situație conjuncturală – cel de-al XXIX-lea Congres Internațional de Istorie Militară din 2003 –, un articol despre Szathmari ca reporter de front, apelând la studiile preexistente și la iconografia deja cunoscută³⁵.

Regretatul Petre Costinescu, cercetător la Institutul de Teorie și Istorie Literară „G. Călinescu”, și-a manifestat pasiunea pentru fotografie prin mai multe articole, unele în colaborare, altele sub nume propriu, în care a prezentat suitele de imagini luate de Szathmari în 1854, la malurile Dunării, în timpul războiului ruso-otoman³⁶, cele făcute de Ioan Heck membrilor divanului ad-hoc din Moldova³⁷ sau

³¹ Ioana Popescu, *Privește! Frații Manakia*, în Supliment al revistei „Martor”, VI, 2001.

³² Marian Țuțui, *Frații Manakia sau Balcanii mișcători*, București, 2004.

³³ Viorica Neagu, Cornelia König, *Carol Pop de Szathmari (1812–1887). Martor al epocii*, catalog de expoziție, Muzeul Militar Național, București, 2003; Idem, *Copiii și copilăria în fotografia secolului al XIX-lea*, catalog de expoziție, Muzeul Militar Național, București, 2004.

³⁴ Ruxandra Balaci, *Fotografii de Carol Popp de Szathmari în colecțiile Muzeului Național de Artă*, catalog de expoziție, București, 1992; Adrian-Silvan Ionescu, *Szathmari fotograf*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, 1992, nr. 2, p. 93–94.

³⁵ Maria Georgescu, *Carol Pop de Szathmari, reporter photographe de guerre*, în „Review of Military History” Special issue, 2003.

³⁶ Petre Costinescu, Emanuel Bădescu, *Imagini inedite din războiul Crimeii*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor – Muzee”, 1986, nr. 1.

³⁷ Petre Costinescu – *Imagini care au intrat în istorie*, ibidem, 1986, nr. 6, p. 54–57.

pe cele ale lui Duschek cu Podul de la Cernavodă³⁸. Tot lui i se datorează și publicarea, pentru prima dată, a tuturor celor șase calotipii executate de boierul moldovean Constantin Sturza-Șcheianu³⁹. Toate aceste articole au valorificat materiale aflate în patrimoniul Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei Române. Într-un album bine ilustrat, Costinescu a restituit opera aproape uitată a unui alt boier, fotograf amator pasionat de etnografie și artă populară, Alexandru Bellu⁴⁰ – membru al unei vechi familii ce a numărat oameni politici și colecționari de prestigiu – care, deși a idealizat mediul rural, a perpetuat, într-o anumită măsură, genul documentar până târziu, în prima decadă a secolului XX.

Având la dispoziție prețioasa fototecă a Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Academiei Române unde este angajat de mulți ani, era firesc pentru Emanuel Bădescu să se apropie, cu pasiune și dăruire, de acest gen și să devină unul dintre cei mai buni specialiști în domeniu. Și-a început activitatea publicistică semnând articole în colaborare cu Petre Costinescu și alții, în „Revista Muzeelor și Monumentelor – Muzee”, majoritatea legate de opera și biografia lui Szathmari care l-au fascinat în egală măsură⁴¹. Odată lansat, a continuat să contribuie cu materiale, uneori romanțate⁴², în diverse periodice⁴³. Susținerea, în ultimii ani, a unei rubrici permanente la „Ziarul de Duminică” s-a finalizat cu adunarea tuturor articolelor în două volume abundent ilustrate, *Bucureștii în imagini în vremea lui Carol I*⁴⁴. Tot bogat ilustrat a fost și micul volum *Regalitatea, o pagină din istoria României*, elaborat împreună cu Iulian Voicu⁴⁵. În aceeași colaborare a publicat și succinta monografie *Nicolae Ionescu – Bucureștii de altădată*, dedicată unuia dintre cei mai interesanți fotografi interbelici, a cărui operă s-a concentrat pe descrierea Capitalei sub toate aspectele, de la edificii culturale și istorice la piețe și furnicarul de oameni mărunți care le populau⁴⁶.

³⁸ Idem, *Podul de la Cernavodă – o cronică în imagini*, ibidem, 1986, nr. 7.

³⁹ Petre Costinescu, Leonid Buzoianu, Emanoil Bădescu, *Constantin Sturza-Șcheianu și începuturile fotografiei în principate: calotipia*, ibidem, 1984, nr. 5; Petre Costinescu, *Constantin Sturza-Șcheianu, Romanian Calotipist*, în „History of Photography”, vol. 11, July–September 1987, nr. 3.

⁴⁰ Petre Costinescu, *Documente în alb-negru. Un fotograf de la sfârșitul veacului trecut, Alexandru Bellu*, București, 1987.

⁴¹ Emanuel Bădescu, Ștefan Godorogea, *Carol Popp de Szathmari fotograf*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor – Muzee”, 1983, nr. 6; Petre Costinescu, Emanuel Bădescu, *Imagini inedite din războiul Crimeii*, ibidem, 1986.

⁴² Emanuel Bădescu, *Tainica dragoste a lui Carol Popp de Szathmari pentru Maria Bibescu*, în „Curierul Românesc”, 2005, nr. 1.

⁴³ Idem, *Fotografii Bucureștilor*, în „Magazin Istoric” număr special editat cu ocazia Lunii Bucureștilor (9 mai–9 iunie 1999), p. 77–80.

⁴⁴ Emanuel Bădescu, Stelian Țurlea, *Bucureștii în imagini în vremea lui Carol I*, București, 2006.

⁴⁵ Iulian Voicu, Emanuel Bădescu, *Regalitatea, o pagină din istoria României*, București, 2000.

⁴⁶ Emanuel Bădescu, Iulian Voicu, *Nicolae Ionescu – Bucureștii de altădată*, București, 2000.

Personalitatea lui Szathmari a atras și cercetători din străinătate: Karin Schuller-Procopovici, absolventă a Institutului de Arte Plastice „N. Grigorescu” din București, emigrată în Germania și angajată la Agfa Photo-Historama din Köln, a elaborat un amplu studiu despre *Albumul România* al artistului bucureștean pentru impozantul volum *Silber und Salz* editat, în 1989, cu ocazia împlinirii a 150 de ani de la inventarea fotografiei pentru a însoți expoziția cu același titlu⁴⁷. În catalogul expoziției *Schatzhäuser der Photographie. Die Sammlung des Fürsten zu Wied*, organizată la Agfa Photo-Historama, în 1998, aceeași autoare semnează un studiu despre regina Elisabeta și iconografia ei, ilustrat cu fotografii de Szathmari, Franz Duschek, Franz Mandy, Marie Szöllösy, Alfred Brand și alții⁴⁸.

În 2001, la Muzeul Fotografiei Maghiare din Keskemet, a fost organizată o expoziție Szathmari însoțită de un catalog îngrijit de Kincses Károly, care, pe lângă cronologia vieții artistului, a elaborat și cel mai amplu studiu al volumului, consacrat activității sale de fotograf⁴⁹.

Konrad Klein, pasionat de fotografia din Transilvania natală, a încheat un foarte util repertoriu al atelierelor fotografice din Sibiu⁵⁰. Tot el a semnat vocile referitoare la fotografii sași din *Die Siebenbürger Sachsen Lexikon*⁵¹. Parte dintre ele au fost publicate, cu multe adăugiri, ca anexe, la valorosul studiu despre opera lui Theodor Glatz, apărut într-un număr recent al revistei „Fotogeschichte”⁵².

Anton Holzer, editorul revistei „Fotogeschichte”, este autorul unui interesant și amplu studiu asupra fotografiei etnografice datorată unui pionier al genului, Ludwig Angerer, care s-a dedicat unor asemenea subiecte pitorești în timpul Războiului Crimeii, când a fost încartiruit în București⁵³. Imaginile prezentate și comentate de cercetătorul vienez aparțin Cabinetului de Stampe al Bibliotecii Naționale Austriece și sunt total necunoscute românilor, deoarece în colecțiile noastre, la Biblioteca

⁴⁷ Karin Schuller-Procopovici, *Ein Land aus den Bilderbuch. Das Rumänienalbum des Carol Szathmari (1812–1887)*, în catalogul expoziției *Silber und Salz. Zur Frühzeit der Photographie im deutschen Sprachraum 1839–1860*, Köln und Heidelberg, 1989.

⁴⁸ Idem, *Carmen Sylva – Muse, Künstlerin und Mäzenin. Königin Elisabeth von Rumänien, geb. Prinzessin zu Wied (1843–1916)*, în vol. *Schatzhäuser der Photographie. Die Sammlung des Fürsten zu Wied*, ed. Bodo von Dewitz, Wolfgang Horbert, Göttingen, 1998.

⁴⁹ Kincses Károly, *A fotográfus*, în vol. *Uralkodók festője fényképésze: Szathmári Pap Károly*, Keskemet, 2001, p. 29–87.

⁵⁰ Konrad Klein, *Fotografische Ateliers in Hermannstadt 1860–1918. Einige Anmerkungen zur Erfassung des historischen Fotomaterials im Hermannstädter Staatsarchiv*, în vol. *120 de ani de arhivă publică în Transilvania*, coord. Monica Vlaicu, Sibiu, 1996.

⁵¹ Walter Myss (ed.), *Die Siebenbürger Sachsen Lexikon*, Thaur bei Innsbruck, 1993.

⁵² Konrad Klein, *Foto-Ethnologen. Theodor Glatz und die frühe ethnografische Fotografie in Siebenbürgen*, în „Fotogeschichte”, 2007, nr. 103.

⁵³ Anton Holzer, *Im Schatten des Krimkrieges. Ludwig Angerer Fotoexpedition nach Bukarest (1854 bis 1856). Ein wiederentdeckte Fotoserie im Bildarchiv der Österreichischen Nationalbibliothek*, ibidem, 2004, nr. 93, p. 23–50.

Academiei și la Muzeul Municipiului București se păstrează mai mult peisaje și doar câteva compoziții cu negustori ambulanți de pe străzile Capitalei. Am obținut acceptul autorului de a traduce și republica studiul său în „Revista Istorică”⁵⁴ și apoi în volumul *Războiul Crimeii: 150 de ani de la încheiere*⁵⁵.

După cum se vede, istoriografia fotografiei naționale nu este deosebit de vastă și nici nu a atras un număr prea mare de cercetători pasionați. Figura de statură proteică a lui Szathmari, varietatea operei și existența sa aventuroasă mereu pe drumuri, mereu în căutare de noutăți, au atras pe cei mai mulți dintre autori, care i-au consacrat fie articole ocazionate de aniversări sau comemorări, fie i-au urmărit, cu tenacitate, cursul vieții și au elaborat exegeze ample. Unul sau altul dintre confrății săi au beneficiat de paragrafe de mai mare sau mai mică întindere în contextul analizării operei marelui creator. O privire de ansamblu asupra fotografiei din România a oferit doar Constantin Săvulescu și, într-o anumită măsură, George Potra. Este demn de remarcat că anumite personalități ale fotografiei naționale au atras interesul cercetătorilor din străinătate care au semnat studii de marcă menite a face cunoscute și peste hotare valorile documentare și artistice rezultate din folosirea camerei obscure în ținuturile noastre.

ANEXĂ

Fotografia pariziană

Paris, sfârșitul lui noiembrie 1864

Mă grăbesc să-mi țin promisiunea și să vă trimit un portret neretușat al fotografiei pariziene, căreia nu-i înțeleg acest titlu pompos – căci același așezământ din Graz este la fel în București; termenul mi se pare la fel de nepotrivit ca acela de „filosofie germană” [„Philosophie allemande” în text, n.n.] pentru o filosofie greoaie.

După convingerea mea nu există decât o filozofie, dar dacă francezii au acest dar de a ridica, pe unde ajung, monumente zeificatului lor Paris, nu mă pot opune acestei mici mândrii naționale, cu atât mai puțin cu cât chiar dumneavoastră ați înființat la Paris un atelier numit „Photographie parisienne”; vă rog să admiteți că eu înțeleg prin aceasta starea generală a fotografiei din Paris, stare care nu este caracterizată de entuziasm.

Recunosc, de asemenea, că este o grea problemă să execuți un portret neretușat la fel ca aceea a unui artist oarecare confruntat cu dificila chestiune de a fotografia o doamnă cu pistrui care, cu tot

⁵⁴ Idem, *În umbra Războiului Crimeii. Expediția fotografică a lui Ludwig Angerer la București (1854–1856). O serie de fotografii redescoperite la Cabinetul de Stampe al Bibliotecii Naționale Austriece*, în „Revista Istorică”, t. XVI, 2005, nr. 1–2, p. 117–128.

⁵⁵ Idem, *În umbra Războiului Crimeii. Expediția fotografică a lui Ludwig Angerer la București (1854–1856). O serie de fotografii redescoperite la Cabinetul de Stampe al Bibliotecii Naționale Austriece*, în vol. *Războiul Crimeii. 150 de ani de la încheiere*, ed. Adrian-Silvan Ionescu, Brăila, 2006, p. 239–266.

acest defect, ar dori să apară ca o frumusețe. O critică asupra fotografiei sau picturii este inteligibilă doar atunci când se pot face comparații și paralele, pentru ca obiectele să fie cunoscute sau să fie privite direct.

Chiar la cei mai cunoscuți scriitori, paginile de critică au rămas mai puțin răsfoite, iar Herder ar fi trebuit să-și intituleze „pădurile critice” mai bine „jungle critice” pentru că, de generații, rareori a pășit pe acolo mai mult de un călător literar. Dar să ne întoarcem la problema fotografiei pariziene sau, mai bine zis, la negarea ei și vom observa că nici măcar nu există o manieră comună de abordare a ei, ca în pictura diverselor școli.

Nadar a vrut să devină celebru, dar n-a introdus în fotografia lui niciun element specific parizian, iar pentru nemurirea lui a scris o carte, dar nu despre fotografia pariziană ci despre balonul cu aer [aerostat, n.n.].

După părerea mea a procedat mai bine așa decât să înăbușe greu-înflorita noastră literatură fotografică prin niște concluzii didactice despre curățatul plăcilor și tratamentul lor cu colodiu.

Nadar este reprezentantul reclamei pariziene, iar concurenții lui se pot considera bătuți dintru început. În timp ce fotografiile germani duc o luptă inutilă cu aparatul, Nadar întrerupe plimbările liniștite de pe Boulevard des Italiennes cu străfulgerări electrice așa încât plimbăreții orbiți se sperie – dar, a doua zi, întregul Paris vorbește de el. Sau, Nadar promite să facă o poză de ansamblu din balon – chiar dacă nu ia cu el sticlute cu colodiu ci cu șampanie – și întregul Paris va aștepta o nouă hartă; deci, omul își are credincioșii lui și, dintr-o lovitură, s-a transformat în leul zilei.

Nadar seamănă întrucâtva cu M.G. Saphir care a cântat trandafirii sălbatici care nu se ofilesc niciodată, iar fotografia noastră este înconjurată de trandafiri sălbatici și la balurile de la Cazinoul Cadeților unde apare triumfător, precedat de onoruri ca pentru un general, iar doamnele murmură „acesta este Nadar, celebrul Nadar!”

Cam ce face Nadar în privința reclamei a făcut și Dagren când a atras atenția oamenilor, pe diverse căi, asupra portretelor microscopice pe care le crea. În urmă cu câțiva ani, printre noutățile zilei, se putea citi în „Constituționalul” următorul articol: „Pe Champs Elysées s-a făcut o descoperire senzațională obiectul acestei descoperiri fiind depus la prefectură. Este vorba de un inel cu diamant ce are înglobat în el portretele prințului Albert și al prințului de Wales. Portretele sunt extrem de mici, dar, prin intermediul lentilei, apar suficient mărite pentru a se putea deosebi chiar semnăturile celor doi. Poliția crede că obiectul este destinat curții engleze, că a fost probabil furat și apoi pierdut”.

Dagren a reclamat apoi la prefectură că inelul îi aparține, iar drept dovadă a prezentat o imagine microscopică a articolului din „Constituționalul”; povestea a făcut valvă, după aceea, prin toate jurnalele, iar Parisul, înmărmurit, a aflat că Dagren este autorul imaginilor miniaturale, iar fotografia microscopică a căpătat, în societatea pariziană, un loc binemeritat.

Punerea în scenă face parte, în mod special, din excepționalele aplicații ale parizienilor și, ca atare, era de așteptat ca aceasta să fie întrebuițată și în felul de a executa fotografii.

În marele magazin de artă Susse din Piața Bursei, cel care cumpără de 10 franci primește, ca supliment, dreptul să pozeze, gratuit, pentru un portret carte-de-visite, iar dacă se cumpără mai multe primește mai multe imagini.

Abonați-vă pe un an întreg la jurnalul ilustrat „La vie parisienne” al lui Marzellan și veți primi portretul dumneavoastră în mărime de 21 de țoli, la o prenumerație pe jumătate de an în mărime de 18 țoli, iar la un abonament pe trei luni de 12 țoli.

Cred că nu spun prea mult dacă aș afirma, profetic, că, în viitorul apropiat, fiecare călător va primi gratuit, de la un hotel sau altul, și fotografia sa drept răsplătă pentru alegerea hotelului.

La teatru, pe lângă programul de sală cu libretul și distribuția, se va face un mare comerț cu portretele cântăreților și ale persoanelor implicate în cancanuri – acestea se vor servi alături de înghețată și bomboane.

Eu am văzut în Viena lucruri asemănătoare numai la spectacolele lui Blondin. Ca dulci amintiri, de la Teatrul Dejazet se poate păstra imaginea naiadelor cu trupuri frumoase, care înnoată în apă adevărată în scenele de groază ale lui Salle Robin, unde magia se luptă cu spiritul și unde chiar fotografiile cu fantome apar la fel de imateriale ca pe scenă.

Vreau să fac observația că, în general, la Paris sunt mai puțini fotografi decât la Viena sau în orașele germane, iar fotografiile expuse sunt, de cele mai multe ori, mai proaste decât cele din micile localități germane.

Zilele acestea, un oarecare domn Vauvrey a expus fotografii în vitrina sa de pe Rue Vivienne și de pe Bulevardul Montmartre care sunt aproape la fel de reușite ca acelea din Germania, iar publicul, extaziat, admira și repeta: „Ah quelle belle photographie!”

Ceea ce la dl. Nadar trece drept artistic sunt portretele parțial luminate, ceea ce eu nu pot lua drept portrete. O dată pe an, în zilele de carnaval spre exemplu, poți să îți îngădui așa ceva, adică să luminezi numai urechea sau vârful nasului clientului, iar restul obrazului să rămână negru, dar repetarea acestui procedeu nu cred că este deloc liniștitoare pentru sărmanii clienți. Nadar și-a mai deschis o filială în Bois de Boulogne – fotografie hipică, unde sunt pozați cai și trăsură, o idee care a produs destulă vâlvă prin ziare la vremea respectivă.

Alături de Nadar este atelierul lui Alophe, un fost litograf și pastelist care, cu toate acestea, face fotografii de proastă calitate. Alophe s-a specializat în portrete, mai bine zis capete la dimensiuni naturale care, însă, au mare nevoie de retușuri.

În același rând cu ei este și atelierul Mayer & Pierson care utilizează o lumină nepotrivită, iar fotografiile au o notă de duritate din această cauză. Acesta are însă multe comenzi pentru tablouri pictate.

Pe partea cealaltă a bulevardului, într-o casă cu magicianul sau, în nemțește, prestidigitatorul Houdin, își are sediul Disdéri, autor de fotografii glumețe, care nu a putut găsi, nici chiar provizoriu, alt local. Disdéri a plecat în Spania pentru a-și pune acolo arta în aplicație. Cea mai nouă preocupare a lui este fotografia pe porțelan; la această metodă, imaginea pozitivă se copiază pe colodiu și apoi se transferă pe hârtie albă, lucioasă – poze de acest gen am cumpărat cu ani în urmă la Paris. Am găsit astfel de poze și la Viena, dar mă rezum să amintesc că ele se fixează cu cianură de potasiu saturată și că trebuie întărite cu acid pirogalic.

Pe Bulevardul Montmartre este marea casă (*grande maison*) Kén. Bineînțeles, Kén a expus poze mari care sunt, însă, foarte retușate și, de altfel, nici cele mici nu fac excepție.

Și atelierul Frank din Piața Bursei este desemnat drept o casă mare, dar nu se prea interesează de arta fotografică, deși face poze solide și afaceri bune.

Vecinul său, comerciantul de galanterie Susse, și-a scris firma cu litere mari, aurite: *Photographie artistique*, dar aici plătești o poză în mărime de 6–8 țoli cu 50 de franci. Atelierul are un artist retușor plin de măiestrie, pe nume Casenave, așa încât pozele lor seamănă mai mult cu niște desene în creion, acuarelă. Aceste fotografii sunt retușate cu ajutorul picturii astfel că, la sfârșit, nu mai rămâne nici urmă din poza inițială.

Printre vestiții reclamei se numără și Pierre Petit, care lucrează numai pentru deputați și celebrități.

De la el până în Rue Cades, unde își are sediul Societatea de Fotografie, este o mică distanță, iar aici, la Nr. 9 (*ancien Hôtel Crom sous Louis XVI*) se găsește clădirea „Helios”, atelierul privat al secretarului A. Laulrie, nașul meu. Acest domn șarmant m-a introdus în societate și m-a sprijinit pârîntește ca să devin membrul ei. Atelierul său, „Helios” face, de fapt, și cele mai bune poze din Paris.

Aici își face clișeele și Lafon de Camarsac, aici se cumpără poze microscopice încastate în bijuterii.

Pe cartea de vizită a lui „Helios” se garantează fotografierea instantanee a copiilor.

Interesante sunt și prețurile de la „Helios” pentru poze pe hârtie sau pe email, iar din orar vom constata cât plătesc parizienii din lumea elegantă pentru că se trezesc târziu:

Prețul curent pentru publicul de dimineață sau de duminică

și pentru societatea exclusivă:

1 poziție	8 franci	6 bucăți	
1 poziție	12 franci	12 bucăți	Pentru dimineață sau duminică între orele 9–4
2 poziții	25 franci	25 bucăți	"
3 poziții	50 franci	50 bucăți	"
4 poziții	100 franci	<u>100 bucăți</u>	"
2 poziții	15 franci	12 bucăți	
2 poziții	25 franci	25 bucăți	După amiază
3 poziții	50 franci	50 bucăți	–
4 poziții	100 franci	100 bucăți	Clișeele se păstrează

Pentru portrete mari, prima imagine costă între 30–100 franci, alte mărimi între 12–25 franci. Fotografia pe email este de 30–60 franci, iar prețul este mărit cu 10 franci pentru fiecare centimetru.

Domnul Laulerie a găsit metoda ca, trimițând la „Helios” cartea de vizită și banii necesari, solicitantul să poată primi portretul pe email.

Spre atelierul „Helios” și sala de ședințe a Societății de Fotografie duce aceeași scară și niciodată nu mi-a fost clar unde se termină localul Societății și unde începe atelierul privat al secretarului.

În foarte interesanta colecție istorică a Societății am privit foarte atent prima placă pe care Daguerre a reușit să prindă imaginea luminoasă; aceasta a fost celebra fotografie pentru care Franța i-a dat o recompensă națională; da, a fost, pentru că acum nu se mai vede nimic din această creație avangardistă, la fel ca drumul prin Marea Roșie pe care Moise și-a condus poporul.

Un efect deprimant îl produc primele încercări pe hârtie ale lui Talbot și Legray, apoi imaginile de început făcute de Pouncy cu ajutorul cărbunelui și primele fotolitografii făcute de Poitevin. Acesta din urmă este un priceput inventator, iar latura practică a spiritului său se vede din faptul că a ales pentru fotografiile sale tocmai biserici vechi și opere de artă cunoscute, ce se pretează foarte bine cu acest fel de reproducere.

În domeniul imaginilor negre, de cărbune, cel mai bun este un domn Blaise, iar planșele sale în mărime de 16–18 țoli sunt acceptabile cu toate că sunt încă departe de perfecțiunea pozelor făcute cu ajutorul argintului, cu atât mai mult cu cât acest om are curajul să ceară 200 de franci pentru aceste încercări embrionare.

Asociația Fotografică are acum și o căsuță din sticlă cu tot ce este necesar pentru a se putea face probe științifice. Acest salon de încercare se află în apropiere de „Helios”, doar intrarea este diferită ducând spre „Helios” prin sala de optică.

În sala de așteptare, opticienii au niște dulapuri de sticlă în care expun, ca într-un muzeu permanent, cele mai noi realizări ale opticii fotografice.

Îmi amintesc de aceasta pentru că expoziția unor domni Gasc și Charconnet m-a salvat dintr-o situație foarte neplăcută. Ultima dată când am fost la Viena, cristalinele erau în vogă și eu, cu o mare doză de entuziasm, am purtat spre Paris aceste progrese optice. Am vorbit cu mulți despre aceste cristaline, dar peste tot am întâlnit fețe neîncrezătoare până când mi s-a spus că se bănuiește că mă ocup cu răspândirea hibridilor fotografici. Nici secretarul Asociației, nici L., redactorul unei reviste de fotografie, nu știau de *Lentiforme de l'oeil* și m-am bucurat să găsesc numele opticianului care putea confirma veridicitatea spuselor mele.

Cât despre sala de ședințe a Asociației, pe care francezii o numesc salon, prefer să tac, râzând, pentru că, în Austria, așa ceva s-ar numi cămăruță, dar ce poți face, căci francezii, la fel ca și chinezii cu locuințele lor cutioare, numesc orice cabinet cu titlu bombastic de salon.

Cât am stat la Paris, prin toate ziarele circula povestea că, undeva în Germania, în ochii unui om asasinat s-a putut vedea portretul fotografic al ucigașului. Chestiunea era prea picantă pentru ca să nu găsească la Paris pe unii care să creadă în ea și, la scurt timp după aceea, contele N. a descoperit în ochii vii ai iubitei sale, celebra dansatoare R., imaginea fotografică a unui englez bogat care, puțin înaintea sosirii sale, a părăsit budoarul doamnei printr-o ușă laterală; acesta ar fi preferat să-l vadă pe

Milord într-o poză dând mai degrabă un certificat pentru sinceritatea decât pentru multilateralitatea inimii femeii. Era într-adevăr nevoie de aceste „bons mots” pentru a lichida situația.

Chiar dacă orașul al cărui dans îndrăgît este cancanul nu trebuie să fie considerat prea moral în concepțiile sale, aici există, totuși, o lăudabilă severitate în ceea ce privește producerea și comerțul cu imagini obscene. Există, mai demult, o categorie de stereoscopii produse în Paris, dar care se vindeau în afara granițelor. Poliția străină a reținut asemenea exemplare și, la Prefectură, au fost imediat recunoscute, între modele, una sau alta dintre florile de la Chateau de fleures sau de la Closérie de Lila; iar Imperiul i-a pedepsit pe copiii săi prost crescuți.

Un fotograf cunoscut mi-a povestit că, cu câteva luni în urmă, la el și-a făcut portretul un informator al poliției [*Mouchard* în original, n.n.] care juca rolul unui amator de fotografie și al imaginilor cu femei frumoase. Fotograful i-a prezentat o selecție de copii după Tițian și alți pictori celebri. Dar turnătorului nu i s-a părut nici *Venus de Medicis* suficient de decoltată în cămășuța ei. În fine, fotograful și-a pierdut răbdarea și a spus: „Domnule, eu nu produc articolul pe care-l căutați deoarece este prea rar solicitat; de altfel, cum aș putea să perseverez când este aproape un an de când ultimul porc bătrîn (*vieux cochon*) m-a întreat de poze obscene”. Se vede, deci, pe ce potecă plină de spini umblă un informator al poliției pariziene.

De la acest tip parizian de industrie ajung la alta care, până acum, n-a fost prea cunoscută și anume cromofotografia din care Albert a prezentat la München niște exemplare minunate.

Wothlytipia, care a avut în Germania așa un mare efect, aici se bucură de puțină considerație*.

În fotocalcografie au realizări notabile Blanchère și Baudran; în fotolitografie nu s-a realizat mai mult decât la Viena; în acele planșe cu frumoase semitonuri, în lumină apar zgârieturi, iar la parizieni nu știi niciodată unde se termină natura și unde începe retușul, chiar când este vorba de o fotolitografie.

Vă mai fac o comunicare despre o vizită importantă pe care am făcut-o într-o secție specială a Ministerului de Interne, secția telegrafică. Mi-a atras atenția în mod special telegraful care scrie, ce va avea menirea în viitor să stabilească relația dintre oameni.

Aș vrea să vă descriu acest aparat. Este o descoperire grafică, nu aparține domeniului imaginilor obținute cu ajutorul luminii, dar atinge granițele lui pentru că, la fel ca fotografia, obligă forțele naturii să intre în tipare, făcând copia unui înscris sau a unei fotografii. Aparatul de scris seamănă cu o mașină litografică și anume cu partea de liniatură a acesteia. Pe două plăci de metal se așază două pagini cu text (căci se pot trimite două telegrame deodată). În stația care recepționează telegrama se află un aparat identic care traduce cele scrise.

În mijlocul unui stativ din fier turnat, care formează un unghi ascuțit, atârână un pendul greu, tot din fier, care ajunge până aproape de podea și nu se poate mișca decât într-o singură direcție. Doi magneți enormi, de tipul *Ruhmkorff*, ca la aparatele de inducție, se află conectați la rețeaua electrică; la jumătatea înălțimii mașinăriei se află aparatul de scris.

Când curentul electric acționează asupra unuia dintre magneți acesta atrage pendulul de fier care se mișcă înspre magnet; un dispozitiv simplu închide curentul în momentul atingerii și începe acțiunea sa asupra celui de-al doilea magnet care mișca pendulul în direcție opusă. Este ușor de

* Referitor la Wothlytipie ne-a parvenit următoarea notiță:

„Noul procedeu de tiraj al Wothlytipiei a produs o totală revoluție în fotografia în capitala Franței unde dl. Wothly a prezentat rezultate minunate ale noii sale invenții în fața celor mai renumiți artiști fotografi. La această reuniune, doi dintre cei mai vechi artiști, dl. J. Silveria și dl. E. Mangel du Mesnil, i-au întrecut pe toți ceilalți domni cumpărând la un preț enorm brevetul pentru Franța, Statele Unite ale Americii, Spania și Portugalia. Este foarte plăcut să știi că acești doi domni sunt prieteni și, de la descoperirea lui Daguerre, au urmărit pas cu pas progresele fotografiei. În același timp aflăm că procedul Wothlytipiei este deja brevetat în toate țările cu excepția Germaniei.” [în franceză în original, n.n.].

remarcat că aparatul de tras linii lucrează concomitent în cele două stații de emisie și în cea de recepție, căci sunt regularizate de același curent. Iar pentru asigurarea acestei congruențe, pe perete se află un regulator.

Pe un carton subțire se întinde o foaie de staniol și se scrie cu cerneală litografică. Se așază această foaie de staniol pe plăcile de metal și se introduce curent electric în aparat. Pendulul aparatului determină mișcarea mașinii de liniat, iar o mică peniță, plasată în locul acului gravitațional, se plimbă deasupra foi trasând linii. Fiecare porțiune unde se află liniile scrisului sau desenului acționează ca izolator; după fiecare linie plană, se mișcă înainte, iar penița trage o linie lângă cea precedentă, parcurgând întreaga foaie.

La locul de recepție este tot un aparat ce face astfel de mișcări armonice, iar în locul staniolului este pusă o hârtie tratată cu clorit de fier și ferocianură de potasiu; curentul electric reduce sarea și pe hârtie apar la intervale regulate, ce corespund izolatoarelor, scrisul sau desenul, în linii albastre, foarte apropiate, în același timp în care ele au fost transmise de stația emițătoare.

Experimentele cu astfel de aparate se fac între Paris și Lyon iar bateria utilizată pentru așa ceva este foarte puternică, conținând 80 de elemente ale celui mai mare model.

C. v. Szathmary

PHOTOGRAPHY AND HISTORIOGRAPHY

Abstract

There is a great need for a history of the Romanian photography in Romanian historiography. Studies published so far, of greater or lesser extent, were strictly devoted to various prominent figures – such as Carol Szathmari – or to independent fields or genres.

Szathmari was the first in Romanian history to write about the art of photography, even if he did not publish in any local journal or write in Romanian. His article *Photographie Parisienne* was published in the Viennese journal “*Photographische Correspondenz*” in 1865.

Seventy years later, another photographer, Etienne Lonyai, President of the Union of Photographers of Romania, published several short notes on the beginnings of Romanian photography in “*Revista Fotografică Română*”.

Historian George Potra published his study *Fotografia și vechii fotografi* in the journal of the Art Photographers’ Association and subsequently in his volumes *Din Bucureștii de altădată* (1981) and *Din Bucureștii de ieri* (1990).

A number of researchers not particularly focusing on photography – such as the critics and art historians G. Oprescu, Theodor Enescu, Radu Ionescu, the aestheticians Anca Răutu and Coriolan Babeți, the painter Ion Grigorescu, and the librarian Elena Ciornea – approached one related topic or other in circumstantial press articles or scientific papers. Journalist M.N. Rusu published several short articles on Szathmari in the weekly magazine “*Viața Studențească*” in 1983.

Petre Costinescu, a literature historian, showed a particular interest in photography and wrote several noteworthy studies on Szathmari, Duschek, Ioan Heck, and Constantin Sturza-Șcheianu. He also wrote a monographic study on Alexandru Bellu, included in the album *Documente în alb și negru. Un fotograf de la sfârșitul veacului trecut, Alexandru Bellu* (1987).

A no less vivid interest in photography was shown by Emanuel Bădescu, who devoted to Szathmari several articles of popularization, some of which written in a romantic perspective. A series of papers published over a number of years in the weekly supplement “Ziarul de Duminică” were eventually gathered in the album *Bucureștii în imagini în vremea lui Carol I* (2006).

The most prominent historian having addressed the art of photography in Romania until now is Constantin Săvulescu, whose contribution to a better knowledge of the beginnings of photography in Romania is quite notable. Through a considerable effort of persuasion, Săvulescu has obtained the international recognition for Szathmari as being a war photographer prior to Roger Fenton, in the Crimean War. His volume *Cronologia ilustrată a fotografiei românești, perioada 1834–1916* (1985) is a noteworthy contribution and a most valuable tool for any researcher in the field.

PREȚURILE ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ. DIRECȚII DE CERCETARE, (IM)POSIBILE PROIECTE

FLORENTINA NIȚU

Una dintre subdirecțiile istoriei economice este cea referitoare la prețuri. Chiar dacă interesul meu profesional – materializat într-o serie de articole și comunicări, precum și într-o teză de doctorat care a fost publicată în aprilie 2006¹ – se apleacă mai ales asupra prețurilor podoabelor și orfevrăriei din metal prețios în secolele XVI–XVII, mă voi referi în cele ce urmează la istoriografia cu privire la prețurile din spațiul românesc, în general.

Demersul meu vizează și un scop pragmatic, și anume acela de a atrage atenția asupra acestui domeniu, care a fost ilustrat la un moment dat de câteva nume importante ale medievalisticii românești, după care a recăzut în anonimat, din păcate, înainte de a-și desăvârși rolul, și anume acela de a produce măcar un repertoriu al prețurilor celor mai importante produse în Evul Mediu românesc.

Înainte de a arăta ce se întâmplă astăzi în domeniul istoriografiei prețurilor în România, voi face un scurt excurs asupra marilor momente ale istoriografiei europene cu privire la prețuri, care să explice unde se află aceasta, urmat de o radiografie a istoriografiei românești în acest domeniu, pentru a vedea de ce aici istoria prețurilor nu a înregistrat aceleași contribuții notabile.

Problematica istoriei prețurilor a cunoscut un vârf al dezbaterilor începând cu jumătatea secolului al XVI-lea, adică în momentul în care Europa se confrunta cu un fenomen deosebit de acut al creșterilor de prețuri. Fenomenul acesta era pus în acel moment pe seama aflului de metale prețioase din nou descoperita Americă;

¹ Florentina Nițu, *Pentru o istorie a prețurilor în Țările Române: date privind costul podoabelor în secolul al XVI-lea*, în „Muzeul Național”, X, 1998, p. 5–17; idem, *Considerații privind consumul și prețul peștelui în Țările Române – secolul al XVI-lea*, în „Studii de istorie economică și istoria gândirii economice”, 1998, III, p. 123–136; idem, *Prețul cupelor din metal prețios în Transilvania – secolul al XVI-lea*, în *Fațetele istoriei: existențe, identități, dinamici. Omagiu academicianului Ștefan Ștefănescu*, vol. îngrijit de Tudor Teoteoi, Bogdan Murgescu, Șarolta Solcan, București, 2000, p. 181–191; idem, *Prețurile produselor de orfevrărie și vocația europeană a meșterilor ardeleni (sec. XVII)*, în vol. *In honorem Gernot Nussbächer*, vol. îngrijit de Daniel Nazare, Ruxandra Nazare și Bogdan Florin Popovici, Brașov, 2004, p. 283–295; idem, *Tentația nestematelor. Pietrele prețioase și semi-prețioase purtate în secolele XVI–XVII în spațiul românesc și valoarea acestora*, în „Analele Universității București. Istorie”, LII, 2003, p. 3–21 și idem, *Prețuri de podoabe și orfevrărie din metal prețios în spațiul românesc (secolele XVI–XVII)*, București, 2006.

de altfel, în istoriografia europeană, dezbateră în jurul așa-numitei „revoluții a prețurilor” a ocupat un loc central, punând în umbră, uneori, discuțiile concrete pe marginea evoluției prețurilor.

Prin urmare, o serie de economiști și istorici s-au grupat – după jumătatea secolului al XVI-lea – în jurul așa numitei orientări *cantitativiste*², care a fost ilustrată la sfârșitul secolului XIX de istoricul german *G. Wiebe*³, cel care a lansat și termenul de „revoluție a prețurilor”.

Interpretarea tradițională cantitativistă a fost completată, în 1911, de economistul *Irving Fisher*⁴, care a elaborat o ecuație cantitativă, arătând că nivelul prețurilor variază direct în funcție de cantitatea de monedă aflată în circulație, în funcție de viteza circulației și invers față de volumul tranzacțiilor: $MV = PT$ ⁵. Concepția cantitativistă (mult timp solidară cu cea metalistă, care lega nivelul prețurilor de stocul de metal prețios) a dominat gândirea economică până în jurul anului 1930, când au început să apară o serie de obiecții metodologice importante.

Una dintre primele cercetări concrete de istorie a prețurilor i-a aparținut istoricului american *Earl J. Hamilton*⁶, adept al teoriei cantitativiste, după care studiile de istorie a prețurilor s-au multiplicat, începând cu deceniul al șaselea al secolului; ca urmare a analizelor și sondajelor locale, teoria cantitativă pe linia Fisher–Hamilton a început să fie tot mai contestată de o serie de istorici, care au observat că aflulul metalelor prețioase americane nu constituie prima și cea mai importantă cauză a revoluției prețurilor într-o serie de țări europene⁷.

Pe o poziție opusă celei exprimate de cantitativiști s-au situat *Carlo Cippola*⁸, care a arătat că mai degrabă boom-ul reconstrucției după războaiele italiene a afectat evoluția prețurilor, și apoi *Ingrid Hammarström*⁹, adeptă a unei explicații

² Această teorie spune că orice variație a cantității de monedă antrenează o variație în același sens a nivelului general al prețurilor, altfel spus, cantitatea de monedă determină direct nivelul prețurilor.

³ G. Wiebe, *Zur Geschichte der Preisrevolution des XVI und XVII Jahrhunderts*, Leipzig, 1895.

⁴ I. Fisher, *The Purchasing Power of Money. Its Determination and Relation to Credit Interest and Crises*, New York, 1922.

⁵ Unde M = cantitatea de monedă, V = viteza de circulație, P = prețul și T = volumul tranzacțiilor.

⁶ O primă prezentare a teoriei sale apare în studiul *American Treasure and Andalusian Prices, 1503–1660: A Study in the Spanish Price Revolution*, în „The Journal of Economic and Business History”, 1928, 1, p. 1–35; ulterior ea a fost dezvoltată și îmbogățită cu noi informații în lucrarea *American Treasure and the Price Revolution in Spain. 1501–1650*, Cambridge, 1934. Alte două studii pe această temă sunt: *Prices and Wages in Valencia, Aragon and Navarre, 1351–1500*, Cambridge, 1936 și *War and Prices in Spain, 1651–1800*, Cambridge, 1947; trebuie precizat că toate aceste titluri nu se regăsesc în niciuna din bibliotecile publice din București, dar apar frecvent citate în bibliografia de specialitate.

⁷ În Anglia și Germania prețurile aproape s-au dublat în prima parte a secolului al XVI-lea, când argintul american nu avea un efect semnificativ asupra economiei.

⁸ Carlo M. Cippola, *La prétendue “révolution des prix”. Reflexions sur l’expérience italienne*, în „Annales. E.S.C.”, X, 1955, nr. 4, p. 513–516.

⁹ Ingrid Hammarström, *The “price revolution” of the Sixteenth Century: Some Swedish Evidence*, în „The Scandinavian Economic History Review”, V, 1957, nr. 2, p. 118–154.

„neomalthusiene” a revoluției prețurilor (populația și presiunea de consum exercitată de aceasta au dus la creșterea prețurilor).

O poziție de mijloc a adoptat *Fernand Braudel*¹⁰, care arăta că se poate vorbi și despre alți factori: creșterea demografică, accelerarea vitezei de circulație a valorilor lichide și a mijloacelor de plată, un anumit elan al vieții economice.

În ultimele două decenii, o critică la adresa lui Hamilton a venit din partea lui *Michel Morineau*¹¹, care consideră că aflusul de metal american nu este în niciun caz cea mai importantă dintre cauzele creșterii prețurilor, aceasta putând fi considerată doar una dintre cauze.

Există apoi o serie de observații făcute de *David Hackett Fischer* care insistă pe aspectele demografice, arătând că explicația cantitativistă nu trebuie neapărat respinsă, ci mai degrabă revizuită, în sensul că efectul marii cantități de aur și argint a fost mai degrabă intensificarea tendințelor existente deja¹². Tot o explicație de ordin demografic (la care se adaugă creșterea vitezei circulației monetare) oferă și istoricul german *Michael North*¹³, care realizează o analiză amănunțită la nivel regional.

Pe o poziție distinctă se plasează și *Dennis Flynn*¹⁴, ce propune o interpretare care să combine teoria monetară clasică (care vede cauza inflației în costul producerii metalelor prețioase monetare) cu cea modernă a balanțelor de plăți (“Monetary Approach to the Balance of Payments”)¹⁵. Într-un alt studiu¹⁶, Flynn analizează teza populaționistă privind „revoluția prețurilor” și arată că ea explică doar creșterea

¹⁰ Fernand Braudel, *Mediterranean and the World of the Mediterranean in the Age of Philip II*, 6 vol., București, 1985–1986; analiza făcută aici este rezultatul lucrării sale de doctorat, apărută în 1949, apoi revăzută și amplificată în 1966, pentru care a folosit o cantitate impresionantă de documente.

¹¹ Michel Morineau, *De quelques développements de la formule d'Irving Fisher: pour une extension généralisée du champ des observations monétaires*, în *L'argent et la circulation des capitaux dans les pays méditerranéens (XVIe–XXe siècles). Actes des journées d'études, Bendor, 3–5 mai 1979, Nice, 1981*, p. 59–81.

¹² D.H. Fischer, *The Great Wave. Prices revolutions and the rhythm of history*, New York, 1996, p. 9, 70, 75, 81, 83.

¹³ M. North, *Geldumlauf und Wirtschaftskonjunktur im Sudlichen ostseeraum an der Wende zur Neuzeit (1440–1570). Untersuchungen zur Wirtschaftsgeschichte am Beispiel des Grossen. Lubecker Munzschatzes, der norddeutschen Munzfunde und der schriftlichen Uberlieferung*, Sigmaringen, 1990, p. 224–229, apud B. Murgescu, *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, 1996, p. 21.

¹⁴ D.O. Flynn, *Use and Misuse of the Quantity Theory of Money in Early Modern Historiography*, în Eddy van Cauwenberghe, Franz Irsigler, *Munzprägung, Geldumlauf und Wechselkurse. Akten des 8th, International Economic History Congress. Section C7 Budapest 1982*, Trier, 1984, p. 383–417. El arată că ecuația cantitativă a fost înlocuită de economiști cu teoria monetară a grupului de la Cambridge, care consideră că importantă este cererea de monedă („the stock demand for money concept”).

¹⁵ Această concepție consideră că în interpretarea revoluției prețurilor există două direcții: prețurile sunt determinate internațional, iar circulația metalelor prețioase nu influențează prețul monedelor sau al produselor (ceea ce este discutabil în cazul mărfurilor care circulau doar la nivel local).

¹⁶ D.O. Flynn, *The “Population Thesis” View of Inflation Versus Economics and History*, în Eddy van Cauwenberghe, Franz Irsigler, *Munzprägung Geldumlauf und Wechselkurse...*, p. 361–382.

relativă a prețurilor, nu și pe cea generală, pentru că o creștere a populației ar fi condus la mărirea cererii de monedă și deci ar fi exercitat o presiune deflaționistă.

În spațiul central-răsăritean, cele dintâi contribuții legate de studierea prețurilor se datorează istoricilor polonezi. Astfel, foarte valoroasă, nu numai din punctul de vedere al informației, ci și metodologic este monografia dedicată de St. Hozowski studierii prețurilor la Liov¹⁷ în secolele XVI–XVII; lucrarea reușește să ofere o comparație a tendinței prețurilor poloneze în raport cu prețurile europene (Alsacia, Franța, Anglia ș.a.).

Rezultatele tuturor cercetărilor întreprinse la nivel local de echipe conduse de renumiți istorici polonezi au fost apoi integrate într-o analiză foarte cuprinzătoare de către același St. Hozowski¹⁸, în 1961. El găsește trei mari categorii de cauze ale saltului spectaculos al prețurilor: sosirile de metal prețios american, care generează inflație și devalorizarea monedelor europene, creșterea populației în secolul al XVI-lea și intensitatea dezvoltării forțelor productive, a progresului tehnic.

De asemenea interesant este și studiul Verei Zimányi¹⁹, referitor la revoluția prețurilor în Ungaria²⁰. Ulterior, deși fragmentare, prețurile și salariile de la Sopron (Ungaria) au fost adunate într-o lucrare de excepție, care discută și problemele monetare, de către Dezső Dányi și Vera Zimányi²¹. Comparând prețurile maghiare cu cele din alte regiuni, Vera Zimányi constată că ele au aceleași tendințe ca în celelalte țări europene, în linii mari și în cadrul trendurilor seculare, deși Ungaria nu a primit cantități foarte importante de argint american. O caracteristică a „revoluției prețurilor” în Ungaria a fost și aspectul său preponderent agrar²², cu consecințe și din punct de vedere social, în sensul că erau avantajați de noile prețuri ale grâului nobilii și țăranii, în timp ce prosperitatea orașelor se datorează în principal producției de masă.

¹⁷ St. Hozowski, *Les prix à Lwow (XVIe–XVIIe siècles)*, Paris, 1954.

¹⁸ Idem, *L'Europe centrale devant la révolution des prix. XVIe et XVIIe siècles*, în „Annales. E.S.C”, XVI, 1961, nr. 3, p. 441–456.

¹⁹ Vera Zimányi, *Mouvements des prix hongrois et l'évolution européenne (XVIe–XVIIIe s.)*, în „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae”, XIX, 1973, nr. 3–4, p. 305–333. Ulterior, Vera Zimányi a revenit asupra acestui aspect, realizând o tipologie a „revoluției prețurilor” pentru Europa centrală în secolele XVI–XVII (Idem, *A Typology of Central European Inflation in the XVIth and XVIIth Centuries*, în „The Journal of European Economic History”, 4, 1975, nr. 2, p. 399–402). Discuția va fi reluată și în *Economy and Society in Sixteenth and Seventeenth Century Hungary (1526–1650)*, Budapesta, 1987.

²⁰ Ca și pentru Țările Române, o categorie importantă de surse pentru perioada secolelor XVI–XVII o constituie izvoarele otomane, în condițiile în care majoritatea orașelor ungurești importante se găseau sub ocupație otomană în această perioadă.

²¹ Dezső Dányi, Vera Zimányi, *Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig. A „Pénzforgalom és pénzértékviszonyok Sopronban”*, Budapesta, 1989.

²² Dacă în secolele XIV–XV, în întreaga Europă, raportul între prețurile industriale și cele agrare era favorabil articolelor industriale, acest raport se va inversa odată cu începutul secolului al XVI-lea.

Parțial, unele prețuri ungurești au fost publicate și de către *N. Kiss István*²³. De asemenea, *Șt. Kazimir* adună o serie de prețuri și salarii provenind din câteva orașe ungurești (Trnava, Levoča, Spiš, Banská-Bistrica)²⁴.

Și în *Rusia* s-au întreprins o serie de cercetări în vederea reconstituirii în linii mari a mișcării prețurilor la cele mai importante articole; una dintre cele mai valoroase realizări este lucrarea istoricului *A.G. Mankov*²⁵, apărută în 1957. Concluzia sa este că piața rusă a cunoscut în secolul al XVI-lea o „revoluție” a prețurilor foarte asemănătoare cu cea care s-a produs în diferite țări ale Europei occidentale.

Printre lucrările referitoare la Balcani se numără și monografia istoricului bulgar *Ljuban Berov*²⁶, dar puține din seriile de prețuri sunt suficient de consistente. Și acest autor constată un paralelism în ceea ce privește variațiile prețurilor din Balcani și Europa, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și începutul celui următor, în condițiile în care prețurile balcanice au fost afectate de conjunctura europeană. Caracterul specific ține de faptul că această mișcare a prețurilor a început cu o mică întârziere comparativ cu Europa centrală și vestică și s-a sfârșit ceva mai devreme, iar creșterea prețurilor a fost ceva mai mică în Balcani.

Deși începute mai târziu comparativ cu restul Europei, cercetările privind „revoluția prețurilor” în Imperiul Otoman s-au concretizat într-un studiu al lui *Ömer Lütfi Barkan*²⁷, care constată că saltul spectaculos al prețurilor a fost determinat în principal de influența occidentală, respectiv de argintul ajuns în Spania din America, dar admite și o cauzalitate internă.

O contribuție recentă la acest domeniu al istoriei prețurilor a adus-o *Şevket Pamuk*, care a analizat prețurile din Istanbul și principalele orașe turcești pe o perioadă lungă de timp (1469–1998), arătând că principala cauză a creșterii prețurilor a constituit-o deprecierea monetară²⁸.

Așadar, deși în spațiul european cercetările de istorie a prețurilor au deja o vechime importantă, puținătatea informațiilor documentare privind prețurile din

²³ N. Kiss István, *Az ár-és bértörténet kérdése Magyarországon 1550–1650 között*, în „Történelmi Szemle”, 1963, 2, p. 145–166; autorul folosește informații privitoare la anumite produse agricole (pâine, ovăz, păsări, ouă) provenind din orașele regiunii viticole Hegyalja (comitatul Zemplén).

²⁴ Șt. Kazimir, *Adalék a XVI és XVII századbeli árak és bérek fejlődéséhez*, în „Történelmi Szemle”, XIX, 1976, 1–2, p. 167–210.

²⁵ A.G. Mankov, *Le mouvement des prix dans l'Etat Russe du XVI-e siècle*, Paris, 1957.

²⁶ L. Berov, *Dvizienieto na cenite na Balkanite prez XVI-XIX v. I evropejkata revolucija na cenite*, Sofia, 1976; a se vedea, de același autor, și articolul *The Mouvement of Price on the Balkans During 16–18th Centuries and the European “Price Revolution”*, în vol. IIIe *Congrès International d'Études du Sud-est Européen*, vol. I, București, 1974, p. 160–161.

²⁷ Ö.L. Barkan, *The Price Revolution of the Sixteenth Century: a Turning Point in the Economic History of the Near East*, în „The International Journal of Middle East Studies”, 6, 1975, nr. 1, p. 3–28; observațiile autorului privind mișcările de prețuri din secolul al XVI-lea și începutul celui următor au fost expuse și în *Les mouvement des prix en Turquie entre 1490 et 1655*, în *Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel*, I, Paris, 1973, p. 65–79.

²⁸ Şevket Pamuk, *500 Years of Prices and Wages in Istanbul and Other Cities, 1469–1998*, Ankara, 2000.

țările române în Evul Mediu a făcut ca istoriografia românească să înregistreze destul de puține contribuții pe această temă. Pe de altă parte, aici nu există încă o monografie care să cuprindă prețurile de secol XIV–XVIII, sau măcar XVI–XVIII, deși se fac o serie de aprecieri privind fenomenul creșterii prețurilor în secolele XVI–XVII în câteva dintre lucrările de istorie economică. De altfel, la 1957, când publica articolul privitor la evoluția haraciului țărilor române, Mihail Berza exprima necesitatea alcătuirii unei istorii riguroase a prețurilor, care ar fi permis și o mai bună înțelegere a fenomenului monetar.

După cum spuneam, referiri la prețuri există într-o serie de lucrări de istorie economică, începând cu lucrarea lui I. Nistor²⁹ referitoare la comerțul moldovenesc, care cuprinde și un capitol destinat prețurilor. Ceva mai recentă, abordarea lui Al. Gonța asupra relațiilor economice dintre Moldova și Transilvania surprinde o serie de prețuri ale produselor care făceau obiectul acestui comerț, pe baza acelorași surse ale orașelor ardelene³⁰. O serie de considerații generale privind prețurile și circulația monetară în spațiul românesc sunt realizate și în *Romania's Economic History*³¹.

O direcție extrem de utilă discuției despre prețuri este cea referitoare la circulația monetară în spațiul nostru; acest aspect, ca și cel al analizei fluxurilor comerciale a fost abordat cu o deosebită rigoare de către Bogdan Murgescu într-o lucrare de referință pentru acest domeniu³².

Pe de altă parte, observații referitoare la prețurile clujene apar în monografia întocmită de S. Goldenberg³³, după cum același autor discută despre politicile de prețuri ale unor orașe din Transilvania, în secolele XVI–XVII³⁴. Câteva referiri la tendința prețurilor de secol XVII găsim și la Fr. Pap, care editează registrele vamale clujene de la sfârșitul secolului al XVI-lea și primele decenii ale secolului următor³⁵. Recent, Viorel Lupu a publicat un articol despre prețurile unor produse domaniale în Transilvania, însă cu referire la un singur an: 1765³⁶.

²⁹ I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, Czernowitz, 1912; un aspect care ușurează consultarea lucrării este prezența unor indici de materii și de nume foarte bine structurați.

³⁰ Al. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII–XVII*, București, 1989.

³¹ *Romania's Economic History. From the Beginnings to World War II*, ed. N.N. Constantinescu, București, 1994. În capitolul al treilea, autorul remarcă dificultatea urmăririi evoluției prețurilor produselor, precum și stabilirea unor prețuri medii.

³² B. Murgescu, *Circulația monetară*

³³ S. Goldenberg, *Clujul în secolul XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, București, 1958.

³⁴ Idem, *Aprovizionarea și politica de prețuri a unor orașe din Transilvania în secolele XVI–XVII*, în „Acta Musei Napocensis”, XVII, 1980, p. 199–207; idem, *Prețuri oficiale și reale în Transilvania (prima jumătate a secolului al XVII-lea)*, ibidem”, XXII–XXIII, 1985–1986, p. 603–609.

³⁵ Fr. Pap, *Kolozsvári harmincadjegyzékek (1599–1637)*, Cluj, 2000.

³⁶ Viorel Lupu, *Prețurile unor produse domaniale în Transilvania (1765)*, în „Corviniana”, 2000, nr. 6, p. 202–205.

Însă primul și singurul dintre istoricii români care a realizat o analiză a fenomenului prețurilor a fost *Mircea N. Popa*³⁷, cu o monografie referitoare la prețurile din Țara Românească, între 1774–1831. Lucrarea sa este rezultatul unei minuțioase munci de investigare a documentelor interne și externe, a relatărilor diverșilor călători străini și a materialelor de arhivă și impresionează prin valoarea observației și analizei³⁸.

La acel moment, în istoriografia românească se impunea, așadar, necesitatea unei lucrări care să analizeze prețurile din spațiul nostru și să le încadreze în fenomenul general european al „revoluției prețurilor”, ceea ce era evident o lucrare de anvergură. Pentru Țara Românească o încercare de materializare a acestui proiect a existat în cadrul Institutului „Nicolae Iorga”; deși lucrarea nu a mai apărut, fragmente ale acesteia purtând semnăturile persoanelor implicate în proiect au văzut lumina tiparului, sub forma unor articole. Aceste contribuții concrete le datorăm lui *Damaschin Mioc*³⁹, *Ruxandrei Cămărășescu* sau *Coraliei Fotino*⁴⁰, care au realizat până acum singurele serii de prețuri pentru spațiul românesc (la două produse foarte frecvent menționate în documente, caii și vinul), dar din păcate doar pentru Țara Românească. Menționăm și o încercare de studiere a prețurilor pentru Moldova, venită din partea lui *Stănică Vitalie*⁴¹, deși articolul este destul de puțin consistent și tot pentru spațiul de la răsărit de Carpați, contribuția ceva mai recentă a lui *Mihai Răusanu*⁴².

În rest, informații despre prețuri se găsesc dispersate într-o serie de articole de istorie economică, care de multe ori nu au ca obiect discutarea istoricului prețurilor, cum sunt, de pildă, contribuțiile lui *Paul Cernovodeanu*⁴³ sau *Liei Lehr*⁴⁴. Articolele privitoare la comerțul desfășurat de Țara Românească și Moldova în secolele XVI–XVII ale Liei Lehr, deși cu numeroase indicații privind

³⁷ M.N. Popa, „Revoluția prețurilor” în Europa, în „Studii și articole de istorie”, XII, 1968, p. 151–167.

³⁸ Idem, *La circulation monétaire et l'évolution des prix en Valachie (1774–1831)*, Bucurest, 1978.

³⁹ Damaschin Mioc, *Prețurile din Țara Românească în secolele XV–XVI și dinamica lor*, în „Revista de Istorie”, XXXIII, 1980, nr. 2, p. 317–325 (unde apar și câteva prețuri de podoabe, dar fără a fi analizate) și idem, *Prețul vinului în Țara Românească în secolele XVII–XVIII*, în vol. *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Șt. Pascu*, Cluj, 1974, p. 122–125.

⁴⁰ Ruxandra Cămărășescu, Coralie Fotino, *Din istoria prețurilor. Evoluția prețului cailor în Țara Românească (sec. XV–XVII)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VI, 1973, p. 225–242. Din păcate, o dificultate pentru verificarea datelor privitoare la prețul cailor o constituie lipsa indicării surselor de informare pentru prețurile menționate.

⁴¹ Vitalie Stănică, *Prețurile din Țara Românească și Moldova între anii 1601–1626*, în „Revista Arhivelor”, XLVI, 1984, nr. 3, p. 282–289.

⁴² Mihai Răusanu, *Prețurile în Țara Moldovei între anii 1572–1711*, în „Ion Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei”, 1998–2001, 4–7, p. 61–76.

⁴³ Paul Cernovodeanu, *Comerțul Țărilor Române în secolul al XVII-lea*, în „Revista de Istorie”, XI, 1980, p. 1071–1098.

⁴⁴ Lia Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a secolului XVI și prima jumătate a secolului XVII*, în „Studii și materiale de istorie medie”, IV, 1960, p. 223–304.

prețuri de epocă, sunt grevate de imprecizia referirilor; astfel, nu apare anul din care datează respectiva mențiune de preț și nici măcar referința bibliografică de subsol, care să ne ghideze în privința materialului documentar consultat.

De această problemă, a lipsei unei lucrări privind prețurile s-a izbit recent și Constanța Ghițulescu, care arăta în studiile sale privind zestrea că nu există o monografie dedicată istoriei prețurilor care să permită o evaluare a cuantumului zestre⁴⁵.

Mai trebuie spus și că din punct de vedere al abordării metodologice, unele dintre contribuțiile românești la această temă a istoriei prețurilor se plasează la oarecare distanță de cercetările similare din alte istoriografii. Lipsurile țin de netransformarea prețurilor într-o unitate reală, neinflaționistă, cum ar fi cantitatea de argint fin sau de aur corespunzătoare sau de inexistența unei raportări la evoluția prețurilor din regiunile învecinate. În plus, cele câteva contribuții la istoria prețurilor din țările române se limitează din punct de vedere geografic la unele zone sau doar la una dintre cele trei țări.

De ce stau lucrurile în felul acesta? În primul rând, să vedem care este situația surselor: informațiile privind prețurile sunt în general nesistematice sau greu accesibile, astfel încât după jumătatea secolului al XVII-lea trebuie apelat la arhive, prin urmare avem nevoie de cunoscători de paleografie. În plus, mai vechea colecție de documente interne ale Țării Românești și Moldovei⁴⁶ nu include și indici de materii, astfel încât consultarea acestor volume devine dificilă⁴⁷, iar cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea nu este acoperită pentru Țara Românească din punct de vedere al informației documentare, nici măcar de regelele din *Catalogul documentelor Țării Românești*.

Aceste informații privind prețurile le regăsim în documente extrem de diverse și cu grade de subiectivitate variabile: zapise, diate, foi de zestre, diverse scrisori, inventare și liste de cumpărături, însemnări ale negustorilor, înregistrări vamale sau limității de prețuri. Pe de altă parte, informațiile sunt repartizate inegal în timp și spațiu, în sensul că, pe de o parte, spațiul transilvănean este mai bine acoperit din punct de vedere al informației decât cel de la răsărit și sud de Carpați, după cum există și segmente temporale privilegiate din punct de vedere documentar, în sensul

⁴⁵ Constanța Ghițulescu, *Zestrea între normă și practică. Țara Românească în secolul al XVII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, XVIII, 2000, p. 213–222 și XIX, 2001, p. 255–264.

⁴⁶ *Documente privind Istoria României. A. Moldova, veacul XVI*, vol. I–VI, București, 1951–1952; *DIR A, Moldova, veacul XVII*, vol. I–V, București, 1952; *DIR B, Țara Românească, veacul XVI*, vol. I–VI, București, 1951; *DIR B, Țara Românească, veacul XVII*, vol. I–III, București, 1951.

⁴⁷ Totuși în volumul IV al seriei A destinată Moldovei se regăsește inventarul bunurilor lui Petru Șchiopul, scris de însăși mâna domnului, cu precizări privind moștenirea lăsată fiului său, Ștefan. Documentul este o valoroasă trecere în revistă a tuturor categoriilor de podoabe, piese de orfevrărie, veșminte, harnașamente și alte lucruri aflate la modă, într-o bogăție a detaliilor care impresionează. Din păcate, în ciuda faptului că acest inventar ne dă posibilitatea de a înțelege modalitățile de realizare artistică, tipul pietrelor încastrate, ornamentația și greutatea multora dintre piese, nu cuprinde și o evaluare a acestora.

că mențiunile referitoare la prețuri se înmulțesc în spațiul nostru din secolul al XVII-lea. Astfel, pentru a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Țara Românească este mult mai bine reprezentată din punct de vedere documentar, însă, din păcate, aceste documente nu au fost publicate încă, ceea ce impune consultarea lor directă⁴⁸.

O sursă prețioasă de informație în cercetările de istorie economică o constituie și registrele vamale, mai ales pentru orașele din Transilvania. Pentru perioada 1599–1637, dispunem de registrele vamale clujene, registre unice în Europa centrală pentru această perioadă și care oglindesc activitatea comercială, nu numai a acestui oraș, ci și a Transilvaniei în ansamblu⁴⁹.

Documentele companiilor negustorilor greci din Brașov și Sibiu nu au păstrat nici ele prea multe acte din care să reiasă prețul mărfurilor; există doar câteva registre de negustori în care se găsesc consemnate mărfurile cu zone de proveniență și preț de vânzare pe piața transilvăneană, însă pe o perioadă de timp destul de scurtă, de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul veacului următor.

Dacă pentru spațiul extracarpatic nu avem informații privind o politică coerentă a statului de reglementare în domeniul prețurilor, ceva mai multe informații avem pentru Transilvania, unde principii au acordat o serie de limitări de prețuri; din păcate, deși edite, aceste documente nu au reținut decât arareori atenția cercetătorilor⁵⁰.

În privința registrelor brașovene, atâtea câte s-au păstrat⁵¹, acestea cuprind o serie de date prețioase privind evoluția prețului la animale, postavuri, miere, ceară, vin sau alte produse, date care nu au fost pe deplin exploatate.

Pentru secolul al XVII-lea, extrem de valoroase se dovedesc a fi informațiile oferite de registrele de cheltuieli ale curții principelui Gabriel Bethlen⁵², care acoperă perioada 1615–1629. Extrem de bine structurate, aceste registre dau seama despre toate cumpărăturile făcute în numele principelui, atât în Transilvania, cât și în centrele europene (mai ales Viena) sau cele otomane (Constantinopolul, în primul rând); se regăsesc aici un număr însemnat de piese de reprezentare, dintre care unele de valori și lucrături excepționale, ale căror prețuri sunt menționate cu scrupulozitate.

De asemenea, *Condica visteriei* lui Constantin Brâncoveanu, unul dintre puținele registre de acest fel păstrate, cuprinde veniturile și cheltuielile Statului între 1693/1694 și 1703/1704, ocazie cu care întâlnim și o serie de prețuri ale unor

⁴⁸ Interesant este faptul că pentru analiza veșmintelor în secolul al XVII-lea, Daniel Roche a găsit 1.000 de inventare, ceea ce constituie o bază statistică suficientă pentru a formula concluzii pertinente; în schimb, inventarele de bunuri din spațiul nostru nu ating nici măcar cifra de 100.

⁴⁹ Fr. Pap, *Kolozsvári harmincadjegyzékek...*, p. 105–535.

⁵⁰ *Monumenta Comititalia Regni Transilvaniae 1540–1699*, ed. S. Szilágyi, vol. II, V, VI, VIII, XII, Budapesta, 1877–1887.

⁵¹ Din păcate, incendiul din anul 1689 a ars o serie de registre din perioada 1546–1554 și, în plus, cu aceeași ocazie par să se fi pierdut și registrele de după 1554.

⁵² *Udvartás és számadáskönyvek*, Közli Bárá Radvánszky Béla, vol. I, *Bethlen Gábor Fejedelem Udvartartása*, Budapesta, 1888.

produse agro-alimentare, dar și de veșminte sau blănuri, multe dintre ele trimise marilor demnitari ai Imperiului otoman⁵³.

Pe de altă parte, pentru ca un preț indicat de o sursă să poată fi folosit, el trebuie să răspundă unor exigențe: să se precizeze calitatea produsului (cu o eventuală descriere), greutatea, dimensiunile sau suprafața, precum și prețul exact. Din păcate, în spațiul nostru, documentele nu reflectă întotdeauna diversitatea de tipuri de produse existente pe piață. Imprecizia acestora, precum și foarte numeroasele lacune de informație pentru anume perioade de timp fac dificilă încercarea de a stabili o evoluție a acestor prețuri la un singur produs. Prin urmare, este necesară o mare rigurozitate în folosirea izvoarelor, fără de care se poate aluneca destul de ușor spre greșeli de metodă sau de interpretare. Pe de altă parte, în cazul limitărilor de prețuri din Transilvania, acestea nu oferă certitudinea că reflectau exact situația pieței.

O altă dificultate este dată de contextul în care apare informația; prețurile nu au condiții identice de menționare, ceea ce dă un caracter subiectiv înregistrării; diatele, foile de zestre, evaluările făcute de diverse persoane au ca scop uneori fie să amplifice valoarea obiectelor, fie, dimpotrivă, să o micșoreze. Prin urmare, nu întotdeauna prețurile care ajung la noi sunt reale și corecte. Alături, menționarea mai multor piese, despre care documentul nu face precizarea că sunt identice, dar cu un preț comun, face dificilă estimarea prețului pe unitate. Lipsa sau puținătatea informațiilor privitoare la prețul de piață al unor produse reprezintă, de asemenea, un impediment în stabilirea evoluției valorii reale.

Se adăugă problema generată de terminologia epocii pentru desemnarea vreunui tip de podoabă, piesă vestimentară sau alte tipuri de bunuri, precum și faptul că, adesea, același obiect se putea ascunde sub denumiri diferite. Apoi, și unitățile de măsură ridică aceleași probleme, legate de imprecizia surselor.

Aceste dificultăți ca și eventualele capcane întinse de textele epocii pot fi însă depășite prin profesionalism și rigoare științifică.

Prin urmare, ce așteptări există de la acest domeniu? Pe de o parte, sunt necesare noi precizări din partea celor care lucrează pe estimarea stocului de metal prețios care stătea la dispoziția domnilor Țării Românești și Moldovei sau principilor Transilvaniei; trebuie însă spus că și în acest caz informațiile documentare sunt destul de puține și mai ales fragmentare, pentru a putea permite o cuantificare cât mai exactă⁵⁴. Acest domeniu este abordat de câteva decenii în istoriografia apuseană, iar clarificările privind spațiul românesc ar putea fi în măsură să explice și raportul dintre creșterea masei monetare și evoluția prețurilor de aici. De asemenea, sunt de așteptat și alte lucrări referitoare la circulația

⁵³ *Revista istorică a Arhivelor României. Condica de venituri și cheltuieli a visteriei de la leatul 7202–7212 (1694–1704)*, ed. C. Aricescu, București, 1873.

⁵⁴ O încercare de calculare a stocului existent pe teritoriul Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei o datorăm lucrării lui Bogdan Murgescu, *Circulația monetară...*, p. 202–210.

monetară și alte aspecte conexe acesteia, în condițiile în care echivalențele dintre monede erau uneori convenționale, fiind stabilite de autoritățile politice, în funcție de interesele monetare ale momentului, în timp ce piața avea propriul său curs. Din această cauză, sunt dificil de stabilit atât echivalențele, dar și greutatea ori finețea monedelor. Din cauza acestei diversități a monedelor, atât a celor reale, cât și a celor de cont, calculele pot fi viciate (parțial sau total), chiar și atunci când se pleacă de la cifre sigure.

Dincolo de faptul că înregistrează costul bunurilor, istoria prețurilor oferă informații cu privire la sistemul de producție sau structura schimbului, însă lipsa unor date seriale ale prețurilor din spațiul românesc îngreunează o asemenea analiză.

Nu în ultimul rând, sunt de așteptat și alte contribuții chiar și parțiale care să valorifice materialul arhivistic existent, mai ales pentru secolele XVII–XVIII.

Pentru a încheia totuși optimist, putem aprecia că, în ciuda tuturor acestor limite, o lucrare care să cuprindă prețurile produselor în spațiul românesc, fără pretenția de a surprinde în mod statistic evoluția acestora, s-ar putea realiza, cu condiția unirii mai multor forțe și a alcătuirii unui colectiv. Un astfel de proiect consider că ar fi important pentru istoriografia românească, la peste un secol după debutul abordărilor științifice asupra prețurilor în istoriografia europeană.

PRICES IN ROMANIAN HISTORIOGRAPHY. DIRECTIONS OF RESEARCH, (IM)POSSIBLE PROJECTS

Abstract

There is not much historical information on medieval prices in Romania by comparison with the European historiography. There are a few studies or articles and only one book on this subject and they are not covering a long period of time or the entire area of the Romanian Principalities.

The present article, beginning with a short history of the European historiography, discusses prices in the Middle Ages and the question of the “price revolution”, in other words the inflationist process in the sixteenth century. It makes short references to the quantitative theory and the contributions made by G. Wiebe, Irving Fisher or Earl J. Hamilton, and also to some opponents of this theory, like Carlo Cipolla, Ingrid Hammarström, and Michel Morineau. The prices movement was studied, in Central and Eastern Europe, by St. Hoszowski, Vera Zimányi, L. Berov, A.G. Mankov, whereas, for the Ottoman Empire, relevant contributions in this field belong to O.L. Barkan and Sevkett Pamuk.

Our country benefited by the notable contributions of Fr. Pap (Transylvanian prices), Mircea N. Popa (18th century prices), Damaschin Mioc, Ruxandra Cămărășescu and Coralia Fotino (16–17th centuries Wallachian prices, but only for a few products).

The main obstacles to the study of price evolution in the Romanian Principalities are the situation of sources, many documents for the second half of the 17th century and the 18th century being still unpublished; the lack of systematic data which is dispersed in various books, and the subjectivity of information. Other difficulties are created by the obscure mediaeval terminology related to merchandise, measures and monetary units.

Therefore, it is important not only to bring the specialists together and to compare information coming from the different regions of the country, but also to study the evolution of these prices during a long period of time (i.e. 14–18th centuries).

FRONTIERE CONTESTATE – CRIZE ȘI SOLUȚII

LES FRONTIÈRES DE L'EUROPE CENTRALE PENDANT LA PÉRIODE DE L'ENTRE-DEUX-GUERRES (1919–1939). IDENTITÉS ET VULNÉRABILITÉS

DANIEL HRENCIUC

Epigraphe: «L'Europe centrale est la partie de l'Europe située du point de vue géographique au centre, du point de vue culturel à l'Ouest, et du point de vue politique à l'Est». (Milan Kundera, 1983)

L'espace multiethnique et pluriconfessionnel de l'Europe centrale a représenté depuis toujours la place de certaines expérimentations politiques, sociales, culturelles, spirituelles différentes par rapport à l'ouest du continent européen, inclusivement de véritables débats intimement liés à leur rôle et à leur place dans la configuration européenne dans l'ensemble. Les évolutions géopolitiques ont fondamentalement marqué l'évolution de ce territoire caractérisée par des transformations différentes par rapport au reste du continent européen en général, avec la précision que l'Europe occidentale a souffert elle-même – à cause de l'apparition dans cet espace des courants totalitaires¹ – la rigueur central-européenne dérivée des tares d'un nationalisme excessif².

Notre analyse a en vue la Roumanie, la Pologne, la Hongrie, l'Autriche, et la Tchécoslovaquie, États successoraux – d'une manière ou d'autre – de l'Empire des Habsbourg/austro-hongrois, situés dans une zone à «géométrie variable», conformément à la terminologie anglo-saxonne de facture relativement récente, région qui, selon l'opinion du renommé historien autrichien Erich Zöllner, «manque le plus de frontières naturelles». A l'intérieur de cet espace – reconnu dans la période moderne sous le concept de Mitteleuropa introduit par Friedrich Naumann³ en 1915 – on assiste à l'apparition ou même à la dissolution de certains États au détriment des autres, à la naissance et, ultérieurement, à l'agonie des empires – austro-hongrois, allemand et russe – des phénomènes qui ont produit de profondes mutations sur le plan ethnique, spirituel et même culturel, en déterminant l'évolution ultérieure des nationalités qui ont vécu dans cet espace.

L'explosion des nations composantes de la monarchie bicéphale à la fin du XIXe siècle et le début du XXe siècle par l'intermédiaire de la Grande Guerre (1914–1918)⁴ a signé l'acte de décès

¹ Jean-François Soluet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Iași, 1998, p. 21.

² Zbigniew Brzezinski, *Europa Centrală și de Est în ciclul tranziției*, București, 1995, p. 22.

³ Tony Jundt, *Redescoperirea Europei Centrale*, dans *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, Iași, 1997, p. 17.

⁴ Spencer C. Tucker (éd.), *The European Powers in the First World War. An Encyclopedia*, London, 1996, p. 101.

d'une expérimentation politique, ethnique, sociale, culturelle et spirituelle, qui a duré plusieurs siècles⁵. La matrice politique des Habsbourg s'est avérée incapable d'identifier des solutions viables pour le maintien des structures impériales, et les opinions selon lesquelles les nations composantes ne pouvaient avoir un avenir que, éventuellement, sous la forme d'une confédération élevée sur la structure de feu l'empire se sont avérées être en réalité de la pure fantaisie. L'éclat de la première⁶ guerre mondiale⁷ a compliqué la situation de l'Empire austro-hongrois⁸, composé de diverses nationalités⁹ avec des aspirations et des intérêts différents: les Roumains, les Ukrainiens¹⁰, les Polonais, les Tchèques, les Slovaques¹¹ désiraient la constitution de certains États indépendants, pendant que les Juifs voulaient maintenir la formule habsbourgique¹². L'écroulement de l'Empire austro-hongrois a été surtout la victoire de la volonté d'autodétermination dans un pourcentage supérieur aux arrangements diplomatiques développés sur la route Washington, Londres et Paris. La Conférence de la paix de Paris (1919–1920) a eu une mission très difficile – parfois même impossible – dans la résolution des multiples problèmes d'ordre ethnique, politique et même confessionnel, fait qui a généré en pratique des erreurs inévitables¹³. Les Hautes Puissances alliées et associées étaient elles-mêmes affectées par les conflits d'intérêts qui ont laissé leur empreinte sur la construction politico-diplomatique de Versailles. Le premier ministre de France, Georges Clemenceau, était un partisan acharné de la punition de l'Allemagne et de ses alliés, pendant que son homologue anglais David Lloyd George avait adopté une attitude totalement différente de celle eue pendant la guerre, en soutenant maintenant la reconstruction de l'Allemagne, pour prévenir l'instauration d'une hégémonie française sur le continent européen. L'optique des Quatre Grands dans le cas de l'Europe centrale et orientale était motivée par le désir de respecter le principe des nationalités et de l'autodétermination dans la reconstruction des États de cette zone, complexe sous rapport ethnique et religieux. Dans la pratique, les problèmes parus ont été très sensibles, en mettant à l'épreuve la solidité de la position des Quatre Grands. L'insertion dans l'espace compliqué de l'Europe centrale – sous rapport ethnique, social, politique, démographique – des idées modernes propagées par Woodrow Wilson¹⁴ a coïncidé avec la maturation des nationalités y représentées, en détruisant définitivement les bases de l'empire multinational¹⁵. L'ethno-nationalisme s'est réalisé en 1918 en des États légitimés sur la victoire de l'idée nationale, une formule qui a décisivement contribué au démembrement des empires multinationaux.

Le Traité de Versailles du 28 juin 1919, signé dans la célèbre Salle des Glaces pénalisait l'Allemagne, forcée de renoncer aux territoires, mais aussi au service militaire obligatoire, fait qui a entretenu dans les milieux politiques allemands le sentiment d'un Diktat par une culpabilité de l'État allemand pour l'éclat de la Première Guerre Mondiale. C'est pourquoi l'Allemagne a initié et développé une habile politique pour la révision du traité et de ses clauses. En agissant surtout sur la

⁵ William M. Johnston, *Spiritul Vienei. O istorie intelectuală și socială 1848–1938*, Iași, 2000, p. 372.

⁶ Jacques Le Rider, *Încercare de istorie semantică*, dans *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, p. 72–73.

⁷ Titu Maiorescu, *România și Războiul Mondial*, București, 1999, p. 14.

⁸ Ervin Pamleányi (ed.), *History of Hungary*, London, Wellingborough, 1975, p. 409.

⁹ J.A. Greenwill, *A History of the World in the Twentieth Century*, Harvard University Press, 2000, p. 68.

¹⁰ Paul Robert Magocsi, *A History of Ukraine*, Toronto, 1996, p. 463.

¹¹ Teodor Bălan, *Bucovina în războiul mondial*, dans „Codrul Cosminului”, t. VI, 1929–1930, p. 5.

¹² Idem, *Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina (1914–1918)*, București, 2004, p. 41.

¹³ Jean-Michel de Waele, *Partide politice și democrație în Europa centrală și de est*, București, 2003, p. 39.

¹⁴ M. Gathorne-Hardy, *A Short History of International Affairs 1920–1939*, Oxford, London, New York, Toronto, 1972, p. 20.

¹⁵ Charles Zorgbibe, *Wilson. Un cruciat la Casa Albă*, București, 2003, p. 170.

filière économique, en complétant avec des objectifs militaires dissimulés, la république de Weimar (1918–1933) a essayé la récupération – pour son propre intérêt, évidemment – de l'espace central-est européen en profitant du vide de pouvoir créé par la dissolution de l'Empire austro-hongrois. Le concept de Mitteleuropa représentait l'attraction à part du mythe devenu réalité, mais, entre-temps, les réalités géopolitiques européennes se sont considérablement modifiées, ce qui a imposé le remodelage de la diplomatie allemande. La zone central-est européenne insérait maintenant l'intérêt et l'activité soutenue de la France pour les États du voisinage, manifesté surtout au début du XXe siècle. Paris a concrétisé sa préférence pour cet espace surtout après la disparition de l'Empire russe – partenaire traditionnel et privilégié – en réalisant un système d'alliances défensif avec la Pologne, la Tchécoslovaquie et la Roumanie, qui est resté viable seulement sur le papier dans le contexte du remodelage de la géopolitique européenne postlocarnienne. En ce qui concerne la Roumanie, la Conférence de la paix (1919–1920) a représenté le moment de sa reconnaissance sur plan international, fait réalisé en pratique par l'exercice démocratique de la population des provinces revenues après des siècles au cadre de l'État national unitaire roumain. La diplomatie, habilement conduite par Ion I.C. Brătianu, premier ministre et chef de la délégation roumaine à la Conférence de la paix dans l'intervalle temporel a travaillé durement pour la reconnaissance des revendications de la Roumanie exposées grâce aux intérêts divergents des Hongrois, des Russes, des Bulgares, corroborés avec la spécificité des intérêts des Quatre Grands (Thomas Woodrow Wilson – États-Unis, David Lloyd George – Grande-Bretagne, Georges Clemenceau – France et Vittorio Emanuele Orlando – Italie)¹⁶, vis-à-vis de la configuration des frontières de l'État roumain. L'ambition de Ionel Brătianu en vue de l'accomplissement des intérêts nationaux roumains a conduit à des réactions moins orthodoxes de la part de Georges Clemenceau (les Roumains représentent une profession, pas une nation! – s'exclamait-il à un moment donné). Les Roumains ont allié le pragmatisme aux exposés scientifiques en bénéficiant de l'aide de certains savants tels que Emanuel de Martonne ou Saint-Aulaire. En ce qui concerne la Pologne, la reconfiguration des frontières a supposé l'appel à une ample activité sur le plan diplomatique, mission assumée par Roman Dmowski, le chef de la délégation polonaise à la Conférence de la paix (1919–1920), accompagnée du déroulement des amples actions militaires à l'est, dirigées par Józef Piłsudski, une personnalité d'action par excellence¹⁷. Le Traité de Trianon (le 4 juin 1920) – *un lieu de mémoire* glorieux conformément au germaniste Jacques Le Rider – a été réceptionné par la Hongrie comme un véritable désastre¹⁸, bien que cette œuvre juridique et diplomatique au fond ne faisait que reconnaître une réalité historique prouvée par des documents et consacrée par l'exercice diplomatique de la Grande Assemblée nationale de Alba Iulia du 1 décembre 1918. Les relations entre le royaume de la Grande Roumanie et la Hongrie¹⁹ détachée de l'Empire austro-hongrois et proclamée république²⁰ le 16 novembre 1918 – on le sait – se sont développées sur d'autres coordonnées imprégnées par l'irréductibilité de la partie hongroise²¹ dans le problème de la Transylvanie²², respectivement par les mesures spécifiques à

¹⁶ Serge Bernstein, Pierre Milza, *Istoria Europei, Naționalisme și Concertul European. Secolul XIX (1815–1919)*, vol. IV, Iași, 1998, p. 332.

¹⁷ Archives Diplomatiques du Ministère des Affaires Étrangères (ci-après: A.D.M.A.E.), București, Fonds 71/1914, E2, vol. 190, f. 68.

¹⁸ Magda Ádám, *Little Entente and Europe (1920–1929)*, Budapest, 1991, p. 246–247.

¹⁹ Romulus Șeișanu, *Principiul naționalităților. Originile, evoluția și elementele constitutive ale naționalității. Tratatul de pace de la Versailles, Saint-Germain, Trianon, Neuilly-sur-Seine, Sèvres, Lausanne*, București, 1996, p. 233.

²⁰ Alexandru Ghișa, *După 86 de ani: De la imposibil la ... posibil*, dans „Dosarele Istoriei”, t. XI, 2006, n° 3 (115), p. 60.

²¹ Lucian Leuștean, *România și Ungaria în cadrul „Noii Europe” (1920–1923)*, Iași, 2003, p. 15.

²² Beretzky Ágnes, *C.A. Macartney nêzetei a revizióról és a magyar kisebbség helyzeterol (1929–1941)*, dans *Pro Minoritate*, Budapest, 2004, p. 91–111; Lucian Leuștean, *România, Ungaria și Tratatul de la Trianon 1918–1920*, Iași, 2002, p. 154.

l'intégration adoptées par les autorités roumaines dans le problème des provinces unies avec l'Ancien Royaume²³. Le royaume de la Grande Roumanie reconnu par la Conférence de la paix de Paris (1919–1920)²⁴ s'est assumé des responsabilités concernant l'état des minorités nationales provenues de la législation européenne en domaine²⁵. Les sollicitations territoriales avancées par la délégation de Pologne rendaient le règlement de celles-ci l'un des plus sensibles et compliqués problèmes à résoudre par les "Quatre Grands" qui, pratiquement, avaient configuré la constellation du pouvoir dans le cadre de la Conférence de la paix de Paris. Pendant la Conférence de la paix de Paris on a attentivement analysé les revendications de la délégation polonaise qui évoluaient vers un plan maximal, c'est-à-dire la reconstitution fidèle de l'État polono-lituanien de 1772, diminué vers l'est grâce aux populations allogènes, mais étendu vers l'ouest et le nord par l'intégration de certaines anciennes possessions allemandes telles Silésie, Mazurie et Poméranie, qui manifestaient, conformément aux mémoires polonais avancés par les fors de la Conférence, un sentiment national inné²⁶. Sur le plan diplomatique, après une série de protestes, violences et luttes armées, on a obtenu, par le biais des Quatre Grands, que les frontières polono-allemandes fussent précisées dans le cadre du Traité de Versailles, conclu le 28 juin 1919 dans la fameuse Salle des Glaces, ce qui éliminait l'humiliation endurée par les Français en 1871. Pratiquement, le document insérait la reconnaissance officielle par l'Allemagne de ses frontières avec la Pologne: la région Poznan, le port Danzig (Gdansk)²⁷, proclamé ville libre et placée sous le mandat de la Société des Nations²⁸ où l'on accédait par un Corridor, c'est-à-dire un lopin de terre d'environ 80 km, qui divisait en deux le territoire de la Prusse orientale, tout en augmentant les ressentiments des Allemands. Quant à la Silésie septentrionale, riche en ressources naturelles, celle-ci a été partagée entre la Pologne et l'Allemagne, selon le résultat des plébiscites²⁹ y organisés en 1920. Malgré le fait que le Traité de Versailles consignait l'engagement assumé par les deux parties concernant le développement des relations mutuelles sur des bases conciliantes, en réalité, au fur et à mesure, dans la conscience publique et les milieux politiques allemands allait se développer un sentiment de haine contre les Polonais, considérés comme les bénéficiaires sans mérites – une attitude discutable si l'on prend en considération le droit des Polonais de fonder un État national – des prévoyances du Traité de Versailles³⁰. Située géostratégiquement entre l'Allemagne et la Russie bolchevique, la Pologne³¹ allait représenter un facteur de rapprochement entre les deux grandes puissances, n'ayant de frontières certaines qu'avec la Lettonie et la Roumanie. L'opinion du chef du Reichswehr entre 1919 et 1926, le général von Seeckt – selon laquelle "l'existence de la Pologne est intolérable et incompatible avec les besoins et les intérêts vitaux de l'Allemagne. Elle doit disparaître et va disparaître à cause de ses propres défaillances internes, de l'action de la Russie et notre aide"³² – désigne l'intérêt et le sens des

²³ Ervin Pamleñyi (éd.), *op. cit.*, p. 439.

²⁴ G.M. Gathorne-Hardy, *op. cit.*, p. 13.

²⁵ Daniel Hrenciuc, *Un capitol din recunoașterea diplomatică a Marii Uniri. Problema Bucovinei în cadrul Conferinței de Pace de la Paris (1919–1920). Contribuții istorice*, dans „Analele Bucovinei”, t. X, 2003, nr. 2, p. 439–449.

²⁶ Apud Em. Bold, I. Seftiuc, *Pactul Molotov–Ribbentrop. Antecedente și Consecințe*, Iași, 1998, p. 60.

²⁷ *Archivum Polityczne Ignacego Paderewskiego* (ci-après *Archivum*), Wrocław, 1974, p. 536–539.

²⁸ Olavi Hovi, *The Baltic Area in British Policy 1918–1921. From the Compiègne Armistice to the Implementation of the Versailles Treaty, 11 November 1918 – 1 April 1920*, vol. I, Helsinki, 1980, p. 59.

²⁹ Serge Bernstein, Pierre Milza, *op. cit.*, p. 340.

³⁰ Daniel Hrenciuc, *Tratatul de neagresiune germano-polon din 26 ianuarie 1934. Unele considerații*, dans *Istorie și Societate*, București, 2005, p. 175.

³¹ Piotr S. Wandycz, *Prețul libertății. O istorie a Europei Centrale-Răsăritene din Evul Mediu și până în prezent*, București, 1998, p. 198, p. 27–33.

³² Apud Zygmund J. Gasiorowski, *The German-Polish*, dans „Journal of Central European Affairs”, vol. XV, 1955, p. 27.

actions destructives soviéto-iraniennes à l'adresse des frontières de la Pologne. Les problèmes territoriaux invoqués par l'État polonais devant la Conférence de la paix ont également inclus le Teschen (Cieszyn en polonais), aspect qui a marqué, d'une perspective néfaste, le destin des relations polono-tchécoslovaques dans l'entre-deux-guerres³³. La stabilité de l'Europe centrale a été sous le signe de l'incertitude, et c'est la raison pour laquelle tous les efforts de réconcilier les deux parties, y compris ceux faits par le royaume de la Grande Roumanie, surtout pendant le ministère de Tache Ionescu (1920–1921), ont été voués à l'échec. L'annexion militaire de ce territoire par les Tchèques a conduit à la riposte ferme des Polonais qui ont sollicité l'intervention des Puissances alliées et associées. Comme l'organisation d'un plébiscite s'est avérée être pratiquement une entreprise impossible, à cause des violences et excès manifestés dans les deux parties, la ligne finale de la frontière a été finalement fixée, par la Conférence des ambassadeurs³⁴ du 20 juillet 1920. Les relations polono-bolcheviques entre 1918–1921 ont été essentiellement marquées par les prétentions d'expansion de l'État bolchevique sur l'Ukraine, la Gaule orientale et la Biélorussie, des provinces extrêmement sensibles à la propagande habile lancée par les centres bolcheviques. Józef Piłsudski était conscient de la faiblesse de la Russie bolchevique, générée par les graves problèmes économiques internes, corroborés avec les activités contre-révolutionnaires et allait initier, par la suite, des actions politico-militaires pour réaliser une fédération puissante formée justement de ces États-là placés géographiquement entre la Russie bolchevique et la Pologne³⁵.

Contrairement à Józef Piłsudski, le sociologue Roman Dmowski soutenait la théorie "piastique" orientée vers l'assimilation des peuples non polonais, une position génératrice de tensions inhérentes, car celle-ci ne prenait pas en considération l'accroissement du sentiment national non seulement parmi les Ukrainiens et les Lituanais mais aussi parmi les Juifs nombreux et réfractaires, en général, à toute politique d'assimilation. Son option nationale était synthétisée dans la formule "c'est l'État qui conduit la nation et pas l'inverse"³⁶. En tant que représentant des anciennes provinces allemandes, Roman Dmowski considérait le catholicisme identique à la polonité³⁷. C'est pourquoi le recours à l'antisémitisme, spécifique national de la démocratie polonaise – "La Pologne des Polonais!"³⁸ – signifiait la négation constante des droits politiques et culturels des allogènes. La distribution forcée de l'attention vers la polonisation forcée des communautés ethniques allait placer la nationale démocratie dans une totale contradiction avec les partisans de Józef Piłsudski, qui visaient à créer une communauté civique polonaise³⁹. Orgueilleux, réaliste et pragmatique à la fois Józef Piłsudski ne désirait pas que l'État acquit une configuration dictée par les États de l'Entente, raison pour laquelle il a entrepris, à la tête de ses armées, d'amples opérations militaires pour créer un «Commonwealth»⁴⁰ des États de l'Est. Pour ce qui est des relations entre la Pologne et la Lituanie on est rapidement parvenu à la tension des rapports réciproques, en principal à cause de la revendication par les deux parties de la région Wilno (Wilna en russe et Vilnius en lituanien), où la majorité de la

³³ Henry Kissinger, *Diplomația*, București, 2002, p. 208.

³⁴ A.D.M.A.E., Fonds 71/Polonia. Relații cu Cehoslovacia, 1920–1923, P 4, vol. 39, f. 1. *Télégramme déchiffré n° 4388 du 13 août 1920, Varsovie, Florescu au Ministère des Affaires Étrangères.*

³⁵ Włodzimierz Suleja, *Józef Piłsudski*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 2004, p. 258.

³⁶ Hans Roos, *Geschichte der Polnische Nation 1918–1985*, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, 1986, p. 52.

³⁷ Marian Marek Drozdowski, *Biographie de Roman Dmowski*, dans „Acta Poloniae Historica”, t. LXV, n° 65, p. 234.

³⁸ Piotr S. Wandycz, *op. cit.*, p. 215.

³⁹ A.D.M.A.E., Fonds 71/Polonia. Politica internă 1920–1922, vol. 14, f. 28 (*Rapport confidentiel n° 813 du 28 mars 1921*).

⁴⁰ Hans Roos, *op. cit.*, p. 98.

population est polonaise⁴¹. Le 16 janvier 1918, la Lituanie a proclamé son indépendance, grâce à la décision historique adoptée par Taryba (l'Assemblée nationale), aspect qui a beaucoup compliqué les choses dans cet espace en train d'être organisé, conformément aux principes des nationalités et de l'autodétermination⁴². Au cours de quelques journées seulement, la Lituanie sera confrontée successivement à deux occupations militaires⁴³: polonaise (2–5 janvier 1919) et bolchevique pendant la nuit d'entre le 5 et le 6 janvier 1919. Au niveau du pouvoir, on assiste au remplacement du premier ministre à peine installé, dans la personne d'Augustinas Valdemaras, par Mykolas Slezevicius, le leader du Parti populaire, considéré comme étant plus radical. Pour Józef Piłsudski, originaire, comme on le rappelait ci-dessus, de ces terroirs, l'idée de la fédération d'États était de pressante actualité, étant motivée par des considérations romantico-historiques et stratégiques, aspect rejeté avec fermeté par Roman Dmowski, parce que les Lituanais, disait-il, ne maîtrisaient pas l'art du compromis, qui, à son opinion, représentait l'essence de tout système fédéral⁴⁴. Déterminé à inclure à tout prix la Lituanie dans les frontières de sa fédération déjà projetée (intention avouée dans une lettre adressée à son ami Leon Wasilewski, qui était à Paris dès le 8 avril), Józef Piłsudski entra sur le territoire lituanien, le 16 avril 1919, à la tête de ses armées, geste motivé aussi par l'hypothèse de l'installation d'une dynastie allemande sur le trône de la Lituanie par le biais du prince Ulrich von Wittenberg.

Józef Piłsudski est celui qui initia et conduisit une contre-offensive des armées polonaises en avril 1919, qui allait mener finalement à la récupération de ces localités-là de sous la domination bolchevique, pour qu'au mois de mai 1919 les troupes polonaises atteignent l'alignement fixé deux ans plus tard par les Grandes Puissances, par le traité de Riga. Le 29 mai 1919, le premier ministre lituanien Slezevicius affirmait avec fermeté qu'il militait pour la reconnaissance par la Pologne de l'indépendance de la Lituanie et la restauration de l'administration lituanienne à Wilno. Le refus ferme de la Lituanie d'accepter le projet d'une fédération avec la Pologne était un aspect qui avait résulté des discussions ultérieures entretenues entre Leon Wasilewski et le premier ministre lituanien Mykolas Slezevicius. Les intérêts soviétiques dans l'espace baltique ont consolidé, paraît-il, avec certaines limites évidemment, les décisions que le gouvernement lituanien avait adoptées en ce qui concerne les propositions de la Warsovie, vu que, le 19 juillet 1919, le Parlement lituanien avait voté une résolution comprenant le projet d'une fédération avec la Russie bolchevique, alors que le gouvernement de Kowno (Kaunas) avait accepté l'établissement d'une base militaire soviétique sur son territoire⁴⁵. Les transformations géopolitiques produites dans l'espace baltique, la politique traditionnelle de l'Angleterre concernant cette zone, l'appui que la France a accordé à Józef Piłsudski, la finalité désastreuse de la guerre polono-soviétique ont préparé le commencement, le 2 octobre 1920, de l'opération consignée dans les annales sous le syntagme de «La Zéligiade», provenant du nom du général Lucjan Żeligowski, le coordinateur de l'action terminée par l'occupation militaire de la région Wilno⁴⁶, tout en rappelant par son geste l'action du poète italien Gabriele D'Annunzio⁴⁷. La

⁴¹ Jerzy Maternicki, *The Jagellonian Idea: the History of the Myth and its Political Aspects (up to 1918)*, dans „Polish Western Affairs”, t. XXXIII, 1992, n° 2, p. 163; Jerzy Tomaszewski, *Poland in Inter-war Central Europe*, dans „Acta Poloniae Historica”, t. XLVII, 1983, p. 106.

⁴² Vasile Stoica, *Relațiile României cu statele baltice*, dans „Magazin istoric”, serie nouă, XXIX, 1995, n° 10 (343), p. 74; „Patria”, an I, 20 février 1919, n° 5, p. 1.

⁴³ Norman Davies, *Histoire de Pologne*, Paris, 1986, p. 394.

⁴⁴ M.K. Dziewanowski, *Józef Piłsudski, a European Federalist (1918–1922)*, Illinois, 1983, p. 96–98; A.D.M.A.E., Fonds 71/Polonia. Relații cu România, vol. 52, f. 56 (*Rapport n° 1316, Très confidentiel, 1 juin 1920, La Legation de la Roumanie à Varsovie, Al. Iacovaky au Ministère des Affaires Étrangères*).

⁴⁵ Idem, Fonds Dosare Speciale Polonia. Diferendul cu Lituania și chestiunea Memel, vol. 40/3. P. 6, f. 3.

⁴⁶ Idem, Fonds 71/Polonia. Relații cu România 1920–1944, vol. 52, f. 42.

⁴⁷ Max Gallo, *Italia lui Mussolini*, București, 1969, p. 125–126.

Pologne va créer ici un État satellite, comprenant Wilno et les terres conjointes, nommé la Lituanie centrale, où la direction, l'administration, la législation appartenaient aux Polonais, la langue parlée officiellement étant, bien sûr, le polonais. Intéressée à affaiblir les positions polonaises, Moscou a violemment réagi à cette action, annonçant le 26 novembre 1920 que la présence des troupes polonaises sur le territoire lituanien constituait une violation du traité soviéto-lituanien de juillet 1920, qui insérait l'obligation du gouvernement lituanien de ne pas tolérer la présence sur son territoire des troupes hostiles à la Russie bolchevique. Le 8 janvier 1922, le Seim (Assemblée nationale polonaise) rendait officielle l'annexion, en votant une résolution par laquelle "la région de Vilnius était considérée comme partie inséparable de la République polonaise"⁴⁸. La frontière polono-lituanienne a été définitivement établie par la Conférence des ambassadeurs en mars 1923, Wilno revenant à la Pologne. Les Lituanais ont reçu en échange le territoire Memel (Klaipėda) administré par la France entre 1920 et 1923.

La politique de l'équilibre des pouvoirs soutenue par Londres au siècle antérieur est devenue viable une fois que l'Allemagne est revenue parmi les Grandes Puissances dans le cadre de la Conférence de Locarno (8–16 octobre 1925). La célébration de l'entrée de l'État allemand dans la Société des Nations (1926), la marginalisation de la Pologne à l'égard de laquelle la diplomatie allemande émettait des prétentions territoriales ont modifié considérablement l'ordre de Versailles même si le moment Locarno a suffisamment illusionné à ce moment-là les États européens désireux d'avoir la paix. Le spectre du conflit, étendu à l'échelle planétaire et générateur d'immenses préjudices matériels et humains, semblait alors très loin sinon nul, tout en offrant la chance du progrès économique, culturel et scientifique telle que la période ultérieure l'a indiqué en fait. Le rétablissement de l'Europe occidentale sur des bases de sécurité accrue a été réalisé – cela étant perçu différemment par les capitales en question – par l'intermédiaire de certaines concessions faites à l'adresse de la Pologne, et indirectement de la Tchécoslovaquie et de la Roumanie. Le chœur des mécontents a été complété par la Hongrie et la Bulgarie qui, pour diverses raisons, mais tout en ayant un dénominateur commun dans le système Versailles, ont constitué les objectifs d'un révisionnisme territorial qui allait amplifier la vulnérabilité du système Versailles en général. L'incapacité de la Ligue/Société des Nations de solutionner de manière efficace les divers types de conflits, potentielles sources de guerres, a diminué l'autorité de cette organisation internationale créée évidemment avec un objectif essentiellement pacifique. Le pourcentage accru des minorités nationales qui vivaient dans l'espace de l'Europe – placées par la Conférence de la paix sous l'autorité de tel ou tel État – a représenté une source permanente de tensions et conflits, un instrument de pression exercée par les États révisionnistes: l'Allemagne, la Hongrie, la Bulgarie. En Tchécoslovaquie le pourcentage de 71% groupait à la fin de l'année 1930 les Tchèques, les Slovaques, les Ruthènes et un grand nombre (deux millions) d'Allemands, majoritaires en Sudètes. Un nombre élevé de citoyens était représenté par la minorité polonaise (presque un demi-million de personnes), fait qui alimentait constamment les sensibilités entre la Tchécoslovaquie et la Pologne entre les deux guerres⁴⁹. Le pourcentage des minorités nationales en Hongrie était de 8% (les données valables en 1930), les Allemands comptaient 500.000 personnes, suivis de 300.000 Slovaques et 60.000 Roumains, tous assujettis à un procès de magyarisation⁵⁰. En Hongrie, les gouvernements de l'entre-deux-guerres ont évolué d'un gouvernement social-démocrate conduit par Karoly Mihaly – qui a résisté jusqu'en mars 1919 – à l'instauration d'un régime monarchique conduit par l'amiral Miklos Horthy, élu Régent. Ce nouveau

⁴⁸ *Archivum*, doc. n° 496, p. 609.

⁴⁹ Kenneth Farmer, *National Minorities in Poland*, dans S.M. Horak, R. Blanke (éd.), *Eastern Europe National Minorities*, Littleton, 1985, p. 41.

⁵⁰ Mihai Manea (éd.), *We and Our Neighbours. The Majority and the Minorities in the Recent History Textbooks in Romania, Bulgaria and Hungary. With a Case Study: Republic of Moldova*, București, 2004, p. 82.

régime politique – avec le premier ministre Bethlen Istvan (14 avril 1921 – 19 août 1931) – s’est préoccupé de l’évincement et du discrédit des partis politiques traditionnels, accusés de pertes territoriales subies dans la Grande Hongrie. On a créé une série de partis et organisations politiques (Le Parti des Croix en Fer – le commandant Szalasi Ferenc, l’Ordre des Vaillants – Miklos Horthy) qui ont développé parmi les sociétés magyares un courant irrédentiste, revanchard. L’idéologie du gouvernement Bethlen alimentée par la pensée de Szeged a eu comme axe central l’idée de suprématie du “christianisme et du nationalisme”, du rôle civilisateur des Magyares dans le bassin du Danube. Ultérieurement, les changements survenus sur la scène politique magyare (l’instauration des gouvernements Gombos Gyula, le 1 octobre 1932 – octobre 1936; Darany Kalman 1936 – 14 mars 1938; Imre Bela 14 mars 1938 – 24 février 1939 une fois avec l’arrivée du gouvernement Teleki Pal) ont reflété le développement progressif de la valeur du courant révisionniste, antisémite (dans l’esprit du programme de Győr) de l’idéologie totalitaire et l’approche de l’Allemagne d’Adolf Hitler (par exemple Le Parti national-socialiste hongrois conduit par le commandant Szalasi Ferenc)⁵¹.

L’analyse des événements internationaux qui ont déterminé la crise tchécoslovaque a démontré plutôt l’existence des intérêts différents entre la Roumanie et la Pologne, rapportés au contexte général des relations politico-diplomatiques entre les deux guerres. Les mutations géopolitiques produites en 1938 ont clairement reflété les dimensions révisionnistes de l’Allemagne d’Adolf Hitler, entretenues par la politique opportuniste des grandes démocraties occidentales (la France et l’Angleterre) en forçant, pas à pas, la dissolution du système Versailles et accentuant ses vulnérabilités géostratégiques. Avec ces évolutions inquiétantes pour la paix du vieux continent, les États situés au centre et au sud-est européen ont adopté des décisions et ont amplifié, en général, la fragilité du système Versailles d’un côté et du système de la sécurité collective de l’autre côté⁵². Ces décisions ont été clairement exprimées par les changements produits à l’intérieur de la Petite Entente et de l’Entente balkanique. Le 25 mars 1937, la Yougoslavie de Milan Stojadinovic a signé un traité d’assistance mutuelle avec l’Italie de Benito Mussolini, geste politico-diplomatique qui a affaibli de manière évidente la cohésion de la Petite Entente et de l’Entente balkanique. Dans le cas de la Pologne, la diplomatie de Jozef Beck développait sous l’influence allemande, près de la Hongrie de Miklos Horthy, une attitude révisionniste à l’adresse de l’État tchécoslovaque, en visant le Teschen, région habitée par une importante communauté polonaise. En fait, les relations polono-soviétiques entre les deux guerres ont porté la trace des intentions polonaises de récupérer ce territoire attribué à la Tchécoslovaquie, par l’intermédiaire de la France, accordé à la délégation tchécoslovaque dans le cadre de la Conférence de la paix de Paris (1919–1920). La rivalité polono-tchécoslovaque, corroborée avec le révisionnisme magyare soutenu par l’Italie et l’Allemagne, ont représenté les principales causes qui ont affaibli la sécurité de l’espace de l’Europe centrale et orientale⁵³. A la suite de l’Anschluss (l’annexion de l’Autriche), réalisé le 16 mars 1938 par l’Allemagne, la politique révisionniste d’Adolf Hitler s’est dirigé vers les Sudètes⁵⁴, région de la Tchécoslovaquie habitée par deux millions d’Allemands⁵⁵. Le prétexte a été lié au traitement inadéquat appliqué aux Polonais majoritaires en Teschen et Friestadt. En fait, la politique hostile à l’État tchécoslovaque a été

⁵¹ Ioan Scurtu (coord.), *Structuri politice în Europa Centrală și de Sud-est (1918–2001)*, vol. I, București, 2003, p. 75–76.

⁵² David Britton Funderburk, *Politica Marii Britanii față de România (1938–1940)*, *Studiu asupra strategiei economice și politice*, București, 1983, p. 81.

⁵³ Lucian Blaga, *Din activitatea diplomatică (Rapoarte, articole, scrisori, cereri, telegrame). Anii 1927–1938*, éd. Pavel Țugui, vol. III, București, 1995, doc. n° 344, p. 355.

⁵⁴ Walter Kolarz, *Mituri și realități în Europa de Est*, Iași, 2003, p. 120–125.

⁵⁵ Andrzej Pankowicz, *Relațiile româno-germane oglindite în rapoartele diplomaților americani 1937–1941*, dans „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A.D. Xenopol»”, t. XXIV, 1987, p. 285.

inaugurée par Józef Piłsudski, un tchéophobe convaincu⁵⁶, et par Józef Beck, l'héritier de ses actions de politique externe⁵⁷. La radiographie des activités des leaders politiques polonais reflète leur tchéophobie (Edward Rydz Smigły, Jan Szembek). La Pologne était préparée – entourée par les actions de l'Allemagne – à donner une interprétation personnelle à l'article 16 du Pacte de la Société des Nations concernant l'assistance mutuelle des États membres en cas de conflit. Cette attitude se dégageait d'une conversation à la fin du mois de mars 1938 entre Alexandru Duiliu Zamfirescu, le diplomate roumain accrédité à Varsovie, et Jan Szembek, l'adjoint de Beck⁵⁸.

En fait, pour élargir son action à la fin de l'août 1938, la Pologne a quitté le forum genevois et s'est jointe au Japon, à l'Italie et à l'Allemagne.

En mars–avril 1938, entre la Pologne, la Hongrie et l'Allemagne on a conturé clairement les directions de la politique à l'égard de la Tchécoslovaquie, la dissonance entre ces relations étant exprimée par l'opinion publique et les cercles politico-diplomatiques de Roumanie, hostiles envers les intentions de modifier le statu quo dans la région. Les obligations de la Roumanie envers la Tchécoslovaquie fonctionnant conformément aux engagements assumés seulement dans le cas d'une attaque magyare, en excluant l'hypothèse d'une agression allemande sur la Tchécoslovaquie, la diplomatie roumaine a été placée dans une situation très sensible, à cause de ses efforts de s'approcher de l'Allemagne et en évitant, en même temps, une entente avec l'Union soviétique. Pour ces raisons, corroborées avec l'attitude de la diplomatie polonaise dans le cas d'un transit de son territoire par les troupes soviétiques, le gouvernement roumain a adopté une attitude similaire, pour éviter la transformation du territoire roumain dans une zone de potentiel conflit militaire soviéto-allemand qui aurait pu conduire finalement à l'occupation de la Bessarabie. L'été de l'année 1938 a été très agité dans l'Europe à cause de la crise tchécoslovaque – la minorité allemande instiguée de Berlin sollicitait des droits et des libertés de plus en plus grandes pour mettre en difficulté le gouvernement tchécoslovaque – et à l'intérieur de la Petite Entente se sont signalés des crises, qui ont annulé les chances d'une attitude commune, efficiente de la Petite Entente. La Yougoslavie de Milan Stojadinović, séduite par les promesses de l'Italie, donnait des signes d'éloignement de l'esprit de la Petite Entente, fait qui mettait le gouvernement roumain – avec les sollicitations territoriales magyares – dans une situation délicate. À l'occasion de la Conférence de la Petite Entente de Sinaia (4–5 mai 1938)⁵⁹, Milan Stojadinović, le chef de la diplomatie yougoslave, a adopté une attitude différente de celle de ses alliés, en considérant “la question sudète” un problème interne de la Tchécoslovaquie et a déclaré que l'État yougoslave n'était pas intéressé de la manière de le résoudre. En septembre 1938, la Roumanie a fait plusieurs démarches à Belgrade, à Paris et à Londres, en avertissant sur le danger d'une intervention de la Hongrie en Tchécoslovaquie. Au plus, par l'accord de Bled, de 23 août 1938, signé par les États de la Petite Entente, la Hongrie avait obtenu le droit de réarmer, ce qui était très dangereux, car l'État magyare promouvait une politique révisionniste envers la Roumanie⁶⁰. Concernant l'attitude de la Yougoslavie, celle-ci était toujours passive à l'égard de la question tchécoslovaque; Milan Stojadinović – rapportait Radu Crutzeșcu le 21 septembre 1938 – se demandait si “le statut d'alliance entre les trois pays de la Petite Entente existe encore à ce moment

⁵⁶ Daniel Hrenciuc, *The Saviour From the East. Marshal Jozef Pilsudski's Poland and Its Sanatist Regime (1926–1931)*, dans „Valahian Journal of Historical Studies”, 2005, n°s 3–4, p. 65.

⁵⁷ *Documents Diplomatiques Français – M.D.A.E. Commission de politique des documents relatifs aux origines de la guerre 1939–1945, 2ème Série (1936–1939), tome XII (3 octobre–30 novembre 1938)*, Paris, 1978, doc. n° 27, p. 26.

⁵⁸ Nicolae Dascălu, *Relații româno-polone în perioada interbelică 1919–1939*, București, 1991, p. 68.

⁵⁹ Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, București, 1997, p. 208–209.

⁶⁰ Cristian Troncotă, *Serviciile de informații ale armatei române și apărarea României Mari*, dans „Dosarele Istoriei”, t. V, 2000, n° 6 (46), p. 46.

quand une partie de son territoire sera séparée de la Tchécoslovaquie”. En revenant sur sa décision, le 23 septembre, dans le sens de l’adhésion au projet de la Roumanie, Milan Stojadinovici suggérait, par téléphone, l’attente du résultat de la Conférence de Munich. Il renoncera définitivement à ce projet le 28 septembre, dans le cadre d’une conversation avec Nicolae Petrescu-Comnen. Dans l’automne de l’année 1938 la France et l’Angleterre, représentées par Edouard Daladier et Neville Chamberlain, ont convenu que la paix européenne peut être sauvée par de petites concessions territoriales. Cette décision a résulté des rencontres entre Neville Chamberlain et Adolf Hitler à Berchtesgaden, Godesberg et Munich où le Führer a réussi à convaincre Chamberlain que la seule solution viable pour la paix européenne était de céder les Sudètes à l’Allemagne. L’accord de Munich (29–30 septembre 1938)⁶¹, faussement interprété, à ce moment-là, comme la seule solution viable pour la paix européenne (appelée même la Conférence de paix de Munich), par laquelle les Sudètes ont été cédés à l’Allemagne, a illustré l’opportunisme des Grandes Puissances et a consigné la faillite de la Petite Entente et de l’Entente balkanique, incapables de construire une réaction efficiente⁶². Le système de la sécurité collective, le réseau des alliances orientales construites par la France immédiatement après la Conférence de Versailles (1919–1920) n’ont pas réussi à se montrer viables et on a consigné la chute du système de sécurité collective, inclusivement par la contribution des États qui devaient en sauvegarder l’existence: la France et la Grande-Bretagne. La Roumanie ne s’est pas impliquée dans la défense de la Tchécoslovaquie, en considérant que c’était l’obligation de la France et de la Grande-Bretagne d’intervenir, en tant qu’États garants du système de sécurité collective et de maintenir l’État tchécoslovaque. Les conséquences de l’Accord de Munich (29 septembre 1938) ont évidemment inquiété l’opinion publique, les milieux politico-diplomatiques de la Roumanie, l’État tchécoslovaque représentant pour nous l’un des alliés de base contre le révisionnisme magyare, dans la garantie de la sécurité de l’Europe centrale et orientale. L’ambassadeur polonais accrédité à Bucarest, Roger Raczyński, a commencé une campagne pour convaincre les autorités roumaines et pour les attirer dans la politique polonaise – qui avait des prétentions territoriales envers la Tchécoslovaquie. L’offre a été fermement refusé par le roi Charles II. Les efforts de la diplomatie roumaine d’attirer l’attention du gouvernement polonais à l’adhésion du Teschen n’ont pas eu du succès et le 1 octobre 1938, à 12 h, la Pologne a avancé un ultimatum au gouvernement tchécoslovaque, pour céder et évacuer les régions Teschen et Friestadt (Frisztodt), le terme accordé aux autorités tchécoslovaque pour formuler une réponse⁶³. Après l’invasion de la zone sudète entre 1–10 octobre 1938 par les troupes allemandes, le 2 octobre 1938, la Pologne a occupé la région Teschen-Friedland. Les arguments de la diplomatie polonaise (la création d’un bloc anti-allemand formé de la Roumanie, la Pologne, la Yougoslavie, l’Italie, l’appui allemand pour la frontière commune polono-magyare) ont été démontés par le roi Charles II et Nicolae Petrescu-Comnen. Déçu, Jozef Beck est revenu à Varsovie. Les instances de Jozef Beck de réaliser une réconciliation entre la Roumanie et la Hongrie n’ont pas donné des résultats, principalement à cause des Magyares, qui n’ont pas accepté à renoncer à leur position dans le problème de la Transylvanie et du Traité de Trianon. Les documents du temps consignent le refus du roi Charles II de réaliser une alliance avec la Hongrie, caractérisée comme un “axe en formation”. Le 19 octobre 1938, Nicolae Petrescu-Comnen, informé par Jozef Beck que la Grande-Bretagne serait désintéressée par le problème de l’Ukraine subcarpatique, chargeait Vasile Grigorcea, qui était à Londres, à apprendre la position du Foreign Office. La Grande-Bretagne n’a pas donné une réponse très claire à ce sujet, en suggérant par son attitude qu’elle

⁶¹ Silviu Miloiu, *O istorie a Europei Nordice și Baltice. De la epoca naționalismului la războiul rece*, Târgoviște, 2004, p. 259.

⁶² Mihail E. Ionescu, 1940: *în culpă pentru dezastrul României Mari. Carol al II-lea și securitatea națională*, dans „Dosarele Istoriei”, t. V, 2000, n° 5 (45), p. 51.

⁶³ *Documents British Foreign Policy*, Third Series, London, vol. III, 1950, doc. n° 242, p. 212.

préférerait la conclusion des prétentions territoriales par l'arbitrage de l'Allemagne et de l'Italie. Conscient de l'aggravation de la situation internationale, après Munich, Charles II a effectué une visite officielle en Grande-Bretagne (15–16 novembre 1938) et en France (18–21 novembre), à l'occasion de laquelle il a essayé d'obtenir de l'appui pour acheter des armes, mais son offre – blé et pétrole contre l'armement – n'a pas eu du succès. A la fin de l'année 1938, mais surtout le printemps de l'année 1939, le problème de la frontière commune magyaro-polonaise est revenu fortement en actualité. Le 31 décembre 1938, Richard Franasovici précisait, dans un rapport, que le gouvernement roumain ne peut accepter la formule d'un corridor polono-magyare, qui couperaient les communications de la Roumanie avec la Tchécoslovaquie, en offrant à la Hongrie un plus de territoire et de prestige⁶⁴.

En tout cas, confrontée avec la perspective d'une intervention militaire hongroise en l'Ukraine subcarpatique, la Roumanie était disposée à accepter plutôt une intervention militaire polonaise. Le 20 janvier 1939 l'ambassadeur roumain informait Grigore Gafencu (le nouveau titulaire du Ministère des Affaires Etrangères), par un télégramme, sur les dernières évolutions des rapports avec la Pologne, dans le cas de l'aggravation du contexte politique international. Il s'agit du fait que l'Allemagne a encouragé les intentions de démembrement de la Tchécoslovaquie par l'association de la Pologne. Michal Lubienski – qui remplaçait Jozef Beck, pour le moment malade – a déclaré à Richard Franasovici: «l'occupation éventuelle par la Pologne de la province subcarpatique n'aurait pas des difficultés, car l'Allemagne n'a pas pris des mesures techniques pour la défendre». Le lendemain, Richard Franasovici envoyait à Bucarest un nouvel rapport, dans lequel il relatait les détails du rencontre entre Adolf Hitler et Jozef Beck à Berchtesgaden concernant la Russie subcarpatique. Les autorités roumaines ont préféré maintenir l'intégrité territoriale de la Tchécoslovaquie, sans pouvoir rien faire de concret pour arrêter sa dissolution et ont reconnu les mesures prises par les autorités tchécoslovaques pour maintenir et développer la conscience ethnique des roumains de l'Ukraine subcarpatique. Personne et rien n'aurait pu empêcher Adolf Hitler de matérialiser le Plan Vert (Fall Grun), ce qui signifiait la conclusion du problème par l'occupation militaire de la Tchécoslovaquie. Entre la Roumanie et la Pologne existaient des points de vue différents concernant le problème de l'Ukraine subcarpatique et les prétentions magyares. Le 15 mars 1939, la Tchécoslovaquie a été supprimée comme État indépendant, par l'intervention des troupes allemandes et est apparu un couloir favorable dans le cas d'une guerre germano-polonaise. La Pologne, qui n'a pas participé à l'agression des troupes allemandes, a eu une attitude correcte envers la Roumanie, en informant, par Jan Szembek, sur l'intention des autorités allemandes d'attaquer la Roumanie après la suppression de l'État tchécoslovaque (15–31 mars 1939), raison pour laquelle, à la demande de la partie allemande, la Hongrie a mobilisé son armée. Le même jour, Jozef Beck adressait un télégramme à l'ambassadeur polonais de Bucarest, en offrant ses services de médiateur des tensions dans les relations roumaino-magyares par le cointeressément de la participation roumaine au partage de l'Ukraine subcarpatique et la Roumanie devait recevoir la portion jusqu'à la ligne Iasina – Sighetu-Marmației. Les milieux politico-diplomatiques roumaines ont décliné l'offre – un certain rôle ayant la position hostile et constamment révisionniste de la Hongrie à l'adresse de la Roumanie – et se sont maintenus sur la ligne des commandements traditionnels spécifiques aux gouvernements roumains entre les deux guerres, indifféremment de leur orientation idéologique. A la suite de l'accord de Munich, a apparu un État ukrainien – fantoche (la République ukrainienne karpatine), conduit par le monseigneur Augustin Volosin, qui essayait l'unification des territoires habitées par la majorité ethnique ukrainienne. Le 16 mars 1939, le monseigneur Augustin Volosin s'est réfugié sur le territoire roumain, à Sighetu-Marmației, après la proclamation unilatérale de l'unification avec la Roumanie. Le gouvernement roumain a offert droit de transit (spécialement vers la Yougoslavie) à un nombre de 3616 réfugiés tchécoslovaques (slovaques, ruthènes et tchèques)⁶⁵. Le 16 mars 1939, les

⁶⁴ Mihail E. Ionescu, *op. cit.*, p. 51.

⁶⁵ Daniel Hrenciuc, *România și Polonia 1932–1939. Relații politice și diplomatice*, Suceava, 2005, p. 94.

membres de l'ancien gouvernement de l'Ukraine subcarpatique, conduit par le monseigneur Augustin Volosin, ont quitté Cluj et se sont dirigés vers Timișoara. Le Bucarest a gardé donc son équilibre et sa modération à l'égard de ces propositions, qui pouvaient jeter en l'air tout le système Versailles. Les relations roumaino-magyares se sont empirées constamment; la Hongrie n'a pas renoncé à ses vieilles prétentions sur la Transylvanie, encouragée dans son attitude par l'Allemagne et l'Italie. La Roumanie a évité son implication dans la politique aventureuse de l'Ukraine subcarpatique avec tous les efforts de Jozef Beck⁶⁶. Les perspectives de la dissolution du système politique Versailles, reflétée clairement par la désagrégation de l'État tchécoslovaque, ont amplifié, par l'absence d'une réaction efficiente de la Petite Entente et de l'Entente balkanique, les partenaires essentielles de la France dans l'Europe centrale et orientale et ont mis en évidence les difficultés de la Roumanie, située entre les intérêts révisionnistes de la Hongrie, de la Bulgarie et de l'Union soviétique. Dans ces conditions, la diplomatie roumaine s'est dirigé vers des rapports rapprochés de l'Allemagne, sans abandonner ses relations traditionnelles avec la France et la Grande-Bretagne, les principaux garants du système Versailles. A la fin de l'été de l'année 1939 les pressions de l'Allemagne sur la Pologne ont connu une évolution continuelle et les acolytes d'Adolf Hitler ont sollicité fréquemment au gouvernement polonais de céder le Danzig et le Corridor⁶⁷. La position polonaise vis-à-vis de ces prétentions est restée inflexible dès le 31 mars 1939, après avoir reçu les garanties de la Grande-Bretagne et de la France. Chronologiquement, la dernière rencontre polono-allemande a eu lieu le soir de 31 août 1939, quand l'entrevue entre l'ambassadeur polonais Jozef Lipski et Joachim von Ribbentrop n'a rien changé des plans initiaux de l'Allemagne. La guerre était devenue inévitable, comme il résultait des analyses effectuées à Rome par les diplomates roumains et Adolf Hitler a déposé sa signature le 31 août 1939 sur la directive 1 de déclenchements des attaques sur la Pologne⁶⁸. Le lendemain, 1 septembre 1939, les troupes allemandes entraient sur le territoire polonais et en moins de deux semaines, malgré une résistance héroïque, l'État polonais disparaissait de la carte politique européenne⁶⁹. Le calvaire des Polonais recommençait pour la quatrième fois dans l'histoire, agression qui a affecté directement la sécurité de la Roumanie.

*

L'espace de l'Europe centrale et orientale est resté, entre les deux guerres, un espace créateur de conflits, étant données les solutions partiellement erronées apparues du problème compliqué des nationalités, fait qui a détruit la solidité du système Versailles. Les essais de réaliser un système de sécurité viable dans l'Europe centrale ont échoué – surtout après les années 30 – à cause des intérêts différents des grands pouvoirs européens, de la dégradation des régimes démocratiques européens, de la fragilité du système Versailles. Connue comme “la politique de la troisième Europe”, la diplomatie dirigée par Jozef Beck (1932–1939) a représenté un insuccès rapporté au contexte géopolitique de l'espace de l'Europe centrale, reflété dans les événements dramatiques de la deuxième guerre mondiale. L'ascension des régimes politiques totalitaires (l'extrême gauche et droite), le développement de l'irréductibilisme en Allemagne, en Hongrie, en Italie et en Bulgarie, mais surtout le Pacte Ribbentrop-Molotov (23 août 1939) ont contribué décisivement au démembrement des frontières de l'Europe centrale⁷⁰.

⁶⁶ A.D.M.A.E., Fonds 71/Anglia. Presă, vol. 18, f. 6.

⁶⁷ Andrzej Peplowski, *Wywiad a dyplomacja II Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo, Adam Marszałek, p. 428–429.

⁶⁸ Anna M. Cienčila, *Polska w Polityce Brytyjskiej I Francuskiej w 1939 Roku: Wola Walski Czy Próba Uniknięcia Wojny?*, dans „Zeszyty Historyczne”, 1986, p. 177.

⁶⁹ A.J.P. Taylor, *Originile celui de la doilea război mondial*, Iași, 1999, p. 212.

⁷⁰ Daniel Hrenciuc, *Bucovina și pactul Molotov-Ribbentrop (29 august 1939). Preliminarii și Consecințe (I)*, dans „Observatorul de Bucovina”, I, octobre 2006, n° 1, p. 5.

PLANURI DE APĂRARE A GRANIȚEI ROMÂNIEI CU UNGARIA ÎNTRE 1930–1940

CRISTINA MIHAELA PREDOIU

După 1918 principalul obiectiv al politicii externe românești era consolidarea unirii, asigurarea securității, independenței și suveranității statului național. Au fost luate măsuri pentru unificarea administrativă, legislativă și monetară; s-a accentuat rolul industriei în viața economică, iar până în anii 1928–1929 s-au înregistrat progrese importante în acest domeniu. În cadrul relațiilor internaționale, clasa politică românească s-a orientat spre înțelegeri care să asigure apărarea integrității teritoriale postbelice. În acest sens putem cita eforturile oamenilor politici în urma cărora s-au realizat Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică.

Preocupările privind întărirea și înzestrarea armatei erau din ce în ce mai mari în rândul opiniei publice românești. Ea a făcut presiuni asupra guvernului cerându-i să întărească instituția militară. Era firesc să procedeze astfel, pentru că știau că în Ungaria mișcarea iredentistă în frunte cu regentul Horthy Miklos, cu oamenii politici Szalasy Imre și Teleki Pal revendicau permanent Transilvania, părți din Slovacia și părți din Regatul Iugoslav. Voiau să se ajungă la constituirea unui stat ideal, Regatul Sfântului Ștefan, care existase și exista numai pe hârtie și în planurile naționaliștilor maghiari extremiști. Firesc, românii trebuiau să se apere. În plan politic o făceau la Liga Națiunilor prin remarcabilul Nicolae Titulescu, iar în plan militar alcătuiseră și alcătuiau planuri și proiecte de apărare¹.

Potrivit *Legii asupra organizării națiunii și teritoriului pentru timp de război*, promulgată la 23 aprilie 1933², se introducea pregătirea preregimentară a tineretului de la 19 la 21 de ani, mobilizarea în caz de război și a tinerilor care nu împliniseră 18 ani și întrebuințarea femeilor la diferite servicii.

După 1934, statul român a luat primele măsuri mai hotărâte care vizau fabricarea în țară a unei părți din armamentul și muniția necesare³. La 5 noiembrie 1934 guvernul român a lansat un împrumut de înzestrare a armatei țării. Funcționarilor statului li s-a impus să cumpere hârtii de valoare, pentru care li se opreau cote lunare din salariu. Fondul, obținut și depus la Banca Națională, era folosit la plata echipării industriei indigene de armament cu mașinile necesare și pentru plata tuturor comenzilor de armament ce urmau să fie contractate de stat⁴.

În 1936 situația internațională se caracteriza printr-o încordare din ce în ce mai accentuată datorită unor evenimente ca: denunțarea tratatului de la Locarno și reintrarea trupelor germane în zona

¹ Pentru apărarea graniței de vest a fost alcătuit proiectul *Bogdan*, proiect cu nume de cod de la un domnitor moldovean; pentru granița de răsărit a fost alcătuit proiectul *Carol*, care avea această denumire de la monarhul de atunci Carol al României (M. Mușat, I. Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, Partea a II-a, *noiembrie 1933 – septembrie 1940*, București, 1988, p. 1037 și urm.).

² Gheorghe Zaharia, Constantin Botoran, *Politica de apărare națională a României în contextul European interbelic (1919–1939)*, București, 1981, p. 295.

³ Acestea se produceau în uzinele Malaxa din București, Reșița, Cugir. Tanchetele care au plecat pe front erau realizate în uzinele Malaxa, iar tunurile și mitralierele la Reșița și Cugir (M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1042 și urm.).

⁴ Gheorghe Zaharia, Constantin Botoran, *op. cit.*, p. 300–301.

demilitarizată renană, ocuparea Etiopiei de Italia, izbucnirea războiului civil din Spania, constituirea blocului Axa Berlin–Roma, semnarea pactului anticomintern dintre Germania și Japonia, tratativele dintre Anglia și Germania pentru refacerea flotei și continuarea instrucției comune a armatelor germane și sovietice⁵. Având în vedere această stare de fapt din 1936, Ungaria ia măsuri pe linia creșterii potențialului ei militar, lucru ce a dus la îngrijorarea cercurilor politice românești.

În februarie 1937, colonelul David Popescu publica în „România Militară”, nr. 2, un articol potrivit căruia „o armată bine înzestrată, bine dotată din punct de vedere material va avea și moralul ridicat; pe câtă vreme o armată care va conta mai mult pe forțele sale morale și va neglija forța sa materială va fi supusă foarte curând înfrângerii. O masă de eroi în fața unui adversar superior din punct de vedere material și cu moralul ridicat va muri frumos, însă nu va învinge niciodată”⁶. În 1938 a fost adoptată *Legea pentru înrolarea femeilor în serviciul patriei pe timp de război*.

Pe plan militar acțiunile românilor au constat în două secțiuni: pe de-o parte – edificarea unui sistem național de apărare apt să conserve noile granițe, inviolabilitatea și integritatea teritoriului (partea practică) și, pe de altă parte, fixarea de planuri și proiecte conform cărora să acționeze pentru respingerea agresiunilor (partea conceptuală)⁷.

Pe plan internațional, România se baza pe o strategie defensivă având ca bază sistemul alianțelor militare încheiate și un plan de măsuri ce vizau întărirea capacității de apărare a țării. Ea se făcea în funcție de evoluția situației politico-strategice și a raportului de forțe pe plan internațional.

După cucerirea și dezmembrarea Cehoslovaciei, clasa politică românească și-a dat seama că Marile Puteri urmăreau să-și rezolve problemele derivate din dorințele expansioniste pe seama statelor mici, motiv pentru care România va adopta o politică militară bazată, mai ales, pe forțe și mijloace proprii. După Anschluss, dictatul de la München și dezmembrarea Cehoslovaciei, Marele Stat Major hotărăște că în soluționarea problemelor strategice se va avea în vedere, în primul rând, situația și nevoile proprii de apărare și apoi acelea care rezultau din alianțe.

Planurile și studiile elaborate de M. St. M. din România în perioada 1933–1939 au urmărit asigurarea apărării țării împotriva statelor revizioniste. O importanță deosebită capătă granița din vest. Concentrarea forțelor pentru apărarea frontierei vestice era răspunsul firesc la pregătirile militare și politice făcute de guvernul horthyst pentru revizuirea tratatului de la Trianon. Cum Ungaria era unul din cei mai agresivi inamici ai României Mari care atenta la integritatea statului român, planurile M. St. M. au urmărit în primul rând asigurarea apărării țării la frontiera de vest.

Juhász Gyula, în lucrarea sa *Hungarian Foreign Policy (1919–1945)*, preciza: „inamicul numărul unu al Ungariei este România – se arăta într-un memorandum de politică externă semnat de Miklos Horthy din octombrie 1919 – pentru că cele mai mari pretenții teritoriale sunt împotriva ei și pentru că este cea mai puternică dintre toate statele vecine. De aceea, principalul țel al politicii externe este rezolvarea problemelor cu România prin recurgerea la arme”⁸. Politica revanșardă și revizionistă a constituit un adevărat pericol la adresa independenței popoarelor vecine și o amenințare permanentă a păcii și securității internaționale.

Marele Stat Major a elaborat o serie de planuri privind apărarea frontierei. Acoperirea și supravegherea graniței de vest ocupa un loc deosebit de important, majoritatea forțelor și mijloacelor fiind grupate în această zonă. Comandamentul suprem prevedea angajarea în lupte pe acest front a

⁵ *Dokumente zur Vorgeschichte des Krieges*, vol. II, Berlin, 1939, *passim*; Raymond James Sontag, James Stuart Beddie, *Nazi-Soviet Relations, 1939–1941. Documents from the Archives of the German Foreign Office*, Washington, 1948, *passim*.

⁶ David Popescu, *Considerații critice*, în „România militară”, nr. 2, 1937, *apud* Gheorghe Zaharia, Constantin Botoran, *op. cit.*, p. 294.

⁷ *Istoria militară a poporului român*, vol. VI, București, 1989, p. 120.

⁸ Juhász Gyula, *Hungarian Foreign Policy (1919–1945)*, *apud* *Istoria militară a poporului român*, vol. VI, p. 10.

unui număr maxim din efectivele disponibile care se ridicau în 1931 la 7 Corpuri de Armată de Infanterie și o Divizie de Vânători de Munte. Până în mai 1931, au fost analizate opt proiecte de operații⁹ ce stabileau obligațiile militare ale partenerilor în diverse variante de conflict provocat de Ungaria și Bulgaria.

Potrivit proiectului de campanie întocmit de Mica Înțelegere în 1931, în cazul unui atac din partea Ungariei, ceilalți parteneri urmau să intervină în ajutorul României cu cel puțin forțele stabilite prin convenția militară: 12 Divizii Infanterie, 2 Divizii de Cavalerie și 120 avioane. Armata română ar fi opus rezistență loviturii ungare, iar forțele armate ale celorlalți aliați intrau în acțiune cel târziu în a 17-a zi de la decretarea mobilizării, executând încercuirea adversarului pe aliniamentul râului Tisa.

Între timp, armata română putea trece la contraofensivă pe direcția principală Cluj–Szolnok pentru a realiza joncțiunea cu aripa dreaptă a trupelor iugoslave. Grupul român de la Satu-Mare urma să coopereze cu detașamentul de legătură româno-ceshoslovac pentru asigurarea liniei ferate ce lega Cehoslovacia cu România. Flotilele fluviale românești și iugoslave trebuiau să coopereze pe Tisa, Dunăre și Drava împreună cu efectivele armatei de uscat din zonele respective. Prin bombardamente, flotilele aeriene ale acestor trei state aliate urmau să dezorganizeze dispozitivul, rezervele și transporturile armatei ungare.

După ce guvernul condus de Gömbös Gyula a preluat puterea în Ungaria, aceasta și-a intensificat acțiunile revizioniste.

În primii ani ai deceniului al III-lea al secolului al XX-lea, forțele militare române erau distribuite în mod echilibrat pe trei direcții, respectiv sud, vest, est, dar, odată cu creșterea pericolului revizionist horthyst, se acordă o atenție deosebită frontierei de vest. Toate planurile de campanie prevedeau cooperarea forțelor române cu cele din Mica Înțelegere cu respectarea convențiilor de alianță, care se aplicau numai în cazul producerii unei agresiuni din partea Ungariei sau Bulgariei.

În 1933, planul de campanie întocmit de Marele Stat Major prevedea, în varianta *Efortul la Vest*, ca în partea de est a țării să se afle doar forțele destinate acoperirii. Orientarea conducerii militare a României de a intensifica măsurile defensive pe frontul de vest era determinată de faptul că Ungaria se pregătea efectiv pentru a acționa la momentul oportun¹⁰.

Era posibil ca Ungaria să mobilizeze rapid și în secret o armată echipată cu mijloace moderne, și, profitând de comunicațiile avantajoase, putea devansa mobilizarea forțelor române și să atace prin surprindere. Marele Stat Major aprecia că în cazul în care Ungaria recurgea la mobilizarea generală, chiar camuflată, guvernul român trebuia să decreteze mobilizarea integrală a forțelor de intervenție pentru vest.

Planul de campanie pentru 1933 prevedea concentrarea în zona frontierei de apus a României a 5 Corpuri de Armată și a mijloacelor de întărire corespunzătoare. Au fost elaborate și misiunile de luptă pentru fiecare unitate atât cu privire la apărarea granițelor, cât și cu privire la bararea direcțiilor de pătrundere ușoară care conduceau spre Poarta Someșului și pe valea Mureșului.

Potrivit *Propunerii pentru îmbunătățirea planului de campanie* din februarie 1934, s-a constatat că valea Crișului Negru era slab apărată. Grupul 3 Vânători de Munte care trebuia să se concentreze la Tinca ar fi sosit prea târziu în cazul unei agresiuni. Efectivele grupului urmau să apară în zonă între ziua a 3-a și ziua a 7-a de conflict. Valea Crișului Alb, care trebuia apărată de Divizia 1, risca să rămână descoperită, dacă inamicul împiedica mișcarea grosului Diviziei 1 dinspre Timișoara către Pâncota (Arad).

Având aceste date, s-a recurs la bararea văii Crișului Negru prin două batalioane de Vânători de Munte și 1 Divizion T. M. (tunuri de munte) din Brigada 3 Munte, dislocate la Beiuș; de asemenea, Crișul Alb urma să fie barat de un Regiment Infanterie din Divizia 1, dislocat la Ineu și 1 Batalion Vânători de Munte la Brad. Altă situație se întâlnea la Poarta Someșului, unde Divizia 1 Cavalerie

⁹ *Istoria Românilor*, vol. VIII, coord. Ioan Scurtu, București, 2003, p. 465.

¹⁰ *Istoria militară*, vol. VI, p. 121–122.

întâmpina dificultăți pentru că avea unități dislocate *pe curențe de transport cu slabă capacitate*. Unitățile de poduri destinate frontului de vest erau mobilizate prea departe, la Brăila și Focșani¹¹.

În 1934 situația politică internațională devenise din ce în ce mai tensionată, astfel că se putea declanșa un conflict armat în orice moment. Ungaria, hotărâtă să provoace o schimbare de situație și pregătită din punct de vedere politic și material, nu se lăsa intimidată de o acțiune diplomatică a Micii Înțelegeri.

Era puțin probabil să aibă loc o agresiune izolată a Ungariei contra României sau a Micii Înțelegeri. Dar, în cazul unui conflict generalizat, Ungaria ar fi fost *agentul provocator*¹² care ar fi antrenat în luptă și celelalte state revizioniste. Acestea sunt motivele pentru care se credea că Ungaria putea ataca oricând prin surprindere.

În caz de atac brusc asupra garnizoanelor Satu-Mare, Careii Mari, Oradea, Salonta, Arad, acțiunea de surprindere nu trebuia să se oprească înainte ca românii să ocupe ieșirile de vest ale defileelor din spatele lor.

Făcând o comparație a posibilităților militare ale celor două armate, respectiv a Ungariei și a României, acestea se prezentau după cum urmează.

Armata Ungariei dispunea de: 1) sistem de mobilizare strict regional, care îi permitea o mobilizare rapidă; rețea de comunicații bogată și bine orientată cu ajutorul căreia putea concentra grosul forțelor în timp foarte scurt pe orice front, inclusiv cel românesc, pe care putea să aducă zilnic două divizii; 2) armată omogenă, de coeziune perfectă, cu instrucție profesională, îngrijit pregătită; 3) material de război modern și abundent, pentru a putea duce operațiuni decisive în condiții de violență și rapiditate cerute de războiul modern; 4) industrie bine utilizată și organizată, pentru a face față cerințelor, *chiar fără aportul atât de lesnicios datorită legăturilor directe al industriei aliaților*¹³. Cu toate aceste caracteristici, care aparent dădeau o superioritate armatei ei, Ungaria putea duce un război împotriva României de numai trei zile¹⁴.

Pe de altă parte, armata României era în altă situație: 1) Se afla în inferioritate din punct de vedere strategic pentru că masivul munților Apuseni separa forțele românilor, configurația terenului impunea o concentrare prea departe de graniță, rețeaua de comunicații era săracă și de capacitate redusă și nu se preta unei concentrări rapide, iar defectuoasa dislocare de pace a organelor de mobilizare obliga la transporturi prea lungi. 2) Nu dispunea de forțe dotate cu necesarul de mobilizare, astfel încât capacitatea operativă era mult redusă, unele unități neputând fi utilizate pe loc, din lipsă de materiale. 3) Majoritatea materialului existent provenea din *războiul trecut*, fiind vechi, uzat, inferior din punct de vedere calitativ. 4) Lipseau complet mijloacele defensive și ofensive caracteristice războiului modern: măști de gaze, apărare antiaeriană, aviație, autovehicule. 5) Industria de război nu era pregătită pentru o producție satisfăcătoare, în unele privințe fiind chiar incapabilă să producă un anumit material¹⁵.

Pentru a face față unui război de anvergură pe frontiera de vest, M. St. M. considera că era necesar ca armata română să dispună de: 12 Divizii Infanterie, încadrate în 4 Corpuri de Armată, 2 Divizii Cavalerie a 4 Regimente, 12 Escadrile a 10 avioane, circa 7 Divizioane Artilerie suplimentară, o puternică apărare contra aeronavelor, mijloace tehnice suplimentare.

Doar guvernul era capabil să stabilească modul de intervenție la vest. Existau patru posibilități de intervenție: a) o presiune tacită exercitată prin luarea de măsuri de sporire a efectivelor la granița de vest; b) o presiune evidentă, manifestată prin declararea mobilizării și concentrarea Armatei de Vest în dispozitivul strategic; c) declanșarea războiului, după ce s-au luat toate măsurile prealabile

¹¹ Arhivele Militare Române (în continuare se va cita A.M.R.), fond Marele Stat Major (M.St.M.), Secția a 3-a Operații, dosar 1376, f. 7–9.

¹² Ibidem, f. 4–6.

¹³ Ibidem, dosar 1378, f. 6–7.

¹⁴ M. Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 1040.

¹⁵ A.M.R., M.St.M., dosar 1378, f. 7–8.

indicate mai sus și pe cât posibil *pe baza unei provocațiuni* din partea Ungariei; d) declararea războiului urmată de mobilizarea normală, fără măsuri prealabile.

La o analiză atentă a posibilităților expuse mai sus, se constatau următoarele: Declararea războiului de către România înainte de a fi provocați printr-un atac armat ar fi adus numai prejudicii, din punct de vedere politic extern. Dar, dacă Ungaria ar fi ajuns să facă primul pas, ar fi adus România, din primul moment, într-o stare de inferioritate. Pe de altă parte, a treia posibilitate putea fi folosită numai în condiții politice favorabile; era avantajoasă pentru că reducea inferioritatea inițială din punct de vedere strategic, înlătura consecințele unui atac brusc inamic și putea da României chiar inițiativa operațiunilor. De asemenea, a doua soluție era convenabilă, doar în cazul în care guvernul era hotărât ca la nevoie să se implice și în război. În aceste condiții, cea mai avantajoasă părea să rămână prima propunere, aplicabilă în orice moment, fără niciun inconvenient.

Orice demonstrație armată contra Ungariei necesita pregătiri temeinice. Din moment ce tensiunea politică se accentuase și acțiunea diplomatică părea să nu reușească fără o presiune cu caracter militar, M. St. M. trebuia să ordone concentrarea pentru instrucție, manevre a contingentelor din completare și constituire a Părților Active ale trupelor de acoperire; se obținea, astfel, siguranța frontierei și asigurarea zonei de concentrare a grosului forțelor și a debușeurilor de la vest de munți pentru trecerea la ofensivă¹⁶. Imediat ce Ungaria trecea la mobilizarea generală, guvernul României trebuia să decreteze chemarea sub drapel a forțelor de intervenție spre vest.

Potrivit *Ipotezei Bogdan*, plan întocmit în 1934, unitățile din linia întâi a acoperirii erau: Divizia 16, Divizia 17, Detașamentul Salonta, ulterior Grupul 3 Vânători de Munte și Divizia 1, Detașamentul Chișinău-Criș. În linia a doua se găseau Divizia 1 Vânători de Munte și Divizia 19. Mobilizarea la vest era completată de Corpurile 6 și 7 Armată, Detașamentul Mixt Româno-Cehoslovac (Csap), Armata de Vest, forțe fluviale la Tisa, aeronautica Armatei de Vest și trupe de grăniceri¹⁷.

Ipoteza Bogdan prevedea pentru anul 1934 un plan de acțiune potrivit căruia ordinea priorităților în caz de urgență în care diferitele comandamente urmau să intre în funcțiune era: din primele ore trebuiau să acționeze comandamentele de divizie; între zilele 1 și a 2-a ar fi trebuit să acționeze corpurile de armată. Comandamentul armatei sosea în zonă a 3-a zi și va putea acționa între ziua 3 și ziua 4. Drept urmare intervenția acestuia se va efectua cel mai bine între a 4-a și a 5-a zi.

Pentru a se asigura o funcționare cât mai bună a acoperirii și a se înlătura neprevăzutul comandantii diviziilor din linia I a acoperirii au primit câte o instrucțiune personală și secretă pe baza căreia puteau opera până la intervenția corpurilor de armată sau a armatei. Astfel se urmărea coordonarea acțiunii diviziilor din acoperire. Li se oferea posibilitatea de execuție, chiar și în cazul unei surprinderi, a acelor misiuni prin care se garanta stăpânirea defileelor importante.

La vest erau concentrate 4 Corpuri de Armată constând în 11 Divizii, 1 Corp de Cavalerie (2 divizii). Misiunea armatei de vest a fost inițial de a acoperi frontiera asigurându-și concentrarea forțelor proprii. Dacă inamicul acționa împotriva României, armata de vest avea misiunea de a-i întârzia înaintarea și de a-l opri pe linia: munții Țibleșului (între Tecso), pe Tisa și Seini – munții Bicului, poalele de vest – Crasna Beltec – Supurul de Jos – Ciclul Vulturului (334) – Suplac (Szeplak) – depresiunea Lupului (596) – Tileagd – Pleșul Mic – Vintere (Venter) – Kislaca – Ineu – Pâncota – Păuliș – Periam. Dacă armata maghiară apărea la Poarta Mureșului (văile Crișului Alb, Mureșului și Begăi), la nevoie centrul și stânga liniei de mai sus se puteau replea până la Suplac – Vârful Văratecului – Beiuș – Sebiș – Bârzava – Lugoj – râul Timiș. La terminarea concentrării armata română trebuia să fie capabilă să treacă la ofensivă. Ea ar fi încercat să-și asigure debușarea prin munți și să stăpânească ieșirile din defilee cât mai spre vest¹⁸.

¹⁶ Ibidem, f. 9–11.

¹⁷ Ibidem, dosar 1391, f. 2.

¹⁸ Ibidem, f. 4–11.

Pentru a evita surprinderile și a prezenta inamicului o rezistență solid organizată, marile unități din acoperire, axate cu grosul lor pe direcțiile cele mai probabile de efort inamic, erau dispuse de la început pe pozițiile care, prin depărtarea lor de frontieră, permiteau realizarea în timp util a unui dispozitiv încheșat. Prin natura terenului se asigura stăpânirea unei zone largi cu forțe puține. Aceste poziții înglobau regiunile păduroase de la est de Satu-Mare și Careii Mari – înălțimile dintre Tașnad și Oradea – pădurile de la vest de Tinca și est de Chișinău Criș – Arad – râul Mureș.

În zona de frontieră, marile unități urmau să lase trupele de grăniceri și pază alături de micile detașamente împinse pe direcțiile de pătrundere, în scopul de a culege informațiile și a întârzia pe inamic. Diviziile din linia I a acoperirii până la intervenția forțelor din linia a II-a trebuiau să bareze pătrunderea inamicului închizând: Valea Someșului la Seini; Valea Crasnei la Tașnad – Crasna Beltec; Valea Bereteului pe înălțimile sudice și estice Marghita; Valea Crișului Repede la Tileagd; Valea Crișului Negru la Holod și Bocsa; Valea Crișului Alb la Ineu; Valea Mureșului la Păuliș.

În măsura timpului avut pozițiile grosurilor trebuiau consolidate prin lucrări cât mai complexe. Zona de câmpie dintre frontieră și linia grosurilor era organizată astfel încât să impună armatei maghiare pierdere de timp și măcinarea forței vii pentru străbaterea ei¹⁹.

Se aveau totodată în vedere legăturile cu armata cehoslovacă prin Detașamentul Mixt și cu armata iugoslavă prin Detașamentul Periam. Scopul tuturor operațiunilor era de a respinge armata ungară printr-o acțiune comună și convergentă a armatelor româno-iugoslave și cehoslovace.

Forțele inamicului erau destul de importante, beneficiind către ziua a 4-a, în mod ideal, de 3 Divizii Infanterie, o Brigadă Cavalerie și trupe motorizate, către ziua a 7-a de 5 Divizii Infanterie și o Divizie Cavalerie, iar către ziua a 11-a și a 12-a de 10 Divizii Infanterie și o Divizie și jumătate Cavalerie. Cea mai probabilă acțiune a maghiarilor era pe linia Someșului, mai puțin posibilă, pe valea Crișului Alb și a Mureșului. Ei căutau să pună stăpânire pe defileele munților, silind trupele române să se retragă cât mai spre est²⁰.

Desfășurarea operațiunilor consta în următoarele proiecte: 1) Marile unități din acoperire urmau să lase în câmpie regimentele de grăniceri din sector întărite pe direcțiile principale cu mici detașamente pentru a culege informații, ducând de la început grosul forțelor pe linia primelor înălțimi și obstacole și opunând inamicului o rezistență mai încheșată. 2) Dacă inamicul ataca prin surprindere cu forțe superioare, diviziile din prima linie barau pătrunderea lui în defilee până la intervenția diviziilor din linia a II-a. 3) În cazul unui atac în forță, armata ar fi putut utiliza diviziile 20, 19 Infanterie, 1 Vânători de Munte din linia a II-a a acoperirii.

După terminarea concentrării, armata era în măsură să treacă la contraofensivă cu grosul pe direcția Jibou – Debrețin – Budapesta și cu un grup secundar pe direcția Pâncota – Gyoma – Solnoc. Dată fiind importanța văii Someșului care *întoarce de la nord apărarea munților Bicului și a Mezeșului*, divizia 16 Infanterie din Corpul 6 Armată va avea o grijă deosebită pentru a stăpâni defileul de la Seini²¹.

În decembrie 1934, se preciza, de asemenea, că în cazul unui atac prin surprindere din partea Ungariei, românii urmau să întrebuințeze atât mijloacele active de apărare a frontului (tunuri antitanc, mitraliere antitanc, autoblindate, tancuri), cât și pe cele pasive (șanțuri, lucrări de beton, baricade, mine, inundații)²².

Dar, trebuie precizat faptul că armata română se confrunta cu anumite greutăți. În prim-plan se afla insuficiența bugetului, lucru ce ducea la o instrucție incompletă a soldaților. Încadrarea ofițerilor de rezervă și a celor reangajați era foarte slabă calitativ și numeric, astfel că valoarea combativă a unităților de mobilizare era foarte redusă. Se confruntau și cu un sistem de căi ferate și șosele

¹⁹ Ibidem, f. 12–13.

²⁰ Ibidem, f. 18–23.

²¹ Ibidem, f. 34–36.

²² Ibidem, dosar 1390, f. 19–23.

insuficient, incomplet și rău orientat față de nevoile operative. O altă problemă o reprezenta faptul că Marile Unități nu dispuneau de armament standardizat, deci nu se puteau ajuta între ele²³.

La începutul anului 1935 comandamentul armatei ungare își definitivase planurile de război pentru atacarea României. Afirmția se bazează pe declarațiile reprezentantului Ungariei la Societatea Națiunilor, Echaradt Tibor, și pe cele ale atașatului militar ungar la Viena, colonelul Hochenburger. Potrivit lor, Ungaria urma să-și realizeze scopurile revizioniste în contextul unui război generalizat la scara întregii Europe, când Mica Înțelegere, respectiv, România, Iugoslavia și Cehoslovacia ar fi fost angajate cu grosul forțelor armate pe alte fronturi. Astfel, oamenii politici maghiari urmăreau să-și satisfacă planurile de expansiune, mai întâi pe seama României, pe care o considerau angajată cu majoritatea forțelor spre est, Cehoslovacia și Iugoslavia neputând interveni în ajutorul său, pentru că urmau să fie atacate din spate de Germania și Italia²⁴. Având în vedere situația internațională din 1936, Ungaria va lua măsuri în vederea creșterii potențialului ei militar, ceea ce va îngrijora cercurile politice de la București.

Pentru a bloca tendințele revizioniste iredentiste, România a reînnoit la 16 iulie 1936 mandatul lui Nicolae Titulescu pentru încheierea unui pact de asistență mutuală cu URSS²⁵. A procedat astfel pentru a-și asigura granița de răsărit. A trebuit să adopte această atitudine, deoarece Uniunea Sovietică, mai ales în timpul dictaturii lui I. V. Stalin, nu recunoscuse niciodată unirea Basarabiei cu România. Atunci Titulescu a fost mandatat de regele Carol II și de guvern să trateze cu comisarul poporului pentru afacerile externe Litvinov ca, eventual, să plătească o sumă de până la 3 miliarde franci aur pentru recunoașterea unirii României cu Basarabia²⁶.

Tratativele au eșuat, datorită opoziției directe a lui Stalin, care n-a putut obține imediat banii de la români. A putut să obțină banii necesari din alte resurse – vânzare de materii prime. Ca urmare a eșecului și a legăturilor prea strânse cu URSS în toamna 1936, Titulescu a fost demis și exclus din viața politică românească.

Pentru anul 1936 s-a întocmit un nou plan de operațiuni cu numele de cod *Cantemir*. Potrivit lui, dacă România ar fi fost atacată de Ungaria, până la data când grosul forțelor ar fi fost adus pe frontiera de vest se interzicea inamicului să pătrundă în podișul Transilvaniei. Misiunea Armatei a IV-a era de a se opune pătrunderii maghiarilor dincolo de linia munților. Descrierea desfășurării operațiunilor cuprindea două părți: una pentru acțiunile defensive și o alta în cazul trecerii la ofensivă.

Prima parte prevedea ca până la ziua a 10-a să fie apărată linia munții Țibleșului – munții Bicului – Belthiug – Szolnoc – munții Rezului – râul Mureș până la Periam, cu capetele de pod Arad și Păuliș. În caz excepțional armata română s-ar fi retras până la linia munților Țibleșului – munții Lăpușului – munții Mezeș – înălțimile dintre Valea Iada și Drăgan – munții Codrului – munții Zarandului – Timișoara – Canalul Bega²⁷.

În caz de trecere la ofensivă, dacă unitățile militare maghiare se îndreptau contra unuia din ceilalți doi aliați, Armata a IV-a ar fi fost în măsură ca la ordinul Marelui Cartier General să treacă la ofensivă cu forțele disponibile la acea dată. Ea ar fi atacat pe două direcții: Tașnad – Debrețin și Arad – Oroshaza.

Trupele armatei maghiare erau inițial superioare celor ale oștirii române, putând ataca prin surprindere și împrăștierea acoperirea română. Armata maghiară dorea să pătrundă în Transilvania și să înfrângă armata română, dacă îi este inferioară. Un alt obiectiv al armatei române era să reziste pas cu pas în munții Transilvaniei pentru a câștiga timp și a duce forțele pe un alt teatru de operațiuni.

²³ Ibidem, dosar 1396, f. 2–4.

²⁴ Gheorghe Zaharia, Constantin Botoran, *op. cit.*, p. 161–162.

²⁵ Ibidem, p. 188.

²⁶ Constantin Vlad, *Diplomația secolului XX*, București, 2006, p. 110–111 și urm.

²⁷ A.M.R., M.St.M., dosar 1476, f. 7–9.

Fiecărui Corp de Armată sau Divizie i-a fost dat un plan exact de acțiune. Corpul 6 Armată trebuia să acopere frontiera la nord de linia Săn Nicolau, la 20 km sud-vest de Oradea – Pleșul Mic, la 18 km SE de Oradea – Vladiasa – Valea Someșului – Valea Crasnei și Bereteului către Șimleul Silvaniei și Crișul Repede. Dacă ar fi primit ordin de atac ar fi trebuit să atace pe direcția Tașnad – Debrețin.

Divizia 16 Infanterie, fiind încadrată la nord de Detașamentul Mixt româno-ceshoslovac și la sud de Divizia 17, acoperea frontiera între limitele: la nord – frontiera cehoslovacă, iar la sud – linia Valea lui Mihai – Salacea – Maieriște, opunându-se înaintării inamicului pe linia Pădurile Vest Lvada – Vest Arded – înălțimile dintre Tașnad și Salacea, mai ales, pe direcțiile Careii Mari – Tașnad – Dersida și Satu-Mare – Seini.

Divizia 17 Infanterie avea misiunea de a acoperi frontiera în sectorul cuprins între limitele: la nord – linia Valea lui Mihai – Salacea – Maieriște (exclusiv), iar la sud – linia Săn Nicolau – Pleșul Mic – vârful Vlădeasa, opunându-se înaintării inamicului cu începere de la linia Salacea – Secuieni – înălțimile nord-est Oradea – pădurile sud Oradea, mai ales pe direcția Secuieni – Marghita și defileul Crișului Repede²⁸.

Brigada 16 Infanterie, ce avea în subordine Detașamentul Satu-Mare, trebuia să acopere frontiera între Halmei și Ghilvacii, dar păstrându-și grosul forțelor în regiunea Satu-Mare²⁹. De asemenea, trebuia să închidă defileul Someșului în regiunea Seini, interzicând *întoarcerea pe la est a munților Bicului*.

Regimentul 88 Infanterie era format din două batalioane. Conform planului trebuia să lupte în retragere către Tașnad, unde ar fi interzis armatei maghiare posibilitatea de comunicație pe linia Tașnad – Supurul de Sus, valea Crasnei, cu scopul de a acoperi sosirea trupelor Diviziei 16 Infanterie în zona Supurul de Sus – Dersida.

Corpul 7 Armată, constituit din două divizii, una de infanterie și o a doua de Vânători, ambele în linia întâi, avea misiunea de a acoperi frontiera la sud de linia Săn Nicolau – Pleșul Mic – Vlădeasa, opunându-se înaintării inamicului către defileul Crișului Alb și Mureșului. Totodată Corpul de Armată trebuia să fie capabil să atace în direcția generală Arad – Oroshaza, pentru a ocupa centrele Bekesczaba – Oroshaza.

Divizia 1 Infanterie avea misiunea de a acoperi frontiera între linia Macia – Moroda – Iercoșeni – Deluțul și frontiera iugoslavă. Ar fi trebuit să facă față înaintării armatelor maghiare sau armatelor aliate lor pe direcțiile Sfânta Ana – Pâncota și Curtici – Arad. Până la a 10-a zi de conflict avea misiunea să păstreze linia munților Zarandului, pe râul Mureș până la Periam cu capetele de pod la Păuliș și Arad³⁰.

Detașamentul Salonta, constituit din primele zile de mobilizare din Batalionul Infanterie și Regimentul 57 Infanterie, se afla sub comanda acestuia din urmă. Avea menirea de a apăra și acoperi frontiera între Săn Nicolau și Crișul Negru la sud, dar își păstra grosul forțelor la Salonta.

Detașamentul Chișinău – Criș urma să opereze la comanda Corpului 7 Armată și să se opună înaintării inamicului pe direcția Chișinău – Ineu, asigurând intrarea în dispozitiv a unităților din Divizia 1 Vânători de Munte. Aceasta din urmă avea misiunea de a acoperi frontiera între limitele: la nord: Săn Nicolau – Hidișelul de Jos – Pleșul Mic – vârful Vlădeasa, iar la sud: Macea – Moroda – cota 297 – Iercoșani – Deluțul³¹. Detașamentul urma să se opună înaintării inamicului pe linia Miersig – podișul Galambos Erdő – Bator – Vânători – Chișinău Criș – Simand.

Pe de altă parte, Divizia 2 Vânători de Munte, care primea ordine de la Armata a IV-a, trebuia să oprească pătrunderea inamicului în nordul Transilvaniei. Ultima divizie concentrată în partea de

²⁸ Ibidem, f. 32.

²⁹ Ibidem, f. 38.

³⁰ Ibidem, f. 48.

³¹ Ibidem, f. 61.

vest a României, Divizia 1 Cavalerie, cu ordine directe tot de la Armata a IV-a, ocupa și apăra defileul Someșului în regiunea Seini³².

În 1937 situația drumurilor din România era destul de defectuoasă, potrivit unui raport încheiat în același an. Dacă Ungaria și-ar fi folosit aviația pentru a bombarda teritoriul românesc de lângă frontiera maghiaro-română, aprovizionarea și concentrarea trupelor române la vest ar fi întâmpinat grave dificultăți. O astfel de situație ar fi însemnat pierderea teritoriului românesc până la munții Mezeșului și Bicului³³. Deci, principala cauză ar fi fost lipsa sistemelor de comunicație, respectiv a drumurilor.

În general, planurile de apărare a frontierei de vest între 1934 și 1937 nu au suferit schimbări majore. Începând însă cu 1937, în România se auzeau tot mai multe glasuri care cereau guvernanților să renunțe la politica unidirecțională, orientată spre Societatea Națiunilor, Marea Britanie și Franța, și să adopte o politică de apropiere față de Germania și Italia³⁴.

Potrivit *Memoriului pentru stabilirea unui plan de operațiuni contra Ungariei*, frontiera româno-ungară era constituită dintr-o *simplă linie convențională, lungă de 400 kilometri, care împarte acest teatru de operații în două jumătăți: una la est și alta la vest*³⁵. Relieful avantaja teritoriul românesc. Partea estică era formată dintr-un platou înconjurat din toate părțile de munți, cu o importanță deosebită în ansamblul tuturor teatrelor de operații ale României. Partea de vest constituia bariera contra unei invazii a inamicului dinspre Ungaria, fiind sprijinită la nord de Masivul Țibleșului, iar la sud de munții Hațegului.

Capacitatea Ungariei de a ataca teritoriul românesc era riguros analizată de ofițerii de Stat Major care au întocmit planurile de operații. S-a avut în vedere buna dotare a armatei maghiare în materie de căi ferate, avantaj ce putea fi folosit pentru a concentra la frontiera românească două divizii complete pe zi, adică aproximativ 100 de perechi de trenuri pe zi³⁶. Spre deosebire de Ungaria, România putea aduce, într-o zi, la graniță echivalentul unei divizii de infanterie complete. Apărea, astfel, ca aproape inevitabil un atac brusc din partea Ungariei și era evidentă greutatea pentru români de a contracara surpriza.

Conform părerilor specialiștilor, un atac împotriva României din partea Ungariei s-ar fi făcut pe direcția Crișul Repede – Someș, pentru că: 1) Reprezenta drumul cel mai scurt și mai favorabil pentru o pătrundere în Transilvania deoarece acolo era un teren deschis, comunicații numeroase și în bună stare. 2) Grupul inamic putea acoperi și centrul vital propriu, respectiv direcția spre Budapesta. 3) Se găsea departe de o intervenție iugoslavă și într-o poziție favorabilă pentru a face față unei acțiuni cehoslovace. 4) Se putea bucura de sprijinul larg al unei numeroase populații minoritare³⁷.

Ungaria rămânea în avantaj, fiind cea care avea mijloace de transport motorizate numeroase, putea lua inițiativa operațiunilor, își putea păstra intact teritoriul și beneficia de toate resursele sale cuprinse între frontieră și Tisa.

Dacă armata maghiară ar fi atacat prin surprindere în 1937, efectivele românești ar fi trebuit să reziste până la ziua a 10-a în fața liniei generale: munții Țibleșului – munții Bicului – Belthig – Szolnoc – munți Rezului – Pleșul Mic – munții Codrului – munții Zarandului – râul Mureș până la Periam, putându-se replia la sud de Crișul Repede, până la linia munții Rezului – munții Bihorului – munții Codrului – munții Zarandului – masivul păduros – canalul Bega, în cazul în care inamicul ar fi atacat cu grosul forțelor³⁸.

³² Ibidem, f. 69.

³³ Ibidem, dosar 1521, f. 4.

³⁴ Carol II, *În zodia satanei, reflexiuni asupra politicii internaționale*, București, 1994, p. 209–213.

³⁵ A.M.R., M.St.M., 1414, f. 4.

³⁶ Ibidem, f. 8.

³⁷ Ibidem, f. 12–13.

³⁸ Ibidem, f. 150.

Planul pentru 1938 scotea în evidență pericolul iminent pe care îl reprezenta exemplul politicii agresive a Germaniei hitleriste și a aliaților ei pentru integritatea teritorială a României. Marele Stat Major lua în considerare un atac dinspre vest concomitent cu unul dinspre sud. Această previziune se explica prin faptul că Iugoslavia încheiase tratate atât cu Italia, cât și cu Bulgaria. Direcția principală de atac rămânea Poarta Someșului. Însă în prima linie de apărare erau introduse încă două divizii, iar timpul de realizare a dispozitivului scădea de la 10–15 zile la 9–10 zile.

În zona Porții Someșului se menținea concentrat grosul armatei române. Acesta era reprezentat de unitățile Armatei I, la nord, cu 11 Divizii, 2 Brigăzi de Munte și 2 Divizii de Cavalerie, iar la sud se găseau unități ale Armatei 3 cu 3 Divizii Infanterie, 1 Brigadă Munte și 1 Brigadă Cavalerie. În zona Jibou era concentrată singura unitate de tancuri care se afla la dispoziția armatei române, de unde putea fi dirijată în orice direcție.

Deoarece sistemul de fortificații nu era definitiv și nu se putea pune bază pe el, se propunea mărirea forțelor de acoperire pe frontiera de vest, cu încă 3 Divizii Infanterie³⁹.

Planul de apărare din 1938 lua pentru prima dată în calcul posibilitatea ca Iugoslavia să rămână neutră în cazul unui atac al Ungariei împotriva României, astfel că grupul din vest și Comandamentul Superior trebuiau să dispună de rezerve suficiente pentru a întări forțele de la Poarta Mureșului. La 1 aprilie 1938, guvernul român a hotărât întărirea și supravegherea intensă a graniței de vest. S-a urmărit redisolocarea în Transilvania a majorității forțelor, intensificarea lucrărilor de fortificare a principalelor direcții de interes, mărirea capacității de transport a sistemului feroviar și rutier din zonă pentru a asigura rapiditatea și fluența deplasării forțelor și mijloacelor spre zona de operații de vest; se prefigura organizarea unei defensive adânc eșalonate, care să permită marilor unități să desfășoare acțiuni pe direcții, corpurile de armată păstrând câte o divizie în rezervă.

După 1938 liderii maghiari au urmărit pas cu pas politica lui Hitler⁴⁰. Anschluss-ul a provocat o stare de euforie în Ungaria. S-a ajuns să se vorbească de o comunitate de interese germano-maghiare în bazinul dunărean, dar care nu putea fi împlinită decât prin realizarea Ungariei Mari⁴¹. În martie 1939, guvernul român determinat de ocuparea Cehoslovaciei a dispus mobilizarea parțială. Între 15–20 martie au fost completate efectivele sub arme ale părților active pentru acoperirea frontierei de vest. După 20 martie, s-au mobilizat forțele armate strict necesare acoperirii zonelor de vest și de sud⁴².

Datorită evenimentelor pe plan internațional, a ocupării Cehoslovaciei (martie 1939), oamenii politici români și Marele Stat Major Român au avut în vedere și posibilitatea unui atac al trupelor maghiare. Atitudinea lor n-a fost nefondată. Trupele maghiare le secondaseră pe cele germane și ocupaseră o parte din Slovacia. Ca atare, românii se puteau aștepta și la un atac împotriva lor, mai ales că propaganda iredentistă a Budapestei se întetise ajungând la o violență incredibilă. În aprilie 1939, prim-ministrul Ungariei Pal Teleki afirma: „revendicarea Transilvaniei rămâne în primul plan al preocupărilor politicii ungare”⁴³.

În iunie 1939, Vaida-Voevod observa: „siguranța noastră se sprijină, înainte de toate pe noi înșine, nu luăm nimic din ce nu este al nostru, dar întărim și apărăm cu îndârjire tot ce ne aparține. Suntem hotărâți să apărăm cu armele hotarele și neatârnam țării. La orice atingere a acestor bunuri ne vom bate”⁴⁴.

³⁹ Gh. Zaharia, Constantin Botoran, *op. cit.*, p. 268–269.

⁴⁰ *A Brief History of Hungary*, Budapesta, 1979, p. 40.

⁴¹ *Ungaria și istoria maghiarilor 896–2000*, Veneția, 2000, p. 352–353.

⁴² Gh. Zaharia, Constantin Botoran, *op. cit.*, p. 129.

⁴³ *Istoria militară*, p. 89.

⁴⁴ *Apărarea națională și Parlamentul României. Discursuri*, coord. Ștefan Pâslaru, vol. II, București, 1994, p. 231.

Începând cu august 1939 la Timișoara a fost dislocat Corpul Operații de Cavalerie. Corpul 6 Armată era mutat de la Cluj la Șimleul Silvaniei, Corpul 7 Armată de la Sibiu la Deva, iar Divizia 17 Infanterie de la Oradea la Marghita⁴⁵. Din septembrie 1939, după atacarea Poloniei de Germania, pe teritoriul Transilvaniei au luat ființă o serie de comandamente ca: Grupul de Armate nr. 1, cu cartierul general la Alba-Iulia, Armata I la Cluj și Grupul Mureș la Deva. Comandamentul Corpului 7 Armată era mutat la Hahnagi, iar Corpul de Cavalerie de la Timișoara *organizat pe manevre regale* se desființează⁴⁶.

La sfârșitul anului 1939, pentru a-și apăra teritoriul său național, România s-a ancorat adânc în politica anglo-franceză, în ciuda neutralității sale declarate⁴⁷. În primăvara lui 1940, Germania trecea la acțiuni de avertizare a României. Incitate de Germania și Italia, Ungaria și Bulgaria și-au intensificat activitatea revizionistă. Astfel, în martie 1940, maghiarii au publicat la Berlin o hartă a României, în care aproape jumătate din orașele țării purtau nume maghiare.

Pe lângă aceasta, și unele măsuri interne pripite creau panică. Spre exemplu, din documentele consulatelor germane din Timișoara și Oradea reiese că unele industrii din nord-vestul țării au fost îndemnate să se mute în vechea Românie. Carol II a consimțit prin protocolul confidențial semnat cu Germania la 24 aprilie 1940 să vândă la un preț cu totul nefavorabil o mare cantitate de petrol⁴⁸.

După ce Ungaria lui Horthy s-a aliniat tot mai mult la politica revizionistă a Germaniei, raporturile româno-maghiare au devenit din ce în ce mai tensionate⁴⁹. Spre Ucraina subcarpatică, până la intrarea în dispozitiv a Grupului Operativ Maramureș, se constituia un grup de siguranță. Măsura a fost luată ca urmare a invadării acestei zone de trupele ungare. Scopul grupului era de a opri o eventuală invazie din această direcție pe teritoriul României⁵⁰.

După aprecierea M. St. M., Ungaria urma să atace România între 21–22 martie 1940, în colaborare cu Germania. Tot atunci Moscova a promis Budapestei ajutor deschis, fără niciun fel de rezerve⁵¹, în cadrul desfășurării unei eventuale conferințe internaționale. În această situație, Grupul Maramureș a fost întărit cu o brigadă de munte care a ocupat poziții la vest de Cluj.

Având în vedere situația internațională statul român a hotărât că singura politică externă ce trebuia urmată era aceea a prudenței. Totodată, a precizat că nu trebuia să se angajeze în niciun fel de conflicte de interese ale marilor puteri⁵², căutând în schimb să promoveze raporturi normale cu statele vecine.

Juhász Gyula considera că situația internațională din vara anului 1940 era total schimbată deși capitulase Franța. Acest ultim eveniment, major pe plan internațional, a oferit prilejul cercurilor conducătoare horthyste să intensifice acțiunile propagandistice împotriva României⁵³.

⁴⁵ A.M.R., M.St.M., dosar 1643, f. 32.

⁴⁶ Ibidem, f. 62.

⁴⁷ Eliza Campus, *Poziția României față de politica de revanșă și agresiune a marilor puteri fasciste din Europa în Probleme de politică externă a României (1918–1940)*, vol. II, București, 1977, p. 227.

⁴⁸ Ibidem, p. 227–228.

⁴⁹ Ion Calafeteanu, *Eforturile diplomației românești în vederea realizării unității de acțiune a statelor din sud-estul Europei în fața expansiunii fasciste (martie 1938 – iulie 1939)*, în *Probleme de politică externă a României (1918–1940)*, vol. II, p. 351.

⁵⁰ *Apărarea națională*, p. 230.

⁵¹ Constantin Vlad, *op. cit.*, p. 156.

⁵² *Apărarea națională*, p. 231.

⁵³ Acad. Cornelia Bodea ne-a comunicat informația orală că la începutul verii anului 1940 (lunile mai–iunie), țărani din Munții Apuseni, *moșii*, care mergeau la muncă în Banat s-au oprit în Arad. Acolo au declarat preoților ortodocși locali că ei vor apăra cu secerile și cu coasele pământul lor, că nu vor ceda nicio palmă din ogoarele străbune „grofilor” maghiari. Mulțumim și pe această cale pentru informația orală oferită cu atâta generozitate.

Cunoscând situația internațională, influențat și de intervențiile brutale ale diplomaților italieni și sovietici⁵⁴, Consiliul de Coroană, întrunit la 30 august 1940, a hotărât ca România să se supună arbitrajului de la Viena. După dictatul de la Viena la Ungaria au trecut 2.667.000 locuitori⁵⁵ și un teritoriu de 43.492 km².

După cedarea Basarabiei, Iuliu Maniu a condamnat noua cesiune teritorială produsă „fără o lovitură de sabie, fără o picătură de sânge”⁵⁶, apreciind că aceasta constituia „o adâncă știrbire a demnității și puterii statului nostru. Orice argument, orice motiv de practică momentană trebuie să fie trecut în fața onoarei naționale, înaintea mândriei naționale și în fața considerației că trebuie să avem o tradiție mare și puternică”⁵⁷.

Omul politic transilvănean a avut perfectă dreptate să rostească acele cuvinte născute din adâncul inimii și minții sale. Ele arătau că toate eforturile făcute de poporul român, de militarii români și de o parte din oamenii politici care au căutat să apere România Mare nu au dus la rezultatul sperat. România atunci s-a aflat într-o zonă unde s-au întâlnit interesele marilor puteri, Germania și Uniunea Sovietică. Nu a putut rezista. Teritoriul ei a fost lovit și ciuntit de Uniunea Sovietică, de Ungaria și Bulgaria în pofida tuturor planurilor și măsurilor de apărare, elaborate cu știință și entuziasm de militarii români.

PLANS FOR THE DEFENSE OF ROMANIA'S BORDER WITH HUNGARY IN 1930–1940

Abstract

Soon after the Versailles peace treaties were signed, Greater Romania was put under pressure by the revisionist states. Her western neighbor, the Kingdom of Hungary, was also the most aggressive. Under the circumstances, especially after 1930, military plans were designed to ensure the defense of the western border, known under the conventional name of “Bogdan Plans”. Research of documents in the Romanian military archives shows that several projects were developed for the fortification of the border area and the deployment of troops, in anticipation of a possible attack by the Hungarian army. Romania's position was all the more difficult as the aggressive attitude of Hungary had the backup of the Italian Kingdom and the USSR. After France was defeated by Germany, Romania was left to face on her own the pressure exerted by the Hungarian Kingdom. Therefore, on 30 August 1940, through the second diktat of Vienna, northwestern Transylvania was incorporated into the Hungarian Kingdom. Under threat by the Soviet Army from the east, by the army of the Bulgarian Kingdom from the south, and by the army of the Hungarian Kingdom from the west, Romania was unable to use force. As a result, the military plans of 1930–1940 could not be put into practice.

⁵⁴ Stenogramele inedite ale discuțiilor guvernului Ion Gigurtu din zilele 29–30 august 1940, aflate în curs de publicare de către prof. univ. dr. Radu Ștefan Vergatti în revista „Dosarele Istoriei”.

⁵⁵ Constantin Vlad, *op. cit.*, p. 158.

⁵⁶ A. Simion, *Dictatul de la Viena*, București, 1996, p. 359.

⁵⁷ Ibidem, p. 369–370; acad. Cornelia Bodea și prof. univ. dr. R. Șt. Vergatti mi-au relatat că acad. David Prodan le-a mărturisit într-o convorbire particulară că moare având în suflet durerea că nu s-a tras niciun foc de armă în apărarea Transilvaniei, ruptă de Ungaria de la România. Mulțumim o dată în plus pentru această informație orală.

ROLUL DIPLOMAȚIEI ROMÂNEȘTI ÎN MEDIEREA LITIGIULUI ELEN-UGOSLAV (1925–1929)

RADU TUDORANCEA

În anii douăzeci, diplomația română s-a implicat cu succes în medierea conflictului apărut între Grecia și Iugoslavia, având în centrul său chestiuni concrete precum cea privind statutul zonei libere Salonic sau reglementarea traficului feroviar pe ruta Ghevghelia–Salonic. Apariția fricțiunilor în relațiile dintre Grecia și Iugoslavia fusese generată de semnarea, de către Grecia și Bulgaria, la 29 septembrie 1924, a „*protocolului Kalfov–Politis*”, document potrivit căruia statul elen recunoștea existența pe teritoriul său a unei minorități bulgare, lucru ce a stârnit un puternic val de nemulțumire la Belgrad¹. Diriguitorii de la Belgrad considerau că acesta era de fapt un prim pas făcut de Bulgaria, ce putea fi considerat un precedent pentru recunoașterea bulgarilor și în Serbia meridională. În consecință, guvernul de la Belgrad a decis să denunțe, la 24 noiembrie 1924, vechiul tratat de alianță eleno-sârb, ce fusese semnat de cele două părți încă din mai 1913, singura modalitate care să conducă la reparafarea tratatului fiind tocmai rezolvarea chestiunilor litigioase de pe agenda relațiilor eleno-ugoslave². În cele din urmă, pe fondul creșterii nemulțumirii la Atena față de doleanțele tot mai îndrăznețe ale Bulgariei (chestiunea ieșirii la Marea Egee), autoritățile elene și-au reconsiderat poziția. Astfel, se vehicula tot mai des ideea potrivit căreia, de fapt, Nikolaos Politis, semnatarul protocolului din partea greacă, nu avusese mandat pentru a semna documentul în cauză, așa încât ratificarea acestuia nu se putea produce (de altfel, parlamentul elen avea să respingă protocolul Kalfov–Politis, în februarie 1925).

Abandonarea aplicării protocolului Kalfov–Politis lăsa cale liberă redeschiderii negocierilor eleno-sârbe. În acest context, rolul diplomației românești avea să devină unul important. „Bunele oficii”, oferite de către România, au produs, de altfel, o deosebită impresie în cercurile politice elene, considerându-se că intervenția României avea să fie „eficace” și că astfel avea să fie găsit „*un mijloc pentru a se ajunge la înțelegerea dorită dintre cele două țări*”³.

¹ Protocolul Kalfov–Politis era format din două declarații adresate Consiliului Ligii Națiunilor, de către guvernul bulgar, respectiv cel elen, care deveneau, dacă erau ratificate, obligatorii. Membrii neutri ai comisiei eleno-bulgare, precum Marcel de Roover și A.C. Corfê, urmau să asiste cele două guverne în respectarea angajamentelor asumate privind minoritățile.

² Reprezentantul României la Atena, Langa Rășcanu, fost reprezentant al României la Belgrad și un fin cunoscător al scenei politice de la Belgrad, înainta Bucureștilor punctul său de vedere în privința motivelor denunțării „atât de brutale” a Tratatului de alianță greco-sârb din mai 1913, obiectivele Belgradului fiind, potrivit diplomatului român, acelea de a „negocia un nou tratat, în care noi clauze să fie înscrise, clauze bine chibzuite, adânc ferecate, clauze de toată însemnătatea pentru Iugoslavia, între care clauzele privitoare la minorități și acelea privitoare la Salonic”. Rășcanu considera că Iugoslavia avea să încerce, prin clauzele unui nou tratat, „a zdrobi minoritatea bulgară, iar prin acelea privitoare la Salonic va încerca a se consolida și mai adânc în acel port, *visul de aur al megalomaniei sârbești*”. Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), Fond Casa Regală, dosar 28/1925, Raportul nr. 1021, din 6 iunie 1925, de la Legația Regală a României la Atena.

³ Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (în continuare: AMAE), Grecia, vol. 117/2, Raportul nr. 651, din 25 martie 1926, de la Legația României de la Constantinopol, f. 9, semnătură ilizibilă.

„Revista istorică”, tom XVIII, 2007, nr. 5–6, p. 573–578

Un raport al Legației României la Atena, din 13 iunie 1925, ilustra motivele pentru care negocierile eleno-iugoslave de la Belgrad fuseseră rupte (la 1 iunie 1925)⁴, anume chestiunea exploatarei de către Iugoslavia a liniei ferate Ghevghelia–Salonic și un acord asupra minorităților⁵. C. Langa Rășcanu obținuse de la șeful cabinetului elen textul unui proiect de convenție, document ce fusese supus examinării delegației elene. Întrucât acesta cuprindea propuneri precum aceea ca gara Salonic să fie considerată ca o gară comună de frontieră, partea elenă avea să răspundă că „*dincolo de spiritul larg de conciliațiune de care e însuflețit guvernul elen, îi era cu neputință a primi această cerere*”⁶. Rășcanu aflase, de asemenea, că în timpul negocierilor de la Belgrad, atunci când se dezbătea chestiunea căii ferate Ghevghelia–Salonic, oficialii de la Belgrad făcuseră în repetate rânduri declarații potrivit cărora motivul pentru care țineau foarte mult la respectivul punct era că „nu sunt în joc numai interese pur economice, ci e vorba de securitatea Iugoslaviei și a aliaților ei, România, Cehoslovacia și Polonia”⁷.

Treptat, partea iugoslavă a înțeles să renunțe la unele pretenții, precum cea referitoare la încheierea unei Convenții în favoarea minorităților sârbești din Grecia, renunțarea datorându-se „*în mare parte, acțiunii amicale a domnului Duca pe lângă ministrul Afacerilor Străine iugoslav*”⁸. Singura chestiune ce rămăsese a fi soluționată era cea privind linia Ghevghelia–Salonic, în privința căreia oficialii de la Belgrad se arătaseră extrem de intransigenți, respingând orice compromis. Totuși, în urma unor întrevederi dintre ministrul de Externe elen, L. Roufos, și șeful diplomației de la Belgrad, Momcilo Nincic, ce avuseseră loc la Geneva, oficialul elen a pregătit un memoriu ce urma a fi înaintat părții sârbe, cuprinzând propunerile de soluționare a diferendului existent, reprezentat de linia Ghevghelia–Salonic și de zona sârbească din portul egeean. În acest context este de remarcat rolul diplomației române, în principal al lui C.L. Rășcanu. Astfel, înainte de conferința de la Timișoara (conferință a Micii Înțelegeri), după ce generalul Theodoros Pangalos și ministrul de Externe elen îi făcuseră cunoscut ministrului României la Atena, C. Langa Rășcanu, faptul că guvernul elen era hotărât a nu mai face niciun demers la Belgrad, arătându-se hotărât să aștepte ca

⁴ Premierul elen, Andreas Mihalacopoulos declarase jurnaliștilor, după ce negocierile iugoslavo-elene de la Belgrad fuseseră întrerupte, că „*o alianță între Grecia și România, cu scopul menținerii stării de lucruri de azi în Balcani*”, era luată în considerație.

⁵ AMAE, Grecia 71/1925, vol. 117/1, Raportul nr. 1065, din 13 iunie 1925, de la Legația României de la Atena, semnat Langa Rășcanu, f. 38.

⁶ Ibidem. Partea elenă sublinia, în răspunsul înaintat delegației iugoslave privitor la proiectul de convenție propus de Belgrad, că „nu putea înțelege insistența guvernului sârbo-croato-sloven de a obține dreptul de exploatare a liniei Ghevghelia–Salonic” și că îi era imposibil să accepte cererea respectivă din două motive: pe de o parte pentru că a consimți la o asemenea exploatare „atingea de o manieră gravă drepturile suverane și interesele vitale ale statului elen” și, pe de altă parte, pentru că acel gen de exploatare nu făcea decât să „creeze în viitor o sursă de fricțiuni continue între cele două țări, care nu vor servi decât la înveninarea sentimentului public și la a ridica obstacole serioase în fața bunei înțelegeri, indispensabile oricărei alianțe.”

⁷ ANIC, Fond Casa Regală, Raportul nr. 1066, de la Legația României la Atena, din 13 iunie 1925, semnat Langa Rășcanu, f. 84–85. Față de această „temere” manifestată de Iugoslavia, Atena avea să trimită o notă lui Nincic, în aprilie 1925, prin care se arăta că „guvernul elen era ferm dispus să asigure atât celui de la Belgrad, cât și României libera trecere a oricărui material de război și muniții, pe care acestea le-ar importa prin portul Salonic”. Rășcanu avea să constate însă că „cu toată această asigurare formală dată de guvernul elen [...] atât Ministrul Afacerilor Străine al Iugoslaviei, cât și delegația sa au continuat a cere în cursul negocierilor exploatarea liniei ferate Ghevghelia–Salonic pentru siguranța Regatului Sârbo-Croato-Sloven și aceea a României”.

⁸ AMAE, Grecia 71/1925, vol. 117/1, Raportul nr. 712, din 22 aprilie 1926, de la Legația României de la Atena, semnat Langa Rășcanu, f. 99.

Iugoslavia să facă un gest prin care să-și arate disponibilitatea de a continua convorbirile, diplomatul român a intervenit și a comunicat părții elene punctul de vedere al lui Duca, potrivit căruia „guvernul elen face o greșală așteptând ca Belgradul să facă primul pas”⁹. Langa Rășcanu adăugase că, din punctul de vedere al părții române, dacă Grecia era într-adevăr doritoare a ajunge „*cât mai în grabă la înțelegerea prietenească cu vechea ei aliată*”, atunci trebuia ca partea elenă să abandoneze orice susceptibilități și să caute „prin orice chip a se îndruma spre acea înțelegere”¹⁰. Intervenția diplomatului român a fost una extrem de convingătoare, așa încât guvernul elen avea să trimită la Belgrad o propunere pentru soluționarea chestiunii. Oficialul român se arăta totuși destul de circumspect în privința doleanțelor sârbe, apreciind că în situația în care, din nou, propunerile elene ar fi fost considerate de către Belgrad ca fiind „*neîndestulătoare*”, devenea evident că sârbii nu aveau în vedere doar o garanțare a tranzitului pe ruta în cauză, atât în timp de război, cât și în timp de pace, ci își doreau „*cu orice chip a fi stăpâni pe fâșia de teritoriu de la Ghevghelia la Salonic și înfăptuirea visului ei, de coborâre spre malurile egeene*”¹¹. Revenind la memoriul elen ce cuprindea noile propuneri de soluționare a chestiunii în dispută între părțile elenă și iugoslavă, curând, rolul de mediator al României avea să capete din nou greutate. Astfel, C. Langa Rășcanu era informat la Atena de către ministrul de Externe elen, Lucas Roufos, că situația era din ce în ce mai „*delicăță*”, întrucât partea iugoslavă (Momcilo Nincic) înțelegea să răspundă memoriului elen printr-o „*tăcere îndelungată*”¹². Partea sârbă nu înaintase până la acel moment niciun fel de replică oficială, nici prin ministrul Iugoslaviei de la Atena, nici prin ministrul Greciei la Belgrad. Totuși, în capitala Greciei începuseră să ajungă tot mai multe informații telegrafice cu privire la nemulțumirile guvernului iugoslav față de propunerile elene. Dată fiind situația, ministrul elen al Afacerilor Străine, Lucas Roufos, făcea din nou apel la rolul de mediator la României, solicitând intervenția Ministerului Afacerilor Străine al României, „*într-o manieră amicală*”, pe lângă M. Nincic, așa încât partea iugoslavă să comunice Atenei răspunsul la memoriul elen¹³. Urmare a acestei intervenții, partea română s-a implicat din nou, existând un dialog între I.M. Mitilineu și M. Nincic în acest sens. Mitilineu îi transmitea ministrului României la Atena că, de-a lungul conversației pe care o avusese cu M. Nincic, acesta din urmă dăduse impresia „*celor mai bune dispoziții față de Grecia*”, arătând că dorința sa era de a se înțelege cu guvernul grec¹⁴. De altfel, M. Nincic îi făcuse cunoscut lui I.M. Mitilineu că intenționa în acest sens să trimită la Atena pe Abramovici, pentru a discuta cu experții tehnici eleni soluționarea problemei¹⁵. În concluzie, I.M. Mitilineu îi cerea lui C. Langa Rășcanu să comunice atât lui Theodoros Pangalos, cât și lui Roufos, dorința sinceră a Belgradului de a se înțelege cu partea greacă. Mai mult, partea iugoslavă era dispusă ca pe lângă semnarea unui acord de soluționare a chestiunii, să treacă chiar la negocierea unui acord politic „*foarte strâns și intim*” cu Atena¹⁶. Urmare a eforturilor de mediator depuse de către România, în luna august 1926 aveau să fie semnate de către Iugoslavia și Grecia un set de patru convenții pentru soluționarea „*chestiunilor pendinte*” dintre cele două părți, anume: convenția asupra tranzitului și comunicațiilor referitoare la comerțul de tranzit prin

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem. Diplomatul român considera această variantă destul de verosimilă, date fiind „*gândurile megalomane ale sârbilor cât și acțiunea ce se desfășoară de la un timp încoace cu scopul de a lega Bulgaria de Iugoslavia*”.

¹² AMAE, Grecia/71–1925, vol. 117/2, G 6 A, Telegrama nr. 1079, din 18 iunie 1926, expediată de la Legația României de la Atena, semnată Langa Rășcanu, f. 8.

¹³ Ibidem. Ministrul de Externe elen adăugase în apel faptul că memoriul ce fusese înaintat Iugoslaviei era conform înțelegerii de la Geneva.

¹⁴ Ibidem, Telegrama nr. 1079, de răspuns, de la Bled, din 19 iunie 1926, semnată I.M. Mitilineu, adresată ministrului României la Atena, Langa Rășcanu, f. 10.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem. M. Nincic își exprimase speranța ca toate aceste demersuri să fie încheiate înainte de luna septembrie.

zona iugoslavă de la Salonic și a comunicațiilor pe calea ferată între această zonă și Iugoslavia, convenția asupra gărilor comune (de fapt, una singură – cea de la Ghevghelia), convenția asupra tarifelor comune pentru mărfurile expediate direct, precum și o convenție complementară¹⁷.

Partea elenă a apreciat în mod deosebit implicarea României în medierea diferendului dintre Atena și Belgrad. Astfel, în decembrie 1926, noul ministru al Afacerilor Străine al Greciei, A. Mihalacopoulos, îi comunica reprezentantului României la Atena că întregul guvern elen luase cunoștință atât de „*prețioasa acțiune a domnului Mitilineu la Bled*”, cât și de activitatea depusă de Legația României la Atena, în cursul negocierilor eleno-iugoslave¹⁸. Înalțul oficial elen arăta că guvernul său spera că „*glasul ministrului Afacerilor Străine al României, atât de ascultat la Belgrad, se va ridica și în viitor spre a ne ajuta a ajunge la acea înțelegere eleno-iugoslavă, care strâns legată de o înțelegere eleno-română, ne va hărăzi pacea pentru vremuri îndelungate*”¹⁹.

În cele din urmă, diferendul eleno-iugoslav avea să fie reglementat mai târziu, după ce în fruntea guvernului elen a revenit Eleftherios Venizelos. Acesta, conștient că Italia reprezenta o „*mare putere mediteraneeană menită a constitui în bazinul oriental al Mediteranei factorul cel mai de seamă pentru întărirea păcii*”²⁰, a înțeles să întrețină legături de prietenie cu Italia, astfel că, în septembrie 1928, Grecia și Italia semnavă la Roma un tratat de prietenie și arbitraj. De îndată ce Grecia a semnat tratatul amintit cu Italia, Iugoslavia a început să devină mult mai conciliantă în negocierile cu Atena, resimțind o oarecare neliniște față de viitoarele intenții ale Italiei. În consecință, negocierile dintre Atena și Belgrad, care trenaseră o bună perioadă de timp, erau din nou reluate, la Belgrad, un prim pas fiind reprezentat de semnarea unui protocol (în octombrie 1928), care prevedea încheierea unui pact de prietenie și arbitraj și soluționarea chestiunilor aflate încă în dispută. Un referat elaborat pentru Ministerul Afacerilor Externe de la București, de către M. Arion, ce studia protocolul eleno-iugoslav de la Belgrad din 11 octombrie 1928, sesiza elementele cele mai importante din textul protocolului, anume disponibilitatea ambelor părți de a soluționa chestiunile litigioase: funcționarea zonei libere sârbe de la Salonic și problema comerțului iugoslav²¹. Este important de menționat faptul, sesizat și de Arion, că punctul de plecare al discuțiilor eleno-iugoslave fusese reprezentat de acordurile din 1923, și nu de cele patru convenții semnate în 17 august 1926, în timpul „*dictaturii lui Pangalos*”, ce fuseseră considerate, anterior, de „neratificate”, de către A. Mihalacopoulos. Oficialul român arătase în referatul întocmit pe marginea protocolului eleno-iugoslav că asupra unor puncte cele două părți căzuseră deja de acord. Astfel, se convenise ca zona iugoslavă să fie folosită exclusiv

¹⁷ Ibidem, Raport nr. 1432, din 18 august 1926, de la Legația României de la Atena, f. 184. Pe lângă aceste patru convenții amintite, cele două state au semnat, de asemenea, un tratat de înțelegere și prietenie între cele două state, cu caracter pur defensiv, pe o durată de trei ani.

¹⁸ Ibidem, Raportul nr. 2043, din 11 decembrie 1926, de la Legația României de la Atena, semnat Langa Rășcanu, f. 125–126.

¹⁹ Ibidem. A. Mihalacopoulos considera, totuși, convenția eleno-iugoslavă („actul de la 17 august”) ca fiind un document ce „nu putea fi prezentat Parlamentului spre a fi ratificat, toți membrii Cabinetului fiind de acord în această privință”. Dorința șefului diplomației elene era aceea ca actele oficiale semnate în august 1926 să fie analizate în amănunt pentru ca apoi să fie informat Belgradul asupra „clauzelor care au nevoie de schimbare”, în condițiile în care, potrivit lui Mihalacopoulos, și partea iugoslavă înțelegea că „unele din acele clauze nu pot fi supuse ratificării Adunării Naționale, după cum nici domnul Nincic nu a îndrăznit a prezenta Skupcinei tratatul de la Nettuno”. Oficialul elen mulțumea României și pentru „*prietenescul sprijin*” ce îi fusese acordat lui Periklis Argyropoulos, la Geneva, de către ministrul de Externe al României, I.M. Mitilineu.

²⁰ AMAE, fond Grecia/71, vol. I, Raport nr. 2169, din 28 august 1928, semnat V. Brabeșianu, f. 243–244.

²¹ Idem, fond România/71, Chestiuni generale, vol. 188, 1928, referatul întocmit de către M. Arion, f. 256–260.

pentru tranzitul și comerțul iugoslav, nu și pentru mărfurile ce proveneau sau aveau ca destinație alte state²². România era interesată de chestiunea privitoare la tranzitul materialului de război prin zona sârbă de la Salonic, iar unele informații provenind de la Belgrad confirmau că în „agreementul” inițial dintre cele două părți, reprezentat de protocol, se prevedea excluderea din viitoarele negocieri a problemei tranzitului materialului de război. De altfel, în timpul discuțiilor ce au avut loc la Paris între Venizelos și Vojislav Marinković, șeful guvernului elen a respins varianta includerii în protocol a unei clauze care să țină seama de eventualele angajamente asumate de către Iugoslavia față de aliații săi privind facilitarea tranzitului armamentului și munițiilor²³. La rândul său și Grigore Gafencu sesiza că la originea greutăților întâmpinate de Iugoslavia în chestiunea Salonicului se afla faptul că protocolul eleno-iugoslav din octombrie 1928 fusese finalizat după momentul vizitei lui Venizelos la Roma, factor ce a influențat vizibil abordarea omului politic elen în respectiva chestiune²⁴. Sugestivă este în acest sens aprecierea diplomatului român legată de faptul că statul elen nu văzuse cu „ochi buni străduințele iugoslave spre Salonic”, așa încât, după întâlnirea dintre B. Mussolini și E. Venizelos, cu atât mai mult Atena dorea să se elibereze de „făgăduielile făcute Iugoslaviei”²⁵. Tratatul eleno-iugoslav aveau să fie reluate la începutul anului următor, în ianuarie 1929, atunci când regele Iugoslaviei îi transmitea lui Venizelos decizia sa de a continua tratativele și hotărârea fermă de a obține cât de curând rezultate. Deschiderea era observată și de către secretarul Legației României de la Atena, Victor Brabețianu, care anticipa ca fiind probabilă ajungerea la un punct comun într-un termen scurt, concretizat printr-un acord „mai larg decât fusese acordul provizoriu semnat de Venizelos la Belgrad”, chiar dacă acesta nu putea oferi soluționarea tuturor chestiunilor nesoluționate existente între cele două state în intervalul de timp scurs de la război până la acel moment²⁶. După ce, la începutul lunii martie, negocierile erau finalizate la Atena, la 17 martie 1929, titularii Externelor de la Belgrad și Atena, K. Kumanudi, respectiv A. Karapanos, aveau să semneze, la Geneva, acordul eleno-iugoslav privind zona liberă de la Salonic. În ansamblu, trebuie menționat faptul că zona liberă iugoslavă de la Salonic era plasată sub suveranitate elenă, în vreme ce calea ferată către Ghevghelia, sursa atâtor disensiuni în trecut, era cumpărată de către statul elen de la firma iugoslavă care o deținea. La puțin timp după momentul 17 martie 1929, de la Geneva, ce marca soluționarea chestiunii zonei libere, la sfârșitul lunii martie 1929, la Belgrad, era semnat și mult așteptatul tratat de prietenie, conciliere și arbitraj judiciar între Iugoslavia și Grecia, fapt ce consolida noua tendință de apropiere și îmbunătățire a relațiilor între cele două state.

Chestiunea reprezentată de diferendele eleno-iugoslave, în a căror soluționare diplomația română se implicase puternic în anii '20, era astfel depășită, fapt care era privit cu bucurie și în capitala României. De altfel, Langa Râșcanu a fost însărcinat să le transmită diriguitorilor eleni, în speță șefului Cabinetului de la Atena, E. Venizelos, și lui A. Karapanos, ministrul Afacerilor Străine, „*felicitățile cele mai călduroase*” din partea României, față de semnarea pactului dintre Grecia și Iugoslavia²⁷.

²² Ibidem.

²³ Eleftherios Venizelos arătase că în urma semnării pactului de amicitie cu Italia nu putea accepta respectiva clauză, obligându-se „numai verbal să lase liber tranzitul armamentului”.

²⁴ AMAE, fond 71/România, Chestiuni generale, Referatul privind pactul de la Belgrad (11 octombrie 1928), întocmit de Grigore Gafencu, f. 261–262.

²⁵ Ibidem. Oficialul român constata în același timp că oportunitatea ce părea să se arate României de a obține propria zonă liberă în portul Salonic era tot mai îndepărtată, în contextul în care „grecii nu mai au nevoie de noi față de bulgari”.

²⁶ AMAE, fond Atena, vol. 24, Raportul nr. 129 din 24 ianuarie 1929, de la Legația României din Atena, semnat V. Brabețianu, f. 6–7.

²⁷ Ibidem, Telegrama nr. 20270, din 29 martie 1929, de la București către Atena, semnată Grigore Gafencu, f. 69–70.

THE CONTRIBUTION OF ROMANIAN DIPLOMACY TO THE MEDIATION OF THE
GREEK-YUGOSLAV CONFLICT (1925–1929)

Abstract

Romanian diplomacy had an active involvement in the mediation of Greek-Yugoslav differences in the 20s, after Belgrade had resolved to denounce the Greek-Serbian treaty of alliance of Thessaloniki of 19 May 1913. The issues under dispute were the statute of the Ghevghelia-Thessaloniki railroad and the question of the Serbian minority of Macedonia. An important role in the mediation process was assumed by Constantin Langa Rășcanu, head of the Romanian Legation in Athens and former representative of Romania to Belgrade, who had a keen knowledge of Yugoslav politics. The efforts of the Romanian diplomat were given recognition by the Greek political leaders, and the outcome of negotiations – the signing of the new treaty of friendship between Yugoslavia and Greece in March 1929 – can be considered, in a certain way, partly the fruit of Romanian mediation.

*IN TRES PARTES DIVISA: POLONIA ȘI CRIZA CEHOSLOVACĂ
ÎN DOCUMENTE DIPLOMATICE ROMÂNEȘTI
(SEPTEMBRIE–OCTOMBRIE 1938)*

FLORIN ANGHEL

Criza central-europeană de la sfârșitul verii și din toamna anului 1938 a debutat, în amploare, odată cu ultima întâlnire a miniștrilor de Externe ai Micii Înțelegeri, de la Bled (21–23 august 1938) și s-a finalizat, într-o primă etapă, prin înțelegerea de la München și, apoi, la 2 noiembrie, prin Arbitrajul de la Viena. Se poate lesne defini o implicare aproape exclusivă a Puterilor europene (Germania, Italia, Marea Britanie, Franța, dar și U.R.S.S., Polonia sau Ungaria) în comparație cu a celor două principale componente interne: cehii și slovaci. Diplomația română, o dovedesc sursele primare, arhivistice, pe care le vom aminti mai jos, a fost conectată îndeosebi în cele trei capitale care au profitat de dezmembrarea federației cehoslovace, așa cum a fost ea construită în 1918: Berlin, Varșovia și Budapesta. Alianța regională româno-polonă, încheiată la 3 martie 1921, a reprezentat, totodată, un factor major în evoluția crizei.

Există, deja, un reflex istoriografic în a asocia eforturile Puterilor europene vecine (Germania, Ungaria, Polonia) de a dezmembra Cehoslovacia cu intențiile și acțiunile slovacilor privind definirea rolului lor în relațiile cu cehii. Modelul de stat federal, așa cum a fost el conceput după primul război mondial, nu mai era viabil: în același timp, elita politică slovacă nu își putea asuma niciun fel de moștenire statală, polemicile și controversele ținând, mai degrabă, de aria de circumscriere a autonomiei decizionale. Actul de la 14 martie 1939, proclamarea independenței primei Republici slovace, a validat proiectul de apărare față de o posibilă integrare la Ungaria, mai mult decât o voință populară sau de cultură politică însușită.

Astfel, președintele acestui prim stat slovac din istorie (1939–1945), monseniorul Josef Tiso, excludea, în 1935, ideea unei separări de Praga și de formula lui Tomaš Masaryk, din 1918: liderul Bisericii Catolice slovace cerea clasei politice cehe nimic altceva decât aplicarea principiului egalității absolute între cei doi „piloni” ai Cehoslovaciei, adică între cehi și slovaci¹. Un alt martor direct al evenimentului din 14 martie 1939, Martin Sokol, președintele Parlamentului Slovaciei independente, recunoștea, în memoriile sale politice, că „singur Adolf Hitler a fost acela care a decis independența noastră. (...) Slovaci au beneficiat în mod impus de un stat independent”². Nici la începutul secolului al XXI-lea, la mai bine de un deceniu de la separarea (la 1 ianuarie 1993) Cehiei de Slovacia, între cele două state nu era trasată o frontieră: cerința imperativă a Uniunii Europene de a stabili granița a provocat nedumerire și nemulțumiri în rândul guvernelor de la Praga și Bratislava și al comunităților locale din zona viitoare inedită demarcații³.

¹ Rudolf Chmel, *The Slovak Question in the 20th Century*, în vol. *Scepticism and Hope. Sixteen Contemporary Slovak Essays*, ed. Miro Kollar, Bratislava, 1999, p. 80. Totodată, pentru a descrie viitorul democrat și liberal al statului cehoslovac, președintele Masaryk a lansat formula „Iisus, nu Caesar” (o structură ce își propunea, fundamental, respingerea autoritarismului, a nesocotirii libertăților politice, civice, etnice sau religioase).

² *Ibidem*, p. 84.

³ Până în 2007 sunt prevăzute a fi constituite 17 puncte de trecere a frontierei ceho-slovace. Vezi, în acest sens, textul publicat de Kristina Alda, *E. U. says Czech – Slovak border must tighten*, în „The Prague Post”,

„Revista istorică”, tom XVIII, 2007, nr. 5–6, p. 579–589

România a fost obligată să urmărească întreaga desfășurare cu cea mai mare atenție deoarece criza cehoslovacă pune în discuție fundamentele alianței ei regionale care dădeau vigoare sistemului securității colective și păstrării ordinii internaționale, așa cum a fost ea construită prin tratatele de pace din 1919–1920. Cehoslovacia era parte a Micii Înțelegeri, alianță central europeană care a vegheat vreme de aproape două decenii asupra politicii externe adesea revizioniste a Ungariei⁴. La rândul ei, Polonia a constituit unul dintre obiectivele strategice ale diplomației românești, în special în legătură cu apărarea comună față de un atac neprovocat din partea U.R.S.S. Din 3 martie 1921, data când a fost încheiată Convenția bilaterală de alianță defensivă, relațiile româno-polone, deși nu întotdeauna de cea mai bună calitate, au fost motorul diplomației central europene interbelice⁵. Bucureștii, obsedați de posibila reacție a U.R.S.S. față de un atentat la independența, integritatea și suveranitatea aliatului cehoslovac, au stabilit că Varșovia reprezenta unul dintre cele mai bune puncte de observație.

U.R.S.S. nu a fost prezentă la München pentru că nu a dorit acest lucru. Autoexcluderea nu făcea decât să confirme supoziția – devenită dogmă – lui Stalin potrivit căreia Sovietele trebuiau să-și joace propriul plan față de tabăra capitalistă fără a se alia cu aceasta și să se pregătească, în același timp, pentru un război ce se dovedea inevitabil. Nici Puterile europene democratice – Franța și Marea Britanie – nu au dovedit că doresc, pe parcursul desfășurării crizei cehoslovace, să integreze Uniunea Sovietică în tabăra aliaților, deși au luat în considerare, până la urmă, ipoteza participării acesteia la un front antigerman. Cehoslovacia însăși, în dorința de a-și păstra independența și integritatea, a eludat apelurile la păstrarea minimelor norme civice în societatea sovietică, în plină teroare stalinistă, și a sperat (și insistat) într-un posibil ajutor din partea Moscovei⁶.

În această dezbatere, relațiile româno-sovietice, niciodată amicale, favorizau decisiv eșecul gestionării alianțelor cehoslovace. Un posibil ajutor din partea lui Stalin – inclusiv unul armat – includea, obligatoriu, tranzitul prin Polonia și/sau România: 1938 este anul, ultimul, în care U.R.S.S. se mai prelua de preservarea dreptului internațional. O posibilă cerere de ajutor din partea guvernului de la Praga trebuia luată în considerare de către diplomația română: tocmai de aceea,

8.07.2004. Viabilitatea statului național slovac era pusă în discuție, de către elitele politice și intelectuale, chiar și după prăbușirea comunismului în Cehoslovacia. Într-unul dintre cele mai cunoscute texte ale sale, Ludvík Vaculík (slovac) susținea, în mai 1990: „Cred că slovacii nu sunt pregătiți suficient pentru relații libere și egale cu o altă națiune. Ei nu au avut niciodată un stat al lor; cel din perioada 1938–1945 nu poate fi considerat așa ceva, fiind un simplu accident de război. El a fost, totuși, util pentru eforturile ulterioare de conceptualizare a unui stat autentic. Păcăliți de propria istorie, răsfățați de intervenția cehilor în numele lor, slovacii nu știu cum ar trebui să se comporte o națiune autonomă și mândră. Pe viitor, ei vor continua să caute scuze pentru propriile defecte și să dea vina pe cehi”. (Ludvík Vaculík, *Naše slovenská otázka (Chestiunea noastră slovacă)*, în „Literární noviny”, 3.05.1990 publicat de Carol Skálik Leff, *Naționalismul ceh și slovac în secolul XX*, în vol. *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*, ed. Peter F. Sugar, București, 2002, p. 91–94).

⁴ Din diverse puncte de vedere, Mica Înțelegere a beneficiat de câteva monografii importante: Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, București, 1968 (reedită în 1997); Milan Vanku, *Mica Înțelegere și politica externă a Iugoslaviei, 1920–1938*, București, 1979; Magda Adam, *The Little Entente and Europe, 1920–1929*, Budapest, 1993; Andrzej Essen, *Polska a Mała Entente, 1920–1934*, Warszawa, Kraków, 1992.

⁵ Nicolae Dascălu, *Relații româno-polone în perioada interbelică (1918–1939)*, București, 1991; Florin Anghel, *Construirea sistemului „cordon sanitaire”. Relații româno-polone, 1919–1926*, Cluj Napoca, 2003.

⁶ J. Haslam, *The Soviet Union and the Threat from the East, 1933–1941*, London, 1992; Igor Lukes, *Czechoslovakia Between Stalin and Hitler: The Diplomacy of Edvard Beneš in the 1930's*, New York and Oxford, 1996; Zara Steiner, *The Soviet Commissariat of Foreign Affairs and the Czechoslovakian Crises in 1938: New Material from the Soviet Archives*, în „The Historical Journal”, Cambridge, 42, 1999, 3, p. 751–779.

Bucureștii pregăteau un răspuns amical, dar lipsit de orice echivocuri. În instrucțiunile sale către ministrul român la Praga, emise la 30 mai 1938, ministrul de Externe, N. Petrescu-Comnen, asigura că „România nu va declara în mod public că nu va permite, necondiționat, trecerea trupelor sovietice pe teritoriul ei”⁷.

Șeful diplomației cehoslovace, Kamil Krofta, își exprimase încă de la începutul lunii ianuarie 1938, în timpul vizitei la Praga a omologului său Istrate Micescu, nemulțumirea privind statutul pe care Cehoslovacia, în special, și Mica Înțelegere, în general, îl aveau în obiectivele și strategiile diplomatice românești⁸. La sfârșitul lunii mai 1938, într-o discuție cu Radu Crutzescu, același Krofta mărturisea ministrului României că nu-și făcea nicio iluzie privind o atitudine amicală a Bucureștilor față de intențiile (și ele, ipotetice) de tranzit ale sovieticilor. „Atitudinea deloc prietenoasă a guvernului sovietic față de România – recunoștea Krofta –, teama de influența comunismului, sentimentul unanim al opiniei publice, toate acestea mă fac să consider o eventuală înțelegere (n. n. – privind trecerea trupelor sovietice pe teritoriul românesc) drept puțin probabilă”⁹.

Analiza textelor surselor primare – ne referim la cele diplomatice românești, inedite în cea mai mare parte a lor – relevă că, aproape fără excepție, toate părțile implicate în ceea ce istoricii au desemnat drept „criza cehoslovacă” din septembrie – octombrie 1938 nu acordau niciun fel de șansă viitorului construcției federale pragheze, așa cum a fost ea concepută în 1918.

La 22 august 1938, în timpul lucrărilor ultimei întâlniri a miniștrilor de Externe ai Miciei Înțelegeri, la Bled, Maksim Litvinov îl asigura, la Moscova, pe ambasadorul german în U.R.S.S. că „Uniunea Sovietică a promis ajutorul său către Cehoslovacia și se va ține de cuvânt”¹⁰. La 2 septembrie, Jean Payart, însărcinatul cu afaceri al Franței la Moscova, îl chestiona pe același Litvinov în legătură cu acest „ajutor” în condițiile în care, era evident, Polonia și România ar fi refuzat tranzitul. Șeful diplomației sovietice, pus în încurcătură, a recunoscut că nu a primit instrucțiuni de la Stalin în acest sens și că, prin urmare, „nu are nicio idee despre tactica ce ar fi de urmat în această problemă”¹¹. Dar, a adăugat Litvinov, dacă Franța ar fi venit în ajutorul Cehoslovaciei, atunci și U.R.S.S. ar fi făcut demersurile necesare, opinând că Polonia și România puteau fi silite de un vot majoritar al Consiliului Ligii Națiunilor să accepte trecerea trupelor Armatei Roșii¹². Era, evident, o premisă nefundamentată pe argumente: aflând de aceste zvonuri, potrivit cărora România, la insistențele Ligii Națiunilor, ar putea accepta trecerea de trupe străine pe teritoriul său, ministrul de Externe, N. Petrescu-Comnen, le-a dezmințit categoric și imediat. La 11 septembrie, într-o discuție cu Georges Bonnet, Comnen insista asupra faptului că „informațiile potrivit cărora s-ar fi încheiat un acord referitor la trecerea trupelor sovietice prin România sunt absolut false”¹³.

Demersurile, ambițiile și obiectivele polone au prezentat, în timpul acestor desfășurări diplomatice, un interes marcant pentru autoritățile de la București. La 13 septembrie 1938, ambasadorul la Varșovia, Richard Franasovici, îl informa pe Comnen de faptul că „la Ministerul polon de Externe convingerea este că soluționarea problemei cehoslovace va fi violentă, însă că acest război va fi circumscris, nedegenerând într-un conflict general. În cazul unui conflict limitat, între

⁷ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare, A.M.A.E.), fond 71/Dosare Speciale, vol. 308, f. 10–16.

⁸ Milică Moldoveanu, *Dezmembrarea Cehoslovaciei (1938–1939) și implicațiile politico-diplomatice asupra centrului și sud-estului Europei*, în vol. *Probleme de politică externă a României, 1918–1940*, vol. III, coord. Viorica Moisuc, București, 1988, p. 187.

⁹ Zara Steiner, *op. cit.*, p. 756.

¹⁰ *Documents on German Foreign Policy*, seria D, vol. II, London, 1955, doc. 396.

¹¹ Zara Steiner, *op. cit.*, p. 763.

¹² *Ibidem*.

¹³ A.M.A.E., fond 71/Dosare Speciale, vol. 308, f. 163–164.

Germania și Cehoslovacia, atitudinea Poloniei va fi neutră, cu o tendință binevoitoare Germaniei, în sensul că i se va permite și înlesni aprovizionarea din Polonia”¹⁴.

Cât valorau garanțiile franco-sovietice privind securitatea Cehoslovaciei și cât de consistente erau ele a fost îndemnat să afle ambasadorul român la Varșovia, Richard Franasovici. Probabil, nu puțin se va fi mirat după discuția confidențială cu omologul său francez, Leon Noel. Diplomatul parizian, mizând pe înțelegerea Bucureștilor (fără a bănuși, se pare, impactul psihologic al atitudinii sale), a redat starea de spirit de la Quai d’Orsay în felul următor: „Franța ar prefera să renunțe la ajutorul armat al Rusiei – de o eficacitate îndoielnică – decât a vedea Polonia ieșind din neutralitate și alăturându-se Germaniei”¹⁵. În aceeași zi, Franasovici era informat direct, de către ministrul Cehoslovaciei la Varșovia, că tripla alianță (Franța – U.R.S.S. – Cehoslovacia) era nimic altceva decât o iscusită, dar lipsită de conținut acțiune propagandistică: așa reiese din demersul diplomatului praghez care susținea că „nădăjduiește că Rusia nu va face greșea de a încerca să-și treacă trupele prin Polonia, pentru a o scoate din neutralitatea pe care e foarte posibil că o va adopta, în cazul unui conflict armat”¹⁶.

Există informații – neconfirmate documentar până acum – potrivit cărora în noaptea de 14 spre 15 septembrie (adică în momentul în care, la Varșovia, diplomații francez și cehoslovac trimiteau la București amintitele mesaje), la Crassier, lângă Geneva, Litvinov și Petrescu-Comnen ar fi încheiat un „gentleman’s agreement”. Conform acestei înțelegeri, verbale, în cazul unui atac german asupra Cehoslovaciei, România ar fi permis trecerea, prin Bucovina, a 100.000 soldați sovietici (cu armament și muniția aferentă) și a unei flotile de avioane¹⁷. Acordul, dacă el a existat (repetăm, nu este confirmat de nicio sursă arhivistică, până acum), nu a funcționat, Moscova neacordând Bucureștilor șansa de a pune în aplicare tranzitul în condițiile definirii frontierelor românești (inclusiv cea de pe Nistru). Motivele (în cazul veridicității unui astfel de moment) sunt neclare.

Știm, cu siguranță, că sursele arhivistice românești infirmă categoric această supoziție provenind din mediile pragheze. Astfel, câteva ore înainte de prezumtiva întâlnire Litvinov – Comnen, în seara zilei de 14 septembrie, Mircea Cancicov (girantul Ministerului de Externe, căci ministrul se afla, în adevăr, la Geneva) răspundea tranșant unei întrebări fără ocoliș a ambasadorului polon, Roger Raczynski, că „România nu și-a schimbat întru nimic pozițiile și politica”. Cancicov mai adăuga că „zvonurile” pe care Raczynski „le-a cules” de la Legația Germaniei, potrivit cărora trupele sovietice ar fi avut tranzit liber spre Cehoslovacia, erau simple „intrigi”¹⁸.

La 15 septembrie 1938, Ungaria și Polonia își reafirmau sprijinul reciproc și identitatea de interese în Europa Centrală angajându-se să militeze, în folosul securității, pentru instituirea unei frontiere comune, în Rutenia Subcarpatică. Chiar dacă ideea nu era cu totul nouă, ea constituind una din dogmele politicii „A Treia Europă” a lui Józef Beck, încheierea acordului a provocat iritarea autorităților române, guvernul de la Varșovia evitând să ofere vreo informație în perioada negocierii textului. A doua zi, la Geneva, șeful diplomației române a cerut omologului polon explicații privind înțelegerea cu Ungaria și, la fel, în legătură cu obiectivele și strategiile imediate ale Varșoviei în regiune. Józef Beck l-a asigurat, din nou, pe Comnen de faptul că alianța româno-polonă este fundamentul politicii externe varșoviene, dar că, în Europa Centrală, statul cehoslovac reprezenta un factor de dezechilibru, o „creație artificială” generatoare de insanitate. În plus, ministrul polon de

¹⁴ Idem, fond 71/1920–1944 Polonia, vol. 8, f. 163.

¹⁵ Idem, fond 71/Dosare Speciale, vol. 308, f. 62. Același document se regăsește și în fond 71/1920–1944 Elveția, vol. 6, f. 312.

¹⁶ Idem, fond 9 Convenții R6, vol. 1, f. 23.

¹⁷ Ivan Pfaff, *Die Sowjetunion und die verteidigung der Tschechoslovakei, 1934–1938*, Weimar, Wien, 1996, p. 392 *apud* Zara Steiner, *op. cit.*, p. 764. Informația provine, cu certitudine, din mediile cehoslovace.

¹⁸ A.M.A.E., fond 71/1920–1944 România, vol. 103, f. 115–116.

Externe a confirmat decizia de a se retrage din Consiliul Ligii Națiunilor deoarece „toată politica internațională se duce în afara instituției de la Geneva”¹⁹.

Ceea ce a evitat Beck să-i spună, direct, lui Comnen a fost transmis, din Varșovia, la 17 septembrie, de către ambasadorul Richard Franasovici: în după-amiaza zilei precedente (adică tocmai în timpul întrevederii dintre cei doi miniștri), guvernul polon a expediat o *Notă* comună guvernelor Germaniei, Italiei, Franței și Marii Britanii. Din cuprinsul sec al textului se releva ideea obsesivă a organizării unui plebiscit în Teschen, în condițiile în care Praga acceptase, în cazul sudeților, un asemenea procedeu²⁰.

Nota polonă, destul de săcătitoare pentru cancelariile destinate, nu a stârnit nici curiozitate și nici preocupare în rândul diplomației române: Bucureștii erau la curent cu poziția Varșoviei și, mai mult, Ambasada României expedia zilnic stufoase rapoarte cuprinzând sumarele presei polone, problema centrală fiind, desigur, Cehoslovacia. Astfel, popularul cotidian de seară „Ekspress Poranny”, din 17 septembrie, într-un editorial intitulat *Opinia publică cere*, opina că „Polonia nu poate uita niciodată lovitura trădătoare pe care cehii au dat-o Poloniei, în 1920 (n. n. – în timpul desfășurării războiului polono-sovietic, Cehoslovacia a intrat în posesia teritoriului Teschen), contrar acordurilor teritoriale, cu atât mai mult cu cât populația polonă de dincolo de Olza, timp de aproape 20 de ani de stăpânire cehă, n-a fost tratată cu dreptate”²¹.

În același ton, la 20 septembrie, oficiul „Kurier Poranny”, în articolul de fond *Metode rele*, inducea opinia că „actuala criză este un rezultat al erorilor comise în trecut. În 1919–1920 s-au pus bazele actualelor stări de lucruri din Europa Centrală. Această parte a Europei a fost considerată atunci drept o regiune colonială. Metodele aplicate și-au găsit expresia în modul de redactare al tratatelor de la St. Germain și Trianon. Tratamentul injust aplicat Ungariei este una din cauzele crizei actuale. De asemenea, anexarea unei populații germane de peste trei milioane de suflete la statul cehoslovac a determinat izbucnirea conflictului actual”²². A doua zi, 21 septembrie, „Kurier Polski”, în textul de primă pagină intitulat *Între prieteni cordiali. Cehoslovacia lăsată pe propriile-i forțe*, susținea că „dezmembrarea Cehoslovaciei (n. n. – eveniment care, totuși, nu se produsese încă) creează în inima Europei o nouă configurație geopolitică, un nou sistem de forțe, noi baze de conviețuire între popoare. Nu se va mai putea susține cu prefăcătorie că mai există tratatul de la Versailles și vechiul statu-quo de după război. Va trebui să se treacă la clădirea unei noi ordini de lucruri, a cărei bază va fi recunoașterea succeselor statului național-socialist german”²³.

O atitudine similară se regăsește și în discuția pe care Józef Lipski, ambasador la Berlin, a avut-o cu novicele ministru al României, Radu Djuvara, la 17 septembrie. Un an înainte de a patra împărțire a Poloniei, de data aceasta între Reichswehr și Armata Roșie, Lipski, iluzionat că reprezintă cu adevărat o Putere, îi relatea prețios puțin cunoscătorului diplomat român că „«Fata Morgana» a alianțelor poate fi distrugătoare de independențe naționale și, din cauza acestei hipnoze, vechea Cehoslovacie, așa cum a fost, poate fi rubricată de acum sub «fuit»”²⁴ (n. n. – în franceză în text).

Cum Radu Djuvara se dovedea confidențial perfect – de vreme ce legăturile și credibilitatea lui în mediul diplomatic de la Berlin erau, practic, inexistente – Lipski l-a invitat, la 21 septembrie, la o nouă întâlnire. De data aceasta, diplomatul polon nu s-a abținut să-i relateze discuția avută, câteva ore înainte, la Berchtesgaden, cu Hitler. Führer-ul dăduse, din nou, asigurări că rezolvarea crizei central-europene nu se va face fără participarea Poloniei. „Dacă nu am fi avut pe Pilsudski – susține Lipski că

¹⁹ Idem, fond 71/1920–1944 Polonia, vol. 59, f. 340.

²⁰ Idem, fond 71/1920–1944 Elveția, vol. 7, f. 17.

²¹ Idem, fond 71/1920–1944 Polonia, vol. 11, f. 22–24.

²² Ibidem, f. 828.

²³ Ibidem, f. 834.

²⁴ Idem, fond 9 Convenții R6, vol. 1, f. 24–25.

ar fi mărturisit Hitler – și el nu ar fi câștigat bătălia de la Varșovia (n. n. – din august 1920), Germania ar fi fost înecată în bolșevism. Considerăm Polonia drept cea mai mare putere contra Rusiei”²⁵.

În aceeași zi, ambasadorul român la Varșovia expedia lui Comnen un raport confidențial în care arăta că, din surse sigure, probabil și încurajată de atitudinea Berlinului, „Polonia este hotărâtă a întreprinde o acțiune militară dacă Cehoslovacia nu-i va da satisfacție”²⁶. Franasovici era convins că informația era cât se poate de reală: o confirmase, într-o formă diplomatică, însuși Józef Beck. În dimineața zilei de 22 septembrie, la solicitarea expresă a Bucureștilor, ambasadorul român a cerut lămuriri ministrului polon de Externe în legătură cu posibilul conflict militar polono-cehoslovac (ambele țări erau aliatele României). Șeful diplomației de la Varșovia explica pe un ton categoric că „Polonia este hotărâtă, în cazul unui refuz al cererilor ei de către Cehoslovacia, Marea Britanie și Franța, și dacă Germania întreprinde o acțiune militară în Cehoslovacia, să pătrundă în Cehoslovacia. În vederea acestui lucru, Polonia a concentrat trupe nu numai în fața Teschen-ului, ci pe toată frontiera cehoslovacă. S-au luat măsuri ca mobilizarea să fie desăvârșită în 24 de ore. Polonia crede că și Ungaria este pregătită pentru o acțiune militară”²⁷.

Poziția radicală a Poloniei – dar, mai ales, tendința declarată de extindere teritorială și de stabilire a frontierei comune cu Ungaria – a determinat, firesc, o luare de poziție și din partea Moscovei. Nu este vorba, nici pe departe, de o acțiune în forță a Kremlinului (așa cum se va întâmpla un an mai târziu): Litvinov s-a mărginit, la Geneva, să aducă la cunoștință „nemulțumirile profunde” în legătură cu atacurile politice și propagandistice la adresa Cehoslovaciei. La 23 septembrie, comisarul poporului pentru Afaceri Externe îl ruga pe Comnen să trimită la Varșovia mesajul că „dacă Polonia va ataca Cehoslovacia, în mod automat U.R.S.S. va considera denunțat pactul de neagresiune dintre Polonia și U.R.S.S. (încheiat în 1932 – n. n.), aceasta din urmă reluându-și toată libertatea de acțiune”²⁸.

Comnen a cerut lămuriri în diferite capitale central-europene. De la Budapesta, la 24 septembrie, ministrul Raoul Bossy îi confirma că nu există echivoc asupra faptului că „Ungaria și Polonia vor intra în acțiune îndată alături de Germania”²⁹. În aceeași zi, la o întâlnire pe care ambasadorul Franasovici a obținut-o la Ministerul de Externe de la Varșovia, Józef Beck a respins categoric apelurile privind „moderația” pe care Bucureștii le sugeraseră până acum. În plus, Beck a insistat asupra faptului că paralelismul acțiunilor Poloniei cu cele ale Ungariei și Germaniei în chestiunea cehoslovacă ar fi fost nimic altceva decât un „fapt izolat”³⁰, fără importanță.

La Budapesta, experimentatul diplomat Raoul Bossy a demarat o serie de întâlniri cu colegii săi din Europa Centrală pentru a obține o imagine cât mai clară asupra evoluției crizei și, dacă s-ar fi putut, pentru a oferi mediere. În foarte lunga întrevvedere din 25 septembrie, pe care a avut-o cu omologul polon din capitala ungară, Leon Orłowski, Bossy a încercat să convingă Varșovia de faptul că o colaborare, fie și întâmplătoare, cu Germania împotriva Cehoslovaciei ar afecta iremediabil statu-quo-ul din 1919–1920. Orłowski a refuzat, ofensat, acest punct de vedere „mărginit” și a reluat teza potrivit căreia „Cehoslovacia trebuie redusă la proporții cât de mici, căci este inevitabilă” și, în aceste condiții, „nu trebuie ajutați cei slabi, ci cei puternici și viabili”³¹. „Polonia dorește hotărât frontieră comună cu Ungaria – mai recunoștea Orłowski – și va stăruî, în consecință, ca Ucraina subcarpatică să fie atribuită Ungariei”³². Ministrul polon îl sfătuia pe Bossy să transmită lui Comnen poziția lui Beck, anume aceea că „România va trebui să sprijine Ungaria (n. n. – în acțiunea ei de anexare a

²⁵ Idem, fond 71/Dosare Speciale, vol. 343, f. 36–38.

²⁶ Idem, fond 71/1920–1944 Polonia, vol. 8, f. 176.

²⁷ Idem, fond 71/Dosare Speciale, vol. 308, f. 203–295.

²⁸ Idem, fond 71/1920–1944 România, vol. 103, f. 249.

²⁹ Ibidem, f. 212.

³⁰ Idem, fond 71/1920–1944 Polonia, vol. 8, f. 182.

³¹ Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică (1918–1940)*, vol. II (1938–1940), București, 1993, p. 74.

³² A.M.A.E., fond 71/1920–1944 Ungaria, vol. 9, f. 225.

Ruteniei Subcarpatice), țară de viitor și popor puternic, care va uita desigur visurile ei trecute (n. n. – referire la cererile privind revizuirea clauzelor teritoriale ale tratatului de pace de la Trianon)³³. Varșovia mai transmitea, tot prin intermediul colericului Orłowski, că o frontieră comună polono-ungară „n-ar surâde Germaniei” și, tocmai de aceea, „ideea ar trebui sprijinită de țările care se tem de hegemonia germană în viitor”³⁴. După încheierea amplei conversații, Bossy a redactat imediat raportul așteptat de Comnen și a opinat, în concluziile sale, că „dacă Cehoslovacia cedează efectiv și imediat Poloniei regiunea Teschen, Polonia își va menține neutralitatea față de un atac german contra Cehoslovaciei”³⁵.

În paralel, sfătuit de la Paris și Londra să cedeze presiunilor germane, polone și ungare, președintele Edvard Beneš și ministrul lui de Externe, Kamil Krofta, au acceptat iremediabilul: conferința de la München, de la sfârșitul lunii septembrie, trebuia să consfințească pierderea regiunii sudete și diluarea – până la implozie – a autorității federale. Mai mult, Beneš încerca să evite agresiunea armată (anunțată, prin emisari, în multe capitale europene) polono-ungară: cum o negociere cu Budapesta, chiar și înaintea sfârșitului federației, era peste puterile clasei politice pragheze, a fost aleasă, drept partener de dialog, Varșovia. La 25 septembrie, Beneš trimitea președintelui polon, Ignacy Moscicki, o scurtă scrisoare personală, cu caracter politic, în care indica rațiunea și pacea drept unicele valori care ar fi putut salva Europa. Beneš nu ascundea – nici nu mai avea puterea necesară – faptul că statul cehoslovac se găsea în colaps și că viza soluția evitării prăbușirii totale. În acest sens, propunea Beneš, Cehoslovacia se oferea să cedeze Teschen cu singura condiție ca, la rândul ei, Polonia să accepte negocieri în această problemă³⁶. Imediat după primirea scrisorii, Moscicki l-a însărcinat pe ministrul polon la Praga să-i înmâneze o *Notă* prin care se precizau teritoriile revendicate de poloni. Cei 269 km² care au anulat șansa unei reconcilieri treceau oficial, prin Protocoalele bilaterale din 23 noiembrie și 9 decembrie 1938, în frontierele Republicii Polone³⁷. Nouă luni după aceea, în condițiile unei alte agresiuni, statul polon se prăbușea, iar Teschen-ul intra în componența zonei de ocupație germană – așa numitul Guvernământ General.

Chiar în preajma reuniunii de la München, în condițiile perfectării anexării Teschen-ului și opoziției necondiționate a Varșoviei față de acordarea tranzitului pentru o eventuală intervenție sovietică, diplomația română nu și-a ascuns iritarea pentru motivul că nu era informată despre obiectivele și acțiunile majore proiectate și urmărite în regiune (o prevedere limpede și reciproc acceptată în relația de alianță), dar și, la fel de mult, pentru că Polonia amenința cu folosirea forței un aliat (Cehoslovacia), mobilizând resursele unei țări (Ungaria) care nu a acceptat niciodată ordinea internațională de după primul război mondial.

Când Franasovici a adus la cunoștința lui Beck, la 28 septembrie, seria de nemulțumiri profunde ale Bucureștilor, dar, mai ales, intențiile de a găsi soluții proprii (Polonia și Ungaria se temeau de un eventual ajutor militar românesc acordat Cehoslovaciei), ministrul polon de Externe s-a străduit să capaciteze toate argumentele favorabile menținerii relației excelente dintre cele două capitale. „Cu privire la consultarea cu guvernul român – scria Franasovici lui Comnen, în aceeași zi – Beck mi-a mărturisit că nu a făcut-o până acum din cauza situației gingașe a României, aliată cu Cehoslovacia. I-am arătat urmările deosebit de grave ce le-ar putea avea și pentru noi luarea unei atitudini a Poloniei în conflictul actual”³⁸.

³³ Raoul Bossy, *op. cit.*, p. 74. O opinie referitoare la poziția polonă în problema Ruteniei Subcarpatice la Jerzy Kupliński, *Polskie dyweryjne na Ukrainie Zakarpatckiej w 1938 roku*, în „Wojskowy Przegląd Historyczny”, XLI, 1996, 4 (158).

³⁴ A.M.A.E., fond 71/1920–1944 Ungaria, vol. 9, f. 225.

³⁵ Idem, fond 71/Dosare Speciale, vol. 308, f. 315.

³⁶ Archiwum Akt Nowych, fond Minister Spraw Zagranicznych (în continuare: A.A.N., fond M.S.Z.), vol. 3367, f. 321–322.

³⁷ Milică Moldoveanu, *op. cit.*, p. 195.

³⁸ A.M.A.E., fond 71/1920–1944 Polonia, vol. 59, f. 354–355. V. și *România–Polonia. Relații diplomatice*, vol. I (1918–1939), București, 2003, p. 196–197.

În dimineața zilei de 29 septembrie, în mod intempestiv (grăbit de desfășurarea întâlnirii de la München), la Varșovia, ambasadorul Richard Franasovici îl primea pe ministrul cehoslovac. Acesta din urmă, la cererea guvernului de la Praga (o inițiativă de a căuta salvarea, în ultima clipă), îl ruga pe diplomatul român să intermedieze neîntârziat o nouă negociere polono-cehoslovacă. Mai precis, Franasovici era însărcinat să îi predea lui Józef Beck o *Notă*, la care se aștepta răspuns verbal și imediat, care susținea că: „Cehoslovacia promite hotărât cedarea districtelor Teschen și Friszat și admite plebiscit pentru restul regiunii. Nu poate ceda, însă, cele două districte înainte de rezolvarea chestiunii sudete. Chiar dacă, însă, un acord cu Germania nu intervine în această chestiune, Cehoslovacia va preda, totuși, districtele menționate în scurt termen, care va fi fixat”³⁹. Beck a refuzat orice discuție pe marginea *Notei*, solicitându-i lui Franasovici să răspundă că Polonia, la fel ca toate părțile interesate, așteaptă rezultatele întâlnirii de la München, în desfășurare⁴⁰.

La București, însă, informat de Franasovici despre demersul cehoslovac și despre răspunsul lui Beck, ministrul de Externe, N. Petrescu-Comnen, a cerut o întrevedere fără amânare cu ambasadorul Roger Raczynski, pe parcursul după-amiezii aceleiași zile de 29 septembrie. Extrem de iritat de atitudinea ministrului polon de Externe, Comnen a reproșat lui Raczynski, fără ocolișuri, întreaga activitate diplomatică a Varșoviei în vara – toamna anului 1938 și, îndeosebi, ocultarea canalelor de informații cu Bucureștii, în detrimentul tuturor prevederilor alianței bilaterale. În plus, Comnen a acuzat Polonia de o colaborare deschisă cu Ungaria, în contradicție cu toate interesele de securitate românești. Fără a găsi calea de apărare în fața diatribei ministrului de Externe, ambasadorul Raczynski a căutat să asigure, doar, că „Polonia nu a avut niciun fel de discuții cu Ungaria care să aducă atingere de o manieră directă intereselor române”⁴¹.

München-ul – și urmările deciziilor luate acolo – a fost perceput drept un dezastru pentru U.R.S.S., în ceea ce privește statutul ei pe arena internațională, a arătat că Franța și Marea Britanie continuă să capituleze în fața politicii expansioniste germane și a creat iluzia, efemeră, că Polonia și Ungaria (beneficiare ale partajării Cehoslovaciei) reprezentau factori de decizie în Europa Centrală⁴².

După cedarea regiunii sudete și a Teschen-ului, federația de la Praga avea să se confrunte, imediat după consultările din capitala Bavariei, cu două provocări la fel de amenințătoare: autonomia Slovaciei și, mai mult, intenția clară a Ungariei de a ocupa Rutenia Subcarpatică.

După ce, la 2 octombrie, Ungaria a solicitat începerea imediată de negocieri cu Cehoslovacia pentru cedarea teritoriilor locuite de populație maghiară și a Ruteniei Subcarpatice, fapt ce ar fi instituit, în sfârșit, frontiera comună cu Polonia, a doua zi, ministrul cehoslovac la București, Ferdinand Veverka, a mărturisit ministrului român de Externe, N. Petrescu-Comnen, că statul său se opunea categoric – și cerea sprijinul României – cedării Ruteniei Subcarpatice deoarece, în această situație, ar fi dispărut frontiera comună româno-cehoslovacă⁴³. În același timp, la Budapesta, din sugestia ministrului polon de Externe, reprezentantul diplomatic al Poloniei în Ungaria, Leon Orłowski, îi transmitea lui Raoul Bossy (iar acesta, lui Comnen) că „România ar trebui să promită Ungariei sprijinul ei pentru dobândirea Ruteniei Subcarpatice contra unui angajament – garantat de Varșovia – de a renunța la revizionism față de România”⁴⁴.

Bucureștii au primit cu evidentă iritare noua acțiune polonă – aceea de a media între România și Ungaria, pentru a accepta ruperea Ruteniei Subcarpatice de la Cehoslovacia. Intenția declarată și fățișă a Varșoviei de a substitui vechile alianțe regionale, cu antecedente în prevederile tratatelor de pace din 1919–1920 (Mica Înțelegere, Înțelegera Balcanică, alianța româno-polonă), cu un bloc

³⁹ A.M.A.E., fond 71/1920–1944 Polonia, vol. 8, f. 193.

⁴⁰ Ibidem, f. 194.

⁴¹ Idem, fond 71/1920–1944 România, vol. 82, f. 132.

⁴² Zara Steiner, *op. cit.*, p. 774–775.

⁴³ A.M.A.E., fond 71/1920–1944 Cehoslovacia, vol. 41, f. 332–333.

⁴⁴ Raoul Bossy, *op. cit.*, p. 86.

geopolitic neuniform din punctul de vedere al considerentelor, anume Polonia – Ungaria – România, a silit autoritățile române, în perioada cuprinsă între conferința de la München și proclamarea oficială a autonomiei Slovaciei (6 octombrie), să acționeze energic, pe plan diplomatic, în relația cu Polonia. Astfel, Comnen îi explica ambasadorului polon la București, Roger Raczyński, că „din moment ce Europa este amenințată de atâtea primejdii, trebuie să facem imposibilul pentru ca Cehoslovacia să supraviețuiască, să devină viabilă și să rămână aliată”⁴⁵. În aceeași zi, la 5 octombrie 1938, ministrul român de Externe îl sfătuia, confidențial, pe Beck să-și impună moderația în politica regională: „O politică clarvăzătoare ar dicta Poloniei măcar acum o apropiere neîntârziată de Cehoslovacia, care ar trebui păstrată cât mai puternică în vederea creării unui grup de puteri mijlocii și mici, care să garanteze mutual în vederea primejdiilor viitoare mai aproape chiar decât ar crede Varșovia”⁴⁶.

Răspunsul polon către București sosea abia pe 8 octombrie, ocultând din nou canalele directe de discuție. Astfel, ministrul Orłowski, de la Budapesta, îl ruga pe Raoul Bossy să transmită la București că Varșovia nu înțelegea temerile românilor și că, pentru a se preveni asemenea „stări de confuzie”, se dovedește mai limpede ca oricând că este necesară constituirea blocului trilateral româno-polono-ungar. Orłowski insista asupra faptului că „o Ungarie puternică nu s-ar putea concepe dacă nu ar dobândi o frontieră comună cu Polonia”⁴⁷. Iar această nouă Ungarie, afirma mai departe diplomatul polon, ar fi garantat securitatea României în fața unei eventuale expansiuni germane.

Mai mult, același ministru polon de la Budapesta, într-o foarte lungă discuție cu regentul Miklos Horthy (din 16 octombrie), excludea definitiv un rol major al României în strategiile regionale varșoviene dacă Bucureștii nu ar fi acceptat un „compromis” cu Ungaria. Orłowski sublinia, o făcea răspicat, că Ungaria a devenit „punctul cardinal” al politicii externe polone și că „guvernul polon a declarat peste tot acolo unde a fost necesar, inclusiv în România și Iugoslavia, că problema graniței comune polono-ungare este nu numai în interesul Ungariei, ci și al Poloniei”⁴⁸ și că Polonia „s-a străduit să reducă la maximum riscul unei intervenții a României în favoarea Cehoslovaciei”⁴⁹.

Criza central-europeană – pe care noi am privit-o din perspectiva cronologiei cuprinse între ultima conferință a Micii Înțelegeri, de la Bled (21–23 august 1938) și proclamarea autonomiei slovace (6 octombrie 1938) – a reprezentat, prin prisma deciziilor luate la München, primul pas în direcția dizolvării federației cehoslovace. Distrugerea statu-quo-ului, așa cum a fost el proiectat în 1919–1920, a relevat nu doar slăbiciunea regimurilor politice și a frontierelor, dar chiar a entităților statale din această parte a continentului. Nu degeaba, probabil, când Polonia a înaintat, la 1 octombrie 1938, ultimatumul privind retrocedarea Teschen-ului, comisarul adjunct al poporului pentru Afaceri Externe al U.R.S.S., Potemkin, răbufnea în fața unui diplomat francez aflat în audiență: „Polonia își pregătește a patra împărțire”⁵⁰.

Anul următor, 1939, avea să marcheze prăbușirea ireparabilă a Europei Centrale și revenirea practicilor Evului Mediu: împărțirea statelor între puterile vecine.

ANEXĂ

Pentru a contura imaginea impactului crizei cehoslovace asupra acțiunilor diplomatice românești și a raporturilor Bucureștilor cu Marile Puteri, de o parte, și cu statele vecine (Ungaria și

⁴⁵ Milică Moldoveanu, *op. cit.*, p. 198.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Raoul Bossy, *op. cit.*, p. 86.

⁴⁸ A.A.N., fond M.S.Z., vol. 6597, f. 247–254.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Zara Steiner, *op. cit.*, p. 771.

Polonia, în primul rând), pe de altă parte, am ales textul telegrammei nr. 274 din 6 octombrie 1938, de la V. Grigorcea, ministru al României la Londra, către ministrul român de Externe, Nicolae Petrescu-Comnen. Documentul redă, între altele, discuția oficială a lui Grigorcea cu un înalt funcționar al Foreign Office-ului.

„Am fost primit azi de Subsecretarul Ministerului Afacerilor Străine (n. n. – al Marii Britanii) și i-am expus cu tărie argumentele noastre. Am mai atras atenția asupra declarațiilor făcute ieri în Camera Comunelor de un membru al guvernului, care la întrebarea lordului Robert Cecil, a răspuns că garanția acordată Cehoslovaciei este operantă și contra Ungariei. Guvernul englez are tot interesul să se ajungă la cazul aplicării garanției. A preveni este prudent totdeauna, decât a interveni. În consecință, un demers la Budapesta pentru moderarea pretențiilor este indicat. Subsecretarul de stat a fost vizibil impresionat de argumentarea mea și a recunoscut că declarațiile unui ministru vorbind în numele guvernului englez constituie o obligație morală puternică, care justifică o intervenție la Budapesta.

Sunt convins că această intervenție va fi făcută; mă întreb numai dacă ea va produce un efect suficient. Azi contează, din nefericire, numai forțele brutale, iar sfaturile de moderație sunt ușor puse la o parte.

În chestiunea Slovaciei și a Rusiei subcarpatice există diferite curente, care trebuie examinate cu atenție. În conversațiile mele cu ambasadorul Poloniei am câștigat impresia că se discută un plan foarte înaintat după care Rusia subcarpatină ar reveni întreagă Ungariei, pe când Slovacia ar deveni un stat independent după separarea regiunii ungare de la Sud (n. n. – regiunea din S. Slovaciei, locuită de o importantă comunitate ungară). *Cred că independența Slovaciei este în gândul Poloniei numai o formulă tranzitorie spre a ajunge ulterior la o legătură federală cu Varșovia* (sublinierea noastră).

Lucrurile acestea nu mi s-au spus chiar pe față, dar mi s-au dat de înțeles. Călătoria recentă la Varșovia a contelui Istvan Csáky, directorul de cabinet al ministrului Afacerilor Străine, Kanya, confirmă impresiile mele.

Praga cunoaște această primejdie și caută să obțină sprijinul Germaniei, pentru păstrarea teritoriilor. În chestiunea revirimentului total al situației interne intervenite de două zile la Praga, a fost desigur inspirată în mare parte de această considerațiune. Deci, depinde foarte mult de cuvântul Berlinului, care va fi probabil hotărâtor.

Personal, cred că ar fi foarte util să vedem clar în această chestiune jocul Berlinului și Varșoviei (sublinierea noastră)”.
A.M.A.E., fond 71/1920–1944 Anglia, vol. 9 bis.

IN TRES PARTES DIVISA: POLAND AND THE CZECHOSLOVAK CRISIS IN ROMANIAN DIPLOMATIC DOCUMENTS (SEPTEMBER–OCTOBER 1938)

Abstract

During the period examined in the present paper, Romania followed the political developments with utmost concentration, as the Czechoslovak crisis was questioning the very fundamentals of a regional alliance giving substance to collective security and international order, such as defined by the peace treaties of 1919–1920. Czechoslovakia was a member of the Little Entente, the Central European alliance having kept watch over the often revisionist foreign policy of Hungary for more than two decades. Poland in her turn counted as one of the strategic objectives of Romanian diplomacy, especially in relation to common defense against an unprovoked attack by the USSR.

An analysis of primary sources – Romanian diplomatic documents, mostly unpublished – shows that all parties involved in what historians termed the “Czechoslovakian crisis” of September–October 1938, almost with no exception, had little faith in the future of the federal structure designed in 1918.

On the eve of the meeting in Munich, when Teschen had been annexed and Warsaw was voicing an unconditional refusal to grant transit for a possible Soviet intervention, Romania showed her displeasure at not having been informed about the major objectives and actions under consideration in the region, which went against the stipulations of the treaty of alliance. Poland's threats to use force against an ally (Czechoslovakia) and her attempts to mobilize to this effect the resources of Hungary, a country having never accepted the international order established after World War One, were additional sources of irritation.

Munich and the decisions taken there, as well as the ensuing developments, were seen by the USSR as a disaster and a serious undermining of its international position. The meeting also showed France and Great Britain continuing to capitulate before the expansionist policy of Germany, and left the false impression that Poland and Hungary, who benefited from the division of Czechoslovakia, held decision power in Central Europe.

After the handing over of Teschen and the Sudetes region, the Federation would face, immediately after the talks held in the capital of Bavaria, two new threats: the Slovakian autonomy and Hungary's determination to occupy Subcarpathian Ruthenia.

OCULTISM ȘI ONIRISM

FEMEILE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI „FARMECELE” LOR (VRĂJI, DESCÂNTECE ȘI DOCTORII)

NICOLETA ROMAN

Studiul de față își propune surprinderea, prezentarea și înțelegerea unei dimensiuni mai puțin cercetate a lumii rurale din prima jumătate a secolului al XIX-lea și anume aceea a religiei și superstițiilor. La ce/cine recurg oamenii în momentul în care nici preotul și nici doctorul nu mai reprezintă o soluție în momentele grele? Cât de important este acest personaj în comunitatea rurală? Cum este el privit de către Biserică și stat? Imaginea celei/celui care se folosea de resurse cu calități magice pentru a răspunde nevoilor comunității este conturată de o serie de surse dintre care cele mai importante sunt documentele de arhivă. La acestea se adaugă relatările călătorilor și actele normative (predici, legislație). Demne de menționat sunt lucrările apărute la sfârșitul secolului XIX și începutul celui următor¹, care caută să adune toată informația care circula oral la sate, neuitând – lucru foarte important – să consemneze gesturile și semnificația acestora și a instrumentelor folosite. Astfel de lucrări sunt încadrate la capitolul folclor. Studii și lucrări care să trateze acest aspect al societății românești vechi sunt puține² și apărute după 1989, spre deosebire de Occident, unde această temă este aproape epuizată³.

¹ D.P. Lupașcu, *Medicina babeloru: adunare de descânțete, rețete de doftorii și vrăjitorii băbesci*, extras din „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare”, s. II, t. XII, 1890; S. Fl. Marian, *Vrăji, farmece și desfaceri*, București, 1893; Gr. Grigoriu-Rigo, *Medicina poporului. Boalele oamenilor. Memoriu I*, extras din „Analele Academiei Române”, s. II, t. XX, 1907; Idem, *Boalele vitelor. Memoriu II*, extras din „Analele Academiei Române”, s. II, t. XX, 1907; Gr. Tocilescu, Christea N. Țapu, *Materialuri folcloristice*, ed. Iordan Datcu, 3 vol., București, 1980–1981; I. Bârlea, *Cântece poporane din Maramureș: descânțete, vrăji, farmece și desfaceri*, București, 1924.

² Gheorghe Pavelescu, *Magia la români: studii și cercetări despre magie, descânțete și mană*, București, 1998; Sanda Golopenția, *Desire machines: A Romanian love charms database*, Bucharest, 1998; Dan Horia Mazilu, *O istorie a blestemului*, Iași, 2001; Constanța Ghițulescu, *Preoți și enoriași. Exemplul Țării Românești în secolul al XVIII-lea*, în „Revista istorică”, t. XIII, 2002, nr. 1–2, p. 121–136; Iolanda Țighiliu, *Între diavol și bunul Dumnezeu: cler și cultură în Principatele Dunărene (1600–1774)*, București, 2002; Toader Nicoară, *Sentimentul de insecuritate în societatea românească la începuturile timpurilor moderne (1600–1830)*, Cluj-Napoca, 2002; Sever-Mircea Catalan, *Credință, mituri și superstiții în societatea românească a secolului al XVIII-lea*, în vol. *Orașul românesc și lumea rurală: realități locale și europene la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea*, ed. Ileana Căzan, Daniela Bușă, Brăila, 2004.

³ Mircea Eliade, *Occultisme, sorcellerie et modes culturelles*, Paris, 1986; Anne Llewellyn Barstow, *Witchcraze: A New History of the European Witch Hunts*, San Francisco, 1994; Jonathan Barry, Robin Briggs & Co., *Witchcraft in Early Modern Europe: Studies in Culture and Belief*, Cambridge, 1995; Robert Muchembled (coord.), *Magia și vrăjitoria în Europa: din Evul Mediu până astăzi*, București, 1997; Dominique Camus, *Puteri și practici vrăjitoarești: anchetă asupra practicilor actuale de vrăjitorie*, Iași, 2003; Chr. Lerner, *Beliefs and Witch-hunting in England and Scotland*, în „History

„Revista istorică”, tom XVIII, 2007, nr. 5–6, p. 591–605

Inconsecvența românilor în veacurile XVIII–XIX în ceea ce privește credința este un fapt de netăgăduit, care este întărit și de relatările călătorilor străini, frapați – datorită mediului de proveniență, cu precădere catolic – de toleranța Bisericii Ortodoxe. Față de Apus, ei sunt surprinși să descopere inexistența unor manuale religioase dedicate enoriașilor. Sfaturile lui Antim Ivireanul vor fi reluate și în secolul al XIX-lea, preoții primind lecții despre modul în care se realiza o slujbă de la episcopii sau mitropoliții care efectuau vizite la fața locului. Neofit Cretanul povestește cum a slujit sfânta liturghie în mai multe rânduri, cum a botezat un copil „în fața norodului și a preoților, ca să vadă preoții și să învețe rânduiala sfântului botez”⁴. Manualele pentru enoriași vor vedea lumina tiparului mult mai târziu, după prima jumătate a veacului al XIX-lea⁵, și vor fi dedicate – în special – tinerelor femei măritate. Lucrări legate de instruirea preoților, referitoare nu numai la relațiile lor cu enoriașii, dar și în privința îndatoririlor zilnice, a predicilor⁶, vor cunoaște o largă răspândire abia în secolul al XIX-lea, când semnalăm și apariția unui Buletin al Bisericii Ortodoxe Române, dar și a unui alt periodic⁷, de data aceasta adresat unei alte figuri-model a satului: dascălul. Concluzia nu poate fi decât una singură: slaba instruire a celor care trebuiau să înlăture superstițiile românilor și să combată cu succes păcatele atât de diverse și numeroase ale celor care se îndreptau spre lăcașul sfânt. Mulți dintre slujbașii Bisericii învățau „din mers” modul de realizare al slujbelor, folosind aceleași reguli și sfaturi vechi. Învățăturile erau transmise nu numai pe cale orală, ci și prin intermediul lucrărilor scrise atât din generație în generație, cât și de la un preot la altul în același sat sau chiar județ. Notele făcute pe marginea filelor arată parcursul acestor cărți atât de prețioase pentru preoții care le foloseau în activitatea lor zilnică⁸. Gria înalților prelați pentru modul în care sunt percepuți preoții ca simbol al autorității de către comunitate, pentru reputația și prestigiul lor, era foarte mare. Cu toate acestea, slujitorii Bisericii nu se deosebeau foarte mult de cei pe care-i păstoreau. Păcatele lor erau la fel de mari. Preoții de la sate erau, de cele mai multe ori, bețivi, curvari sau scandalagii, nefiind un exemplu prea bun pentru enoriași. Aceștia știau să pedepsească atât pe preotul păcătos, cât și pe oricare dintre membrii familiei sale, care făcuseră de ocară satul. La un asemenea gest recurge locuitorii satului Cornești din județul Gorj în toamna anului 1838, când au alungat-o pe Maria, nora preotului Lepădat, „ponosluind-o de curvă”. Femeia ripostează declanșând un proces alături de soțul ei, Gheorghe, satului și celor care au venit ca martori mincinoși. Din lipsa dovezilor concludente,

Today”, vol. 31, 1981, nr. 2, p. 32–36; Erik H. C. Midelfort, *Heartland of the Witchcraze: Central and Northern Europe*, ibidem, p. 27–31; Bob Scribner, *Witchcraft and Judgement in Reformation Germany*, ibidem, vol. 40, 1990, nr. 4, p. 12–19; Owen Davies, *Urbanization and the decline of witchcraft: An examination of London* în „Journal of Social History”, vol. 30, 1997, nr. 3, p. 597–617.

⁴ *Jurnalul călătoriilor canonice ale mitropolitului Ungrovlahiei Néophyte I Cretanul*, traducere și prezentare de Mihai Caratasu, Paul Cernovodeanu și Nicolae Stoicescu, în „Biserica Ortodoxă Română”, t. 98, 1980, nr. 1–2, p. 262.

⁵ Ioan Penescu, *Catehismul bunei creșteri a fetelor*, București, 1854; Th. Codrescu, Dimitrie Gusti, *Catehismul elementar al religiei creștine*, Iași, 1858; Juvenal Stefanelli, *Învățătura creștinească a Bisericii Ortodoxe pentru școala superioară de fete*, București, 1887.

⁶ Pilde, predici și discuții pe teme religioase, dar și sociale și politice își fac loc în „Vestitorul bisericesc: gazeta religioasă și morală”, redactori ierodiac Dionisie Romano, C. Munteanu, Buzău, Tip. Sfintei Episcopii, 1839–1840; „Predikaturul: jurnalul eklesiastiku”, redactori arh. D. Dionisie și I. Venescu, București, Tip. Nifon Mitropolitul, 1857–1858/59.

⁷ „Biserica Ortodoxă Română” București, Tip. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 1874–2005, „Învățătorul satului” devenit „Foaia satului”, București, Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1845–1847.

⁸ Daniela Lupu, *Cărți tipărite la Târgoviște în secolul XVII care au circulat în județul Buzău*, în „Revista Română de Istorie a Cărții”, anul II, 2005, nr. 2, p. 62–67.

locuitorii satului au fost puși la plata a 300 de lei, pedeapsă hotărâtă de Logofeția Dreptății⁹. Pentru ei însă, fără îndoială, că dreptatea fusese deja făcută în momentul izgonirii. Reintegrarea într-o lume ostilă era dificilă, cu atât mai mult cu cât femeia nu făcea cinste familiei din care provenea.

Preotul și dascălul nu sunt singurele autorități. Alături de ei mai întâlnim și alte figuri, e adevărat, secundare, precum moașa, vrăjitoarea/fermecătoarea și doftorul. P. Samarian, într-un studiu dedicat medicinei, îngloba în categoria practicanților clandestini ai acestei meserii vrăjitorii/lecuitorii și fermecătoarele/descântătoarele. Primii erau considerați de Biserică ucigași și erau opriți de la împărtaşanie. Nu același lucru se întâmpla și cu fermecătoarele/descântătoarele, care erau acceptate doar ca un ultim ajutor¹⁰. Noțiuni precum doftori și doftorii apar spre utilizare începând cu jumătatea secolului al XVII-lea, medicamentele purtând până atunci denumirea de vracevanii sau leacuri, în timp ce medicul era numit vraci¹¹. În lipsa unei farmacopei oficiale, introdusă abia în 1814 și după un model austriac, toți tămăduitorii de boli și spițerii foloseau „erbi” cunoscute încă din secolul al XV-lea pentru calitățile lor.

Farmecele și leacurile drăcești. Socotit un păcat cotidian, în care femeia era cea mai pricepută, vrăjitoria era întâlnită la sat, dar nu în sensul oferit de occidentali termenului, după cum am văzut. La spovedanie, preotul – după regulile introduse de Antim Ivireanul – întreba:

*„Spune-mi fiule, au doară ești cititoriu în stele, au faci farmece? Sau ai vărsat ceară sau plumb? Au doară ai adus în casa ta fărâncătoare, de te-au isprăvit de farmece? Au doară le faci tu însuși, sau le-ai făcut vreodată? Sau ai făcut farmece spre stricăciunea cuiva? Au doară legi dobitoacele, ca să nu le mănânce lupii? Sau ai pus pe alții de au făcut de acestia lucruri? Au doară ai legat pre bărbat cu fâmee? Au altă legătură pentru vreo boală? Au porți niscaiva baere, au erbi?”*¹²

Superstiția este, pentru Biserică, un factor care periclitează credința, încrederea în instituția ecleziastică. Când este vorba de vrăjitorie, observăm cum întrebările puse enoriașului venit să-și descarce sufletul sunt precise și diverse, acoperind o arie mare: astrologie, credințe populare, magie etc. Femeile sunt bănuite mai ales de utilizarea diferitelor plante pentru a facilita avortarea copiilor nedorți:

*„Așijderea și muerile să le întrebi, au doară vor fi purtând erbi, sau vor fi băut erbi să nu facă copii sau, de să vă afla să fie făcut lucru ca acesta, ca ucigașii să se canonească. Iar de va fi lepădat ia copilul de vreo nevoe, un an să nu se priceștiuască. Iar ceia ce va fi purtat erbi, sau va fi purtând, să să lepede și să să canonească 6 ani. Iar de va face farmece ca să știe ce copil va face, sau să știe alte lucruri, 6 ani să nu se cuminece.”*¹³

Această bănuială nu apare întâmplător, știut fiind faptul că femeile foloseau în toate activitățile lor plante care pot pricinui un avort spontan: rubarba, piperul etc.¹⁴. Adusă în fața tribunalului pentru bănuiala pruncuciderii în 1855, Ileana, fata de 16 ani a lui Toma Sudu din satul Bâsca Chiojdului, județul Buzău, nu mai așteaptă întrebările procurorului pentru a înlătura bănuiala folosirii unor asemenea mijloace, arătând că este vorba de un avort pricinuit de munca neobosită:

*„(...) părinții săi fiind oameni săraci și având-o numai pe dânsa, le aducea lemne cu spinarea din pădure și mălaiu de la moară, ȧsând și două săptămâni în războiu și din aceste poveri și munci s-a pomenit că a lepădat, iar ea n-a băut nimic ca să lepede”*¹⁵.

⁹ Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale (în continuare D.A.N.I.C.), Fond Vornicia temnițelor, dosar 380/1838, f. 1.

¹⁰ Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc (1382–1775)*, vol. I, Călărași, 1938, p. 164–169.

¹¹ *Ibidem*, p. 171.

¹² Antim Ivireanul, *Didahii*, București, 1983, p. 183.

¹³ *Ibidem*, p. 186.

¹⁴ John M. Riddle, *Contraception and Abortion from the Ancient World to Renaissance*, London, 1994, p. 40–44.

¹⁵ D.A.N.I.C., Fond Ministerul Justiției. Penale, dosar 130/1855, f. 3.

Mai mult *Floarea darurilor*, apărută sub îngrijirea lui Antim Ivireanul la Snagov, în 1700, nu aducea în discuție această problemă a farmecelor, vrăjilor și descântecelelor, dar întrezărim referiri în capitolul dedicat minciunii:

„Minciuna, care iaste păcatul cel împotriva adevărului, precum au zis Aristotel, iaste ca să ascunzi adevărul cu vreun cuvânt, pentru ca să înșeli pre alții. Și să știi că sânt multe feluri de minciuni. Iaste minciună carea o zic pentru pohtă, precum sânt basnele și găciturile. Iaste minciună care o zic unii pentru ca să scape de pagubă, iară nu face pagubă altuia, care nu iaste păcat mare. Și iaste minciună carea o zic pentru ca să înșale pre altul și iaste minciună care fâgăduiește cuiva ceva, iar apoi nu face cum s-au fâgăduit. Și aiastă minciună, care o zic din obiceiul cel rău.”¹⁶

Mentalitatea oamenilor din epoca modernă privitoare la farmece, vrăji, magie era într-o permanentă schimbare. Oamenii de rând, țăranii nevoiași care doreau bunăstare în propria gospodărie, căutau elementul magic. Îl atrăgeau prin diferite descântece, chemau femei pricepute în acest meșteșug pentru a-și apăra animalele de boli și de Necuratul. Dincolo de credința firească în învățăturile bisericești, pe care ei nu le puneau niciun moment la îndoială, sătenii credeau în superstiții, în descântece și forța naturii, dar și în magia răului, pe care o percepeau ca „vrăjitorie”. Că acești oameni simpli căutau semne ale acestui „har” la semenii lor ne dovedește un document de secol XVIII. Mița, cunoscută între ai ei mai degrabă sub numele de Păuna, este judecată în 1795 pentru pruncucidere prin neglijență. În toiul procesului se descoperă, prin anchetă, că era bolnavă de epilepsie și că, „s-au deșteptat în fandasii și norodul înșelându-se la multele ei basne, singuri, nechemați aleargă la dânsa și cu toate că cei ce năzuesc la dânsa, nici unul nu și-au aflat ajutor, nici părăsire nu fac”¹⁷. Fata nu neagă că s-a folosit de această nenorocire pentru a câștiga bani. Copilul l-a avut din curvie și nu a ascuns acest necaz. Din cauza bolii pe care nu o putea controla, luând-o amețeala, a căzut peste copila nou-născută, omorând-o. Deși a încercat să-și ascundă neglijența, aruncând trupul într-un puț, nu a reușit. Alexandru Constantin Moruzi o trimite la schitul Ostrov pentru a-și trăi acolo zilele nu numai din pricina faptului că era o persoană ce nu putea să aibă grijă de ea însăși, dar și pentru că era un pericol pentru ceilalți, o „amăgitoare” ce umblă cu basne (= închipuiri) și fandasii (= fantezii).

În familiile de la sat, aproape din generație în generație, erau transmise învățături despre diferite ierburi și efectul lor asupra corpului omenesc. Așa se justifică Maria din târgul Văleni când este acuzată de unchiul său în 1777¹⁸. Mătușa ei Zamfira a îndemnat-o să acționeze, din motive neștiute, atât împotriva unchiului, cât și a soției acestuia. Pentru că nu se poate da crezare mărturiei ei, se cere o confruntare, despre care însă nu știm nimic. Prin excelență un apanaj al femeii, vrăjitoria este un instrument de care aceasta din urmă se folosește pentru câștigul propriu. Un exemplu în acest sens este jalba postelnicului Dumitrache împotriva tatălui său și a fiitoarei acestuia¹⁹. Femeia este acuzată de vrăjitorie, dar și de sărăcirea tatălui jăluitarului. Încă de pe vremea în care era căsătorit, Mihalache a început să cheltuiască cu o femeie, despre care fiul afirmă că l-ar fi îmbrobodit cu „vrăjile ei cele curvesci”. Mama postelnicului Dumitrache, neputând îndura rușinea, s-a stins din viață la doi ani de la începutul relației între cei doi. „Nelegiuita” a rămas stăpână în casa părintească. Datoriile pe care le-a strâns Mihalache pe parcursul celor șapte ani care s-au scurs până la aducerea sa în fața tribunalului se ridicau la 3000 de taleri, la care au fost adăugate și bijuteriile și hainele dăruite.

¹⁶ Pandele Olteanu (ed.), *Floarea darurilor sau Fiore di virtù*, Timișoara, 1992, p. 393.

¹⁷ Ligia Livadă-Cadeschi, Laurențiu Vlad, *Departamentul de cremenalion: din activitatea unei instanțe penale muntene (1794–1795)*, București, 2002, p. 53–54. Este foarte probabil ca rebotezarea să fi avut loc într-o încercare disperată a familiei de a alunga duhul rău și a reda sănătatea fetei.

¹⁸ Gh. Cronț, Al. Constantinescu, A. Popescu, Th. Rădulescu, Ctin. Tegăneanu, *Acte judiciare din Țara Românească (1775–1781)*, București, 1973, p. 379–380, doc. 342.

¹⁹ V.A. Urechia, *Istoria românilor. Seria de volume pentru 1774–1821*, t. VIII, București, 1897, p. 55–56.

Venit pentru a da socoteală, Mihalache neagă acuzația fiului său, spunând că el de 5 ani este atât de „bătrân și neputincios” încât nu se poate face vinovat de cele spuse de Dumitrache. Femeia avea un soț și amândoi lucrau pentru el, ea ca slujnică și el ca argat. Hainele i le-a dat ca parte din simbrie și nu pentru altceva. Neștiind pe cine să creadă, divanul se folosește de mărturia celui alt, a vecinului, a părții neinteresate în proces. Unul dintre vecini povestește, întărind cele afirmate de fiu, că venind în vizită la Mihalache, l-a găsit luat de barbă de femeie, care începuse să-l bată. De abia după ce a fost chemat Dumitrache și s-a intervenit între cei doi, spiritele s-au liniștit. De ce face această plângere împotriva tatălui său Dumitrache? Fiind plin de ranchiună pentru moartea mamei sale, pentru care îl consideră vinovat? Sau pentru interes? La 1800, când are loc incidentul motivația afectivă nu era încă atât de importantă. Totuși ea este introdusă pentru a impresiona auditoriul. Femeia cea bună, în jurul căreia gravitează întreaga familie și care încearcă să aducă „înfrânarea cea cuviincioasă” soțului, este înlăturată mai întâi moral și apoi fizic. Femeia cea rea se strecoară în casă, apoi în patul stăpânului, folosindu-se de vrăji. Practic de ce este acuzată ea? Nu atât de vrăji, pe care cel mai probabil nu le-a făcut, cât de îndepărtarea tatălui de familie și introducerea lui într-o zonă a anormalului, prin cheltuielile făcute și comportamentul său. Pentru fiu nu ar fi contat dacă tatăl ar fi avut sau nu o posadnică, atâta timp cât patrimoniul familiei nu era în pericol. El vrea ca autoritățile să-l „scoată pe tată-său din întuneric la lumină”, să-i redea valorile pierdute, să-i arate cu ce a greșit. Pentru „ca să lipsească bănuiala și gâlceava ce era între tată și fecior” episcopii de Râmnic și de Argeș hotărăsc că este mai bine atât pentru pârâtă, cât și pentru familia jeluitorului ca femeia și soțul să plece din localitate. O sentință ușoară. V.A. Urechia însă consideră că această hotărâre lovește în dreptul bărbatului, atât al ibovnicului, cât și al soțului legitim. Dar nu erau discutate interesele lor în plângerea fiului Dumitrache și nici nu contau pentru înalții prelați adunați să o judece. Ce conta era patrimoniul, familia și modul în care acestea trebuiau protejate. Bătrânul Mihalache își dovedise deja iresponsabilitatea în administrarea averii familiei, iar soțul ibovnicei sale nu era în stare să facă din femeia sa o soție credincioasă.

Biserica nu se luptă, cel puțin cea ortodoxă, cu superstițiile, descântecul și femeile care își folosesc cunoștințele pentru a tămădui. Mircea Eliade remarcă chiar că în spațiul românesc nu exista o instituție specializată în prigonirea celor ce puteau fi considerați suspecti de asemenea practici așa cum întâlnim în Occident (ex: Inchiziția)²⁰. Controlul ecleziastic asupra acestui fenomen era mult mai puțin rigid decât s-ar crede. În cele mai multe cazuri descântătoarele, femeii în vârstă din sat, apelau – în incantațiile lor – la sfinți, Dumnezeu, dar mai ales la Fecioara Maria. Conștiința de acest lucru, Biserica permitea practicarea pentru că, în fond, nu era vorba decât despre o simbioză – datorată suprapunerii creștinismului peste credințele păgâne – reciproc acceptată de preoții și sătenii acelor vremuri:

„De la mine descântatul, de la Dumnezeu leacul.”²¹

Teoria lui S. Fl. Marian, conform căreia există o diferență între vrăjitoare și fermecătoare, este adevărată²². Vrăjitoarele sunt asociate magiei negre, în timp ce femeile din ultima categorie, aceea a fermecătoarelor, practică o magie a naturii. Se bazează pe cunoașterea plantelor și folosirea lor spre binele comunității. Totuși, mulți prelați din acea vreme, inclusiv Antim Ivireanul, nu făceau această distincție, considerând vrăjitorie atât divinația și tămăduirea, cât și actul propriu-zis de realizare a magiei negre. Toader Nicoară deosebește o religie trăită și o religie prescrisă. Prima constă în

²⁰ Mircea Eliade, *Some Observations on European Witchcraft*, în „History of Religions”, vol. 14, 1975, p. 168. Problema superstițiilor și a rolului Bisericii este discutată și de Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Bonnes et mauvaises mœurs dans la société roumaine du XVIIIe siècle*, p. 77–110, în vol. *Bonnes et mauvaises mœurs dans la société roumaine d'hier et d'aujourd'hui*, coord. Ionela Băluță și Constanța Vintilă-Ghițulescu, București, 2004.

²¹ Dragoș Neamu, *Manifestări ale magicului în mentalitatea rurală românească*, Galați, 2000, p. 88.

²² S.Fl. Marian, *Descânțecul poporane române. Vrăji, farmece și desfaceri*, București, 1996.

participarea la liturghie, ținerea posturilor, adorarea simbolurilor creștine sacre. Cu alte cuvinte, este vorba de comportamentul unui bun enoriaș. Religia prescrisă includea: jurământul, blestemul și afurisenia (cu alte cuvinte, și reprezentantul Bisericii era un practicant al magiei, chiar dacă doar una a cuvintelor). Cele două tipuri de religie aduse în discuție nu se exclud una pe cealaltă, existând o permanentă legătură între ele. Aceste procedee ale religiei prescrise erau utilizate doar în situații limită²³. Când era întocmit un testament sau o foaie de zestre (blestemul) și era încredințat spre păstrare cuiva sau când se depunea mărturie într-un proces (jurământul).

Un portret al unei vrăjitoare – în adevăratul sens al cuvântului – nu este ușor de realizat, din cauza lipsei de documente, spre deosebire de Occident. Există, însă, imagini ale femeilor cunoscute ca tămăduitoare/fermecătoare. Rare, dar există. De cele mai multe ori sunt femei vârstnice²⁴ cum este Anica, cunoscută și sub numele de Fripta din Brăila. Ea este descrisă „ca de ani 70, la statu măruntă, părul cărunțu, sprâncenele subțiri blonde, ochi blonzi, obrajii curați, fața smează, nasul gura potrivită”²⁵. Căutată de Maria, soția lui Ioan Moldoveanu, pentru a o vindeca de vătămătură, îi prepară „niște zeamă de buruieni fierte fără alte doctorii”. Starea sănătății Mariei departe de a se îmbunătăți se înrăutățește și Anica este chemată în fața instanței. Ancheta găsește în casa ei și a lui Nicolae State, cel cu care viețuiește, alifii și piatra-iadului²⁶. Probele acestea sunt confiscate de poliție și puteau fi considerate suficiente pentru a o condamna, dacă Nicolae State nu ar fi depus jurământ că erau folosite numai de el și astfel ea rămâne apărută²⁷. Aceste femei răspund unei cereri venite din partea comunității, își construiesc reputații și își transmit cunoștințele persoanelor apropiate (în general din propria familie: fiică, nepoată).

Așa este și Florica, femeia din satul Ișalnița, care „au tămăduit pă mulți”. Este chemată de Ilinca, soția lui Mihăilă din satul vecin, Șitoaia, pentru a-l vindeca pe acesta de o boală de inimă. Cum a ajuns Ilinca să o cheme tocmai pe ea? Pentru că „zice că se pricepe și a tamăduit pă mulți”. Soția a avut și consimțământul bărbatului. Și totuși, deși nu venise pentru prima oară, Florica este acuzată de Mihăilă – pe patul de moarte – că i-ar fi cauzat, prin leacul dat, moartea. Și așa începe ancheta. Atât Florica, cât și Ilinca sunt aduse în fața instanței, cercetate. Răspunsurile lor nu sunt suficiente și se recurge la vecini, la comunitatea din cele două sate: Ișalnița și Șitoaia, pentru a realiza o reconstituire cât mai fidelă a faptelor. Vecinii depun mărturie asupra comportamentului celor două femei, asupra vieții conjugale a Ilincăi și reputației Floricăi. În ambele cazuri comunitatea vine în ajutorul lor. Oamenii cei mai de vază ai satului (preotul, dascălul, primarul) nu pregetă în a declara în adevărurile date la ocărmuire numai lucruri de bine²⁸. În cazul Ilincăi nu se poate vorbi de trai rău în căsnicie, după cum declară aleșii satului Șitoaia, cei doi fiind căsătoriți de 12 ani. Nicio ceartă sau conflict între cei doi soți nu ar fi putut-o determina „să-i dea bărbatu-său otravă”. Pe de altă parte, aleșii satului Ișalnița o apără pe Florica pe motiv că „Mihăilă au fost bolnav și beteag de mai nainte de stricăciune”, el fiind singurul dintre cei care au apelat la ea care a murit. Toate aceste mărturii colective vor cântări greu în hotărârea judecătorilor, pentru că ei, locuitorii din Ișalnița și Șitoaia, sunt cei care le cunosc cel mai bine pe femei. Sunt primii care emit judecăți, comunitatea dispunând de acest drept nescris.

²³ Toader Nicoară, *Aspecte ale religiei populare în societatea românească din Transilvania în secolul XVIII*, în vol. 300 de ani de la unirea Bisericii Române din Transilvania cu Biserica Romei, Cluj, 2000, p. 305.

²⁴ Vrăjitoarea/fermecătoarea/descântătoarea este cu precădere o femeie bătrână, de cele mai multe ori văduvă și de aceeași condiție materială ca și comunitatea din care provine. Acest portret coincide cu cel al vrăjitoareii din Occident. V. Chr. Lerner, *op. cit.*, p. 34; Erik H.C. Midelfort, *Heartland of the Witchcraze: Central and Northern Europe*, în „History Today”, vol. 31, 1981, nr. 2, p. 28.

²⁵ D.A.N.I.C., Fond Ministerul Justiției. Penale, dosar 228/1859, f. 2.

²⁶ Azotat de argint.

²⁷ D.A.N.I.C., Fond Ministerul Justiției. Penale, dosar 228/1859, f. 3.

²⁸ Idem, Fond Logofeția Dreptății, dosar 288/1833, f. 2. Ambele adevăruri sunt semnate și trimise judecătoriei în iunie 1833 de către aleșii satului Șitoaia, respectiv Ișalnița.

Raportul ocârmuirii arată că Florica fusese chemată de Mihăilă într-o marți. În aceea zi i-a dat și buruieni, dar pentru un efect mai sigur a recurs la țipirig²⁹. Din cauza rănilor produse de această substanță, Mihăilă a început să scuipe sânge, iar remediu dat de tămăduitoarea locului a fost un amestec de sânge de rătoi cu lapte dulce:

„(...) la 13 ale lunii de mai sus arătată, într-o marți, chemând-o iarăși³⁰, i-au dat iar buruieni, dintr-o oală de au băut, și puind masa de au mâncat, i-au zis să mai viie și joi. Care viind l-au tras mai întâi, apoi zicându-i Ilinca, soția lui, de are nescareva țeperig să-i dea. Atunci, Florica au scos din pungă o bucată de țeperig și i-au zis că să-l piseze și să i-l dea cu rachiu să bea. Și așa urmând, l-au pus într-un pahar cu rachiu și amestecându-l l-au dat lui Mihăilă de au băut, carele de loc au început a vărsa sânge închegat strângând că l-au omorât. Apoi, dându-i sânge de rătoi și lapte dulce, i s-au potolit vărsătura rămânând numai cu o arsură la inimă.”³¹

Mărturia Floricăi aduce noi informații. Printre altele aflăm că țipirigul fusese cumpărat de la Craiova de la „o ovreică căreia nu-i știe numele”, că ea a mai vindecat mai multe persoane, atât din satele învecinate, cât și de la Craiova, dând mai mult de 5 nume pentru a fi verificată și a nu se mai îndoi nimeni de renumele său. Sunt oameni simpli, ca Tudor Pârlea și Pătru al Sârbului, dar și oameni cu stare precum Stanciul juratul sau Chiriță, fiul pârcălabului. Pentru a scăpa de acuzații se arată dispusă a o căuta pe ovreică pentru a da mărturie că ceea ce i-a vândut a fost țipirig și nu altceva. Judecătoria primește sugestiile Floricăi și îi citează pe toți cei numiți de ea ca martori. Dintre cele 14 persoane numite și vindecate prin aceeași metodă ca și Mihăilă, 5 vin în fața instanței și „... au răspuns toți într-o glăsuire că din rîndicături³² și alte dobândind stricăciuni de surupătură au chemat pă numita Florica” pentru că o știau „meșteră”³³. Apoi ei nu erau oameni „obicinuiți a să căuta cu dohtori” și femeile precum Florica prezentau încredere. Și lor le-a dat țipirig în rachiu de drojdie și nu au avut cu nimic de suferit, dimpotrivă. Tot ei arată că Mihăilă o chemase pe Florica și cu doi ani înainte pentru același betșug, iar aceasta folosind același tratament l-a vindecat. Fiind în vârstă și nepurtându-și de grijă, boala i-a revenit. Prin mărturia lor colectivă, toți cei citați o absolvă pe Florica, negându-i orice vină în moartea lui Mihăilă. Comunitatea, vedem, are un rol important, fiind cea care poate determina cursul unui proces³⁴.

Dar pentru judecători nu era de ajuns această mărturie și se recurge și la declarația doctorului din Craiova, care nu neagă că țipirigul pisat ar fi declanșat arsuri și neplăceri de moment, dar în niciun caz moartea. Evreica nu le-a fost de niciun ajutor deoarece nu-și amintea de Florica și nici de marfa pe care i-a vândut-o.

Ca o ultimă probă Ilincăi i se dă de către judecători o bucată de țipirig pentru a se face dovada folosirii acestui material. Femeia declară că într-adevăr ceea ce a introdus ea în rachiu la recomandarea Floricăi corespunde materialului prezentat de judecători. Orice bănuială este astfel înlăturată. Mihăilă nu a murit din cauza leacului administrat, ci din pricina bolii înaintate, lucru întărit și de faptul că moartea a survenit la 6 zile după vizita Floricăi. Ilinca, pe de altă parte, nu ar fi avut nicio dorință de a-l omorî, după cum declaraseră nu numai vecinii, dar și Mihăilă în diata sa, afirmând că „viețuirea au fost liniștită și bună”³⁵.

²⁹ Clorură de amoniu.

³⁰ Mai fusese chemată și cu doi ani înainte.

³¹ D.A.N.I.C., Fond Logofeția Dreptății, dosar 288/1833, f. 2v.

³² Poate ridicătură?

³³ În Mircea și Luiza Seche, *Dicționar de sinonime*, București, 2002 meșteră mai are și sensul de: babă, (rar) vrăjitoareasă, vrăjitoare, (pop.) băbăreasă, fermecătoare, fermecătoareasă, (reg.) bosconiță, cotoroanță, meștereasă, meșteritoare, șiscă, (prin Transilv.) bosorcaie (*l-a descântat o ~.*).

³⁴ Constanța Ghițulescu, *În șalvari și cu ișlic. Biserica, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea*, București, p. 273.

³⁵ D.A.N.I.C., Fond Logofeția Dreptății, dosar 288/1833, f. 3 v.

Cele două femei sunt astfel dezvinovățite de orice bănuială și slobozite din arest, pentru că nu există mărturii și dovezi vrednice de luat în seamă împotriva lor. În Occident, la sfârșitul Evului Mediu, mărturiile comunității ar fi putut fi folosite de autorități nu pentru salvarea acuzatelor, ci pentru condamnarea lor, pentru că de cele mai multe ori apropiatii erau cei care le aduceau în fața justiției³⁶. Cazul prezentat dovedește nu numai existența femeilor care se ocupă cu vindecarea bolilor cu ajutorul unor leacuri empirice, dar și puternicul impact pe care îl au asupra celor din jur. Doctorul nu reprezintă pentru lumea rurală o alternativă viabilă, deoarece acesta este greu accesibil, nu numai ca preț, dar și ca persoană. Majoritatea doctorilor își desfășoară activitatea în centrele urbane, numărul lor este mic, iar pe de altă parte sunt și slab pregătiți. Încă din secolul al XIX-lea încep să fie orânduși doctori prin județele Valahiei. Astfel, pe o astfel de listă din 1842 întâlnim câte un doctor pentru fiecare județ, dar și pentru orașe importante precum Brăila, Craiova sau București³⁷. Există un singur „veterinar al statului”, ceea ce dovedește încă o dată lipsa de personal. Obiceiul de a chema vindecătoare s-a înrădăcinat datorită creșterii diferențelor dintre sat și oraș. Faptul că ele apar atât de rar în arhivele vechilor instituții judecătorești nu le neagă existența. În realitate ele sunt protejate de discreția comunității, de toleranța și ignoranța autorităților dar mai ales de lipsa oricărei implicări a preoților din sate. De multe ori, o recunoaște chiar Antim Ivireanul, preoții sunt analfabeți și nededicați meseriei lor. În jurnalele lor, majoritatea călătorilor îi descriu nu ca un model de conduită morală, ci ca fiind păcătoși în ale beției, desfrăului și calomniei. Aceeași imagine este întregită și de documente, unde întâlnim procese intentate unor preoți preacurvari, iuți la mânie și răi de gură. La cine se poate apela în depășirea obstacolelor zilnice, de natură fiziologică/morală, dacă nu la fermecătoare, unele dintre ele îndeplinind și rolul de moașă?

S. Fl. Marian face o diferențiere pertinentă între fermecătoare și vrăjitoare. Scopul acestora din urmă este de a face rău, de a lucra pe ascuns și fără a invoca simboluri creștine³⁸. Linia de demarcație este vagă între magia demonică și cea naturală³⁹, descântecul fiind și ele considerate o formă de magie datorită vorbelor ce au o putere ocultă. În tradiția populară vrăjitoarele sunt întotdeauna femei nemăritate, care își câștigă astfel existența, idee care este infirmată de cazurile descoperite în arhivele judiciare unde întâlnim și neveste sau văduve ce se declară a fi vrăjitoare. Pe de altă parte farmecele nu sunt destinate – în mentalul colectiv popular – numai sexului feminin și nici nu exclud o altă ocupație. La finalul studiului său realizat la sfârșitul secolului al XIX-lea, D.P. Lupașcu⁴⁰ a inclus un tabel extrem de grăitor legat nu numai de originea și sexul celor de la care a cules descântece/farmece/vrăji, ci și de ocupația lor (67 la număr).

Naționalitatea	Nr.
români	52
evrei	8
țigani	6
armeni	1

Tabelul este revelator pentru realizarea unei imagini complete. Multă vreme cunoașterea și folosirea acestor formule magice a fost atribuită țăganilor și evreilor. Atât tabelul lui D.P. Lupașcu, cât și informațiile date de alți folcloriști precum S.Fl. Marian⁴¹ arată că era o îndeletnicire practică mai ales de români. Informația se transmitea oral, din tată în fiu⁴² sau de la mamă la fiică. Conform datelor furnizate de D.P. Lupașcu doar două

³⁶ Chr. Lerner, *op. cit.*, p. 34.

³⁷ D.A.N.I.C., Fond Ministerul de Interne. Diviziunea rural-comunală, dosar 1/1842, f. 15.

³⁸ S.Fl. Marian, *op. cit.*, p. 7–11.

³⁹ R. Kieckhefer, *Magia și vrăjitoria în Europa medievală*, în vol. *Magia și vrăjitoria în Europa. Din Evul Mediu până astăzi*, coord. Robert Muchembled, București, 1997, p. 18.

⁴⁰ D.P. Lupașcu, *op. cit.*, p. 126–127.

⁴¹ S.Fl. Marian, *op. cit.* În lucrarea sa nu menționează ca „informator” decât o singură dată o țigancă, numărul româncelor fiind mult mai mare.

⁴² *Ibidem*, p. 59, când se precizează că desfacerea de ursită era cunoscută de învâțătorul din Șcheia de la tatăl său, agricultor dintr-o comună din județul Rădăuți.

persoane trăiau din această îndeletnicire, ambele fiind femei (cărturăreasa⁴³, vrăjitoarea), restul practicând doar ca mijloc suplimentar de câștig: pădurar (2), scutari (2)⁴⁴, prisecăriță (1), sticlăriță (1), pescăriță (1), călugăr (1), preot (1). Pe de altă parte, prezența preotului și a călugărului demonstrează – la fel ca și documentele de arhivă – că toate aceste practici nu erau necunoscute oamenilor Bisericii.

Mai mult, ei apelau la ele atunci când se găseau în situații dificile, în care nu vedeau nicio scăpare. Așa se întâmplă cu preotul Mihalcea din satul Alun, județul Gorj, care, dorind să-și recupereze caii furati, apelează – la îndemnul copiilor – la Rada, femeie văduvă de 55 ani, care se ocupa cu farmece⁴⁵. Dar să vedem cum au decurs lucrurile: „... și așa mergând copiii la dânsa i-au dat taleri 40 ca să lucreze cu farmecile ei, să-i vie caii. Mai pă urmă au mers și molița sa de i-au dat și alți taleri 5 luând și zapis de la dânsa pă care l-au arătat în Judecătoria scris fiind din leat 1831 maiu 23 cu coprindere că s-au apucat ia meșteșugurile ei să-i aducă caii și hoții, primind și acei taleri 45 pentru aceasta și își pune soroc până la Sfinții Apostoli din acel leat că de nu-i va aduce caii să-i aibă a-i plăti ia, atât caii cât și cheltuiala ce o va face.”⁴⁶ Rada nu a reușit să găsească animalele furate și neavând bani să plătească i-a dat preotului, ca despăgubire, boul din gospodărie. Ceea ce l-a determinat pe preotul Mihalcea să apară în fața curții judecătorești a fost nu reclamarea folosirii farmecelor, ci faptul că el a pierdut și caii, și banii (45 taleri) și boul, care i-a plecat din ogradă. Bănuiala lui s-a îndreptat spre Rada, pentru că auzise din vecini că se lăudase că îi venise boul „la casa ei”. Judecătoria locală și secția criminală a tribunalului din Craiova iau măsuri drastice atât împotriva preotului, cât și împotriva Radei. Ambele instanțe hotărăsc că preotul a dezonorat instituția din care face parte:

„Pentru proasta urmare a preotului, ce nu se cuvenea cinului său de a cumpăra cu bani lucruri diavolești de la Rada, să să canonisească bisericește⁴⁷ căci, ca un preot nu trebuia a crede și a nădăjdui într-acest feli de lucruri de la care și pă alții este dator a-i întoarce cu sfătuire duhovnicească.”⁴⁸

Fapta lui este socotită de comunitate – reprezentată de instanță – drept o „nelegiuire” care nu este prevăzută în lege și drept urmare este trimis la episcopie pentru a se pedepsi după canoanele bisericești. Foarte mult în balanța justiției atamnă faptul că „Mihalcea de ani 50 în viața sa altă netrebnicie n-au urmat, născut crescut în satul Corșorul, de ani 25 făcut preot slujește și acum sfânta Leturghie.”⁴⁹

Rada, pe de altă parte, pe lângă practicarea farmecelor, s-a făcut vinovată și de „amăgire” obținând foloase materiale de la diferiți localnici prin vicleșug și escrocherie, ducându-i în pragul disperării: „... cu acele amăgiri și nelegiuiri ale ei au adus pă unii în stare de a-și părăsi casele și s-au despărțit și de soții ...”⁵⁰ deși a fost mereu „ispoveduită și precestită”⁵¹. Apartenența ei la Biserică, religia asumată îi interziceau asemenea practici. Pentru că în niciuna din legiurile noi ale țării nu era prevăzută⁵² vreo pedeapsă pentru farmece sau vrăji, ea nu a putut fi „categorisită” decât ca

⁴³ Femeie care ghicește în cărți.

⁴⁴ Cioban care îndeplinea diverse sarcini în administrarea, conducerea unei stâne; baci, scutaș.

⁴⁵ D.A.N.I.C., Fond Logofeția Dreptății, dosar 285/1833.

⁴⁶ Ibidem, f. 5.

⁴⁷ Rupt în text.

⁴⁸ Ibidem, f. 5 v.

⁴⁹ Ibidem, f. 6.

⁵⁰ Ibidem, f. 6.

⁵¹ Împărțită.

⁵² În legile aflate în vigoare (Regulamentul Organic) nu se face referire în mod direct la acordarea de pedepse pentru practicarea vrăjitoriei. Se foloseau însă, în paralel, și legiuri mai vechi, precum Legiuirea Caragea (1818) și chiar Îndreptarea Legii (1652). La acestea se adaugă și Condica criminală/penală. Ea era folosită în rezolvarea unor asemenea cazuri, articolele cel mai des citate fiind 341, 247 sau 249.

înșelătoare⁵³ și obligată să plătească îndoit „ceia ce au luat de la câți i-au amăgit cu farmecile ei (...). Dar pentru că stare de plată nu are să să bată cu 50 toege împărțite în două rânduri și să să trimiță surghiun la mănăstirea Dintr-un Lemn de la sud Vâlcea în soroc de 2 ani.”⁵⁴

Rămânând nemulțumită de hotărârea celor două instanțe, Rada se adresează Înalțului Divan, cerând scăderea pedepsei. Într-adevăr acesta se dovedește mult mai permisiv decât autoritățile locale, pentru că la data de 19 mai 1834 hotărăște ca Rada să rămână apărută de orice pedeapsă, atât pentru boul dispărut, cât și pentru fermece. În 1837 Voica, nevasta lui Cârstea Dudunu din satul Dănciu, județul Mehedinți, este pedepsită pentru măturie mincinoasă, cerându-i-se de către Divanul criminal din Craiova să înceteze „despre vrăjitoriile cu care se îndeletnicește”. Ea le folosise pentru a-l proteja pe Ioan Totoni, la cererea surorii și soției sale, de bănuiala furtișagului de vite ce avusese loc în gospodăria lui Nica Gașpar și Nicolae Grănescu („au venit la dânsa în două rânduri rugându-o să facă vrăjitori”). În momentul în care la ea au venit, căutând ajutor, și cei doi păgubași, conflictul de interese a devenit evident. Ea le-a spus celor doi, dar și procurorului de la judecătoria că vinovatul este Ioan Totoni. Căci altfel de ce ar fi venit cele două femei la ea, „încât și Radu unchiașu din satul lor” s-a mirat și a întrebat-o pe Rada, sora lui Ioan, „ce caută la vrăjitoare”? Pentru că pârătul neagă acuzațiile aduse și chiar Voica își schimbă declarația, arătând într-un final că „ei (= păgubași) au îndemnat-o cu plată de au zis ea așa cuvânt asupra lui Ioan”, Divanul criminal din Craiova o va declara drept singura vinovată. Voica este osândită la 30 de lovituri, pe care le va primi în sat în văzul tuturor, și la plata a 31 lei și 20 parale, ce reprezentau banii primiți de ea de la Nica și Nicolae pentru găsirea furului prin folosirea de vrăji⁵⁵. Documentul este important și din alt punct de vedere. Voica nu se semnează în acte raportându-se la familia sa (soția lui Cârstea Dudunu), ci „Voica vrăjitoarea”, ceea ce demonstrează transformarea acestei practici într-un mod de identificare personală. Este, pe de altă parte, și un indiciu ce ne arată că Voica obține beneficii materiale exclusiv din această ocupație. Nu același lucru se poate spune despre Ioana, fata de 25 ani din satul Movilele, județul Ilfov. Despre ea știm că se hrănește cu munca și că umblă prin mahalalele Bucureștiului vânzând fel de fel de lucruri. Într-una din zile slujnica Ecaterinei Klein, văzând-o pe uliță, i-a cerut să vină în casa stăpânei, aceasta încercând să afle de la ea ce știe să facă:

„dacă știe să dea cu bobi și să facă de dragoste, și dânsa spunând că știe, au pus-o de a dat cu bobi și i-au descântat într-o apă și drept plată i-au dat o rochie veche, o cămașă, 3 sfanți și puțin untu proaspăt și untură”⁵⁶.

Ecaterina Klein i-a dat în avans o asemenea plată, obținând de la Ioana promisiunea că va reveni să-i facă vrăji pentru o judecată ce avea, dar au trecut trei luni și ea nu a mai venit. Doamna Klein încredințează prin jurământ că tot ce a dat fetei nu valora mai mult de 12 lei și de aceea se declară mulțumită cu atât⁵⁷. În același an, 1859, fata este dată în judecată și de evreul Solomon Haizăr, pe care l-a amăgit „zicându-i că știe să facă ceva (...) pentru boala de care pătimea”. Ioana nu recunoaște decât prima faptă și, deoarece evreul nu vine cu înscrisuri sau martori, ea primește

⁵³ Și în *Manualul juridic al lui Andronache Donici (1814)*, București, 1959, cap. 30, p. 144: „Asupra persoanei celui ce va înșala pre altul, prin vicleșug și amăgitoră, să poate mișca jalobă în curgere de 2 ani și iaste aducătoare de necinste celui ce să va că au urmat prin viclenie” (dar pentru Moldova).

⁵⁴ D.A.N.I.C., Fond Logofeția Dreptății, dosar 285/1833, f. 7.

⁵⁵ Ibidem, dosar 603/1837, f. 1–3.

⁵⁶ Idem, Fond Ministerul Justiției. Penale, dosar 146/1859, f. 2 v.

⁵⁷ Întrebată cum poate dovedi că obiectele făceau chiar 12 lei, Ecaterina Klein răspunde ferm: „Pociu, iată jur în frica lui Dumnezeu și pe Sfânta Cruce că obiectele cu care m-au înșălat mă costă 12 lei.”, ibidem, f. 3. Despre jurământ ca dovadă folosită în momentul în care nu se poate proba o afirmație v. Valentin Al. Georgescu, Ovid Sachelar, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova (1611–1831). Partea a II-a. Procedura de judecată*, București, 1982.

pedeapsa minimă în conformitate cu articolul 341 din Codul penal⁵⁸, pe lângă acoperirea despăgubirii către doamna Klein.

Pornind de la studiile de folclor și exemplele de mai sus putem realiza o imagine a personajului cu puteri magice din mediul rural, imagine care să corespundă și perioadei de timp pe care o avem în discuție. Bărbații ca și femeile pot (des)face farmece în care folosesc rugăciuni, elemente tradiționale creștine, dar și naturale neîncepute⁵⁹. Este adevărat că este o ocupație preponderent, dar nu exclusiv, feminină. Timpul vrăjilor era noaptea, în timp ce al farmecelor era chiar înainte de răsăritul soarelui, când spiritele rele nu mai tulburau natura. La granița dintre cele două se află desfacerile, pentru că ele pot fi privite și ca niște vrăji, deoarece includ – întotdeauna – o invocație prin care răul se întoarce, în aceeași formă în care a fost trimis sau amplificat, la expeditor. Acesta din urmă este o vrăjitoare numită Irodiancă, care este ajutată de suflete răătăitoare (moroii, strigoi) sau de personaje fantastice (zmeu)⁶⁰. Ea poate fi nu numai un dușman, dar și un prieten sau vecin, sau un străin. Descântecul și desfacerile nu au o restricție în ceea ce privește timpul și, ca și vrăjile și farmecele, pot fi clasificate. Cele mai numeroase desfaceri „de făcătură” se referă la:

- ură/invidie/dragoste
- de vindecare a unor boli umane apărute din senin sau „de ceas rău”
- ursită
- de boala vitelor, de întoarcerea laptelui sau de șarpe
- de deochi.

Pe de altă parte mai există și o altă clasificare, în funcție de existența unui „contact direct între vrăjitori sau obiecte malefice și victimă”⁶¹. Atingerea sau folosirea unor obiecte cu încărcătură malefică/benefică arată contactul direct, în timp ce vizualizarea, folosirea gândului, cuvântului și a gestului fac trimitere la un contact indirect.

Desfacerea nu are efect dacă nu este plătită fie în bani, fie în produse (produse agricole, păsări sau merinde) și dacă – după identificarea agresorului – nu se rupe contactul definitiv cu acesta. Întoarcerea vrăjii lovește cel mai des în trup⁶² și în starea economică, încheindu-se cu o scurtă rugăciune adresată Divinității:

„Cum e de Dumnezeu lăsat
Și de popa botezat,
Ca soarele-n senin
În vecii vecilor, amin!”

sau
„N. să rămână curat,
Curat și luminat
Ca argintul strecurat,
Ca Dumnezeu ce l-o dat,
Ca maica sa ce l-o născut,
Ca Dumnezeu ce l-o ținut
De la mine descântec
De la Dumnezeu sfânt leac.”

⁵⁸ D.A.N.I.C., Fond Ministerul Justiției. Penale, dosar 146/1859, f. 4–4v. Este citat în întregime articolul: „Cel ce va întrebuința sau numi cu alitărți (=arătări?) mincinoase, sau uneltiri viclene, ca să înduplece pe oameni a crede vreo întreprindere mincinoasă, vreo putere sau vreun credit închipuit ori ca să facă a se naște nădejdea sau temerea vreunei izbutiri, vreunei nenorociri sau a vreunei întâmplări himerice și prin aceasta va amăgi pe cineva să-i dea bani, mobile sau zapise, orânduiești, liceturi, făgăduieli, fitănzii sau înscrisuri apărătoare și prin vreunul dintre acele mijloace va lua sau va <în>cerca să ia cu viclenie toată sau parte din averea altuia, se va pedepsi la închisoare de la 6 luni până la doi ani și cu globire de la 50 până la 3000 lei.”

⁵⁹ În prima categorie sunt nelipsite tămâia, aghiasma și busuiocul, iar în a doua în special apa (rouă, apă de râu sau de fântână), semințe, usturoi, piper nemăcinat și sare.

⁶⁰ S.Fl. Marian, *op. cit.*, p. 62.

⁶¹ Dominique Camus, *op. cit.*, p. 117.

⁶² *Ibidem*, p. 53, dar și D.P. Lupașcu, *op. cit.*, p. 7: „Să despice ochii celui care o deochiatu, / De-a fi de femeie tânără / Să-i crape prunculu într-însa.”

Vrăjitoria se realiza prin viu grai, dar și prin folosirea cercurilor magice, a hârtiei și talismanelor. Gr. Grigoriu-Rigo menționează în studiul său modalitățile de realizare, care sunt cunoscute și de învățători sau preoți⁶³. Astfel, paradoxal, întâlnim familii de preoți care nu se sfiesc să utilizeze atât vrăjitoria, cât și credința. Este cazul „cucoanei” Leanca, soacra preotului Ioniță din Ploiești, care culege și aplică descântece/farmerce în sat⁶⁴. Scrierea descântecului/a vrăjii și aplicarea sa pe zona bolnavă aveau darul de a vindeca prin sugestie.

Foarte des utilizat era argintul viu⁶⁵, așa cum demonstrează cazurile întâlnite în arhivele judiciare. Scopurile erau diferite, de la vindecare până la moarte. Ioana, spre exemplu, i-a dat soțului Mirea o asemenea otrăvă în bucate „cu gând ca să-l vatâme”, acțiune pe care femeia și-o justifică povestind judecătorilor despre „reaua viețuire ce exista între dânsii”⁶⁶. Ea este susținută de către mama ei, văduva Călina⁶⁷, despre care se bănuiește că ar fi fost în „vorbă cu fii-sa”. Pentru scurt timp vinovata s-a aflat la grosul pușcăriei, dar deoarece soțul nu a pățit nimic grav și nici nu a depus plângere, a fost eliberată în schimbul „chezășiei de bună purtare”. Femeile care îl foloseau spre tămăduire îl caracterizau ca fiind „tămăduitor” sau „lecuitor”, iar după ce îl descântau și îl dădeau bolnavului îi cereau acestuia să adopte o dietă care să excludă orice tip de excitanți. Gherghina a Barbului Oligaru „de ani 50, plugăreasă și descântătoare în sat”, la Măjuca, județul Vâlcea, a ajutat-o pe Constantina, soția lui Niță Cuplea. Învinuită de moartea acesteia, ea povestește în fața procurorului de la judecătoria județului cum a fost căutată, după Săptămâna Mare, de Constantina. Era cunoscută drept moașa satului și femeie pricepută în descântece. Constantina se plângea de dureri „în picere și mâini și cap și la inimă”. I-a descântat de două ori și i-a dat argint viu să bea. Întrebată de unde a procurat materialul, interzis a fi vândut fără autorizație, bătrâna prezintă un obicei pe care l-a introdus, în mod tacit:

„Ea l-a cumpărat și a venit cu dânsul că așa obișnuiesc care sunt bolnavi a-l cumpăra ei și vine cu el la mine de-l descânt și-l dau de-l bea”⁶⁸.

Ca în majoritatea cazurilor de acest tip, Gherghina este judecată și pedepsită după articolul 247, periodul al doilea, din Condica penală⁶⁹, plătind globire de 31 lei și 20 de parale și stând la temniță timp de un an de zile „ca să nu mai întrebuițeze asemenea faptă de descântece și dare de argint”⁷⁰. Cărciumarul Fotache din mahalaua Pantelimonului din capitală vine în ajutorul lui Nedelcu, de profesie cărciumar, „pe care îl curadisea de boală sifilitică”. Pentru că Nedelcu moare în 1858, Fotache este chemat în fața instanței, pârât fiind de fratele și sora mortului, care îl acuză că ar fi dat doftorii otrăvitoare. Ancheta este una serioasă, realizându-se atât o autopsie, cât și o analiză a sticlulelor de doctorii folosite de medicul cărciumar. Se constată starea avansată a bolii („iar tot cadavrul era căzut la cangrenă, la șase ceasuri după încetarea vieții”) și lipsa unui tratament adecvat. Substanța descoperită era utilizată în mai toate bolile de către medicii ce aveau cunoștințe minime de medicină și care se declarau vindecători: „preparat de mercurie” sau argint viu⁷¹.

⁶³ Gr. Grigoriu-Rigo, *op. cit.*, p. 21–22.

⁶⁴ Gr. Tocilescu, Christea N. Țapu, *op. cit.*, p. 160.

⁶⁵ Mercur.

⁶⁶ D.A.N.I.C., Fond Vornicia temnițelor, dosar 338/1835, f. 9. V. Constanța Ghițulescu, *În salvari și cu ișlic ...*, p. 272–273.

⁶⁷ În altă parte este numită Maria. Este posibil să fi avut două nume.

⁶⁸ D.A.N.I.C., Fond Ministerul Justiției. Penale, dosar 200/1853, f. 3.

⁶⁹ Conținutul paragrafelor din Condica penală ne este cunoscut și datorită citării lor, în majoritatea cazurilor, în cadrul sentințelor. Astfel, articolul 247, periodul II pedepsește „(...) cu închisoarea de la o lună până la șase ani și cu globire de la 16 până la 300 lei, iar dacă se va prelungi boala peste 20 zile vinovatul (...) să va putea pune și sub pribegirea poliției de la un an la doi”.

⁷⁰ D.A.N.I.C., Fond Ministerul Justiției. Penale, dosar 200/1853, f. 3.

⁷¹ Ibidem, dosar 99/1858.

Femeile erau bune cunoscătoare ale otrăvurilor, pe care le foloseau fără să apeleze la persoane specializate. Slujnica Stana a pus șoricioaică⁷² în mâncarea stăpânilor săi, Nicolae și Irina Brăneanu, dar documentele nu ne spun de ce a făcut-o. Ei nu sunt singurii loviți, ci și alți doi oameni și un copil. Ea este eliberată pentru că mama sa a depus chezașie și a plătit „cheltuielile în căutarea cu dohtorii a soției și a copiilor”⁷³ în valoare de 150 lei, primind în schimb adeverință de primire. Pricina este închisă în noiembrie 1836 de judecătoria județului Argeș. P. Samarian enumeră în lucrarea sa o serie de substanțe utilizate pe scară largă în mediul rural și la marginea orașelor și de care autoritățile aveau cunoștință. Măsuri împotriva acestora se iau de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și acțiunea continuă până în prima jumătate a veacului următor, deși din 1814 era pusă în circulație farmacopeea vieneză. Revenirea statului prin hotărâri succesive sugerează încăpățânarea de care dădeau dovadă negustorii în distribuirea de materiale toxice/otrăvitoare, știind căutarea de care se bucură pe piață. În 1842, Departamentul Treburilor Dinlăuntru răspunde plângerilor venite din partea negustorilor din Caracal de-a lungul a doi ani, arătând că vânzarea unor asemenea produse nu ar duce decât la „vătămarea sănătății publice după cum s-au și întâmplat a se primejdui adesea”⁷⁴. Tuturor prăvăliilor din ulițele târgului Caracal le-au fost confiscate în 1840 nu numai acele mărfuri interzise a fi vândute fără „răvașale dregătoriilor locale” și găsite sub tejghea (sărăcica, șoricioaica și argintul viu), dar și altele (revent, nușoară, mana, turta-lupului, sângele de nouă frați, iarba fiarelor, piatra acră, lumânărea, unele utilizate în diferite activități precum vopsitul (cezapul⁷⁵, vitriolul) sau creșterea animalelor (piatra vânăta⁷⁶). Deși negustorii arată în jalbele lor repetate că au primit dreptul de a vinde lucrurile ce li se opresc „de când s-au înființat organicele regulamente și până acum” și că asemenea lor vând și cei din București și Craiova, statul consideră aceste materiale ca fiind otrăvitoare, cu atât mai mult cu cât nu sunt bine dozate de către nespecialiști.

Concluzii. Epoca modernă continuă să cunoască fenomenul magiei, autoritatea centrală încercând să impună unele măsuri de oprire a sa, percepend-o ca pe un mijloc de amăgire, fără efect benefic asupra locuitorilor. Sentimentul magic persistă într-o cultură puternic ruralizată, deși orașele rămân și ele legate prin rețele umane de fondul arhaic, datorită zonelor de margine, dar doar pentru scurt timp. Atât modernizarea, prin încurajarea dezvoltării sistemului sanitar și farmaceutic, cât și nivelul de cultură mai ridicat din centrele urbane pot fi considerați factori ai izolării acestui fenomen declarat magic în spațiul rural. Cei care apelează la astfel de metode pentru a-și rezolva problemele sunt țărani, foarte rar întâlnindu-se printre cazurile studiate orășeni. Și dacă aceștia apar sunt doar negustori sau locuitori ai cartierelor mai puțin privilegiate ale orașelor. Încrederea țăranilor în astfel de practici se sprijină pe obișnuința care s-a împământenit de a trăi alături de o fermecătoare/descântătoare/vrăjitoare, care este în același timp și moașă a satului și doctor. Aceste femei își duc viața alături de ei, iar oamenii le văd și le cunosc, știind aproape totul despre ele într-o comunitate care nu permite existența secretelor. Doctorul, pe de altă parte, este greu de găsit și scump.

Ca o trăsătură a acelei perioade observăm permisivitatea față de magia naturală, în sensul ignorării ei, dar cu anumite limite, deoarece:

„Medicina magică nu era, în mod obișnuit, o cauză de urmărire judiciară în sine; dar când starea pacientului se agrava în loc să se amelioreze, vrăcii erau acuzați de a-i fi subminat sănătatea prin nelegiuite practici magice.”⁷⁷

Așa se explică de ce jalbele apar în fața tribunalelor doar în momentele târzii, când victima este pe punctul de a muri sau a decedat. Atunci se pune problema de a hotărî natura actului magic:

⁷² Arsenic, dar denumit așa datorită utilizării sale în stăpîirea șoarecilor.

⁷³ D.A.N.I.C., Fond Vornicia temnițelor, dosar 121/1835, f. 2.

⁷⁴ Idem, Fond Ministerul de Interne. Divizia rural-comunală (1840–1866), dosar 3/1842, f. 3.

⁷⁵ Acid azotic.

⁷⁶ Sulfat de magneziu, folosit sub formă de praf alb, solubil în apă.

⁷⁷ R. Kieckhefer, *op. cit.*, p. 21.

natural sau demonic, intenționat sau nu. În asemenea cazuri, la sfârșitul primei jumătăți a secolului al XIX-lea își face apariția în interogatoriile tribunalelor o întrebare ce înainte nu figura: cea referitoare la credința părților implicate, la modul de frecventare a Bisericii. Unii sunt creștini „pravoslavnici” care se spovedesc de două-trei ori pe an, în timp ce alții declară senini că „din Paști în Paști”. Noul element conturează portretul moral al pârâtului/reclamantului, ca și informațiile – din ce în ce mai detaliate – referitoare la modul de viață. Toate acestea sunt utile în stabilirea verdictului. Se încurajează apropierea de instituția ecleziastică și părăsirea unor asemenea îndeletniciri, prin astfel de întrebări puse în momentul anchetei. Cu toate acestea există o întrebare la care încă nu am găsit un răspuns convingător. De ce Biserica nu intervine în momentul semnalării unor asemenea cazuri și nu le preia spre judecată? De ce rămâne indiferentă și nu pedepsește aspru utilizarea farmecelor/descântecelor sau a oricărui tip de magie, fie ea și naturală? Un posibil indiciu ar fi că Biserica nu a amplificat niciodată cunoștințele țăranilor despre magie, dându-le valențe criminale⁷⁸. Dimpotrivă, a manifestat o toleranță care miră și astăzi.

O altă caracteristică a spațiului românesc în ceea ce privește fenomenul magic este lipsa unor documente juridice care să ateste practicarea unei vrăjitorii cu scopul schimbării statutului social sau financiar. Țăranii nu-și acuză vecinii că au încercat „să fure laptele” vitelor sau că sănătatea lor s-a șubrezit prin farmece și vrăji. Ceea ce nu anulează practica, dovedită prin culegerile de folclor. Apare însă întrebarea de ce acești oameni nu vin cu jalbe în fața judecătorei? De ce gândurile, bănuiele lor nu sunt aduse la cunoștința autorităților? Se preferă combaterea lor pe plan local, fără imixtiunea unor autorități și așa indiferente, sau se știe că nu există vreo posibilitate de probare a acestor îndeletniciri? Ernest Bernea afirmă că cei ce practică o magie distructivă la adresa individului și a grupului din care fac parte sunt considerați în afara comunității. Magiei îi sunt date, în spațiul românesc, calități ce o transformă în activitate complementară celei religioase, explicându-se astfel toleranța Bisericii față de numeroasele ei manifestări⁷⁹. Diferențele față de Apus sunt mult mai numeroase decât am fi crezut la începutul acestui studiu. Nu întâlnim o magie diabolică, confesiuni ale femeilor în care să se prezinte motivațiile care le-au determinat să aibă o asemenea ocupație. *Vrăjitoria conspiratoare*⁸⁰ nu apare nici ea așa cum este înțeleasă de occidentali, dar întâlnim femei – de obicei rude – acuzate împreună pentru comiterea aceluiași delict (cel mai adesea pentru otrăvire sau încercare de omor prin folosirea de substanțe considerate magice) și foarte rar bărbați. Ceea ce ne determină să apreciem că femeile erau mai vulnerabile în fața acuzațiilor, mai ales dacă declarau că posedă cunoștințe sau puteri magice. Pe de altă parte bărbații apar sporadic ca tămăduitori oficiali în cadrul comunității, deși în culegerile de descânțece de secol XIX îi întâlnim ca furnizori de informații.

WALLACHIAN WOMEN AND THEIR “SORCERY” (SPELLS, INCANTATIONS AND REMEDIES)

Abstract

The present paper addresses the practice of magic in everyday life, in which women played a preponderant role as spell breakers, sorceresses and healers in rural areas. Their assistance was sought

⁷⁸ Țara Românească și Moldova nu au cunoscut nicio legislație dedicată acestui domeniu și nici „vânătoarea” de vrăjitoare manifestată chiar și în secolul al XVII-lea în spații precum cel anglo-saxon, francez și german. Finanțarea provenea aici chiar de la reprezentanții locali ai Bisericii. De exemplu, episcopul german de Bamberg, în zece ani, a reușit să obțină condamnarea la moarte pentru 600 de persoane calificate drept vrăjitoare. V. Erik H.C. Midelfort, *op. cit.*, p. 27–28.

⁷⁹ Ernest Bernea, *Civilizația română satească*, ediția a 2-a revizuită, București, 2006, p. 73 și urm.

⁸⁰ Termen folosit de R. Kieckhefer, *op. cit.*, p. 40 pentru a arăta conlucrarea dintre mai multe vrăjitoare, de obicei asociată Sabatului.

in extreme cases: illness, material loss and unhappiness in love. They were not only accepted by the community but enjoyed the trust of villagers as well. Most of these women were also midwives and could heal various ailments. Their dark side was the handling of poisons. However, simple servant women terrorized by their masters or wives unable to put up with their husbands' behavior were no less familiar with poisoning. The authorities – the State and the Church – were fairly tolerant, labeling such practices “delusions” and only interfering at an ultimate stage. The culprit was fined or, at the most, sentenced to prison. The State would gradually institute medical assistance by physicians and professional midwives in all the departments, and the use of substances and herbs considered dangerous would become prohibited, in the effort to control an alarming situation, according to court records. The effects were first seen in towns, as in villages the measures taken by the State would be accepted reluctantly.

IDEI ȘI CONTROVERSE

COMUNISMUL ÎN ROMÂNIA: ANALIZĂ SAU CONDAMNARE?

FLORIN MÜLLER

Dezbaterea actuală asupra comunismului în România, asupra crimelor acestuia, proliferarea unor instituții, create de puterea politică actuală, ce vizează „crimele” și „dictatura” din perioada 1945–1989 impun o serie de interogații atât asupra utilității imediate a acestora, dar și asupra problemei de fond: de ce și cum trebuie condamnat comunismul. Ne mulțumim cu o condamnare de tip politic a comunismului sau rămânem angajați în studiul regimului comunist din România? De la început trebuie să precizez că, din punct de vedere moral și politic, am susținut (după Revoluție, pentru că înainte nu conta decât un singur punct de vedere) și susțin condamnarea cea mai radicală a comunismului, atât a celui est-european (mă refer la varianta leninist-stalinistă), cât și a celui asiatic, atât a ideologiei, cât și a practicii politice de guvernare sau acțiune (atunci când s-a aflat în opoziție). Nu există nicio diferență de fond între natura ideologiei leninist-staliniste și maniera de acțiune și punere în practică. Există o identitate structurală între Manifestul Partidului Comunist, Problemele de bază ale leninismului, Cartea Roșie sau Programul PCR. Există aceeași natură a unui stalinism dur și incorrigibil în perioada comunismului românesc din anii '50 și cea din anii '80 (mai puțin teroarea directă și vizibilă). Din punct de vedere științific, academic, nu pot rămâne însă indiferent la tipul de raportare a diverșilor intelectuali care s-au aplecat, după 1989, asupra naturii comunismului. Rămâne însă de răspuns la întrebarea dacă analiza academică este suficientă în înțelegerea și apoi în păstrarea unei stări de indignare moral-civică, a unei hipermnziei (Alain Besançon, Vladimir Tismăneanu) în asumarea comunismului românesc. Deja încep să oscilez în stabilirea unor calificative: înțelegere, indignare, hipermnzie, analiză academică, asumare. Aceste calificative nu indică numai oscilarea mea, ci, mai important, decalajul între aceste substantive.

O abordare academică poate induce falsa idee de obiectivitate, răceala și indiferența cercetătorului față de subiectul său. Dar analiza/abordarea academică poate oferi o perspectivă mai plină de conținut, mai relativizată, mai umană chiar, mai în acord cu așteptările publicului intelectual și nu neapărat cu ale societății și ale politicienilor. Condamnarea comunismului revine însă în actualitate. Studiul comunismului românesc sau, mai rar, al celui est-european, nu mai este suficient clasei politice conducătoare (liberalilor și președintelui Băsescu, căci opoziția de „stânga” are alte probleme și priorități).

Studiul comunismului a debutat în România la scurt timp după Revoluția din 1989. Institutetele de cercetare ale Academiei Române și facultățile de specialitate ale universităților au demarat cercetări mai mult sau mai puțin consecvente și profesioniste asupra comunismului românesc (cel care ne interesează aici). Chiar din 1993 își începea activitatea Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului. Cercetarea de tip academic (incluzând aici și pe profesioniștii din universități) a produs volume de studii, monografii, colecții de documente, abordări mai factuale sau mai teoretice, care par a fi însă astăzi desuete, demodate, insuficiente, căci cum ar fi altfel dacă guvernul Tăriceanu creează Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România (Hotărârea nr. 1724 din 21 decembrie 2005), iar Președinția a înființat Comisia Tismăneanu (pentru „analiza dictaturii comuniste”). Această Comisie a și produs un amplu raport prezentat de președinte în Parlament, în formă sintetică și cu scandalul cunoscut.

„Revista istorică”, tom XVIII, 2007, nr. 5–6, p. 607–610

Moral și civic sunt pentru o condamnare în integritate a unei dictaturi de tip stalinist, indiferent dacă este vorba de regimul Dej sau Nicolae Ceaușescu. Intelectual nu pot însă să reflectez asupra tipului de condamnare. Obişnuit cu lectura critică a surselor, dar și cu situarea într-un context mai larg atât la nivelul istoriei românești, dar și europene a fenomenului, nu sunt de acord cu judecăți exclusiv ideologice sau de tip juridic așa cum prefera fostul regim totalitar. O astfel de judecată nu caută să ascundă natura criminală a comunismului, ci numai să avertizeze asupra dificultății impuse de subiect. Comunismul nu s-a prăbușit într-o manieră similară național socialismului (neo-stalinismul ceaușist având unele trăsături comune cu acesta). Regimul și ideologia comunistă au rămas încărcate cu o serie de sensuri sociale, care rupte din context, raportate exclusiv la un destin personal comparat cu cel actual, pot fi, și sunt de foarte mulți oameni, evaluate pozitiv sau măcar neutru.

Voi proceda la o lectură critică a Hotărârii nr. 1724 din 21 decembrie 2005 tocmai pentru a arăta dificultatea unei condamnări juridice a regimului comunist (așa cum dorește conducerea Institutului) și capcanele pe care le ridică o astfel de condamnare. Dintr-un început executivul, în fapt prim-ministrul, și în spatele lui, președintele noului institut, pune accentul pe crimele comunismului. În această distribuie a substantivelor atenția principală cade pe crime și nu pe comunism. Este recunoscută implicit o natură ambiguă a comunismului, căci atunci când referința este la crime și nu pur și simplu la comunism se produce o deplasare de accent, o disjuncție binevenită, mai ales pentru posibili critici de la stânga ai hotărârii. În numele cărora nu vorbesc și cu care nu mă identific.

Prima problemă apare chiar din articolul 1, căci Institutul este subordonat guvernului și coordonat de prim-ministru. O astfel de relație cu un tip de executiv și excluderea egidei sau coordonării Academiei, a universităților sau măcar a Ministerului Culturii atrage dependența politică și, mai rău, nesiguranța existenței în viitor. Dacă viitorul prim-ministru sau guvern vor abroga Hotărârea? De ce nu s-a preferat includerea institutului sub coordonare academică? Academia dispune de propriul institut „de studiu al totalitarismului” este drept, dar nu este comunismul forma cea mai durabilă și care a provocat consecințe de cea mai mare importanță în istoria României? Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului nu a avut însă, după cunoștința mea, niciun punct de vedere public cu privire la noua sa rudă. Aș spune frate vitreg. Nu pot decât să avansez ideea lipsei de interes a conducerii INST pentru probleme de maximă importanță care privesc și poziționarea acestui deja vechi institut de sub egida Academiei în sistemul de cercetare al României. INST nici nu dispune de o conducere care să poată gestiona capitalul simbolic decurgând din natura activității, iar consiliul său științific nici nu are vizibilitatea publică și prestigiul cultural de care dispune consiliul noului institut.

Mai importantă decât problema vizibilității și a legitimității prin capital simbolic este precizarea de la articolele 2 și 3, punctul f): „sesizarea organelor îndreptățite să ia măsuri...” , „sesizează [Institutul] organele de cercetare penală, indiferent de timpul și de circumstanțele în care acestea [„acțiunile care au lezat drepturile și libertățile omului în anii regimului comunist”] s-au petrecut”. Un institut de investigare condus de un istoric, măcar teoretic, ar trebui să fie o instituție academică (în sensul cel mai larg al termenului) și nu un apendice al procuraturii. Nu poți face cercetare („investigare” în limbajul Hotărârii) și să livrezi această cercetare procuraturii, justiției. Procurorii au proprii lor informatori (poliția) pentru a mai fi nevoie de istorici, politologi, sociologi (care se presupune că vor fi angajați pe cele 25 de posturi) care să „sesizeze” organele de cercetare penală. Dacă lucrurile nu stau așa (și nu stau) înseamnă că, de fapt, noul institut de investigare (și nu de cercetare) este o nouă instituție ce acumulează un gen de informații livrabile justiției, având, spre deosebire de anii '50, și aparența legitimității morale și sprijinului public, al „societății civile”. Responsabili în această nouă situație nu sunt numai prim-ministrul (care probabil doar a semnat un text pus în față de noul președinte), ci și Consiliul din care fac parte repere ale spiritului civic, critic și european din România.

Direcțiile de „investigare” sunt credibile moral, creditabile științific și destul de puțin acoperite de cercetarea românească. Studii asupra „sistemului de putere” din cadrul regimului comunist (art. 3,

p. a), a „relațiilor dintre activul de partid și fosta Securitate”, identificarea abuzurilor și a crimelor nu pot fi decât salutate și sprijinite, dacă acest sprijin este solicitat. Noi probleme apar la art. 3, p. g: „identifică responsabilii aparatului de decizie din domeniul propagandei comuniste, responsabilii pentru actele administrative și deciziile economice care au generat manifestări ale represiunii în viața socială și culturală”. Textul este mai mult decât criptic. Dacă vor fi „sesizate organele de cercetare penală” pentru responsabilii propagandei comuniste ajungem la situații paradoxale în care un astfel de factor cu putere de decizie să fie făcut culpabil pentru dimensiunea antifascistă, pentru susținerea industrializării, a modernizării forțate, a independenței (autarhiei, de fapt) în fața marilor puteri, toate direcții ale propagandei comuniste din România. Ce facem? Sesizăm procuratura pentru că un secretar cu propaganda dintr-un județ a stabilit un plan de activități (în limbajul epocii comuniste) în care erau glorificați eroii naționali, se exaltau realizările economice ale regimului, se condamnau forțe politice fasciste din România și din alte state sau se insistă pe politica de independență a României? Problema nu este a justeței acestui tip de propagandă, căci aici nu are a se pronunța justiția, ci istoricii. Ce facem? Condamnăm juridic antifascismul (real sau mistificat ideologic este alt aspect al problemei) regimului comunist?

Putem condamna juridic cel mult cultul personalității în măsura în care forțarea participării oamenilor la formele acestuia a produs decese, boli incurabile. Dar altfel? Procuratura și noul său appendice, institutul de investigare, nu pot face dosare fără o legislație. Legea lustrăției nici nu intră în astfel de coordonate de investigare și sprijin al procuraturii pe care și le asumă, nociv, Institutul.

Sunt vizați și „responsabilii pentru actele administrative și deciziile economice care au generat manifestări ale represiunii” (art. 3, p. g.). Regimul a adoptat un set imens de acte administrative. Sunt incriminabile interzicerea avortului, cartelarea hranei (amintită în Hotărâre). Dar cum poate fi incriminată repartizarea, prin întreprinderi sau primării, a locuințelor? Nu poți stabili că este vorba de represiune în acest caz decât atunci când s-a refuzat acordarea unei locuințe pe motive strict politice, când s-a retras repartiția sau mai grav s-a decis evacuarea pe motive politice. Stabilirea unei cazuistici foarte exacte se impune, existând cazuri care au acoperire în Hotărâre, dar pentru care nu există o legislație sau, mai mult, mijloace materiale prin care să se repare o nedreptate.

„Decizii economice”? Ori noul institut are în vedere întreaga politică economică a regimului și sunt sesizate organele de cercetare pentru toți aceia care au aplicat politica economică a regimului (inclusiv ingineri și muncitori fără partid), ori se stabilesc fapte precise. Acestea există. Construcția Canalului Dunăre–Marea Neagră poate fi considerată o formă de represiune, dar în același timp și o lucrare total lipsită de eficiență economică (cum și este). Este totodată și una strategică. În acest al doilea tip de evaluare ar trebui condamnate cazuri concrete de decese din timpul muncii și nu construcția ca atare. Dacă condamnăm deciziile economice în ansamblul lor, se fac culpabili oameni, ingineri, specialiști pentru faptul că nu au sesizat, în anii '70–'80, natura extensivă, profund perdanță a deciziilor economice comuniste.

Dar cum poți face un asemenea lucru când această ineficiență a putut fi stabilită doar în anii '90, când natura economiei mondiale, generată și de politică evident, era cu totul alta? Dacă învinuim planificatorii, logic ar trebui să învinuim și pe cei care au pus în practică, adică și pe constructorii (inclusiv deținuții de drept comun) Canalului Dunăre–Marea Neagră, ai Transfăgărășanului (construcții strategice, ca și legătura feroviară de la Atlantic la Pacific construită în Statele Unite după războiul civil, autostrăzile germane sau sistemul de ecluze franceze construite în anii '60). Iată consecințele unor formulări prea tranșante.

Desigur, un act normativ nu poate acoperi toată cazuistica, dar când are în vedere o problemă atât de complicată cum este „investigarea crimelor comunismului”, cu care suntem moral și politic de acord, atenția și lipsa de pripeală trebuie să fie maxime. În locul „investigărilor” și a „sesizării organelor de cercetare penală” noul președinte ar fi putut prefera formula unei analize academice, relaxate și relativiste, în același timp, a comunismului. O formulă, în orice caz, mai aproape de adevăr. Dar și mai departe de orgoliul de a conduce o instituție bugetară.

COMMUNISM IN ROMANIA:
ANALYSIS OR CONDEMNATION?

Abstract

Exacerbated political strife in present-day Romania is seriously putting at risk the academic dimensions of debate. A clear indication in this respect is the creation by the Tăriceanu Government of an Institute for the *Condemnation of the Crimes of Communism*, rather than for the studying of Communism itself, under the circumstances in which an Institute for the Studying of Totalitarianism already existed. The present paper examines the “academic” valences of the politically commissioned “condemnation of the crimes of Communism”.

IN MEMORIAM

†EUGEN BERNARD DENIZE
(1954–2007)

Eugen Bernard Denize s-a născut la 27 decembrie 1954 în București, oraș în care a urmat școala generală și liceul I.L. Caragiale. A absolvit liceul în 1973, an în care a câștigat examenul de admitere la Facultatea de Istorie din cadrul Universității București, ale cărei cursuri le-a frecventat în intervalul 1974–1978. La scurtă vreme după susținerea examenului de definitivat în învățământul liceal din București, ca profesor la liceul Metaloglobus (1978–1981), prin concurs, la 21 decembrie 1981, a intrat în Institutul de Istorie „N. Iorga”. La șase zile de la acest eveniment, a întemeiat o familie, prin căsătoria cu Tatiana Fotache, absolventă a Facultății de Istorie.

Modest, harnic și tenace, Eugen Denize a parcurs treptele afirmării ca istoric reductibil. A îndeplinit o lungă vreme sarcina de secretar științific al institutului, obținând gradul de cercetător principal III în august 1993, de cercetător principal II în iulie 1996 și de cercetător principal I în iulie 1997. În noiembrie 1997 a ocupat postul de director adjunct, iar în aprilie 2006 a câștigat concursul pentru funcția de director. La temelia acestei cariere verticale a stat o muncă acerbă, de formare și perfecționare permanentă, împlinită prin lecturi și investigații meticuloase în biblioteci și arhive.

Eugen Denize s-a identificat cu profesiunea de istoric și s-a afirmat drept cercetătorul chemat în domeniul atât de complicat al istoriei. Munca sistematică și cunoașterea a numeroase limbi indispensabile pentru o investigare complexă au constituit premisele favorabile pentru elaborarea lucrărilor de plan și tipărirea cărților și studiilor. Prolific, cu un condei care scria ușor și clar, Eugen Denize a publicat masiv, începând cu anii '90, contribuții care se întindeau de la epoca medievală la cea contemporană.

În 1995 a obținut titlul de doctor în istorie cu teza de doctorat *Lumea italiană, spațiul românesc și expansiunea otomană (1453–1540)*, elaborată sub oblăduirea profesorului Șerban Papacostea.

A reconstituit cu rigoare și acribie științifică, punând în circulație izvoare, informații, idei și fapte inedite sau puțin cunoscute, două direcții prioritare în preocupările sale: istoria relațiilor româno-italiene și a relațiilor româno-spaniole. Prin analiza minuțioasă atât a detaliilor, cât și a fenomenelor de lungă durată din raporturile care au legat spațiul românesc de lumea italiană și cea spaniolă, demersurile lui Eugen Denize reprezintă modele de cercetare a legăturilor intercreștine la mare distanță, umplând goluri din literatura de specialitate. A întregit aceste teme fundamentale prin variate studii și lucrări de imagologie ancorate temporal în epoca medievală și modernă.

Așa cum se poate lesne observa din cuprinsul bogat al listei bibliografice, Eugen Denize a abordat, în paralel cu preocupările anterioare, teme noi din epoca contemporană legate de istoria radiodifuziunii, de regimul totalitar (propaganda, cooperativizarea agriculturii, sistemul sanitar, învățământul), problema Basarabiei etc. A publicat articole și în reviste de specialitate de peste hotare. Din paleta activităților sale științifice fac parte conferințele și comunicările prezentate în țară și străinătate, la congrese și colocvii internaționale (Louvain, Praga, Tel Aviv, Madrid, Barcelona, Poznan).

Ca dascăl a ținut prelegeri și cursuri la Facultatea de Istorie din București și din Târgoviște. Profilul său, pe care l-am schițat aici discret, ar fi incomplet dacă nu am menționa măcar sumar alte crâmpie, precum colaborarea cu edituri și reviste, alegerea în colegii de redacție, activitatea de traducător și de conducător de doctorate.

Din apostolatul lui Eugen Denize s-a moștenit pentru istoriografia română o literatură științifică solidă cu idei sau concluzii, ce vor fi infirmate sau confirmate, o operă care în ansamblul ei va dăinui.

„Revista istorică”, tom XVIII, 2007, nr. 5–6, p. 611–620

Știind, pe de o parte, că istoricul și directorul Eugen Denize și-a făcut datoria cu prisosință și onestitate desăvârșită, cred totuși că omul Eugen Denize s-a dus la locul odihnei supreme, acolo unde nu există nici durere și nici întristare, cu sufletul neîmpăcat. Ca un destin crud și absurd, prin decesul lui Eugen Denize petrecut la 14 iunie 2007, s-a stins definitiv lumina unei stele în ascensiune. Marele regret va rezida în faptul că Eugen Denize a plecat „fără să știm”, în plină potență intelectuală și deplină maturitate creatoare.

Nagy Pienaru

BIBLIOGRAFIE

I. CĂRȚI

- Cristobal Colón y el Nuevo Mundo en la cultura rumana*, Edit. Enciclopedică, Bucurest, 1992.
- Țările Române și Veneția. Relații politice (1441–1541). De la Iancu de Hunedoara la Petru Rareș*, Edit. Albatros, București, 1995.
- Imaginea Spaniei în cultura română până la primul război mondial*, Edit. Silex, București, 1996.
- Istorie românească și influențe latine. Studii de imagologie*, Edit. Dorul, Aalborg, 1997.
- Istoria Societății Române de Radiodifuziune*, vol. I, 1928–1944, Partea I, 1928–1938: *De la începuturi până la dictatura regală*, Edit. Casa Radio, București, 1998; Partea II, 1938–1944, *Dictaturile de dreapta (februarie 1938–august 1944)*, 1999.
- Țările române în relațiile internaționale. Secolele XV–XVI*, Edit. Dorul, Aalborg, 1999.
- Istoria Societății Române de Radiodifuziune*, vol. II, *Instaurarea și consolidarea comunismului 1944–1965*, Edit. Casa Radio, București, 2000.
- Problema Basarabiei de la Ștefan cel Mare la Mihai Viteazul*, Edit. Dorul, Aalborg, 2001.
- Români și spanioli de-a lungul veacurilor. Studii de imagologie*, Edit. Dorul, Aalborg, 2001.
- Marile puteri și spațiul românesc în secolele XV–XVI*, Edit. Universității, București, 2001 (în colaborare cu Ileana Căzan).
- Istoria Societății Române de Radiodifuziune*, vol. III, *România sub Nicolae Ceaușescu (1965–1989)*, Edit. Casa Radio, București, 2002.
- Italia și italienii în cultura română până la începutul secolului al XIX-lea*, Edit. Mica Valahie, București, 2002.
- Nașterea Europei medievale*, vol. I, *Europa Occidentală (secolele V–XI)*, Edit. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2003; vol. II, *Europa central-răsăriteană și de sud-est (secolele V–XV)*, Edit. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2005 (în colaborare cu Denis Căprăroiu).
- România între leu și semilună. Războaiele turco-venețiene și influența lor asupra Țărilor Române (sec. XV–XVI)*, Edit. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2003.
- Ștefan cel Mare. Dimensiunea internațională a domniei*, Edit. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2004.
- Stephen the Great and His Reign*, The Romanian Cultural Institute Publishing House, Bucharest, 2004.
- România comunistă. Statul și propaganda. 1948–1953*, Edit. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2005 (în colaborare cu Cezar Măță).
- Relațiile româno-spaniole până la începutul secolului al XIX-lea*, Edit. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2006.

II. STUDII ȘI ARTICOLE

1983

Gândirea politică a lui Simón Bolívar, în „Revista de istorie”, t. XXXVI, 1983, nr. 7, p. 709–722.

1984

Relațiile comerciale româno-spaniole până la pacea de la Adrianopol (1829), în „Revista de istorie”, t. XXXVII, 1984, nr. 5, p. 470–481.

1985

Spania în cultura medievală românească, în „Revista de istorie”, t. XXXVIII, 1985, nr. 5, p. 487–497.
Relațiile lui Iancu de Hunedoara cu Alfons al V-lea de Aragón și lupta antiotomană la mijlocul secolului al XV-lea, în „Revista de istorie”, t. XXXVIII, 1985, nr. 8, p. 782–795.

1986

Relațiile lui Francisc al II-lea Rákóczi cu Spania, în „Revista de istorie”, t. XXXIX, 1986, nr. 6, p. 557–570.
Românii în cultura medievală spaniolă, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol””, t. XXIII/1, 1986, p. 75–82.
Viajeros del espacio rumano por España hasta finales del siglo XIX, în „Revue Roumaine d’Histoire”, t. XXV, 1986, nr. 3, p. 201–217.

1987

Viața socială a Spaniei în presa românească până la primul război mondial, în „Revista de istorie”, t. XL, 1987, nr. 6, p. 589–601.
Relațiile româno-spaniole în a doua jumătate a secolului XVI, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol””, t. XXIX/1, 1987, p. 155–170.
Relațiile lui Iancu de Hunedoara cu Veneția, în vol. *Românii în istoria universală*, vol. II/1, coord. I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, Iași, 1987, p. 197–211.
Viajeros españoles en los países rumanos hasta principios del siglo XIX, în „Revue Roumaine d’Histoire”, t. XXVI, 1987, nr. 4, p. 369–382.
Carte veche spaniolă în fondurile bibliotecii Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, în „Revista Muzeelor și Monumentelor”, Muzee, 1987, 4, p. 60–66 (în colaborare cu Maria Mihăilescu).
1917. Trimisul Spaniei în România raportează: „Unitatea națională – cauză a participării la război” (1917), în „Magazin istoric”, XXI, 1987, 12 (249), p. 23–25 (în colaborare cu Paul Oprescu).

1988

Spania și literatura română din epoca modernă – traduceri, reflexe, influențe, în „Revista de istorie”, t. XLI, 1988, nr. 5, p. 499–513.
Ștefan cel Mare și războiul otomano-venețian din 1499–1503, în „Revista de istorie”, t. XLI, 1988, nr. 10, p. 977–991.
Un călător italian necunoscut în Moldova secolului XVI, în vol. *Românii în istoria universală*, vol. III, Iași, 1988, p. 27–30.
Relațiile lui Iancu de Hunedoara cu Poggio Bracciolini, în vol. *Românii în istoria universală*, III, 1, Iași, 1988, p. 145–156 (în colaborare cu Antal Lukács).

1989

Relațiile româno-spaniole în prima jumătate a secolului al XVII-lea, în „Revista de istorie”, t. XLII, 1989, nr. 5, p. 487–498.
L’Espagne et le Sud-est européen au début du XVIIIe siècle, în vol. *Sixième Congrès international d’Etudes du Sud-est européen, Sofia, 30 août – 5 septembre 1989, Résumé des communications – Histoire*, 1, p. 125.
Espana en la historiografía rumana de la época moderna, în „Revue Roumaine d’Histoire”, t. XXVIII, 1989, nr. 3, p. 209–225.
Moldova lui Petru Rareș între imperiali și otomani, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol””, t. XXVI/1, 1989, p. 235–247.

Rolul factorului demografic în Spania Secolului de Aur, în „Revista de istorie”, t. XLII, 1989, nr. 10, p. 1035–1042.

Revoluția franceză și lumea hispanică, în „Revista de istorie”, t. XLII, 1989, nr. 11, p. 119–134.

1990

Imagini spaniole ale țărilor române, în „Magazin istoric”, XXIV, 1990, 8 (281), p. 11–13.

El Mundo Nuevo en la cultura rumana hasta principios del siglo XIX, în „Nouvelles Études d'Histoire”, t. VIII (publiées à l'occasion du XVIIe Congrès International des Sciences Historiques, Madrid, 1990), Bucarest, 1990, p. 53–63.

Imagini spaniole ale domniei lui Mihai Viteazul, în „Revista istorică”, t. I, 1990, nr. 5, p. 457–469.

España e la historiografía rumana de entre las dos guerras mundiales, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. XXIX, 1990, nr. 1–2, p. 51–68.

Marea și tranziția de la feudalism la capitalism (sec. XIV–XVI), în „Revista istorică”, t. I, 1990, nr. 6, p. 597–616 (în colaborare cu Ileana Căzan).

La vida política española en la prensa rumana hasta la primera guerra mundial, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, t. XXVIII, 1990, nr. 1–4, p. 171–181.

1991

Istoria Spaniei în opera lui Nicolae Iorga, în „Revista istorică”, t. II, 1991, nr. 1–2, p. 57–71.

Filip II – Antonio Pérez: conflict sau intrigă obscură, „Magazin istoric”, XXV, 1991, 4 (289), p. 69–72.

Relațiile țărilor române cu Spania în epoca lui Mihai Viteazul, în „Anuarul Institutului de istorie „A.D. Xenopol”, t. XXVIII, 1991, p. 103–121.

1992

Documente diplomatice spaniole referitoare la unirea Basarabiei cu România în 1918, în „Revista istorică”, t. III, 1992, nr. 1–2, p. 39–58.

Aspecte noi cu privire la politica externă a lui Ștefan cel Mare în ultima parte a domniei (1490–1504), în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XI, *Evul mediu românesc. O nouă abordare*, 1992, p. 93–108.

„America lumea cea noao, o au aflat Cristov Columb”, în „Magazin istoric”, XXVI, septembrie 1992, 9 (306), p. 64–66.

Imaginea lui Columb și a Lumii Noi în cultura română veche, în „Revista istorică”, t. III, 1992, nr. 9–10, p. 937–953.

L'image de Christophe Colomb et du Nouveau Monde dans la culture roumaine à l'époque moderne, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. XXXI, 1992, nr. 3–4, p. 197–214.

Il Nouvo Mondo nelle cultura rumana fino al principio del XIX, în „Medievo – Saggi e rassegna”, t. 17, 1992, p. 181–193.

Imaginea lui Columb și a Lumii Noi în cultura română, în „Biblioteca. Revistă de bibliografie”, t. III, 1992, nr. 9–10, p. 48–51.

1993

Sephardic Culture in the Romanian Countries (1700–1821), în vol. *Shvut. Jewish Problems in Eastern Europe. First International Conference on the History of the Jews in Romania*, ed. Liviu Rotman, Tel Aviv, t. 16, 1993, p. 105–115.

Las relaciones de Francisco II Rákóczi con España, în „Manuscris”, enero 1993, no. 11, p. 169–179.

Documente diplomatice spaniole referitoare la unirea Transilvaniei cu România, în „Revista istorică”, t. IV, 1993, nr. 9–10, p. 901–908.

1994

Bernardo de Aldana, mercenar în slujba regelui Ferdinand de Habsburg, ne povestește, în „Magazin istoric”, XXVIII, 1994, nr. 1 (332), p. 63–66.

Noi izvoare spaniole despre Mihai Viteazul „Numele lui Mihai Voievod a ajuns de spaimă pentru turci”, în „Magazin istoric”, anul XXVIII, iunie 1994, nr. 6 (237), p. 63–66.

Manuel Belgrano și independența Argentinei, în „Magazin istoric”, XXVIII, 1994, nr. 12 (333), p. 52–55.

Un călător spaniol în Transilvania: Bernardo de Aldan (mijlocul secolului al XVI-lea), în Istoria României. Pagini transilvane, coord. Dan Berindei, în Biblioteca Transilvaniae, VI, Cluj-Napoca, 1994, p. 63–78.

Veneția, țările române și ofensiva otomană după căderea Constantinopolului (1453–1479), în „Revista istorică”, t. V, 1994, nr. 11–12, p. 1157–1181.

Moldova, Liga Sfântă și lupta antiotomană în anii 1538–1541, în „Anuarul Institutului de istorie „A.D. Xenopol”, t. XXXI, 1994, p. 195–218.

1995

Diego Duque de Estrada, un călător spaniol la curtea principelui Transilvaniei, Gabriel Bethlen, în „Magazin istoric”, XXIX, 1995, nr. 2 (335), p. 83–85.

Imaginea lui Cristofor Columb și a Lumii Noi în cultura română din epoca modernă, în „Academia Română. Memoriile Secției de științe istorice și arheologie”, seria IV, t. XVII, 1995, p. 149–163.

Metodologia clasică de cercetare. Câteva aspecte fundamentale, în „American University by Mail”, American Studies. U.S.A. Sociology, mai 1995, p. 5–7.

Vlad Țepeș, lupta antiotomană și Veneția. Câteva considerații, în „Revista istorică”, t. VI, 1995, nr. 3–4, p. 371–387.

1996

Spanioli citind despre Decebal, Iancu, Țepeș, Ștefan și Mihai, în „Magazin istoric”, anul XXX, ianuarie 1996, nr. 1 (346), p. 28–31.

Solii venețiene la curtea lui Ștefan cel Mare, în „Dorul”, anul VI, iunie 1996, nr. 80, p. 23–24.

Vlad Țepeș: agresor sau victimă a Imperiului otoman?, în „Magazin istoric”, XXX, iulie 1996, nr. 7 (352), p. 39–43.

Vlad Țepeș și Veneția. Între propagandă și realitate istorică, în „Dorul”, anul VI, iulie 1996, nr. 81, p. 28–30.

Iancu de Hunedoara, genovezii și expansiunea otomană, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XIV, 1996, p. 19–29.

Românii în Spania secolului XVI, în „Magazin istoric”, XXX, septembrie 1996, nr. 9 (354), p. 52–54.

La croisade de Varna et les relations entre Iancu de Hunedoara et Alphonse V d'Aragon, roi de Naples, Réalité et idéologie, în vol. Miscellanea in honorem Radu Manolescu emerito, coord. Zoe Petre, Stelian Brezeanu, București, 1996, p. 116–126.

Românii în cultura spaniolă. Noi mărturii (sec. XVI–XVIII), în „Dorul”, an VI, septembrie 1996, nr. 83, p. 38–40.

Românii și Veneția la începutul secolului XVI (1504–1529), în „Dorul”, an VI, octombrie 1996, nr. 84, p. 32–35.

Începuturile problemei Basarabiei, I, în „Dorul”, an VI, octombrie 1996, nr. 84, p. 56–57; II în ibidem, an VI, noiembrie 1996, nr. 85, p. 57–58; III, în ibidem, an VI, decembrie 1996, nr. 86, p. 56–57; IV, în ibidem, an VII, ianuarie 1997, nr. 87, p. 58–59.

Imaginea lui Mihai Viteazul în Spania. Noi izvoare, în vol. Lucrările Colocviului științific național cu participarea internațională „Călugăreni – 400” (București, Călugăreni, Giurgiu (1–13 august 1995), coord. Mircea Dogaru, București, 1996, p. 72–80.

Imaginea Veneției în cultura română în secolele XVI și XVII, în „Dorul”, anul VI, decembrie 1996, nr. 86, p. 35–37.

Timișoara între imperiali și otomani în 1551–1552. Un nou izvor spaniol, în „Revista istorică”, t. VII, 1996, nr. 1–2, p. 107–115.

Spania și Marea Neagră la sfârșitul secolului XVIII, în „Revista istorică”, t. VII, 1996, nr. 7–8, p. 547–553.

Imaginea Italiei în opera lui Dimitrie Cantemir, în „Anuarul Institutului de istorie „A.D. Xenopol”, t. XXXIII, 1996, p. 175–189.

Imaginea Veneției în cultura română din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, în „Revista istorică”, t. VII, 1996, nr. 11–12, p. 795–819.

1997

Stolnicul Cantacuzino și Italia, în „Dorul”, anul VII, februarie 1997, nr. 88, p. 32–35.

Italia în opera lui Dimitrie Cantemir, în „Dorul”, anul VII, februarie 1997, nr. 88, p. 32–35.

Vlad Țepeș și începutul războiului cu turcii, în „Dorul”, anul VII, martie 1997, nr. 89, p. 30–32.

Imaginea Italiei la Grigore Ureche și Miron Costin, în „Dorul”, anul VII, aprilie 1997, nr. 90, p. 44–47.

Imaginea Italiei în cronicile muntene, în „Dorul”, anul VII, mai 1997, nr. 91, p. 36–38.

Vlad Țepeș, Matia Corvin și Veneția, în „Magazin istoric”, an XXXI, iunie 1997, nr. 6 (363), p. 56–59.

Italia și Școala Ardeleană, în „Dorul”, anul VII, iunie 1997, nr. 92, p. 33–36.

Modelul italian de modernizare la Dinicu Golescu și Gheorghe Asachi, în „Dorul”, anul VII, iulie 1997, nr. 93, p. 28–30.

Imaginea Italiei în principatele Dunărene la cumpăna veacurilor XVIII–XIX, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. XI, 1997, p. 3–19.

Imaginea Italiei în opera stolnicului Constantin Cantacuzino, în *Lucrările Colocviului Național de Istorie*, Muzeul Național Cotroceni, 20–22 iunie 1996, vol. V, 1997, p. 15–27.

„Gaceta de Madrid” despre Tudor Vladimirescu, în „Magazin istoric”, an XXXI, septembrie 1997, nr. 9 (366), p. 55–57.

Spania în cultura română veche. I. Moldova, în „Dorul”, an VII, august – septembrie 1997, nr. 94, p. 37–39.

Spania în cultura română veche. II. Țara Românească, în „Dorul”, an VII, octombrie 1997, nr. 95, p. 23–25.

Un călător spaniol la curtea lui Gabriel Bethlen – Diego Duque de Estrada, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XV, 1997, p. 193–201.

Spania în cultura română veche. III. Transilvania, în „Dorul”, an VII, noiembrie 1997, nr. 96, p. 28–30.

Spania în cultura română veche. IV. Traducerile, în „Dorul”, an VII, decembrie 1997, nr. 97, p. 29–32.

La croisade de Varna et les relations entre Iancu de Hunedoara et Alphonse V d'Aragon, roi de Naples. Réalité et idéologie, în „Balcanica Posnaniensia”, Acta et studia, t. VIII, 1997, p. 71–82.

Petru Rareș și Moldova dintre Prut și Nistru, în „Revista istorică”, t. VIII, 1997, nr. 7–8, p. 477–483.

1998

Spania și țările române la mijlocul secolului XVI, în „Dorul”, an VIII, martie 1998, nr. 100, p. 28–31.

Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Veneția. Soli, promisiuni, spioni, cuvinte frumoase, dar nici un ban, în „Magazin istoric”, an XXXII, aprilie 1998, nr. 4 (373), p. 55–58.

Iancu de Hunedoara și Veneția, în „Dorul”, an VIII, aprilie 1998, nr. 101, p. 32–35.

Iancu de Hunedoara și genovezii, în „Dorul”, an VIII, mai 1998, nr. 102, p. 34–36.

Începuturile problemei Basarabiei. Ștefan cel Mare, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XVI, 1998, p. 31–47.

Imaginea Spaniei în opera lui Dimitrie Cantemir, în vol. *In honorem Paul Cernovodeanu*, ed. Violeta Barbu, București, 1998, p. 395–398.

L'immagine di Venezia nella cultura romana dei secoli XVII-e e XVIII, în vol. *Italia e Romania. Due popoli e due storie a confronto (sec. XIV–XVIII)*, ed. Sante Garcioni, Leo S. Olschki, Firenze, 1998, p. 249–262.

1999

- Problema Basarabiei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea* în „Destin românesc”, an VI, 1999, nr. 23 (3), p. 9–28 și în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XVII, 1999, p. 153–175.
- Basarabia între Polonia și Imperiul otoman în vremea lui Petru Rareș*, în „Destin românesc”, an VI, 1999, nr. 24 (4), p. 3–20.

2000

- Comunismul românesc de la începuturi până la moartea lui Gh. Gheorghiu-Dej. Câteva considerații*, în „Memoria”, 1/2000, nr. 30, p. 8–24.
- Imaginea românilor în Spania (secolele XVI–XVIII). Noi contribuții*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XVIII, 2000, p. 223–235.
- Radiodifuziunea Română și instaurarea comunismului*, în „Memoria”, 2000, nr. 3 (32), p. 12–18.
- Italia în opera marilor cronicari din Moldova (secolele XVII–XVIII)*, în „Destin românesc”, an VII, 3/2000, nr. 27, p. 8–22.
- Școala Ardeleană și formarea imaginii Italiei în cultura română*, în „Revista istorică”, t. XI, 2000, nr. 1–2, p. 151–162.
- Evreii sefarzi din Țara Românească și Moldova până la începutul secolului XIX-lea*, în „Revista istorică”, t. XI, 2000, nr. 5–6, p. 373–393.
- Partidul Comunist Român și Basarabia. Un nou document. Moldova istorică*, în „Destin românesc”, an VII, 4/2000, nr. 28, p. 102–113.
- Nicolae Iorga – moștenirea istorică*, în „Revista Bibliotecii Naționale a României”, anul VII, 2000, nr. 1, p. 15.

2001

- Mihai Viteazul și aspirațiile românești în jocul de interese al marilor puteri*, în „Destin românesc”, an VII, 2/2001, nr. 26, p. 3–27.
- Ștefan cel Mare și luptele cu turcii. O nouă abordare*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XIX, 2001, p. 115–128.
- Cărți italiene și traduceri lor în cultura română veche*, în *Historia manet. Volumul omagial Demény Lajos. Emlékkönyv*, coord. Violeta Barbu și Kinga Tüdös, Edit. Kriterion, București–Cluj, 2001, p. 482–494.
- Propaganda radiofonică și trecerea Prutului*, în „Dosarele istoriei”, an VI, 2001, nr. 7 (59), p. 19–21.
- Spania în opera lui Nicolae Iorga*, în vol. *Nicolae Iorga 1871–1940*, coord. Constantin Bușe, Edit. Universității București, 2001, p. 182–188.
- Mihai Viteazul și Liga Sfântă*, în „Mihai Viteazul. Călugăreni”, an 7, 2001, nr. 9, p. 9–12.
- România lui Ceaușescu*, în „Memoria”, 2/2001, nr. 35, p. 14–24.
- Imaginea Italiei în opera stolnicului Constatin Cantacuzino*, în vol. *Studii și articole de istorie și istoria artei*, coord. Diana Foteșcu, Marian Constantin, Edit. Sigma, București, 2001, p. 55–65.

2002

- România și bolșevismul (1917–1918)*, I, în „Dorul”, anul XI, noiembrie 2001, nr. 143, p. 32–32a; II, în ibidem, anul XI, decembrie 2001, nr. 144, p. 30–32; III, în ibidem, anul XII, ianuarie 2002, nr. 145, p. 30–30b; IV, în ibidem, anul XII, februarie 2002, nr. 146, p. 33–33b; V, în ibidem, anul XII, martie 2002, nr. 147, p. 33–36; VI, în ibidem, anul XII, aprilie 2002, nr. 148, p. 33–35.
- I Romeni e il contesto balcanico al inizio del quattrocento*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. XL–XLI, 2001–2002, p. 31–46.
- România și bolșevismul (1919)*, în „Dorul”, anul XII, mai 2002, nr. 149, p. 36–38; II, în ibidem, anul XII, iunie 2002, nr. 150, p. 36–38; III, în ibidem, anul XII, iulie–august 2002, nr. 151, p. 34–36.
- Decembrie 1938. Grigore Gafencu despre politica externă a României*, în „Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, an V, 2002, nr. 1 (17), p. 28–29.

- Roma și imperiul ei în cultura română (sec. XVII – începutul sec. XIX)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XX, 2002, p. 231–251.
- Relațiile turco-venețiene și românii. De la Nicopole la căderea Salonicului (1396–1430)*, în „Revista istorică”, t. XIII, 2002, nr. 3–4, p. 161–176.
- Situația României la începutul anului 1948. Un document din arhiva C.C. al P.C.R.*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, vol. I, 2002, p. 311–322.
- 2003
- 9 mai 1950. *Un document din Arhiva C.C. al P.C.R.*, în „Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, an VI, 2003, nr. 1 (19), p. 7–9.
- Învățămintul în România comunistă a anului 1952*, în „Memoria”, 1/2003, 42, p. 51–61.
- Impactul căderii Constantinopolului asupra spațiului românesc*, în vol. *Închinare lui Petre S. Năsturel, la 80 de ani*, coord. Ionel Căndeș, Paul Cernovodeanu și Gheorghe Lazăr, Edit. Istros, Brăila, 2003, p. 119–132.
- Romanian Travelers in 19th Century Spain*, în „Transilvanian Review/Revue de Transylvanie”, vol. XII, Autumn 2003, no. 3, p. 24–37.
- Locul Agenției Române de Presă (Agerpres) în cadrul propagandei comuniste la începutul anului 1950, în vol. Un destin și o viață. Omagiu profesorului Radu Ciuceanu la 75 de ani*, coord. Florin Constantiniu, Dalila–Lucia Aramă și Dan Cătănuș, București, 2003, p. 327–336.
- Românii, Liga Sfântă și otomanii în epoca bătăliei de la Lepanto (1570–1574)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XXI, 2003, p. 173–193.
- Istorici români la microfonul Radiodifuziunii (1932–1944)*, în vol. *Identitate națională și spirit european. Academicianul Dan Berindei la 80 de ani*, Edit. Enciclopedică, București, 2003, p. 683–702.
- Vlad l'Impalatore, la lotta antiotomana e Venezia*, în vol. *Dall'Adriatico al Mar Nero: veneziani e romeni, tracciate di storie comuni*. A cura di Grigore Arbore Popescu, Consiglio Nazionale delle Ricerche, Roma, 2003, p. 86–95.
- Începuturile comunizării României și propaganda comunistă radiofonică*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, vol. II, 2003, p. 159–178.
- Partidul Muncitoresc Român și aparatul de represiune. Ședința Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din 2 septembrie 1952*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, vol. II, 2003, p. 237–241.
- Imaginea românilor în Spania (secolul XVIII – începutul secolului al XIX-lea)*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. XVI, 2003, p. 189–200.
- Evenimentele anului 1989 reflectate de Radiodifuziunea Română*, în vol. *Analele Sighet 10. Anii 1973–1989. Cronica unui sfârșit de sistem*, București, 2003, p. 714–739.
- Ocuparea Cehoslovaciei (august 1968) reflectată de Radiodifuziunea Română*, în „Revista istorică”, t. XIV, 2003, nr. 1–2, p. 29–40.
- Partidul Muncitoresc Român și problemele de urbanistică în anul 1952*, în „Revista istorică”, t. XIV, 2003, nr. 3–4, p. 291–303.
- Gheorghe I. Brătianu, la microfonul Radiodifuziunii Române*, în „Revista istorică”, t. XIV, 2003, nr. 5–6, p. 51–57.
- Radiodifuziunea Română și situația din Polonia anilor '80*, în vol. *Omagiu istoricului Florin Constantiniu*, coord. Horia Dumitrescu, Edit. Pallas, Focșani, 2003, p. 790–804.
- The Romanians and the Late Crusade. From Iancu of Hunedoara to Michael the Brave*, în „Annales d'Université, Valahia”, t. IV–V, 2002–2003, p. 112–126.
- România Mare și Ungaria Sovietică*, în vol. *Omagiu istoricului Stelian Neagoe*, coord. Rodica Cristina Arnăutu, Edit. Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, București, 2003, p. 90–106.

Învățămintul în România comunistă a anului 1952, în vol. *Istorie și diplomatie în relațiile internaționale. Omagiu istoricului Tahsin Gemil*, coord. Daniel Flaut, Iolanda Țighiliu, Ovidius University Press, Constanța, 2003, p. 243–252.

2004

Le relazioni ottomano-veneziane ed i Romeni. Dalla battaglia di Nicopoli alla caduta di Salonicco (1396–1430), în vol. *L'Italia e l'Europa Centro-Orientale attraverso i secoli. Miscellanea di studi di storia politico-diplomatica, economica e dei rapporti culturali*, ed. Cristian Luca, Gianluca Mori e Andrea Riccardi, Brăila–Venezia, 2004, p. 81–94.

Contextul politic internațional al unei domnii strălucite, în „Dosarele istoriei”, anul IX, 2004, nr. 7 (95), p. 10–14.

Relațiile moldo-otomane în anii 1473–1474. De la starea de pace la cea de război, în „Revista de Istorie Militară”, 2004, nr. 3 (83), p. 34–42.

Gheorghe Gheorghiu-Dej și cultul personalității în „Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, an VI, 2004, nr. 1 (23), p. 14–15.

Partidul și politica de represiune. Ședința Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 19 noiembrie 1952, în „Memoria”, 1/2004, 46, p. 28–42.

Lumea în a doua jumătate a secolului al XV-lea și Moldova lui Ștefan cel Mare, în „Destin românesc”, an XI, nr. 1–2/2004, nr. 41–42, p. 22–32.

Ștefan cel Mare în I Diarii lui Marino Sanudo, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XXII, 2004, p. 137–151.

Contextul politic internațional al domniei lui Ștefan cel Mare, în „Document”, Buletinul Arhivelor Militare Române, an VI, 2004, nr. 2–3 (24–25), p. 2–4.

Imagini spaniole în presa românească din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. XVII, 2004, p. 101–116.

Moldova lui Ștefan cel Mare la intersecția de interese a marilor puteri (1457–1474), în „Revista istorică”, t. XIV, 2004, nr. 3–4, p. 37–54.

Societatea Română de Radiodifuziune, războiul undelor și evenimentele din august 1944, în „Revista istorică”, t. XIV, 2004, nr. 5–6, p. 11–26.

Sephardic Jews in Wallachia and Moldavia until the Nineteenth Century, în „Historical Yearbook”, vol. I, 2004, p. 27–42.

Propaganda radiofonică românească și evenimentele internaționale din perioada 1947–1953, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, vol. III, 2004, p. 79–94.

Problemele cooperativizării agriculturii. Două delegații de țărani în audiență la Gheorghe Gheorghiu-Dej (24 aprilie și 15 mai 1951), în „Studii și materiale de istorie contemporană”, vol. III, 2004, p. 203–212.

Călători români în Spania secolului al XIX-lea, în vol. *Călători români în Occident. Secolele XVII–XX*, coord. Nicolae Bocșan, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 2004, p. 103–117.

2005

Nomenclatura comunistă și sistemul sanitar din România. Sistemul de îngrijiri medicale al conducerii Partidului Muncitoresc Român la începutul anilor '50, în „Memoria”, 1/2005, nr. 50, p. 34–40.

România și Planul Marshall, în „Studii și articole de istorie”, vol. LXX, 2005, p. 60–71.

L'immagine delle scoperte geografiche e dell'Impero spagnolo nella cultura rumana fino alla metà del XVIII secolo, în „Nouvelles Études d'Histoire”, t. XI. Publiées à l'occasion du XXe Congrès International des Sciences Historiques. Sydney 2005, p. 101–107.

Tratatul de la Varșovia și propaganda românească, în „Dosarele istoriei”, an X, 2005, nr. 6 (106), p. 20–33.

Academia R.P.R. și intelectualitatea în sistemul de propagandă al puterii comuniste (1948–1950), în vol. *Istoria: contribuții în căutarea unui mesaj. Profesorului Ion Stanciu la împlinirea vârstei*

- de 60 de ani, coord. Iulian Oncescu și Silviu Miloiu, Edit. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2005, p. 321–338.
- The International Events of 1955 Mirrored in the Romanian Radio Propaganda*, în „Historical Yearbook”, vol. II, 2005, p. 11–22.
- Radiodifuziunea Română și schimbarea de regim de la 6 martie 1945*, în „Revista istorică”, t. XVI, 2005, nr. 1–2, p. 15–26.
- Sistemul de îngrijiri medicale al conducerii Partidului Muncitoresc Român la începutul anilor '50*, în „Revista istorică”, t. XVI, 2005, nr. 5–6, p. 93–98.
- Structura de organizare a propagandei comuniste din România. 1948–1953*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, vol. IV, 2005, p. 89–102.
- Semnificația haraciului în relațiile moldo-otomane din vremea lui Ștefan cel Mare. Câteva considerații*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XXIII, 2005, p. 227–240.
- The Sephardic Jews in Wallachia and Moldova. Sixteenth to Nineteenth Centuries*, în vol. *The History of the Jews in Romania, I, From the Beginnings to the Nineteenth Century*, Editor Paul Cernovodeanu, The Goldstein-Goren Diaspora Research Center, Tel Aviv University, 2005, p. 61–75.
- Moldova lui Ștefan cel Mare la intersecția de interese a marilor puteri (1457–1474)*, în „Acta Moldaviae Septentrionalis”, t. IV, 2005, p. 58–77.
- 2006
- Radiodifuziunea și comunizarea culturii românești (1948–1953)*, în vol. *Omagiu profesorului Nicolae V. Dură la 60 de ani*, coord. Teodosie Petrescu, Edit. Arhiepiscopiei Tomisului, f. I., 2006, p. 588–595.
- Românii și căderea Mării Negre sub dominație otomană*, în „Revista de istorie militară”, 2006, nr. 1–2 (93–94), p. 45–53.
- Românii și cruciada târzie. De la Iancu de Hunedoara la Mihai Viteazul*, în vol. *Națiunea română. Idealuri și realități istorice. Acad. Cornelia Bodea la 90 de ani*, coord. Alexandru Zub, Venera Achim și Nagy Pienaru, Edit. Academiei Române, București, 2006, p. 151–165.
- Nicolae Iorga la microfonul Radiodifuziunii Române*, în vol. *Nicolae Iorga. 1871–1940. Studii*, coord. Constantin Bușe, Edit. Universității din București, 2006, p. 294–307.
- Români și spanioli în epoca lui Cervantes. Aspecte ale luptei propagandistice la sfârșitul secolului al XVI-lea*, în vol. *In memoriam Profesor Radu Manolescu*, coord. Stelian Brezeanu, Ecaterina Lung și Monica Neațu, Edit. Universității din București, 2006, p. 126–142.
- Puterea comunistă și armata. Un documentar din Arhiva C.C. al P.C.R.*, în „Memoria”, 2006, nr. 55–56, p. 70–75.
- Evenimentele internaționale ale anului 1956 reflectate de emisiunile radiofonice românești*, în vol. *Putere și societate. Lagărul comunist sub impactul destabilizării*, coord. Dan Cătănuș și Vasile Buga, București, 2006, p. 546–565.
- România, Rusia bolșevică și problema Basarabiei (1917–1919)*, în „Destin românesc”, an I (XII) 2006, nr. 1 (45), p. 63–70.
- When did the conflict between Vlad the Impaler and the Turks break out?*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. XLV, 2006, nr. 1–4, p. 27–40.
- 2007
- Lenin, Stalin și Uniunea Sovietică în programele Radiodifuziunii Române (1944–1953)*, în „Revista istorică”, t. XVIII, 2007, nr. 1–2, p. 121–132.
- Serviciile de informații americane despre situația din Uniunea Sovietică în anii '80 și '90 ai secolului XX*, în „Revista istorică”, t. XVIII, 2007, nr. 3–4, p. 211–228.
- Cuvântul tipărit – propaganda comunistă în România anilor 1948–1953*, în „Revista istorică”, t. XVIII, 2007, nr. 5–6, p. 433–458.

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici culese pe computer în programul WORD for WINDOWS sau într-unul compatibil. Notele din text vor fi numerotate în continuare. Textul imprimat va fi însoțit de discheta aferentă. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea pentru conținutul materialelor revine în exclusivitate autorilor. Corespondența privind manuscrisele și schimbul de publicații se va trimite pe adresa redacției, B-dul Aviatorilor nr. 1, Sector 1, 011851 – București, Tel. 212.88.90, e-mail: revistaistorica@hotmail.com; revistaistorica@yahoo.com.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES

DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE.

NOUVELLE SÉRIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

ARHIVELE OLTENIEI

EPHEMERIS NAPOCENSIS

ARS TRANSILVANIAE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „G. BARIȚ”, DIN CLUJ-NAPOCA

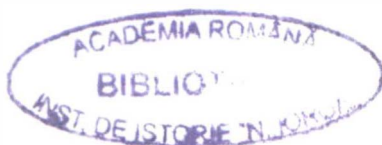
– SERIES HISTORICA

– SERIES HUMANISTICA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A.D. XENOPOL”, IAȘI

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI

– SERIA ARTĂ PLASTICĂ

14 lei

ISSN 1018-0443